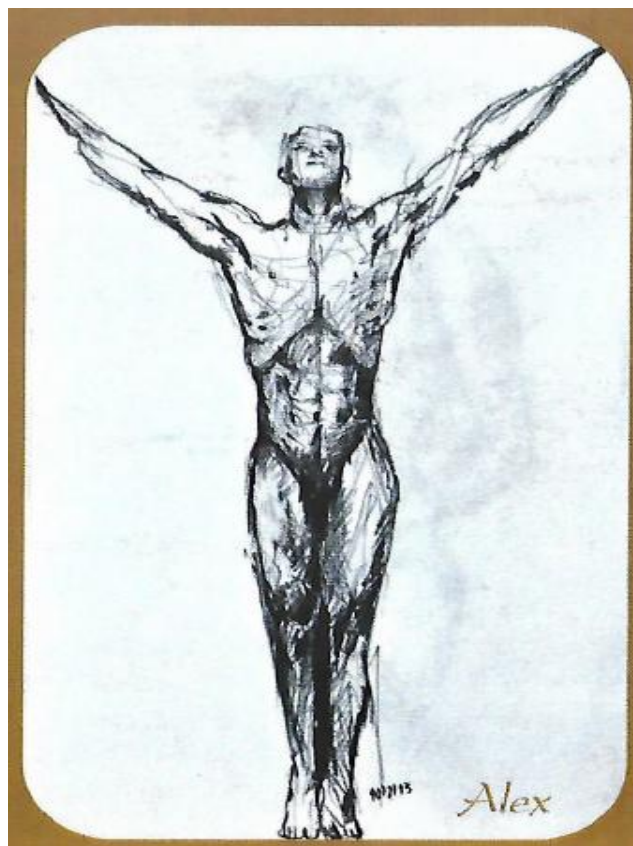

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία

Γαβριέλλα Ευαγγελία Ασπράκη

Διπλωματική εργασία
*Η εμφάνιση της σεξολογίας (19ος-αρχές 20ου αι.) και η κατασκευή της ανδρικής
ομοφυλοφιλίας στην Ευρώπη και την Ελλάδα*

Τριμελής Επιτροπή
Έφη Αβδελά (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)
Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος
Ελευθερία Ζέη

Ρέθυμνο, 2021

Στον Αλέξη και την Κατερίνα,
που μου μαθαίνουν στη ζωή

Στον Απόστολο,
που με συντροφεύει στη ζωή

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σ. 4-17
Κεφάλαιο 1: Από τη σοδομία στην ομοφυλοφιλία και από την αμαρτία στην ασθένεια: Η ιατρικοποίηση της ομοφυλοφιλίας	σ. 18-35
1.1 Η ομοφυλοφιλία ως αμάρτημα	σ. 18-21
1.2 Η ομοφυλοφιλία ως έγκλημα	σ. 21-30
1.3 Η ομοφυλοφιλία ως ασθένεια	σ. 30-35
Κεφάλαιο 2: Η ανάπτυξη της σεξολογίας και η μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ευρώπη.	σ. 36-79
2.1 Η συγκρότηση της σεξολογίας: ιστορική διαδρομή	σ. 37-41
2.2 Η μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας από τη σεξολογία ...	σ. 41-47
2.3 Τα κεντρικά ερωτήματα	σ. 47-52
2.4 Θεωρίες για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας	σ. 52-60
2.5 Ψυχανάλυση: η μεγάλη τομή	σ. 60-64
2.6 Πώς παρουσιάζονται οι ομοφυλόφιλοι στον ιατρικό λόγο; ..	σ. 64-68
2.7 Μεθοδολογία: Η μελέτη περίπτωσης (case study)	σ. 68-71
2.8 Διάγνωση: Τύποι ομοφυλοφιλίας	σ. 71-75
2.9 Θεραπεία	σ. 75-79
Κεφάλαιο 3: Ο ιατρικός λόγος για την ανδρική ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα	σ. 80-110
3.1 Τα ιατρικά κείμενα για την ανδρική ομοφυλοφιλία	σ. 80-82
3.2 Η διαμόρφωση της ιατρικής επιστήμης στην Ελλάδα	σ. 82-84
3.3 Λόγος περί της «γενετησίου ζωής ή ορμής»	σ. 84-90
3.4 «Γενετήσιαι διαστροφαι»: Περί έρωτος ομοφύλου	σ. 90-96
3.5 Ψυχίατροι: οι νέοι ειδικοί της γενετήσιας ζωής	σ. 97-110
Συμπεράσματα	σ.111-116
Βιβλιογραφία	σ. 117-132

Εισαγωγή

«Στο Μεσαίωνα μας καίγανε δίπλα σε μια μάγισσα, στο όνομα της Χριστιανικής ηθικής. Οι Ναζί μας κολλούσαν ένα ροζ τρίγωνο στο πέτο και μας έστελναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ο σταλινισμός, αναιρώντας τους φιλελεύθερους νόμους της Οκτωβριανής επανάστασης μας εκτόπιζε ή μας έκλεινε στα ψυχιατρεία.

Εμείς είμαστε οι Έλληνες ομοφυλόφιλοι. Πέρασαμε αιώνες καταπίεσης κρυμμένοι, και κυνηγημένοι διότι η εκάστοτε ιδεολογία του κοινωνικού συστήματος μας θεωρούσε 'διεστραμμένους', 'έκφυλους', 'κοινωνική πληγή', κλπ.»

Από τη Διακήρυξη του Απελευθερωτικού Κινήματος Ομοφυλόφιλων Ελλάδας.

Αμφί: Για την Απελευθέρωση των Ομοφυλόφιλων, 1978 (1)

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο γνωστός Άγγλος συγγραφέας Oscar Wilde δικάστηκε και καταδικάστηκε σε δύο χρόνια καταναγκαστικής εργασίας για προσβολή της δημοσίας αιδούς (gross indecency)¹. Η υπόθεση αυτή έτυχε μεγάλης δημοσιογραφικής κάλυψης, όχι μόνο τοπικά αλλά και ευρύτερα στην Ευρώπη (Greenway, 1998, σ. 35; Bullough, 1994, σ. 53-54; Weeks, 1990, σ. 20-22). Οι δίκες και η καταδίκη που ακολούθησε αφενός κατέστησαν την ανδρική ομοφυλοφιλία ορατή ως υπαρκτό και υπολογίσιμο πρόβλημα των κοινωνιών της Ευρώπης του τέλους του 19ου αιώνα, αφετέρου κινητοποίησαν τους στοχαστές που κινούνταν για την αναμόρφωση της σεξουαλικής νομοθεσίας και της σεξουαλικής ηθικής². Στο ίδιο αυτό διάστημα, επίσης και σε άμεση σύνδεση με τα παραπάνω, αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στην Ευρώπη ένα κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών είχαν απασχολήσει τις Ευρωπαϊκές κοινωνίες από αιώνες. Το σημείο, όμως, που διαφοροποιεί τις παραπάνω εξελίξεις από το παρελθόν είναι ότι αντλούν τη νομιμοποίησή τους από την επιστήμη και συνακόλουθα δομούν τα επιχειρήματά τους πάνω στον επιστημονικό λόγο³. Όπως θα δούμε στην παρούσα μελέτη, στο χρονικό αυτό διάστημα, δηλαδή στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου

¹ Σύμφωνα με την τροπολογία Labouchère του 1885 περί προσβολής της δημοσίας αιδούς (gross indecency) όλες οι πράξεις ανδρικής ομοφυλοφιλίας, όχι μόνον η πρωκτική διείσδυση, τελούμενες είτε σε ιδιωτικό είτε σε δημόσιο χώρο τίθεντο εκτός νόμου. Πρόκειται για μια τροπολογία η οποία διεύρυνε μεν την ποινικοποίηση της ομόφυλης συμπεριφοράς, αλλά μετρίαζε τη σκληρότητα των ποινών, αφού επί της ουσίας απέκλειε τη θανατική ποινή για πράξεις σοδομίας (Weeks, 1990, σ. 11; Kaye, 2007).

² Τον ρόλο των σκανδάλων στην ορατότητα της ομοφυλοφιλίας σημειώνει και η Herzog (2011, σ. 35).

³ Ο Aldrich σημειώνει για τους σεξολόγους επιστήμονες των τελών του 19ου - αρχών 20ου αιώνα ότι «όλοι τους ισχυρίστηκαν ότι οι θεωρίες τους βασίζονταν σε αδιαμφισβήτητα επιστημονικά πορίσματα» (Aldrich, 2008, σ. 11). Να σημειωθεί ότι κάποιοι από αυτούς, όπως ο Ulrichs και ο Hirschfeld, ήταν οι ίδιοι ομοφυλόφιλοι και θεωρούνται πρωτοπόροι του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων στην Ευρώπη (Mancini, 2010; Leck, 2016).

αιώνα, η ομόφυλη σεξουαλική πρακτική, αλλά και ευρύτερα η σεξουαλική ζωή του ανθρώπου, θα αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και ειδικότερα μιας νέας επιστήμης, της σεξολογίας (Weeks 1985; Felski 1998; Fuechtner, Haynes και Jones 2018β).

Τον Ιούνιο του 1969, μία άλλη υπόθεση που συντάραξε τα μέσα ενημέρωσης και τα ήθη της εποχής, ήρθε να φέρει ξανά τα ζητήματα της ομόφυλης σεξουαλικότητας και επιθυμίας στο προσκήνιο. Η έφοδος της αστυνομίας στο μπαρ ομοφυλόφιλων, Stonewall Inn, της Νέας Υόρκης τις πρώτες πρωινές ώρες, κατέληξε σε εκδηλώσεις αντίδρασης στην αστυνομική βία έναντι των ομοφυλόφιλων. Τα γεγονότα που ακολούθησαν την αστυνομική εισβολή, γνωστά ως επεισόδια Stonewall ή και εξέγερση του Stonewall, σηματοδότησαν τη νεότερη περίοδο του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων, φέρνοντας το ζήτημα ξανά όχι μόνο στο κοινωνικό αλλά και στο επιστημονικό προσκήνιο⁴. Όπως συνέβη και έναν αιώνα νωρίτερα, παράλληλα και σε στενή σχέση όχι μόνο με το κίνημα των ομοφυλόφιλων αλλά και το φεμινιστικό κίνημα, αναπτύχθηκαν επιστημονικοί λόγοι για τη σεξουαλικότητα οι οποίοι είχαν συχνά βαθύτατα πολιτικό χαρακτήρα⁵. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 σημειώνεται μία έκρηξη μελετών τόσο για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας ευρύτερα, όσο και για την ομοφυλόφιλη οπτική ειδικότερα. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται το αυξημένο ενδιαφέρον ιστορικών και άλλων κοινωνικών επιστημόνων για την εξέταση της ανάδυσης των επιστημονικών λόγων για την ομοφυλοφιλία από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και εξής. Το ενδιαφέρον αυτό οδήγησε σε μεγάλο αριθμό μελετών, ιστορικών και άλλων, του ιατρικού λόγου για τη σεξουαλικότητα και τις «σεξουαλικές διαστροφές», όπως αποκαλούνταν, στις διαφορετικές εθνικές παραδόσεις⁶. Κεντρική κατηγορία στην επιστημονική μελέτη της σεξουαλικότητας υπήρξε η ανδρική ομόφυλη σεξουαλικότητα που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη.

Έργο σταθμός στη μελέτη τόσο της ανάδυσης της κατηγορίας του «ομοφυλόφιλου», όσο και του ρόλου της επιστήμης της σεξολογίας στην εξέλιξη αυτή, ήταν ο πρώτος τόμος του, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας* που εκδόθηκε το 1976 από τον Michel Foucault (2011 [1976])⁷. Η μελέτη αυτή εισήγαγε ουσιαστικά την εξέταση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και ιδιαίτερα των θεωρούμενων τότε ως παρεκκλιουσών εκφάνσεών της, ως πρόσφορο πεδίο ιστοριογραφικής αναζήτησης και δημιούργησε μία παράδοση η οποία, παρά τις κριτικές

⁴ Αν και έχει αμφισβητηθεί ότι οι εξεγέρσεις αυτές αποτέλεσαν την εναρκτήρια εκδήλωση του σύγχρονου κινήματος ομοφυλόφιλων στην Αμερική, το Stonewall διατηρεί τη συμβολική του αξία στο συλλογικό φαντασιακό. Για τις εξεγέρσεις του Stonewall, βλ. Carter, 2004; Rizzo, 2008.

⁵ Η Αποστολίδου αναφέρεται σε μία «αλληλένδετη πορεία της θεωρητικής ανάπτυξης, της ερευνητικής δραστηριότητας και του ακτιβισμού στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική από τα τέλη της δεκαετίας του '70 έως σήμερα» (Αποστολίδου, 2010, σ. 8). Βλ. επίσης Felski, 1998, σ. 4; Weeks, 2016; Βασιλειάδου, 2020.

⁶ Υπάρχει εκτενέστατη βιβλιογραφία για την ανάπτυξη της επιστήμης της σεξολογίας και των σχετικών εννοιών στην Αμερική, την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, στις αποικίες και αλλού (βλ. Fuechtner, Haynes και Jones, 2018α).

⁷ Ο Γιαννακόπουλος υποστηρίζει ότι αναδεικνύοντας το έργο του Foucault ως κατεξοχήν σταθμό για τη μελέτη της σεξουαλικότητας παραγνωρίζονται οι σημαντικές συμβολές των Mary McIntosh και Jeffrey Weeks που εκδόθηκαν είτε σύγχρονα είτε λίγο προγενέστερα από την *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* (Γιαννακόπουλος, 2006, σ. 24). Πραγματικά τα κείμενα στα οποία αναφέρεται ο Γιαννακόπουλος είναι πολύ σημαντικά, δεν είχαν όμως την ευρεία επίδραση που άσκησε το έργο του Foucault.

που έχει δεχθεί, συνεχίζει να εμπνέει και να προβληματίζει⁸. Είναι πολύ σημαντικός ο όγκος της ακαδημαϊκής παραγωγής που συνεχίζει, αποτιμά ή και αποδομεί το έργο του Foucault. Δεν εμπίπτει στα όρια και στους στόχους της παρούσας μελέτης να παρακολουθήσει τη βιβλιογραφία αυτή ή να συζητήσει το σύνολο του φουκωικού έργου. Το έργο αυτό, άλλωστε, έχουν αναλάβει και φέρει εις πέρας πολλοί και αξιόλογοι μελετητές. Στην παρούσα εισαγωγή θα εστιάσουμε στη συζήτηση εκείνη του έργου του που αναφέρεται στην ανάδυση της επιστήμης του σεξ και της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας.

Στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* ο Foucault περιγράφει πώς από τη Σύνοδο του Τριδέντο (1545-63) και εξής παρατηρείται μία μεταστροφή στον θεολογικό λόγο γύρω από τα ζητήματα του σεξ, αφού οι πιστοί προτρέπονται να εξομολογούνται όχι μόνο τις ανήθικες πράξεις αλλά και τις ανήθικες σκέψεις τους. Η αμαρτία επομένως εντοπίζεται όχι μόνο στο επίπεδο των έργων, αλλά και των προθέσεων και μύχων επιθυμιών του πιστού. Ο Foucault τοποθετεί σε αυτή τη μετατόπιση ενδιαφέροντος της χριστιανικής ποιμαντορίας -από την πράξη στη σκέψη και την επιθυμία- την απαρχή μίας διεργασίας λογοθέτησης του σεξ, η οποία οδήγησε από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα και εξής σε μία σημαντική αλλαγή παραδείγματος στην εννοιολόγηση και αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας. Η σεξουαλικότητα δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως ζήτημα ηθικής τάξης μόνο, αλλά ως κοινωνική συμπεριφορά, ως συμμόρφωση ή παράβαση του κανόνα. Πράξεις που θεωρούνται σεξουαλικά παρεκκλίνουσες αντίστοιχα, δεν αντιμετωπίζονται ως παροδικά ηθικά ατοπήματα ενός υποκειμένου που υποκύπτει στην αμαρτία, αλλά ως ενέργειες υπονόμησης του κοινωνικού κανόνα και, αργότερα, ως ασθένεια μιας διεστραμμένης προσωπικότητας. Σε αντίθεση με τους αιώνες που προηγήθηκαν του 17ου, αρμόδια για τη ρύθμιση των σεξουαλικών ζητημάτων δεν είναι πλέον η Εκκλησία αλλά η κοσμική εξουσία⁹.

Η αλλαγή αυτή είναι σύμφυτη με τους μεγάλους μετασχηματισμούς της νεωτερικότητας: την άνοδο της αστικής τάξης, το πέρασμα στην καπιταλιστική οικονομία, την εμφάνιση της κατηγορίας του «πληθυσμού» και τις νέες τεχνολογίες επιτήρησης και ρύθμισης των συμπεριφορών του (Cocks, 2013, σ. 42). Η τελευταία αυτή παρατήρηση παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι η ατομική συμπεριφορά, όπως και η ατομική ηθική, πλέον εκλαμβάνεται ως τμήμα ενός συνόλου, του κοινωνικού συνόλου, το οποίο και επηρεάζει¹⁰. Το νεωτερικό κράτος ενδιαφέρεται για την ποιότητα των πολιτών του από την οποία εξαρτά την ευρωστία του. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η παρακολούθηση της υγείας του πληθυσμού και η θέσπιση νόμων για τη δημόσια υγεία¹¹. Η παρακολούθηση και συστηματική συλλογή και καταγραφή στοιχείων και μετρήσεων για τον πληθυσμό και τις

⁸ Η Wiesner-Hanks χαρακτηρίζει την επίδραση του Foucault εντυπωσιακή, συγκλονιστική, ενώ τοποθετεί την έναρξη της μετα-φουκωικής εποχής στο κοντινό παρελθόν (Wiesner-Hanks, 2012, σ. 31).

⁹ Η διαδικασία της εκκοσμίκευσης, βεβαίως, δεν συνιστά ενιαία, μονοσήμαντη και μη αντιστρέψιμη διαδικασία ούτε συνεπάγεται την εκμηδένιση της ισχύος της Εκκλησίας ή την εκρίζωση κάθε αισθήματος θρησκευτικότητας από τους ανθρώπους (Clark, 2012; Cocks, 2013, σ. 48).

¹⁰ Η κοινωνική διάσταση της αμαρτίας υπάρχει και στη χριστιανική ποιμαντορία που προηγείται του 17^{ου} αιώνα. Αυτό αποτυπώνεται, για παράδειγμα, στην ιστορία των Σοδόμων. Ωστόσο, από την Εκκλησία η έμφαση δίνεται στην ατομική -και όχι συλλογική ή κοινωνική- αντιμετώπιση της αμαρτίας μέσω της εξομολόγησης και της μετάνοιας (Greenberg, 1988).

¹¹ Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι διάφορες εκστρατείες αγνότητας (purity crusades) του 19ου αιώνα. Για το θέμα, Bristow, 1978.

βιολογικές του λειτουργίες ή παραμέτρους, συνιστά το διακριτικό σημείο μιας νέας μορφής εξουσίας που αναδύεται στη νεωτερικότητα, της βιοεξουσίας (Foucault, 2011[1976]), σ. 157-186)¹².

Δεδομένου του ρόλου της σεξουαλικής συμπεριφοράς στην αναπαραγωγή του πληθυσμού, τα σχετικά ζητήματα περιλαμβάνονται στα σχέδια επιτήρησης και ρύθμισης από την πλευρά του κράτους και των μηχανισμών του. Η ατομική παρέκβαση από τον ηθικό ή κοινωνικό κανόνα στα σεξουαλικά ζητήματα δεν συνιστά πρόβλημα του υποκειμένου, αλλά κοινωνική απειλή, αφού η ατομική σεξουαλική συμπεριφορά δεν αφορά μόνο το ίδιο το υποκείμενο αλλά και την κοινωνία στην οποία είναι ενταγμένο και την οποία θέτει σε κίνδυνο καταστροφής μέσω της αναπαραγωγικής δυναμικής του σεξ¹³. Κατά τον Foucault, άλλωστε, η «κοινωνικοποίηση των διαγωγών τεκνοποίησης» συνιστά ένα από τα τέσσερα στρατηγικά σύνολα που αναπτύσσουν τη γνώση για το σεξ από τον 18ο αιώνα και εξής (Foucault 2011[1976], σ. 121). Την περίοδο αυτή, το έγγαμο αναπαραγωγικό σεξ συνιστά το κοινωνικά χρήσιμο σεξ και ανάγεται σε μέτρο της κανονικότητας και του φυσιολογικού. Στο πλαίσιο αυτό, η γεννητικότητα αποτελεί μεταβλητή η οποία παρακολουθείται και καταγράφεται από κρατικούς φορείς (Foucault, 2011[1976], σ. 36-37). Η πτώση της γεννητικότητας εκλαμβάνεται ως διαδικασία έκπτωσης της αλκής του κράτους. Έτσι, η αντιμετώπιση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας από το γαλλικό κράτος κατά τον 19^ο αιώνα, για παράδειγμα, επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την ανησυχία για την υπογεννητικότητα των Γάλλων την ίδια περίοδο.

Σύμφωνα πάντα με τον Foucault, η έκρηξη λόγων γύρω από το σεξ που παρατηρείται κατά τον 17^ο αιώνα, επιταχύνεται τον 18ο αιώνα· σε αντίθεση με το παρελθόν, ο λόγος για το σεξ που διαμορφώνεται κατά την περίοδο αυτή, δεν «άπτεται μόνο της ηθικής αλλά και της ορθολογικότητας» (Foucault, 2011[1976], σ. 35). Η σεξουαλική συμπεριφορά εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ορθολογικής ρύθμισης από την πλευρά των μηχανισμών της εξουσίας, έτσι ώστε το σεξ να υπηρετεί με τρόπο παραγωγικό και χρήσιμο το κοινωνικό σύνολο. Οι αχρείαστες και παραβατικές σεξουαλικές συμπεριφορές εντοπίζονται, ελέγχονται και καταστέλλονται μέσω νέων ειδικών θεσμών και μηχανισμών: την αστυνομία, τη νομική, την ιατρική. Έτσι, κατά τον 18ο αιώνα η σεξουαλική παρέκκλιση συνιστά ποινικό αδίκημα, έγκλημα κατά του κοινωνικού σώματος, και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες συγκροτείται ειδικό σώμα της αστυνομίας με ευθύνη για την επιτήρηση και ρύθμιση της σεξουαλικής συμπεριφοράς μέσω του εντοπισμού των «σεξουαλικά διεστραμμένων» και της επιβολής ποινών¹⁴. Θα πρέπει να τονιστεί ότι, κατά τον Foucault, το διακύβευμα για την πολιτική εξουσία δεν είναι η απάλειψη των παρεκκλιουσών σεξουαλικών συμπεριφορών, αλλά ο έλεγχος, η ρύθμισή τους, με άλλα λόγια η κανονικοποίησή τους και η παραγωγική υπαγωγή τους τελικά στην οικονομία της δυτικής αστικής κοινωνίας. Σημαντικός αρωγός στην ορθή

¹² Για μια κατατοπιστική συζήτηση της έννοιας της βιοεξουσίας στον Foucault, βλ. Oksala, 2013. Για τη σχέση βιοεξουσίας και της σύγχρονης έννοιας της σεξουαλικότητας, βλ. Cocks, 2013.

¹³ Το ζήτημα των κινδύνων που θέτει η αναπαραγωγή θεωρούμενων ως ακατάλληλων, ασθενικών ή ανώμαλων υποκειμένων θα συζητήσουμε εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια.

¹⁴ Στη Γαλλία, για παράδειγμα, ειδικό αστυνομικό σώμα για την επιτήρηση των ηθών συγκροτείται ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα (Sibalis, 2008, σ. 106). Θα επανέλθουμε στο ζήτημα αυτό στο επόμενο κεφάλαιο.

διάγνωση της «διαστροφής» και στην αντιμετώπιση-κανονικοποίησή της, θα αναδειχθούν οι επιστήμες που αναπτύσσονται τον 19ο αιώνα.

Τον 19^ο αιώνα συντελείται, κατά τον Foucault, μία ιστορικής σημασίας μετατόπιση στην αντίληψη και αντιμετώπιση του παρεκκλίνοντος από τον κανόνα: εμφανίζεται το ανώμαλο άτομο (Foucault, 2003). Η παρέκκλιση δεν θεωρείται πλέον μόνον αμάρτημα ή πράξη ρήξης με τον κανόνα, αλλά συστατικό της προσωπικότητας του υποκειμένου, μία εσωτερική κατάσταση που καθορίζει το σύνολο της ύπαρξής του και της οποίας επιφανόμενα είναι οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές· ο 19ος αιώνας σηματοδοτεί το πέρασμα «από τις πράξεις στις ταυτότητες» (Spector, 2012, σ. 2) και στην αντίληψη, επιπλέον, ότι «η σεξουαλική ταυτότητα συνιστά την αλήθεια του εαυτού» (Felski, 1998, σ. 1). Ο ομοφυλόφιλος ειδικότερα, σε ένα απόσπασμα του Foucault που έχει γνωρίσει πολυάριθμες αναφορές, γίνεται πλέον τύπος, ξεχωριστό είδος ανθρώπου και η παρέκκλισή του συνιστά ταυτότητα (2011[1976], σ. 57). Στο πλαίσιο αυτό, σημειώνεται η αλλαγή παραδείγματος που καθόρισε τον τρόπο θέασης της σεξουαλικότητας -και της ομοφυλοφιλίας- έως πρόσφατα: η παρέκκλιση από τον σεξουαλικό κανόνα αντιμετωπίζεται ως ασθένεια και η ευθύνη για τη θεραπεία της περιέρχεται στην ιατρική επιστήμη και ειδικότερα στον κλάδο της ψυχιατρικής. Μέσα από τον κλάδο αυτό θα αναδυθεί στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μία *scientia sexualis*, σύμφωνα με την ορολογία του Foucault, μία επιστήμη του σεξ.

Η μελέτη της σεξουαλικότητας προσφέρει για τον Foucault, και τους συνεχιστές της πνευματικής του παράδοσης, ένα πλεονεκτικό σημείο θέασης μέσα από το οποίο μπορεί κανείς να μελετήσει τη μηχανική και τους μηχανισμούς του συμπλέγματος εξουσία – γνώση. Η αλλαγή παραδείγματος στην εννοιολόγηση της σεξουαλικότητας από την επιστήμη συνιστά ταυτόχρονα αλλαγή παραδείγματος στην τεχνολογία της εξουσίας. Όπως αναφέρει ο Foucault, «Περνάμε από μία τεχνολογία της εξουσίας που διώχνει, αποκλείει, απαγορεύει, περιθωριοποιεί και καταπιέζει, σε μία κατά βάσιν θετική εξουσία που διαπλάθει, παρατηρεί, γνωρίζει και πολλαπλασιάζει τον εαυτό της βάσει των δικών της συνεπειών» (Foucault, 2003, σ. 48). Η επιστήμη του σεξ συνιστά ακριβώς έναν από τους μηχανισμούς πειθάρχησης και κανονικοποίησης του υποκειμένου από την εξουσία.

Η ανάλυση του Foucault άσκησε ιδιαίτερα μεγάλη και μακροχρόνια επιρροή στην ιστορία της σεξουαλικότητας γενικότερα και της ομοφυλοφιλίας ειδικότερα¹⁵. Σημαντικές σχολές σκέψης και έρευνας, όπως η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής που μεσουράνησε στις δεκαετίες 1970-1980, αλλά και η μεταδομιστική queer προσέγγιση που εμφανίστηκε από τη δεκαετία του 1990 έλκουν τη διανοητική καταγωγή τους από το έργο του Foucault (Γιαννακόπουλος, 2006; Herzog, 2009). Η «γέννηση» της σεξουαλικότητας τον 19ο αιώνα και η ταύτισή της με τη νεωτερικότητα, η τοποθέτηση μιας ιστορικής τομής κατά την περίοδο αυτή, μιας τομής που εισάγει στην ιστορική ανάλυση ζεύγη εννοιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στο μεσαιωνικό και το νεωτερικό, το συλλογικό και το ατομικό, τη δυτική και τη μη-δυτική σεξουαλικότητα (Puff, 2012, σ. 20) καθόρισαν για πολλές δεκαετίες την ατζέντα της συζήτησης και της έρευνας τόσο σε πολιτικό όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Η έμφαση του Foucault στον ρόλο της επιστήμης, και ιδιαίτερα της ψυχιατρικής,

¹⁵ Κατά τον Puff, άλλωστε, η ομοφυλοφιλία αποτέλεσε την θεμέλια κατηγορία για την ιστορία της σεξουαλικότητας (Puff, 2012, σ. 19).

στην ανάδειξη της ομοφυλοφιλίας σε ασθένεια, αφενός ενέπνευσε σημαντικό αριθμό μελετών, αφετέρου αξιοποιήθηκε πολιτικά από το κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής των δεκαετιών του 1970 και εξής (Cocks και Houlbrook, 2006). Ταυτοχρόνως, η φουκωική ανάλυση των επιστημονικών λόγων για τη σεξουαλικότητα έχει δεχθεί ευρεία κριτική· η κριτική αυτή ενέπνευσε και οδήγησε σε νέα μονοπάτια την ιστορική και ευρύτερα κοινωνική έρευνα.

Ένα πρόβλημα που τίθεται ευθύς εξαρχής με την ανάλυση του Foucault στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* είναι η περιοδολόγηση που αυτός εισηγήθηκε και σύμφωνα με την οποία η ομοφυλοφιλία «γεννήθηκε» τον 19ο αιώνα (Cocks, 2013; Puff, 2012, σ. 19; Wiesner-Hanks, 2012). Ο Greenberg υποστηρίζει ότι η τομή που εισηγήθηκε ο Foucault ότι έλαβε χώρα τον 18ο αιώνα με την ανακάλυψη του «ομοφυλόφιλου» από την ιατρική είναι απλουστευτική (Greenberg, 1988, σ. 485)¹⁶. Η ευρεία υιοθέτηση αυτής της ιστορικής τομής τείνει να εκλαμβάνει ως δεδομένες έννοιες και διεργασίες τις οποίες θα όφειλε να διερευνήσει, ενώ η διάκριση μεταξύ παραδοσιακού και μοντέρνου ενέχει τον κίνδυνο απλούστευσης των κοινωνιών τις οποίες προσεγγίζει (Puff, 2012, σ. 20). Άλλωστε, όπως τεκμηριώνουν ιστορικοί όπως ο Greenberg και ο Crompton, η απαγόρευση σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ ανδρών δεν είναι ούτε δυτικό ούτε νεωτερικό φαινόμενο (Crompton, 2003; Greenberg, 1988), ούτε συνεπάγεται, όπως σημειώνει ο Cocks, την εγκατάλειψη παλαιότερων εννοιολογήσεων της σεξουαλικής συμπεριφοράς στη νεωτερική εποχή (Cocks, 2013). Στο ίδιο πνεύμα ο Tobin, παρατηρεί ότι η φουκωική περιοδολόγηση εξαιρεί από την ανάλυση όλα τα στοιχεία για την ύπαρξη ομοερωτικών σχέσεων και ομοερωτικής υποκουλτούρας στον 18ο αιώνα, για να καταλήξει ότι «δεν θα έπρεπε να θεοποιήσουμε την περιοδολόγησή του» (Tobin, 2000, σ. 5). Ιστορικές μελέτες έχουν φέρει στο φως την ύπαρξη εκτεταμένων δικτύων ομοφυλόφιλων ήδη σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις από τον 15ο αιώνα και εξής (π.χ. Sibalis, 2008; Greenberg, 1988, σ. 305)¹⁷. Επιπλέον, ιστορικοί, όπως ο Greenberg εντοπίζουν την αρχή της κατασκευής του «παιδεραστή» ως τέρατος στις συνόδους της εκκλησίας του 13ου αιώνα¹⁸. Οι αποφάσεις των εκκλησιαστικών συνόδων, επομένως, διαμορφώνουν μία αντίληψη για τον ομοφυλόφιλο ως έκτρωμα και εγκληματία η οποία δεν εξαντλείται στα όρια της εκκλησίας αλλά διαχέεται στην ευρύτερη κοινωνία (Greenberg, 1988, σ. 276). Ιστορικοί όπως ο Trumbach και ο Sibalis, τοποθετούν την ιστορική τομή της γέννησης της ομοφυλοφιλίας τον 18ο αιώνα, ενώ άλλοι τέλος, όπως ο Puff, απορρίπτουν την ίδια τη λογική των τομών, της κατασκευής ενός «πριν» και ενός «μετά», ως υποκρύπτουσας μία εξελικτική θεώρηση με απόληξη την ευρωπαϊκή ιστορική πραγματικότητα (Puff, 2012, σ. 20). Όπως σημειώνει ο Cocks, τα ιστορικά στοιχεία αντικρούουν την αντίληψη ότι «συγκροτημένες σεξουαλικές ταυτότητες, 'συστήματα' ή πρότυπα σεξουαλικής συμπεριφοράς και ταυτότητας διαδέχονται το ένα το άλλο με χρονολογική ακολουθία» (Cocks, 2013, σ. 46).

¹⁶ Ο Greenberg σημειώνει πως η εμφάνιση των molly houses στην Αγγλία μας επιτρέπει να τοποθετηθούμε διαφορετικά από τον Foucault στο θέμα της περιοδολόγησης (Greenberg, 1988, σ. 335).

¹⁷ Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁸ Η διατύπωση αυτή αναφέρεται συγκεκριμένα στις αποφάσεις της Συνόδου της Ανζέ (Angers) του 1216-1219 στη Γαλλία (Greenberg, 1988, σ. 288).

Η εστίαση του Foucault στην ιστορία της σεξουαλικότητας ως μιας ιστορίας σχέσεων εξουσίας και η κεντρική θέση που έχει αποδώσει στην ανάπτυξη της επιστήμης του σεξ ως καθοριστικής για την ανάδυση του ομοφυλόφιλου ως είδους αποτελεί μία ακόμη σημαντική πηγή προβληματισμού για τους ιστορικούς (Cocks και Houlbrook, 2006, σ. 9). Όπως παρατηρούν αρκετοί συγγραφείς, η αναγωγή της σεξολογίας σε καθοριστικό παράγοντα για την «εμφάνιση» του ομοφυλόφιλου κατά τον 19ο αιώνα, υπερεκτιμά το κύρος της ειδικότητας αυτής εκείνη την εποχή. Σύμφωνα με τον Bullough, η έρευνα για το σεξ επέφερε στίγμα σε αυτούς που το μελετούσαν, με αποτέλεσμα πολλοί ερευνητές να εμφανίζονται ως ενδοκρινολόγοι, ουρολόγοι, γυναικολόγοι, ή στιδίηποτε θεωρούσαν ως μη στιγματισμένη επαγγελματική ταυτότητα (Bullough, 1994, σ. 4). Στο ίδιο κλίμα, οι Cocks και Houlbrook αναφέρουν ότι η σεξολογία κατείχε τη μη αξιολύγλητη θέση στο όριο μεταξύ του νόμιμου και του χυδαίου ή πορνογραφικού (Cocks και Houlbrook, 2006, σ. 4). Η Felski, τέλος, τονίζει ότι η σεξολογία δεν αποτελούσε αξιοσέβαστη ιατρική ειδικότητα, ενώ οι σεξολόγοι ήταν περιθωριακές φιγούρες τόσο στον χώρο της επιστήμης, όσο και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο (Felski, 1998)¹⁹. Τίθεται επομένως εν αμφιβόλω το εύρος επιρροής μιας επιστημονικής ειδικότητας με τόσο μικρή απήχηση στον ακαδημαϊκό χώρο και ειδικότερα η δυνατότητά της να διαμορφώσει ταυτότητες.

Η παρουσίαση του ιατρικού λόγου ως παντοδύναμου, επιπλέον, έχει ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση του υποκειμένου της ομόφυλης επιθυμίας και πρακτικής. Οι ίδιοι οι άνδρες που τροφοδότησαν τη σεξολογική επιστήμη με τις ιστορίες ζωής τους, είτε μετατρέπονται σε «περιπτώσεις» ή «δεδομένα» για την ιατρική έρευνα, χάνοντας την ανθρώπινη υπόστασή τους, είτε προβάλλονται ως ανήμπορα θύματα ενός πανίσχυρου μηχανισμού (Oosterhuis, 2000, σ. 12). Σύμφωνα με την Bauer, όμως, η σεξολογία δεν αποτέλεσε το μοναδικό μέσο συγκρότησης της ομοφυλόφιλης ταυτότητας - ούτε απαραίτητως το ισχυρότερο. Η ανάλυση επομένως που αναδεικνύει την επιστήμη σε παντοδύναμο παράγοντα παραγωγής της ομοφυλόφιλης ταυτότητας αποτυγχάνει να συμπεριλάβει, να κατανοήσει και να αποδώσει αυτό που περιγράφει η Bauer ως «πολυπλοκότητα ενός queer παρελθόντος του οποίου οι μεγάλες αφηγήσεις καταπίεσης και απελευθερωτικού αγώνα διατέμνονται με αναρίθμητες προσωπικές και μυθοπλαστικές ιστορίες ζωής, με συγκεχυμένες φαντασίες, και αποσπασματικά τεκμήρια οικείων ερωτικών σχέσεων» (Bauer, 2017, σ. 8)²⁰.

Προέβαλε επομένως ως αναγκαιότητα για την ιστορική έρευνα η απόδοση φωνής και εμπρόθετης δράσης στα υποκείμενα που μελετά η σεξολογική επιστήμη, όπως και η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην επιστήμη και τα υποκείμενα που μελετά. Θα έπρεπε εδώ να τονιστεί ότι η σχέση αυτή -μεταξύ επιστήμης και υποκειμένων- είναι αμφίδρομη: δεν διαμορφώνει ταυτότητες ο επιστημονικός λόγος μόνο, αλλά διαμορφώνεται και ο ίδιος από τα υποκείμενα που μελετά. Επομένως, ζητήματα όπως το βίωμα του ομοφυλόφιλου υποκειμένου, η πρόσληψη των επιστημονικών λόγων για την ομοφυλοφιλία από τους ίδιους τους ομοφυλόφιλους, και ο τρόπος με τον οποίο επέδρασαν τα ομοφυλόφιλα υποκείμενα στην άρθρωση του επιστημονικού λόγου αποτέλεσαν ζητούμενα και

¹⁹ Βλέπε και Oosterhuis: «οι ψυχίατροι δρούσαν στο περιθώριο της ιατρικής και της κοινωνίας» (Oosterhuis, 2000, σ. 13).

²⁰ Το παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται από την Bauer στο πλαίσιο της κριτικής της για την παρουσίαση του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων ως μιας γραμμικής πορείας κατακτήσεων.

τροφοδότησαν την ιστορική έρευνα μετά τον Foucault (Oosterhuis, 2000). Σημαντικό θέμα εδώ είναι η εστίαση στο υποκείμενο όχι ως παθητικό αποδέκτη της ιατρικής αυθεντίας/εξουσίας, αλλά ως ενεργών, εμπρόθετο υποκείμενο που αντιστέκεται και επιδρά στην αυθεντία αυτή. Η ιδιοποίηση του ιατρικού λόγου υπήρξε μία πρακτική αντίστασης και ανατροπής από την πλευρά των υποκειμένων.

Αναφερόμενος στο σύμπλεγμα γνώσης - εξουσίας ο Foucault υποστηρίζει ότι «ο λόγος κομίζει και παράγει εξουσία· την ενισχύει αλλά και την υπονομεύει, την εκθέτει, την καθιστά ευπαθή, και επιτρέπει να παρεμποδίζεται» (Foucault, 2011[1976], σ. 118-119). Με την αποστροφή του αυτή, ο Foucault εγείρει το ζήτημα της εξουσίας αλλά και της αντίστασης σε αυτήν, του λόγου που κανονικοποιεί αλλά και του λόγου που ανατρέπει, ως δύο αλληλένδετων διεργασιών. Στη δική του ανάλυση, ωστόσο, ο Foucault εστίασε στον ιατρικό λόγο ως μηχανισμό ρύθμισης και καταπίεσης, και όχι ως παράγοντα απελευθέρωσης και ανατροπής. Νεότερες μελέτες, ωστόσο, εντοπίζουν στους ιατρικούς λόγους για τη σεξουαλικότητα όχι μόνο την επιβολή του κανόνα, αλλά και τις ρωγμές εκείνες που επιτρέπουν την έκφραση της αντίστασης στον κανόνα και πιθανώς την ανατροπή του. Επομένως, μία παράπλευρη, απρόθετη συνέπεια της επιστήμης της σεξολογίας ήταν ακριβώς αυτό: όχι μόνο διατύπωσε τον Κανόνα, αλλά επέτρεψε στους κάθε λογής «διεστραμμένους» να αναγνωρίσουν την ταυτότητά τους μέσα στις περιπτώσεις που περιλαμβάνονταν στα σεξολογικά εγχειρίδια. Όπως αναφέρει ο Oosterhuis, είναι πλήθος οι επιστολές «ασθενών» που έφθασαν στο γραφείο του Richard von Krafft-Ebing²¹ και εξέφρασαν την ανακούφισή τους, όπως και ένα αίσθημα απενοχοποίησης της σεξουαλικής τους έκφρασης μετά την ανάγνωση του σεξολογικού του πονήματος (Oosterhuis, 2000, σ. 10-11).

Στην ίδια κατεύθυνση, αναφέρει ο Rosario: «Ενώ ο επιστημονικός μύθος της σεξουαλικής αντιστροφής επιχειρεί να καταδικάσει και να περιορίσει τη διαστροφή, τον ενστερνίστηκαν οι ίδιοι οι σεξουαλικά αντεστραμμένοι, οι οποίοι χρησιμοποίησαν την επιστήμη για να υπερασπιστούν τη 'φυσικότητά' τους, να εδραιώσουν μία ταυτότητα, και να διαχύσουν τις δικές τους ιστορίες πάθους και 'ρωμαλέας σάρκας'» (Rosario, 1996, σ. 102). Το κατεχοχόν μεθοδολογικό εργαλείο των σεξολόγων, η μελέτη περίπτωσης, επέτρεψε να εκφραστεί και να ακουστεί ο λόγος των ίδιων των «διεστραμμένων» να περιγράφει την εκάστοτε «διαστροφή» τους²².

Αυτός ο ανατρεπτικός λόγος και πολύ περισσότερο η σεξουαλικότητα ως πράξη -και όχι ως λόγος μόνον- λείπει από τη φουκική ανάλυση²³. Το σεξ είναι κυρίως πράξη, δεν συγκροτείται ούτε επιτελείται μόνο στον λόγο (Weeks, 1985). Στο πλαίσιο αυτό, η επανεστίαση της ιστορίας της σεξουαλικότητας στη βιωμένη εμπειρία, στις συγκεκριμένες σεξουαλικές πράξεις που συνιστούν την ομοφυλοφιλία -ή οποιαδήποτε άλλη σεξουαλική συμπεριφορά- σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια αποτελεί, σύμφωνα με τη Harris,

²¹ Αναλυτικότερη αναφορά στον Krafft-Ebing, πρωτοπόρο της σεξολογίας στον γερμανόφωνο κόσμο, θα γίνει στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

²² Θα επανέλθουμε στο ζήτημα της μελέτης περίπτωσης στο δεύτερο κεφάλαιο.

²³ Συμφωνούμε με τον Puff ότι ένα πρόβλημα της ανάλυσης του Foucault για την επιστήμη του σεξ είναι η αντιμετώπιση του θέματος ως ενός προβλήματος λόγων, λογοθέτησης των κατηγοριών της σεξουαλικότητας, και όχι ως πράξης (Puff, 2012, σ. 26).

αναγκαιότητα (Harris, 2010, σ. 1103). Στην κατεύθυνση αυτή, η προσέγγιση της σεξουαλικότητας ως ενσώματης δράσης έχει προσφέρει πολύ ενδιαφέρουσες μελέτες²⁴.

Ωστόσο, μία δυσκολία ως προς τη διερεύνηση της ομοφυλοφιλίας ως βιωμένης εμπειρίας και ως πρακτικής συγκεκριμένων ιστορικών υποκειμένων προκύπτει από το καθεστώς ποινικοποίησης σε πολλές χώρες, καθώς και της κοινωνικής περιθωριοποίησης της ομοφυλοφιλίας κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Η φωνή του ομοφυλόφιλου υποκειμένου, αλλά και η πράξη του, αποφεύγει την έκθεση στον δημόσιο χώρο· κείμενα και μαρτυρίες της «παρά φύσιν» σεξουαλικότητας είναι ελάχιστα²⁵. Για τον λόγο αυτό είναι πολύ σημαντική η μελέτη των ιχνών που εντοπίζονται στις μαρτυρίες που συνιστούν το πρωτογενές υλικό των γιατρών-σεξολόγων, η αλληλογραφία τους με τους πελάτες τους αλλά και η διεύρυνση της έρευνας σε ποικίλο υλικό, όπως ημερολόγια, φωτογραφίες, επιστολές και άλλα (Harris, 2010, σ. 110, Avdela κ.α., 2020). Έτσι, υπάρχει πλέον μία πλούσια παραγωγή μελετών οι οποίες χρησιμοποιούν εναλλακτικές ιστορικές πηγές και αναδεικνύουν τη βιωμένη ομόφυλη ερωτική εμπειρία σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια (Sibalis 2002; Houlbrook 2005; Beachy 2014 κ.α.).

Ένα ακόμη σημαντικό σημείο κριτικής της φουκωικής ανάλυσης εστιάζει στην απουσία επαρκούς ιστορικής πλαίσιωσης. Αν και η ανάδυση της σεξολογίας τοποθετείται από τον Foucault στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο της διαμόρφωσης της νεωτερικότητας, η ανάλυσή του αγνοεί το ευρύτερο πλέγμα ιστορικών σχέσεων μέσα στο οποίο σχηματίστηκε η νέα επιστημονική ειδικότητα (Ben, 2018, σ. 46). Η αναφορά του ίδιου του Foucault ότι «η σεξολογία δεν πήρε παντού την ίδια μορφή ούτε χρησιμοποίησε τα ίδια εργαλεία» (Foucault, 2011[1976], σ. 142), μένει ανεξερεύνητη από τον ίδιο. Έτσι η σεξολογία εμφανίζεται ως μία ομοιογενής, ενική επιστήμη που αφορμάται από την αστική τάξη της Δυτικής Ευρώπης στα τέλη του 19ου αιώνα. Ωστόσο, η «ιστορία της σεξολογίας» αποτελεί μία αφαιρεση, καθώς υπάρχουν πολλαπλές ιστορίες και πολλαπλές σεξολογίες (Weeks, 1985, σ. 7). Μένουν χωρίς διερεύνηση από το φουκωικό έργο οι διαφορετικές εθνικές παραδόσεις -εντός και εκτός Ευρώπης-, οι σχέσεις μεταξύ τους, οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις και αντιφάσεις αλλά και η εξέλιξη στη σκέψη και στο έργο του κάθε σεξολόγου. Όπως παρατηρεί η Βασιλειάδου για τη σεξουαλικότητα, δεν αποτελεί απαραίτητα την «κοινή γλώσσα που μιλούν οι ερευνητές της» (Βασιλειάδου, 2020, σ. 17). Με τον τρόπο αυτό, η σεξολογία χάνει το ιστορικό της βάθος και συμπλοκότητα· παραφράζοντας τον Ben, εμφανίζεται σαν οι επιστημονικές ιδέες για τη σεξουαλικότητα να δημιουργήθηκαν εν κενώ (Ben, 2018, σ. 46).

Σημαντική εξάλλου είναι η παράλειψη από το έργο του Foucault του ρόλου των Αφρικανών, των Ασιατών και των Λατινοαμερικανών στη σύσταση της επιστήμης της σεξολογίας (Fuechtner, Haynes και Jones 2018β, σ. 6). Η παράλειψη αυτή συνιστά, σύμφωνα με τους επικριτές του, έκφανση και απόρροια του ευρωκεντρισμού του Foucault. Το ζήτημα

²⁴ Βλ. για παράδειγμα τον τόμο που επιμελήθηκαν οι Toulalan και Fisher (2013).

²⁵ Ειδικά στον ελληνικό χώρο και στην υπό εξέταση χρονική περίοδο, τέτοιου είδους μαρτυρίες περιορίζονται, από όσο έχω καταφέρει να εντοπίσω, σε λογοτεχνικά κείμενα. Την έλλειψη πηγών για τη μελέτη της σεξουαλικότητας στην Ελλάδα παρατηρούν και οι Avdela κ.α. (2020: 2).

ακριβώς του ευρωκεντρισμού αλλά και του οριενταλισμού της φουκωικής ανάλυσης²⁶, αναδεικνύεται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια σε κεντρικό θέμα κριτικής της φουκωικής θεωρίας. Δανειζόμενες από τη θεωρία της μετάφρασης, ιστορικοί όπως η Bauer (2003; 2015), οι Fuechtner, Haynes και Jones (2018α), και άλλοι, προσεγγίζουν τη συγκρότηση των επιστημονικών λόγων για το σεξ και τη σεξουαλικότητα ως ένα παγκόσμιο εγχείρημα αδιάρρηκτα συνδεδεμένο με το ευρωπαϊκό αποικιοκρατικό πρόγραμμα και τις φυλετικές σχέσεις²⁷. Επικεντρώνοντας ειδικότερα στην εξέταση της επιστήμης του σεξ από τον Foucault, οι Fuechtner, Haynes και Jones ορίζουν τη σεξουαλική επιστήμη ως ένα παγκόσμιο φαινόμενο, ως «παγκόσμιο σχηματισμό ο οποίος εμφανίστηκε ταυτόχρονα σε πολλαπλά σημεία και έλαβε πολλαπλές μορφές» (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β, σ. 2). Επιπλέον, στον τόμο που επιμελούνται αναδεικνύουν τη διαρκή ανταλλαγή ανάμεσα στη δυτική επιστήμη και τους εξωτικούς «άλλους», και τη σημασία που είχε η ανταλλαγή αυτή στη διαμόρφωση της σεξουαλικής επιστήμης. Όπως σημειώνουν, «η ευρωπαϊκή σεξουαλική επιστήμη συστάθηκε στη βάση εννοιολογήσεων των Άλλων που θεωρούνταν εκτός 'νεωτερικότητας'» (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β, σ. 3). Οι Fuechtner, Haynes και Jones, πραγματικά ανοίγουν με τον τόμο τους ένα γόνιμο πεδίο ιστορικής έρευνας, διευρύνοντας την οπτική από τη Δύση στον κόσμο, από τις σχέσεις εξουσίας, επίσης, ως εγγεγραμμένες στη νεωτερική Δύση, στις σύνθετες διαδικασίες που εμπεριέχουν την αποικιοκρατία και άλλες μορφές κατίσχυσης και ηγεμονίας των δυτικών νεωτερικών κοινωνιών στον κόσμο.

Τέλος, η εστίαση της φουκωικής ανάλυσης στην ανδρική ομοφυλοφιλία και ο αποκλεισμός, σε μεγάλο βαθμό, της γυναικείας ομοφυλοφιλίας είχε ως αποτέλεσμα την απουσία διαλόγου ανάμεσα στις σπουδές φύλου και τη μελέτη της ομοφυλοφιλίας. Η νεότερη έρευνα, ιστορική και άλλη, έχει αμφισβητήσει τις μεγάλες αφηγήσεις, τη μονοσήμαντη, ομογενοποιητική και ενική αποτύπωση των ιστορικών διεργασιών (Puff, 2012, σ. 23). Νεότεροι ιστορικοί, επομένως, προτρέπουν για μία ιστορία της σεξουαλικότητας πιο ανοιχτή στη διεπιστημονικότητα, περισσότερο κριτική απέναντι στις κληρονομημένες θεωρήσεις, πιο κοντά στο ομοφυλόφιλο βίωμα και την εννοιολόγηση από τα κάτω, εστιασμένη στο σώμα (Harris, 2010). Καταδεικνύουν, επίσης, τη διαπολιτισμική διάσταση τόσο της σεξουαλικότητας και της ομοφυλοφιλίας, όσο και της επιστήμης που αναπτύχθηκε για τη μελέτη της (Harris, 2010; Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β). Όπως έχει φανεί παραπάνω, την τελευταία δεκαετία περίπου έχουν αυξηθεί σημαντικά οι μελέτες, ιστορικές και μη, οι οποίες επανεκτιμούν κριτικά, ενίοτε και πολεμικά, το έργο του Foucault -εν γένει αλλά και για την επιστήμη του σεξ ειδικότερα- επανεξετάζοντας τα θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που έθεσε, προχωρώντας την έρευνα σε νέες κατευθύνσεις. Το έργο του αντιμετωπίζεται από τις νεότερες μελέτες όχι ως «οδικός χάρτης» για την ιστορία της σεξουαλικότητας, αλλά ως προϊόν ενός συγκεκριμένου ιστορικού, κοινωνικού, διανοητικού και πολιτικού πλαισίου.

²⁶ Ως οριενταλιστική κρίνεται, για παράδειγμα, η διάκριση του Foucault μεταξύ μίας Ανατολικής *ars erotica* και μιας Δυτικής *scientia sexualis* (Bauer, 2015).

²⁷ Για μια κριτική εξέταση της «μεταφραστικής στροφής» στις ανθρωπιστικές επιστήμες, βλ. Bachmann-Medick, 2009. Στη δική της θεώρηση η Herzog εντάσσει τη «μεταφραστική στροφή» σε αυτό που ονομάζει «συγκριτική τάση» στην ιστορία της σεξουαλικότητας, και που εμφανίζεται σε μελέτες που εκδίδονται τον 21ο αιώνα (Herzog, 2009).

Η ελληνική ακαδημαϊκή παραγωγή στο πεδίο της ιστορίας της σεξουαλικότητας, και της ανδρικής ομοφυλοφιλίας ειδικότερα, δεν ακολούθησε, όπως παρατηρήσαμε στην Ευρώπη της δεκαετίας του 1970, την ανάπτυξη του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Η πρώτη εμφάνιση στην Ελλάδα μιας οργανωμένης κίνησης για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων σημειώθηκε μόλις το 1976, μετά την πτώση της χούντας. Αναφερόμαστε εδώ στην ίδρυση του ΑΚΟΕ (Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδας), το οποίο κυριάρχησε στον ομοφυλόφιλο ακτιβισμό για περίπου μία δεκαετία²⁸. Ωστόσο, σε αντίθεση με την εκδοτική έκρηξη που ακολούθησε την ανάπτυξη του ομοφυλόφιλου κινήματος στην Ευρώπη και την Αμερική, στην Ελλάδα «η εγχώρια ιστοριογραφία της σεξουαλικότητας είναι περιορισμένη» (Βασιλειάδου και Γκότση 2020β, σ. 24)²⁹.

Το επιστημονικό πεδίο στο οποίο κυρίως απαντώνται οι μελέτες για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας και της ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα είναι αυτό της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Σχετικά νέα επιστήμη η κοινωνική ανθρωπολογία στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο³⁰ εισήγαγε τα ζητήματα φύλου και συγγένειας ως προνομιακά πεδία μελέτης της ελληνικής κοινωνίας. Στην εγχώρια εθνογραφική παραγωγή, ωστόσο, αυτό που κυριάρχησε ήταν το ετεροκανονικό μοντέλο της έμφυλης δυαδικότητας, καθιστώντας το πεδίο της σεξουαλικότητας και ειδικότερα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας ένα ζήτημα περιθωριακό στην εξέτασή του έως σήμερα. Αναφορές στο ζήτημα αυτό, λιγότερο ή περισσότερο εκτενείς, απαντώνται από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε μελέτες που αναφέρονται στην έννοια του ανδρισμού (π.χ. Parataxiarchis, 1988; Loizos και Parataxiarchis 1991; Loizos 1994)³¹. Η προβληματική της ανδρικής ομοφυλοφιλίας εισάγεται στην εθνογραφία της Ελλάδας προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 κυρίως με τη δουλειά του Κώστα Γιαννακόπουλου (Γιαννακόπουλος, 1998; 2006; 2011; 2019; 2020)³². Η μελέτη του Γιαννακόπουλου στον αστικό χώρο της Αθήνας και του Πειραιά, ωστόσο, δεν οδήγησε σε σημαντική ανάπτυξη το σχετικό πεδίο. Έτσι, η Αποστολίδου διαπιστώνει το 2010 ότι «η σεξουαλικότητα ως θεωρητική δυναμική και αναλυτικό εργαλείο παραμένει ακόμα στην αφάνεια και τη σιωπή» (Αποστολίδου, 2010, σ. 23). Παρόμοια και ο Dendrinος, σε μία από τις λίγες μελέτες που επικεντρώνουν στο ζήτημα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα, παρατηρεί ότι «οι ομοφυλόφιλοι απουσιάζουν από τις εθνογραφίες της

²⁸ Για την ανάπτυξη του ΛΟΑΤ κινήματος στην Ελλάδα, βλ. Γκελτής, 2019; Πολυκάρπου, 2019; Μάης, 2015; Dendrinος, 2008; Riedel, 2005.

²⁹ Σύμφωνα με την Αποστολίδου, αποτελεί στοιχείο της ελληνικής κουλτούρας η «επιμελημένη σιωπή γύρω από ζητήματα σεξουαλικότητας» (Αποστολίδου, 2010, σ. 8).

³⁰ Το πρώτο αυτοτελές τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ιδρύθηκε στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου το 1989 (<https://www.sah.aegean.gr/to-tmima/istoria-tou-tmimatos/>).

³¹ Η κατεχοχίν εθνογραφική μελέτη για τον ανδρισμό σε ένα ελληνικό κτηνοτροφικό χωριό, ωστόσο, εστιάζει και προβάλλει το μοντέλο του παλικαριού, του ετεροφυλόφιλου, εγωιστή, ανταγωνιστικού άνδρα (Herzfeld 1985).

³² Προηγείται της δουλειάς του Γιαννακόπουλου η μελέτη του Faubion, η οποία, ωστόσο, δεν είχε συνέχεια ούτε έχει μεταφραστεί στα ελληνικά (Faubion, 1993). Η γυναικεία ομοφυλοφιλία ως ζήτημα μελέτης εμφανίζεται λίγο αργότερα στην Ελλάδα, βλ. Kirtsoglou, 2004 και Καντσά, 2010; 2011.

Ελλάδας και θα μπορούσε να πει κανείς ότι συνιστούν μία 'σιωπηρή' ομάδα» (Dendrinios, 2008, σ. 18)³³.

Στρεφόμενες στην ελληνική ιστοριογραφία, θα παρατηρούσαμε ότι η σεξουαλικότητα αποτελεί πρόσφατο πεδίο έρευνας, που όμως γνωρίζει αυξανόμενο ενδιαφέρον την τελευταία δεκαετία (Γκότση, Διαλέτη και Φουρναράκη, 2015; Βασιλειάδου, κ.α., 2019; Βασιλειάδου και Γκότση 2020β)³⁴. Αν και ευάριθμες, προς το παρόν, οι μελέτες για τη σεξουαλικότητα στην εγχώρια ιστοριογραφία καλύπτουν, ωστόσο, ένα αρκετά ευρύ φάσμα ζητημάτων, όπως είναι εμφανές στον πρόσφατο σχετικό τόμο, *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (Βασιλειάδου και Γκότση, 2020α). Αν στραφούμε στην ομόφυλη σεξουαλικότητα, ωστόσο, θα παρατηρήσουμε ότι αυτή συνιστά ένα εν πολλοίς παραμελημένο ιστοριογραφικά πεδίο³⁵. Η ανδρική ομοφυλοφιλία περιλαμβάνεται -με βραχύτερες ή εκτενέστερες αναφορές- σε μελέτες οι οποίες πραγματεύονται ευρύτερες θεματικές, όπως το σύστημα αναμόρφωσης των ανήλικων παραβατών στη μεταπολεμική Ελλάδα (Αβδελά, 2013), ή οι σεξουαλικές και έμφυλες σχέσεις στην ελληνική αριστερά (Papadogiannis, 2011).

Αντίστοιχα μικρή παρουσία της ανδρικής ομοφυλοφιλίας παρατηρούμε και στην ιστορική ανάλυση των ιατρικών λόγων για τη σεξουαλικότητα. Έτσι, ενώ ο λόγος των ειδικών έχει εξεταστεί σε σχέση με πλειάδα ζητημάτων,³⁶ είναι ελάχιστες οι μελέτες που εστιάζουν στην παραγωγή των επιστημονικών εννοιών γύρω από την ομοφυλοφιλία. Σε πρόσφατο κείμενό του ο Γιαννακόπουλος αναδεικνύει τον ρόλο της ψυχιατρικής-εγκληματολογίας στην σύνδεση των ομόφυλων ερωτικών σχέσεων μεταξύ ανδρών με το έγκλημα, εντάσσοντας τις παραπάνω ιατρικές ειδικότητες στους μηχανισμούς ποινικής καταστολής και πειθάρχησης στη μεταπολεμική Ελλάδα (Γιαννακόπουλος, 2020, σ. 180). Στον ίδιο τόμο, εξετάζεται ο λόγος και ο ρόλος της ιατρικής ως αρωγού του ποινικού μηχανισμού σε δικαστικές υποθέσεις ανηλίκων κατηγορούμενων για «εγκλήματα κατά των ηθών» (Αβδελά, 2020).

Αν και συνιστούν σημαντική συνεισφορά στη μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα, όλες οι παραπάνω μελέτες -ιστορικές και εθνογραφικές- εξετάζουν το ζήτημα στο πλαίσιο της ελληνικής μεταπολεμικής ή ακόμα και μεταπολιτευτικής κοινωνίας. Με εξαίρεση την λαογραφικού τύπου μελέτη του Πετρόπουλου (1971) και τη μελέτη του Παπανικολάου για τον Κ.Π. Καβάφη (2014), στην οποία παρουσιάζεται μία άποψη της

³³ Η μελέτη του Dendrinios αποτελεί μία από τις εθνογραφικές μελέτες για την ανδρική ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα που έχουν διεξαχθεί σχετικά πρόσφατα σε πανεπιστημιακά ιδρύματα της αλλοδαπής (π.χ. Riedel, 2005).

³⁴ Κάπως αφοριστικά ο Γιαννιτσιώτης διαπιστώνει, «Ανύπαρκτο συνολικά για την ιστορία της σεξουαλικότητας είναι το ενδιαφέρον στην χώρα μας» (Γιαννιτσιώτης, 2015, σ. 239). Βέβαια, το ενδιαφέρον των Ελλήνων ιστορικών για τη σεξουαλικότητα έχει, όντως, αποκτήσει δυναμική μόλις τα τελευταία χρόνια.

³⁵ Όπως παρατηρεί και η Αβδελά, «Οι ομοερωτικές πρακτικές έχουν ελάχιστα ως τώρα απασχολήσει την ελληνική ιστοριογραφία, μολονότι τα τελευταία χρόνια αυξάνουν οι μελέτες για τη σεξουαλικότητα σε διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών» (Αβδελά, 2020, σ. 142).

³⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε το ζήτημα των αφροδισίων νοσημάτων (Τζιτζίκος, 2014; Κορασίδου, 2002), τον ρόλο των αρχών επιτήρησης και επιβολής του νόμου (Αβδελά, 2013), ζητήματα ευγονικής (Trubeta, 2013; Αβδελά, 2017β), ιδιαιτερότητες του βιολογικού φύλου (Κριτσωτάκη, 2013) και πολλά άλλα, όπως αποτυπώνεται και στον πρόσφατο τόμο για τις *Ιστορίες της Σεξουαλικότητας* (Βασιλειάδου και Γκότση, 2020α).

διαμόρφωσης των λόγων για την ομοφυλοφιλία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, είναι άγνωστη η ιστορία της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην προπολεμική Ελλάδα³⁷.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να προσφέρει μία συμβολή ακριβώς στην ιστοριογραφική διερεύνηση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο. Διερευνάται η άρθρωση του εγχώριου επιστημονικού λόγου για την ανδρική ομοφυλοφιλία, μέσα από την εξέταση κειμένων των Ελλήνων γιατρών³⁸. Το ενδιαφέρον για το ζήτημα δεν συνίσταται μόνο στην απουσία σχετικών μελετών για τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και στην πεποίθηση ότι η ιστορία των ομόφυλων ερωτικών πρακτικών ανοίγει στην ιστορικό ένα πολύ ευρύτερο πεδίο αναζητήσεων (Weeks, 1985; 2016; Herzog, 2009)³⁹. Η παρούσα συζήτηση τοποθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο των ανησυχιών και αναζητήσεων του νεοσύστατου ακόμη ελληνικού κράτους σχετικά με την ευρωστία και τις προοπτικές της φυλής, αλλά και της διαμόρφωσης της εγχώριας επιστημονικής δραστηριότητας κάτω από την πνευματική ηγεμονία και σε διάλογο με τους ακαδημαϊκούς κύκλους της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης. Το χρονικό εύρος της μελέτης, τέλος, ορίζεται από δύο ορόσημα. Η έναρξη της μελέτης ταυτίζεται με την έκδοση στην Ευρώπη και την Ελλάδα των πρώτων μελετών οι οποίες πραγματεύονται, μεταξύ άλλων θεμάτων, το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας. Η εμφάνιση του ναζισμού στη Γερμανία της δεκαετίας του 1930 και η συνακόλουθη έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επέφεραν το κλείσιμο των επιστημονικών δραστηριοτήτων για τη σεξουαλικότητα όχι μόνο στη Γερμανία αλλά και στην Ευρώπη γενικότερα, και υπαγορεύουν το καταληκτικό χρονικό όριο για την παρούσα μελέτη. Στην Ελλάδα οι πιο πυκνοί σεξολογικοί λόγοι εμφανίζονται μεταπολεμικά και θα απαιτούσαν μία ειδικά εστιασμένη έρευνα και μελέτη⁴⁰.

Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης επιχειρείται μία ιστορική αποτύπωση των μετατοπίσεων στις αντιλήψεις για τις ομοερωτικές σεξουαλικές πρακτικές μεταξύ ανδρών στην Ευρώπη από τον 3ο αιώνα και εξής. Διαπιστώνουμε ότι σεξουαλικές πρακτικές μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου έχουν αντιμετωπισθεί ως αμάρτημα στο πλαίσιο της χριστιανικής θρησκείας, ως έγκλημα από τη βυζαντινή εποχή και εξής, αλλά και ως ασθένεια. Η μετατόπιση από το αμάρτημα στην ασθένεια δεν συνιστά μία γραμμική εξελικτική πορεία, αφού διαφορετικές εννοιολογήσεις και αντιμετωπίσεις της ομόφυλης σεξουαλικής πρακτικής συνυπάρχουν στα ίδια ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια⁴¹.

³⁷ Η Τζανάκη στην *Ιστορία της [μη]κανονικότητας*, υπόσχεται μία εισαγωγή, μεταξύ άλλων, στην ιστορία της ομοφυλοφιλίας στον Μεσοπόλεμο, αλλά δεν εμβαθύνει επαρκώς στο ζήτημα (Τζανάκη, 2016).

³⁸ Για την ομοφυλοφιλία συνέγραψαν επιστημονικά ή επιστημονικοφανή κείμενα όχι μόνο γιατροί, αλλά και νομικοί, παιδαγωγοί και άλλοι. Η εξέταση του συνόλου της σχετικής βιβλιογραφίας υπερβαίνει τα όρια και τους στόχους της παρούσας μελέτης.

³⁹ Αναφέρει ο Weeks, «Η σεξουαλικότητα ως σύγχρονο φαινόμενο αποτελεί το προϊόν μιας σωρείας παραδόσεων και κοινωνικών πρακτικών που είναι ταυτοχρόνως αυτόνομες και αλληλεπιδρούν: θρησκευτικών, ηθικών, οικονομικών, οικογενειακών, ιατρικών, νομικών» (Weeks, 1985, σ. 6).

⁴⁰ Ο Γκοτσίνας εξετάζει την ελληνική σεξολογική βιβλιογραφία από το 1900 έως και το 1970 σε σχέση με τον αυνανισμό (Γκοτσίνας, 2020). Σε σχέση με την ανδρική ομοφυλοφιλία, ο Γιαννακόπουλος εξετάζει τη μεταπολεμική ιατροδικαστική βιβλιογραφία (Γιαννακόπουλος, 2020).

⁴¹ Άλλωστε η ομοφυλοφιλία εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως αμάρτημα από την εκκλησία, και ως έγκλημα σε διάφορες χώρες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, προχωράμε στην εξέταση των επιστημονικών λόγων για την ανδρική ομοφυλοφιλία στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη. Θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα η ανάδυση της επιστήμης της σεξολογίας μετά τα μέσα του 19ου αιώνα αρχικά στον γερμανόφωνο ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και στη Γαλλία και τη Βρετανία. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή της εισαγωγής, η ανάπτυξη της επιστήμης της σεξολογίας συνδέθηκε άρρηκτα τόσο με την ανάγκη ιατρικής γνωμοδότησης σε δίκες κατά ομοφυλόφιλων, όσο και με την εμφάνιση ενός πρώτου κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων και την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας, αλλά και με τα ευρύτερα θέματα της φυλής και της αποικιοκρατίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, τέλος, εστιάζουμε στον τρόπο με τον οποίο η ελληνική ιατρική βιβλιογραφία αντιμετώπισε το ζήτημα που μας απασχολεί. Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η απουσία εξειδικευμένων μελετών για τις σεξουαλικές «παρεκκλίσεις» στην Ελλάδα της υπό εξέταση περιόδου, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη τη βιβλιογραφική έκρηξη που σημειώνεται την αντίστοιχη περίοδο στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη, και πολύ περισσότερο, αν αναλογιστεί τις στενές σχέσεις που φαίνεται ότι είχαν πολλοί εκ των Ελλήνων ιατρών-συγγραφέων με την ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή και επιστημονική κοινότητα. Κάποιες σκέψεις για την ελληνική «ιδιαιτερότητα» θα διατυπωθούν στα Συμπεράσματα.

Δυο λόγια χρειάζεται, τέλος, να αναφερθούν σε σχέση με τις πηγές που επελέγησαν για την παρούσα μελέτη. Σε αντίθεση με χώρες στις οποίες η ομοφυλοφιλία διώκονταν ποινικά και στις οποίες υπάρχουν άφθονα δικαστικά αρχεία (π.χ. Γερμανία, Βρετανία), στην Ελλάδα το σχετικό υλικό είναι περιορισμένο. Έτσι, γνωρίζουμε ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στα δικαστήρια φτάνουν μόνο υποθέσεις αποπλάνησης, βιασμού ή «παρά φύσιν ασέλγειας» με άτομα κάτω των 17 ετών (βλ. Αβδελά, 2013; 2020). Δυστυχώς δεν υπάρχει σχετική έρευνα για προπολεμικά δικαστικά αρχεία, οπότε δεν γνωρίζουμε τι είδους υποθέσεις έφταναν, αν έφταναν, στα δικαστήρια. Επίσης, δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστούν δημοσιευμένα κείμενα της εποχής που να παρουσιάζουν την οπτική ομοφυλόφιλων ανδρών, όπως για παράδειγμα αυτοβιογραφίες, ημερολόγια ή επιστολές. Οι μαρτυρίες που διαθέτουμε προέρχονται από τον χώρο της λογοτεχνίας, ο οποίος έχει τους δικούς του κανόνες σύνθεσης και πρόσληψης⁴². Επομένως, τα ιατρικά κείμενα που εκδόθηκαν για την ανδρική ομοφυλοφιλία στο υπό εξέταση διάστημα, μονογραφίες και άρθρα στον ιατρικό τύπο, αποτελούν πολύτιμη πηγή για τη μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα έως και τον Μεσοπόλεμο⁴³.

⁴² Αναφέρομαι εδώ στο ποιητικό έργο των Καβάφη και Λαπαθιώτη, για παράδειγμα. Βλ. σχετικά, Παπανικολάου, 2014.

⁴³ Μία επιπλέον πιθανή πηγή αποτελεί ο περιοδικός τύπος της εποχής. Η εξέταση του υλικού αυτού θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον, αλλά υπερβαίνει τα όρια της παρούσας μελέτης.

Κεφάλαιο 1: Από τη σοδομία στην ομοφυλοφιλία και από την αμαρτία στην ασθένεια: Η ιατρικοποίηση της ομοφυλοφιλίας

«conditions once considered criminal are really pathological,
and come within the province of the physician...»

Dr. George Shradly, 1884, στο Greenberg, 1988, σ. 403

1.1. Η ομοφυλοφιλία ως αμάρτημα

Όπως παρατηρεί ο Foucault στην καθοριστική μελέτη του για την *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* (2011[1976]), για πολλούς αιώνες η σεξουαλική πράξη μεταξύ ανδρών αντιμετωπιζόταν ως μεμονωμένη πράξη και όχι ως στοιχείο ενδεικτικό μιας συγκεκριμένης φύσης ή προσωπικότητας. Η πράξη, επονείδιστη και βδελυρή, αντίθετη στον Θεό και τις επιταγές του, αποτελούσε ηθικό ολίσθημα στην αμαρτία που μπορούσε να διαπραχθεί από οποιονδήποτε στις κατάλληλες συνθήκες. Αυτό που για αιώνες κατακρίνονταν και καταδιώκονταν επομένως δεν ήταν ένα είδος ανθρώπου, αλλά μία συγκεκριμένη πράξη: η σοδομία. Η σοδομία, όπως και άλλες σεξουαλικές πρακτικές -η κτηνοβασία, ο αυνανισμός, ή η απόρριψη του σπέρματος εκτός της γυναικείας μήτρας- αποτελούσαν προσβολή του Θεού αφού παραβίαζαν το θεϊκό σχέδιο για χρήση της σεξουαλικής πράξης για αναπαραγωγή του είδους. Πολύ πριν εφευρεθεί, επομένως, η λέξη «ομοφυλοφιλία»⁴⁴ η σεξουαλική πράξη μεταξύ ανδρών, ως μορφή σοδομίας, θα απασχολήσει την εκκλησία και τα πατερικά κείμενα.

Για πολλούς συγγραφείς, η σοδομία ως αμαρτία και η αντιμετώπισή της ως βδελύγματος συνδέεται με την εμφάνιση και κατίσχυση, περί τα τέλη του 3ου αιώνα, του χριστιανισμού ως κυρίαρχης θρησκείας στην Ευρώπη (Hurteau, 2013; Crompton, 2003)⁴⁵. Σύμφωνα με τον Hurteau, συγκεκριμένα, η αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας από τον χριστιανισμό εντάσσεται σε ένα γενικότερο κλίμα που ήδη τον 1ο αιώνα μ.Χ. προβληματοποιεί την επιθυμία και τη σεξουαλικότητα τόσο στην παγανιστική όσο και στην ιουδαϊκή κουλτούρα (Hurteau, 2013, σ. 91). Στο πλαίσιο αυτό, ο Greenberg εντοπίζει ότι κατά τον 2ο αιώνα μ.Χ. ήδη η ομοφυλοφιλία, παρότι δεν τιμωρείται από τον νόμο, έχει χάσει την ευρεία αποδοχή που είχε στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο. Κατά τον ίδιο συγγραφέα η εξέλιξη αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί στην έλευση του Χριστιανισμού, μιας μικρής σέκτας κατά την εποχή εκείνη, αλλά θα πρέπει να ενταχθεί ακριβώς σε μία ευρύτερη ιστορική μετατόπιση στην αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας (Greenberg, 1988, σ. 210). Αυτή η ευρύτερη

⁴⁴ Όπως θα συζητήσουμε και στη συνέχεια, η λέξη «ομοφυλοφιλία» δεν επινοήθηκε παρά το 1868 από τον Ούγγρο συγγραφέα Kertbeny ή αλλιώς Benkert (Schaffner, 2012, σ. 13; Bullough, 1994, σ. 39). Στο παρόν, οι όροι σοδομία και ομοφυλοφιλία χρησιμοποιούνται ανάλογα με τη χρονική περίοδο στην οποία γίνεται αναφορά.

⁴⁵ Αυτό δεν σημαίνει καθόλου ότι στον μη Ιουδαίοχριστιανικό κόσμο η ανδρική ομοφυλοφιλία είναι ανεκτή ή αποδεκτή. Όπως υποστηρίζει ο Greenberg, στηριζόμενος κυρίως σε ανθρωπολογικές πηγές, παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας -από την καταστολή έως την αποδοχή- σε διαφορετικές εποχές και πολιτισμούς (Greenberg, 1988). Σημαντική για το ζήτημα αυτό είναι επίσης η μελέτη του Crompton (2003).

μετατόπιση, ωστόσο, ενισχύθηκε, και τελικά κατίσχυσε, από τις εξελίξεις στον ιουδαίο-χριστιανικό κόσμο.

Για τον Hurteau (2013) η εσχολογική διάσταση της Χριστιανικής πίστης, η λύτρωση ως κατάκτηση του βασιλείου των ουρανών και όχι ως κατάκτηση επίγειων ανταμοιβών ή απολαύσεων, καθώς, τέλος, και η επικράτηση ενός ασκητικού πνεύματος στον Χριστιανισμό επηρέασαν σημαντικά τη Χριστιανική αντίληψη για τη σεξουαλική ηθική γενικότερα. Η σεξουαλική επαφή, περιορισμένη στο πλαίσιο του γάμου, αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως διαδικασία αναπαραγωγής του είδους, ενώ η σεξουαλική ευχαρίστηση απάγει από την αρετή⁴⁶. Είναι ενδεικτικό ότι για τον Άγιο Αυγουστίνο η σαρκική απόλαυση (λαγνεία) δεν αποτελεί ένα παράπλευρο όφελος του γάμου, αλλά αμάρτημα προερχόμενο από το προπατορικό, ενώ για τον Θωμά Ακινάτη κάθε αφροδίσια πράξη που δεν οδηγεί στην αναπαραγωγή αποτελεί «παρά φύσιν αμάρτημα» (Hurteau, 2013, σ. 99).

Ετυμολογικά η λέξη «σοδομία» προέρχεται από τη βιβλική πόλη Σόδομα η οποία καταστράφηκε από τον Θεό ως τιμωρία για τη βύθισή της στην αμαρτία. Η συσχέτιση της ιστορίας των Σοδόμων συγκεκριμένα με την ομοφυλοφιλία οφείλεται στον Φίλωνα τον Αλεξανδρέα (20 π.Χ. - 45 μ.Χ.), ο οποίος πρώτος ερμήνευσε και κατονόμασε την αμαρτία των Σοδόμων ως κατάχρηση της απόλαυσης του φαγητού και της σεξουαλικής ευχαρίστησης. Στο έργο του ο Φίλων αναφέρεται ρητά σε απαγορευμένες μορφές συνουσίας στις οποίες περιλαμβάνονται η σεξουαλική συνεύρεση με τη γυναίκα του γείτονα και αυτή μεταξύ ανδρών (Crompton, 2003, σ. 136). Από το έργο αυτό του Φίλωνα προέκυψε μία γενεαλογία θεολογικών κειμένων στα οποία η καταστροφή των Σοδόμων ταυτίζεται με τη βύθιση της πόλης στις αμαρτωλές, ομοφυλοφιλικές σεξουαλικές απολαύσεις⁴⁷. Μάλιστα η αμαρτία της πόλης αυτής, δηλαδή η σοδομία, ήταν τόσο σοβαρή που η καταστροφή της ήταν ολοσχερής και δεν σώθηκαν ούτε καν τα παιδιά (Goodich, 1976, σ. 429).

Θα πρέπει, βεβαίως να σημειωθεί εδώ, ότι αρχικά η λέξη «σοδομία» χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει μία σειρά από «παρά φύσιν» πράξεις, όπως ο αυνανισμός, αλλά και η πρωκτική διείσδυση γενικώς, είτε σε γυναίκα είτε σε άνδρα, ακόμη και η διακοπτόμενη συνουσία (Hurteau, 2013, σ. 98; Greenberg, 1988, σ. 276). Για τη Χριστιανική θρησκεία επομένως, το «παρά φύσιν» οριζόταν ως το ενάντιο στην αναπαραγωγική λειτουργία της σεξουαλικής πράξης (Greenberg, 1988, σ. 276). Από την εποχή του Θεοδοσίου Α' και εξής (379-395 μ.Χ.) παράγεται σταθερά πληθώρα θεολογικών κειμένων και συνοδικών κανόνων κατά της σοδομίας. Η επιχειρηματολογία των κειμένων αυτών είναι θεολογικού και υπερβατικού χαρακτήρα: η σεξουαλική επαφή περιλαμβάνεται στο σχέδιο του Θεού για την αναπαραγωγή του είδους και μόνον· δεν στοχεύει στη σαρκική απόλαυση και όταν αυτό συμβαίνει συνιστά αμαρτία εξίσου απεχθή με τη μοιχεία (Hurteau, 2013). Αποσπάσματα

⁴⁶ Στην πατερική φιλολογία είναι μακρά η συζήτηση για τη σεξουαλική επαφή εντός γάμου. Στη συζήτηση αυτή η αναπαραγωγή θεωρείται η μόνη αποδεκτή λειτουργία της σεξουαλικής επαφής (βλ. σχετικά Hurteau, 2013).

⁴⁷ Ο Crompton παραθέτει μία γενεαλογία θεολόγων οι οποίοι ακολουθούν, αναπαράγουν και εγκαθιδρύουν την ερμηνεία του Φίλωνα του Αλεξανδρέα. Σημαντικοί θεολόγοι σε αυτή τη γενεαλογική σειρά είναι ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, ο Άγιος Αυγουστίνος και ο Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος (Crompton, 2003, σ. 137).

από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη χρησιμοποιούνται από τους θεολόγους για να τεκμηριώσουν την καταδίκη της σοδομίας. Η Γένεση, το Λευιτικό, αλλά και οι επιστολές του Αποστόλου Παύλου προς Ρωμαίους και Κορινθίους Α' παρέχουν το αντίστοιχο υλικό. Στα κείμενα αυτά, επιπλέον, αναφέρεται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η αναπόφευκτη τιμωρία των σοδομιτών: θάνατος στην πυρά⁴⁸ (Goodich, 1976).

Από τον 11ο αιώνα παρατηρείται μία στροφή στα επιχειρήματα φιλοσόφων και θεολόγων εναντίον της σοδομίας. Στα κείμενα της εποχής χρησιμοποιείται η έννοια των φυσικών νόμων, των νόμων δηλαδή που υποβάλλει η φύση, προκειμένου να στηριχθεί η απόρριψη της σεξουαλικής επαφής μεταξύ ομοφύλων (Hurteau, 2013, σ. 110)⁴⁹. Η εξέταση και παρουσίαση των σχετικών φιλοσοφικών και θεολογικών κειμένων υπερβαίνει τον στόχο της παρούσας μελέτης⁵⁰, ωστόσο, αξίζει να σταθούμε σε ένα κείμενο, στη *Summa Theologiae* (1267-1273) του Θωμά Ακινάτη, καθώς αυτό υιοθετήθηκε το 1879 από την Καθολική Εκκλησία ως έκφραση της επίσημης φιλοσοφίας της. Στο έργο του ο Θωμάς Ακινάτης θεωρεί ότι η ανθρώπινη σεξουαλικότητα υπηρετεί έναν σκοπό: αυτόν της αναπαραγωγής. Επομένως, το μη αναπαραγωγικό σεξ αποτελεί αμάρτημα, το οποίο μπορεί να είναι είτε σύμφωνο προς τη φύση (όπως ο βιασμός γυναίκας από άνδρα), είτε αντίθετο στη φύση (Oosterhuis, 2000, σ. 22). Ο Θωμάς Ακινάτης κατατάσσει τα αμαρτήματα που σχετίζονται με την «αφύσικη σεξουαλικότητα» (*peccata luxuria*) σε τέσσερις κατηγορίες με σειρά σοβαρότητας. Ως έσχατη και πλέον απεχθή ορίζει την κτηνοβασία, ακολουθούμενη σε βαρύτητα από τη σοδομία (Hergemöller, 2008, σ. 63). Σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής, ο Θωμάς Ακινάτης στηρίζει την καταδικαστική του τοποθέτηση σε δύο επιχειρήματα που αντλεί από τον «φυσικό νόμο». Το πρώτο έχει να κάνει με την παρατήρηση ότι κανένα ζώο δεν ασκεί σοδομικές πρακτικές, ενώ το δεύτερο έχει να κάνει με τη μη-αναπαραγωγική λειτουργία του σοδομισμού (Crompton, 2003, σ. 188; Hurteau, 2013, σ. 100). Ως αρνούμενη τον φυσικό νόμο του Θεού, και παραβιάζοντας τον προορισμό που ο Δημιουργός έθεσε για τη σεξουαλική πράξη, που είναι η αναπαραγωγή του είδους, ο σοδομίτης προσβάλλει τον ίδιο τον Θεό διαπράττοντας βαρύτατο αμάρτημα.

Μία διαφορετική παράμετρο για την αυξανόμενη εχθρότητα προς την ομοφυλοφιλία παρουσιάζει ο Greenberg, ο οποίος τοποθετεί την εχθρότητα της εκκλησίας απέναντι στην ομοφυλοφιλία στο πλαίσιο της γενικότερης εχθρότητάς της απέναντι στη σεξουαλικότητα οποιασδήποτε μορφής (Greenberg, 1988, σ. 289). Κατά τον Greenberg, το ζήτημα αυτό εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο οργανωτικής ανασυγκρότησης της Καθολικής Εκκλησίας κατά τον 12ο αιώνα, κεντρικό διακύβευμα της οποίας υπήρξε η προσπάθεια επιβολής της αγαμίας στους ιερείς. Η επιβολή της ιερατικής αγαμίας με τη σειρά της προέκυψε από την προσπάθεια της εκκλησίας να ελέγξει θέματα κληρονομικής μεταβίβασης εκκλησιαστικών θέσεων και προνομίων από πατέρα σε γιο (στο ίδιο). Θα πρέπει, βεβαίως, να σημειώσουμε ότι το παραπάνω εξηγητικό σχήμα που παραθέτει ο Greenberg δεν εξηγεί την εχθρότητα

⁴⁸ «καί ὃς ἂν κοιμηθῆ μετὰ ἄρσενος κίτην γυναικός, βδέλυγμα ἐποίησαν ἀμφότεροι· θανάτῳ θανατούσθωσαν, ἔνοχοί εἰσιν» (Λευιτικόν, 20: 13).

⁴⁹ Στον Ιουστινιάνειο *Πανδέκτη* ως «φυσικός νόμος» ορίζεται «αυτό που έχει διδάξει η φύση σε όλα τα ζώα» (ακριβής παράθεση στο, Hurteau, 2013, σ. 222).

⁵⁰ Για μία παρουσίαση των εκκλησιαστικών πατέρων και θεολόγων που συνέγραψαν για το θέμα της σοδομίας, βλ. Hurteau, 2013; Crompton, 2003; Goodich, 1976.

προς την ομοφυλοφιλία και εν γένει προς τη σεξουαλική δραστηριότητα εκκλησιών όπως η Ορθόδοξη στις οποίες ο γάμος των ιερέων επιτρέπεται.

Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση του 16ου αιώνα έφερε ανατροπές, εκτός των άλλων, και στη θρησκευτική αντίληψη για τη σεξουαλική απόλαυση. Η κατάργηση της αγαμίας των ιερέων από τον Λούθηρο και τον Καλβίνο, καθώς και η αφαίρεση του γάμου από τα ιερά μυστήρια στα προτεσταντικά δόγματα, επαναπροσδιόρισαν τη σεξουαλική σχέση των εγγάμων: η σεξουαλική απόλαυση μέσα στην έγγαμη σχέση παύει να θεωρείται αμαρτία. Υπό το βάρος των εξελίξεων αυτών παρατηρείται μία μεταστροφή και στην Καθολική Εκκλησία, η οποία μετά τη Σύνοδο του Τριδέντου (1545-1563) αποδέχθηκε τη σεξουαλική διάσταση στην έγγαμη σχέση (Hurteau, 2013, σ. 101). Η Σύνοδος αυτή συνιστά σημαντική καμπή στην αντιμετώπιση της «σοδομίας» ως αμαρτήματος. Έως τη σύνοδο αυτή στην εκκλησία κυριαρχεί η αντίληψη του Θωμά Ακινάτη για τα «παρά φύσιν» αμαρτήματα. Υπενθυμίζεται ότι ο Θωμάς Ακινάτης ορίζει ως τέτοια κάθε σεξουαλική επαφή η οποία δεν έχει στόχο την αναπαραγωγή, αλλά περιορίζεται στη σαρκική απόλαυση. Πέραν τούτου ο Θωμάς Ακινάτης δεν δίδει λεπτομέρειες για τις συγκεκριμένες πράξεις οι οποίες θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία. Αντιθέτως, στην ηθική φιλολογία που αναπτύσσεται μετά τη Σύνοδο αυτή, σημειώνεται λεπτομερής και εκτεταμένη συζήτηση για το αμάρτημα της σοδομίας (Hurteau, 1993, σ. 10).

Αν η Καθολική Εκκλησία εμφανίζεται ηπιότερη απέναντι στη σεξουαλική επαφή μεταξύ συζύγων, ωστόσο, δεν είναι καθόλου ήπια απέναντι σε άλλες μορφές και πρακτικές σεξουαλικότητας. Παρομοίως, τα προτεσταντικά δόγματα δεν έχουν καμία ανοχή για τη σεξουαλική επαφή μεταξύ ομοφύλων. Τόσο ο Λούθηρος, όσο και ο Καλβίνος θεωρούν τον ετεροφυλικό γάμο σύμφωνο με το σχέδιο του Θεού, ενώ η ομόφυλη σχέση αποτελεί έργο του Σατανά και αμάρτημα κατά της φύσης (Hurteau, 2013, σ. 112). Τις απόψεις αυτές επιπλέον, ασπάζεται και η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Καταλήγοντας, για τον χριστιανισμό, εν γένει, η αγάπη ανδρών μεταξύ τους, η αποκαλούμενη «σοδομία», είναι «η αγάπη που δεν τολμά να πει το όνομά της», είναι διαβολική και απαγορευμένη (Crompton, 2003, σ. 130).

1.2. Η ομοφυλοφιλία ως έγκλημα

Η ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας στην Ευρώπη, η θέσπιση, δηλαδή κοσμικών νόμων και ο προσδιορισμός ποινών, για το έγκλημα της σοδομίας δεν μπορεί να ιδωθεί ξεχωριστά από τον θεσμό της εκκλησίας και τη θρησκευτική - θεολογική αντιμετώπιση του θέματος. Ο χαρακτηρισμός της σοδομίας ως αμαρτίας και ως βδελύγματος από τη χριστιανική θρησκεία αποτυπώθηκε και στην Ευρωπαϊκή νομοθεσία από τον 4ο αιώνα και εξής⁵¹. Ο νομοθέτης, θέτοντας εκτός νόμου τη σοδομία, και προσδιορίζοντας τις αρμόζουσες ποινές, ανατρέχει, ερμηνεύει και στηρίζεται ρητά στα ιερά θρησκευτικά κείμενα που χαρακτηρίζουν τις σοδομικές πράξεις ως βδελύγματα. Έτσι, απηχώντας τη θρησκευτική ηθική κατά το 390 μ.Χ. ο Θεοδόσιος Α' θεσπίζει τον πρώτο, ίσως, γνωστό νόμο κατά της

⁵¹ Σύμφωνα με τον Crompton είναι διαφορετική η αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας στην Ασία (Crompton, 2003).

ομοφυλοφιλίας, ενώ λίγες δεκαετίες αργότερα στον Θεοδοσιανό κώδικα προβλέπεται ως ποινή για την παθητική ομοφυλοφιλία ο θάνατος στην πυρά. Στο ίδιο πνεύμα με τον Θεοδοσιανό κώδικα, οι Ιουστινιάνειοι νόμοι αποδίδουν στη σοδομία την ευθύνη για «σεισμούς, λιμούς και λοιμό» (Crompton, 2003, σ. 537) και χιλιάδες άνδρες καταδιώκονται και θανατώνονται ως σοδομίτες. Οι κοσμικοί νόμοι της χριστιανικής Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, όπως γίνεται φανερό, απηχούν την απέχθεια των θρησκευτικών και πατερικών κειμένων για τη σοδομία, και ορίζουν τον τόνο της αντιμετώπισης της σοδομίας σε ολόκληρη την Ευρώπη για πολλούς αιώνες. Κατά τον Crompton, οι νόμοι του Θεοδοσίου Α' συνιστούν μία καμπή στην αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας στην Ευρώπη και σηματοδοτούν την απηνή καταδίωξη των σοδομιτών έως τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα (Crompton, 2003, σ. 118).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι η σοδομία ως αμάρτημα και ως έγκλημα δεν θεωρήθηκε ούτε από την εκκλησία ούτε από το κράτος, ως μία προσωπική υπόθεση του σοδομίτη. Όπως παρατηρεί ο Puff, «οι σοδομίτες που παρέμεναν εντός της κοινωνίας απειλούσαν να επιφέρουν την οργή του Θεού εναντίον της»· επομένως, «η ατομική σεξουαλική συμπεριφορά των ανθρώπων ήταν αλληλένδετη με τη συλλογική τύχη ολόκληρης της κοινότητας» (Puff, 2008, σ. 80). Προοδευτικά η σοδομία θεωρήθηκε και αντιμετωπίστηκε ως παρέκκλιση κατά του ίδιου του κράτους (Conrad και Schneider, 1992, σ. 176, 178). Βλασφημία, προσβολή του Θεού, και ταυτοχρόνως έγκλημα κατά της κοινωνίας, η αντιμετώπιση της σοδομίας αποτέλεσε για αιώνες πεδίο στενής συνεργασίας κράτους και εκκλησίας.

Πιο συγκεκριμένα, στη μακρά διάρκεια του Ευρωπαϊκού Μεσαίωνα η ομοερωτική συμπεριφορά αντιμετωπίστηκε ως αμαρτία και έγκλημα για την αντιμετώπιση του οποίου εκκλησία και κρατική εξουσία βρίσκονταν σε συμφωνία και συνεργασία. Σύμφωνα με τους Conrad και Schneider, κατά τον 11ο και 12ο αιώνα ήταν συχνή η διενέργεια ανακρίσεων από την εκκλησία προκειμένου να διαπιστωθεί το αμάρτημα της σοδομίας. Εάν ο ύποπτος κρινόταν ένοχος τότε παραδίδονταν στο κράτος για την επιβολή της αρμόζουσας ποινής (Conrad και Schneider, 1992, σ. 178). Το αποκορύφωμά της γνωρίζει η συνεργασία εκκλησίας - κράτους στη δίωξη των σοδομιτών κατά τους αιώνες δράσης της Ιεράς Εξέτασης. Δημιουργημένη το 1233 από τον Πάπα Γρηγόριο Θ' με στόχο το ξερίζωμα των αιρετικών και την επιστροφή των αμαρτωλών στον δρόμο του Θεού, ή αλλιώς την εξάλειψή τους (Conrad και Schneider, 1992, σ. 178), η Ιερά Εξέταση έδρασε και στη δίωξη των σοδομιτών. Μάλιστα με απόφαση του Πάπα Ιννοκέντιου Δ' το 1252 εγκρίθηκε η χρήση βασανιστηρίων κατά τη διάρκεια της ανάκρισης (Hergemöller, 2008, σ. 67), εφόσον για να τεκμηριωθεί το αμάρτημα/έγκλημα ήταν απαραίτητο να υπάρχει ομολογία του «αμαρτωλού».

Η Ιερά Εξέταση ιδρύεται και οργανώνεται σε μία περίοδο (13ος αιώνας) κατά την οποία η εν γένει οργάνωση της εκκλησίας και του κράτους γίνεται αποτελεσματικότερη. Ταυτοχρόνως, κατά την ίδια περίοδο συντελείται μία συστηματική νομική κωδικοποίηση. Έτσι, στην Αγγλία, τη Γαλλία, την Ισπανία και την Ιταλία, νόμοι κατά της σοδομίας ενσωματώνονται στους ποινικούς κώδικες με πρόβλεψη για ιδιαιτέρως σκληρές ποινές (Crompton, 2003, σ. 537-538). Οι ποινές κατά των σοδομιτών προοδευτικά συστηματοποιούνται και γίνονται αυστηρότερες. Οι ποινές για τους καταδικασθέντες για

πρώτη φορά είναι ελαφρύτερες (ευνουχισμός, δημόσια μαστίγωση, πρόστιμο), ενώ για τους κατ' εξακολούθηση εγκληματίες προβλεπόταν η θανατική ποινή (Hergemöller, 2008, σ. 73-74). Ο κατ' εξακολούθηση σοδομίτης θανατωνόταν στην πυρά, μία πρακτική η οποία παραπέμπει στην ανάγκη της κοινωνίας για κάθαρση δια της πυράς. Στους αιώνες της σκοτεινής δράσης της Ιεράς Εξέτασης (13ος - τέλη 15ου) σε πολλές πόλεις της Ευρώπης, οι κοσμικές τοπικές αρχές επιδόθηκαν σε συστηματικές διώξεις σοδομιτών, συλλήψεις, βασανισμούς, ακρωτηριασμούς ακόμη και εκτελέσεις (Hergemöller, 2008, σ. 69; Puff, 2008, σ. 83). Αυτό τεκμηριώνεται από τα δικαστικά αρχεία πόλεων όπως η Βενετία και η Φλωρεντία, στην Ιταλική χερσόνησο, η Κολωνία, στη Γερμανική πλευρά, η Φλάνδρα, και άλλες (Hergemöller, 2008, σ. 70-71). Τα αρχεία αυτά αποτελούν πολύτιμο υλικό για την ιστορικό της σεξουαλικότητας.

Ακριβώς αυτή η σύνδεση εκκλησίας - κράτους, που εκφράστηκε μέσα από την ταυτοποίηση της σοδομίας με την αίρεση, τη λατρεία του διαβόλου και τον στασιασμό, και τον χαρακτηρισμό της επιπλέον, ως εγκλήματος καθοσιώσεως (Puff, 2008, σ. 79), επέτρεψε τη χρήση της κατηγορίας της σοδομίας για την εξουδετέρωση πολιτικών αντιπάλων, είτε ατομικά είτε ως ομάδων (Conrad και Schneider, 1992, σ. 178). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η διάλυση του Τάγματος των Ιπποτών του Ναού του Σολομώντος το 1307 στη Γαλλία υπό τον Φίλιππο Δ'. Τα μέλη του Τάγματος κατηγορήθηκαν για τέλεση σοδομιτικών πράξεων, φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν, ενώ η περιουσία του Τάγματος περιήλθε στην κυριότητα του Φιλίππου Δ'. Στην απέναντι πλευρά της Μάγχης, στην Αγγλία, σημαντικό ρόλο στην εκθρόνιση του Εδουάρδου Β' το 1327, είχαν κατηγορίες για σοδομία. Συγκεκριμένα, ο βασιλιάς κατηγορήθηκε ότι λόγω της προτίμησής του για ομοφύλους του, προέβη σε παραχώρηση τίτλων ευγενείας και υλικού πλούτου σε ανθρώπους κατώτερης κοινωνικής τάξης (Hergemöller, 2008, σ. 65-66)⁵².

Ο 16ος αιώνας συνιστά μία σημαντική καμπή τόσο στις αντιλήψεις για τις «παρά φύσιν» σεξουαλικές σχέσεις, όσο και στη σχέση κράτους και εκκλησίας. Ο αιώνας αυτός σηματοδοτείται από τις καταγιστικές αλλαγές που ακολούθησαν τη θυροκόλληση των θέσεων του Λούθηρου (1517), όχι μόνο στο θρησκευτικό, αλλά και στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο. Ως απάντηση στην προτεσταντική πρόκληση, η Καθολική Εκκλησία επαναπροσδιόρισε τη στάση και τις θέσεις της στη μακρόσυρτη Σύνοδο του Τριδέντου (1545-1563). Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο παρατηρείται μία μετατόπιση υπέρ των μηχανισμών επιτήρησης του κράτους και ισχυροποίησης της ισχύος του, ενώ αντιστοίχως το κύρος και η ισχύς των θεσμών επιτήρησης της εκκλησίας κλονίζονται (Conrad και Schneider, 1992, σ. 178). Για την Teter, η μετατόπιση αυτή αποτελεί απότοκο των θρησκευτικών πολέμων του 16ου αιώνα, και του φόβου διάλυσης του κράτους υπό το βάρος των συγκρούσεων μεταξύ προτεσταντών και καθολικών. Όπως παρατηρεί, ωστόσο, η συγγραφέας, η μετατόπιση αυτή είχε επιπλέον ως αποτέλεσμα την αύξηση της αυστηρότητας των ποινών (Teter, 2011, σ. 4). Στο σημείο αυτό φαίνεται να συμφωνεί με τους Conrad και Schneider, οι οποίοι περιγράφουν ως στόχο της εκκλησιαστικής τιμωρίας

⁵² Η απόδοση ομοφυλοφιλίας στους πολιτικούς αντιπάλους συνεχίζει να αποτελεί όπλο για την εξόντωσή τους και στη φασιστική και ναζιστική Ευρώπη του 20ου αιώνα (Βασιλειάδου, κ.α., 2019, σ. 86).

την πνευματική αναγέννηση και όχι την επιβολή σωματικών κυρώσεων (Conrad και Schneider, 1992, σ. 177).

Η μετάβαση από τον θρησκευτικό στον κοσμικό Λόγο, καθώς και η αντιμετώπιση της «παρά φύσιν» σεξουαλικής συμπεριφοράς από την κοσμική και όχι τη θρησκευτική εξουσία, ζητήματα που έχουν συζητηθεί στο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης της κοινωνίας, συνιστούν ένα βασικό πλαίσιο προσέγγισης του 18ου αιώνα. Όπως εξηγεί ο Turner, η έννοια της εκκοσμίκευσης αναφέρεται στην άποψη ότι «η ανθρώπινη ζωή μπορούσε να βελτιωθεί αποκλειστικά με κοσμικά μέσα, ότι η επιστήμη μπορεί να παρέχει απολύτως επαρκή καθοδήγηση για αυτή τη ζωή και ότι στο ηθικό πεδίο η ιδέα του να κάνει κανείς καλό σε άλλους -...- δεν απαιτεί θρησκευτικές βάσεις» (Turner, 2011, σ. 129). Τη θέση του Θεού ως δημιουργού και ρυθμιστή του σύμπαντος πήρε η φύση. Η κατηγορία της φύσης αποτέλεσε ένα ιδιαίτερα ευέλικτο και ανθεκτικό λογοθετικό σχήμα, αφού το συναντούμε τόσο στον λόγο των επικριτών της ομοφυλοφιλίας ως «παρά φύσιν», όσο και αργότερα, τον 19ο αιώνα, στον λόγο εναντίον της ποινικοποίησης της ομοφυλοφιλίας. Αν και η έννοια της «εκκοσμίκευσης» έχει αμφισβητηθεί ως ιστορικά ανακριβής και απλουστευτική (Clark, 2012; Swatos και Christiano, 1999), στην παρούσα μελέτη δεχόμαστε τη διαπίστωση πολλών ιστορικών ότι κατά τον 18ο αιώνα συντελέστηκε μία σημαντική μεταβολή στη σχέση μεταξύ εκκλησίας και κράτους, καθώς και εκκλησίας και κοινωνίας (Chadwick, 1975), και ότι αυτή η μεταβολή είχε σημαντικές επιπτώσεις στην αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας.

Η μετατόπιση της ισχύος και του ελέγχου από την εκκλησία στο κράτος δεν σηματοδοτεί μία αλλαγή στην επίσημη ηθική, ούτε μία χαλάρωση απέναντι στην ομοφυλοφιλία. Αντιθέτως, τα διαφορετικά δόγματα που συγκροτούνται στο πλαίσιο της χριστιανικής θρησκείας ανταγωνίζονται για την ηθική καθαρότητα, αναγνωρίζοντας ως μόνη επιτρεπτή και συμβατή με τον λόγο του Θεού λειτουργία της σεξουαλικής επαφής την αναπαραγωγή του είδους. Η θεώρηση της σοδομίας ως «αφύσικης», ως εγκλήματος κατά της φύσης, συνεχίζει να κυριαρχεί έως και τον 18ο αιώνα, και αποτυπώνεται στη νομοθεσία πολλών Ευρωπαϊκών κρατών. Έτσι, το 1532, για παράδειγμα, ο ποινικός κώδικας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*Constitutio Criminalis Carolina*) επικυρώνοντας την ποινική παράδοση των προηγούμενων αιώνων, όρισε ως ποινή για «άσεμνη συμπεριφορά» μεταξύ ανδρών το κάψιμο στην πυρά (Puff 2008: 81). Περίπου έναν αιώνα αργότερα, το 1650, στην Αγγλία ψηφίστηκε νόμος ο οποίος επανέφερε διάταγμα του 1533 -επί βασιλείας Ερρίκου 8ου- το οποίο όριζε τη σοδομία ως έγκλημα που επέσυρε ποινή θανάτου. Η εφαρμογή του νόμου αυτού οδήγησε όντως στην εκτέλεση ανδρών για ομοφυλοφιλία (Conrad και Schneider, 1992, σ. 178).

Στο πλαίσιο των αλλαγών που έχουν περιγραφεί παραπάνω, μία επιπλέον καμπή σημειώνεται τον 18ο αιώνα στην αντιμετώπιση της σοδομίας ως εγκλήματος. Σεξουαλικές πρακτικές που χαρακτηρίζονται ως «παρά φύσιν» εδώ και αιώνες συνεχίζουν να αντιμετωπίζονται ως αφύσικες, ως βδελύγματα και κατά περίπτωση -για παράδειγμα, στη Βρετανία- ως εγκληματικές. Ωστόσο, παρά τη συνεχιζόμενη καταδίκη της σοδομίας, διαμορφώνεται σταδιακά η πεποίθηση ότι η θανατική ποινή αποτελεί μία βάρβαρη και υπερβολικά σκληρή τιμωρία για το συγκεκριμένο έγκλημα. Ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση με την υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών είχαν ως αποτέλεσμα την

εφαρμογή ηπιότερων τιμωριών γενικώς, πράγμα το οποίο επηρέασε και τις ποινές για σοδομισμό (Sibalis, 2008, σ. 114). Η υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών οδήγησε στην αντίληψη ότι δεν θα πρέπει να τιμωρούνται αδικήματα χωρίς θύματα· τέτοιο αδίκημα θεωρήθηκε ο σοδομισμός (Crompton, 2003, σ. 524).

Σύμφωνα με τον Sibalis, «σταδιακά πολλές κυβερνήσεις άλλαξαν τους ποινικούς κώδικες των χωρών τους προκειμένου να εισαγάγουν άλλες, λιγότερο αυστηρές ποινές, πέραν της θανατικής» (Sibalis, 2008, σ. 109). Μάλιστα, ο Γαλλικός ποινικός κώδικας του 1791 (*Code Pénal de la Révolution*) αφαίρεσε, χωρίς να προηγηθεί ιδιαίτερη συζήτηση ή διαβούλευση, τη σοδομία από τα εγκλήματα. Θρησκευτικά εγκλήματα όπως η βλασφημία, και η μαγεία καθώς και μια σειρά από σεξουαλικές πρακτικές, όπως η κτηνοβασία, η αιμομιξία και η σοδομία, θεωρήθηκαν «δήθεν εγκλήματα» από τον εισηγητή του νέου ποινικού κώδικα στη Γαλλική Εθνοσυνέλευση και αφαιρέθηκαν από τις διατάξεις του (Sibalis, 2008, σ. 118). Η ίδια αντιμετώπιση προς τη σοδομία διατηρείται και στον Ναπολεόντειο Ποινικό Κώδικα (1810)· η Γαλλία αποτελεί, επομένως, την πρώτη ευρωπαϊκή χώρα η οποία προχώρησε στην αποποινικοποίηση της σοδομίας. Το παράδειγμα της Γαλλίας ακολούθησαν σταδιακά μια σειρά ευρωπαϊκών χωρών κατά τον 19ο αιώνα. Ο Sibalis το αποδίδει αυτό στην επιρροή που άσκησε ο γαλλικός ποινικός κώδικας στη νομολογία πολλών ευρωπαϊκών χωρών (Sibalis 2008, σ. 118).

Βεβαίως, η ιστορική πορεία της αντιμετώπισης της σοδομίας δεν υπήρξε ενιαία και εξελικτική. Έτσι, στη Γερμανία η τελευταία εκτέλεση για σοδομισμό πραγματοποιήθηκε στην πόλη του Αμβούργου το 1726⁵³, και στη Γαλλία η τελευταία εκτέλεση στην πυρά, το 1784, για έναν άνθρωπο όμως, τον οποίο βάρυναν άλλα σοβαρότερα εγκλήματα πέραν της σοδομίας (Crompton, 2003, σ. 450)⁵⁴. Αντίθετα στις Κάτω Χώρες εξαπολύθηκε εκστρατεία πλήρους εξάλειψης του σοδομισμού περί τα μέσα του 18ου αιώνα (Sibalis, 2008, σ. 106), ενώ στην Αγγλία οι εκτελέσεις για σοδομία κορυφώθηκαν στη διάρκεια του 18ου αιώνα, έως το 1835 που καταγράφηκε η τελευταία εκτέλεση σοδομίτη (Crompton, 2003, σ. 451). Δεν είναι σαφή τα αίτια που οδήγησαν στην εντατικοποίηση των διώξεων των σοδομιτών στην Αγγλία, αν και ο Gilbert, για παράδειγμα, συνδέει τους ηθικούς πανικούς για τη σοδομία στον Αγγλικό 18ο αιώνα με την ανασφάλεια που δημιουργούσε η παρατεταμένη εμπλοκή της Αγγλίας σε πολεμικές αναμετρήσεις. Για τους αξιωματικούς του Αγγλικού ναυτικού, συνεχίζει ο Gilbert, η σοδομία ισοδυναμούσε με κατάλυση της τάξης, και άρα αποδυνάμωση του αξιόμαχου του ναυτικού σώματος (αναφέρεται σε, Trumbach, 1987, σ. 112). Άλλοι ιστορικοί αντίθετα, μεταξύ αυτών και ο Trumbach, συνδέουν την έκρηξη αντισοδομιτικών διώξεων στην Αγγλία του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, με τη διαμόρφωση μίας νέας αντίληψης για τους έμφυλους ρόλους και την αναδιοργάνωση των ομόφυλων σχέσεων (Trumbach, 1987, σ. 113-14). Συνολικά, ωστόσο, προϊόντος του 18ου αιώνα οι ποινές στην Ευρώπη μετριάζονται και σταδιακά εγκαταλείπεται η θανατική ποινή. Ενδεικτικά ο Rey αναφέρει ότι στην έρευνά του εντόπισε μόνο τέσσερις περιπτώσεις θανάτωσης σοδομιτών στη διάρκεια του 18ου αιώνα στο Παρίσι, και αυτές αφορούσαν σε

⁵³ Σε σχέση με την κατάσταση στις γερμανικές πόλεις, υπάρχει ένδεια στοιχείων και αντιστοίχως μικρός αριθμός μελετών για τις ομοερωτικές σχέσεις πριν τον 19ο αιώνα (Tobin, 2000, σ. 12).

⁵⁴ Η εκτέλεση αυτή αφορά τον Jacques-Francois Pascal, άνδρα 42 ετών, αυτοπροσδιοριζόμενο ως ιερέα, ο οποίος επιτέθηκε, χτύπησε και ασέλγησε στον 14χρονο Jacques Gressier. Διεξοδική συζήτηση της υπόθεσης αυτής στο, Merrick, 2002.

ανθρώπους οι οποίοι επιπλέον είχαν διαπράξει φόνο ή είχαν ασκήσει βία (Rey, 1982)⁵⁵. Ως πλέον πρόσφορη επιλέγεται η ποινή με την οποία ο σοδομίτης αποσπάται από το κοινωνικό σώμα και είτε εξορίζεται είτε εγκλείεται στη φυλακή. Χρειάζεται να τονισθεί εδώ ότι η σοδομία εξακολουθεί να θεωρείται αξιόποινη· αυτό που μεταβάλλεται είναι η αντίληψη για την ένταση της επιβαλλόμενης ποινής.

Στη μεταβολή που παρατηρείται στο είδος της ποινής για τη σοδομία σημαντικό ρόλο κατείχε η αντίληψη της εποχής ότι η σοδομία ήταν μία συνήθεια η οποία θα μπορούσε να εξαπλωθεί, αν γινόταν γνωστή. Στην αντιμετώπιση της σοδομίας ως ποινικού αδικήματος, επομένως, βαραίνει η ανησυχία ότι η δημοσιοποίηση των πράξεων αυτών μέσω της επιβολής ηχηρών ποινών θα μπορούσε να επιφέρει τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα (Sibalis, 2008, σ. 110). Θα μπορούσε δηλαδή, να συντελέσει στη διάδοση αντί στην καταστολή της σοδομίας, καθώς ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού θα γίνονταν γνώστες του ζητήματος. Είναι ενδεικτικό ότι στην εκτέλεση δια της πυράς δύο εργατών στο Παρίσι το 1750 για το έγκλημα της σοδομίας, και μάλιστα σε δημόσιο χώρο, δεν απαγγέλθηκε δημοσίως η κατηγορία, ώστε, όπως σημειώνει δικηγόρος της εποχής, να μην υπάρξει αναφορά στις σοδομιτικές πράξεις (Crompton, 2003, σ. 449).

Παρά ταύτα, κατά τον 18ο αιώνα ηθικολόγοι της εποχής, τόσο στη Γαλλία όσο και στην Αγγλία, διαπιστώνουν με φόβο μεγάλη εξάπλωση της σοδομίας πέρα από τις τάξεις των ευγενών και διανοούμενων στους οποίους κατά παράδοση αποδιδόταν η έλξη για το φύλο τους (Crompton, 2003, σ. 447; Merrick, 2002)⁵⁶. Στη Γαλλία, από τα μέσα περίπου του 18ου αιώνα την αστυνομία απασχολεί λιγότερο η διάσταση της αμαρτίας στο αδίκημα της σοδομίας και περισσότερο η ανάπτυξη σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ ατόμων διαφορετικών τάξεων (Trumbach, 1987, σ. 11). Η ανάμιξη των τάξεων στο πεδίο των «αφύσικων» σχέσεων ομοερωτικής επιθυμίας θεωρείται κατά τον 18ο αιώνα ότι θέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και απειλεί με κοινωνική ανατροπή: ο έλεγχος της σοδομίας ισοδυναμεί με την προστασία της έννομης τάξης (Merrick, 1997; Rey, 1982). Στόχος της γαλλικής αστυνομίας επομένως, δεν είναι η εκρίζωση της αμαρτίας από την πόλη, αλλά η διατήρηση της τάξης μέσω «της επιτήρησης των δημόσιων χώρων, της συλλογής πληροφοριών και του εγκλεισμού των παραβατών» (Merrick, 2018, σ. 9). Στην Αγγλία, όπως προαναφέρθηκε, ο 18ος αιώνας μαρτυρεί μία έξαρση της δίωξης των σοδομιτών η οποία εντάσσεται σε ένα πλαίσιο αναζωπύρωσης της θρησκευτικότητας και έξαρσης της δράσης ομάδων Ευαγγελικών, υποστηριζόμενων από την Βασίλισσα Μαρία Στιούαρτ (Bristow, 1978).

Ένα ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι κατά πόσον αυτή η ανησυχία για την εξάπλωση της σοδομίας αντανάκλα την ύπαρξη μιας οργανωμένης σοδομιτικής υποκοουλτούρας στις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις. Η διερεύνηση του ερωτήματος αυτού θέτει ιδιαίτερες δυσκολίες στην ιστορικό. Τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή της είναι αποσπασματικά και μονομερή, καθώς προέρχονται κυρίως από αστυνομικά αρχεία και πρακτικά δικών (Sibalis, 2008; Trumbach, 1977). Παρά τους περιορισμούς αυτούς, η έρευνα

⁵⁵ Ο Sibalis αναφέρει έξι εκτελέσεις κατά τον 18ο αιώνα στη Γαλλία για σοδομισμό με ταυτόχρονη σεξουαλική επίθεση ή φόνο (Sibalis, 2008, σ. 110).

⁵⁶ Είναι ενδεικτικό ότι στις αναφορές της Γαλλικής αστυνομίας της δεκαετίας του 1740 χρησιμοποιείται ο όρος «les chevaliers de la Manchette» (οι ιππότες της Μανσέτας) για τους σοδομίτες (Rey, 1987, σ. 188).

δείχνει ότι στο γύρισμα του 18ου αιώνα αποκαλύπτεται μία ιδιαίτερη ομοφυλόφιλη υποκοουλτούρα στις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις (Sibalis, 2008)⁵⁷. Σοδομιτικοί κύκλοι ή δίκτυα σχέσεων που διαπερνούν τις ηλικιακές και ταξικές διαφορές εντοπίζονται με βεβαιότητα στο Παρίσι, το Λονδίνο και το Άμστερνταμ, πόλεις για τις οποίες υπάρχουν αρκετά στοιχεία από τα αρχεία των οργάνων της τάξης. Ενδείξεις υπάρχουν για την ύπαρξη αντίστοιχων δικτύων σε πολλές ακόμη Ευρωπαϊκές πόλεις, όπως η Ρώμη, το Βερολίνο, η Αγία Πετρούπολη, αλλά τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επαρκούν για την εις βάθος διερεύνηση των περιπτώσεων αυτών (Sibalis, 2008, σ. 107, ειδικά για τις γερμανικές πόλεις, βλ. Tobin, 2000). Στα μεγάλα αστικά κέντρα οι σοδομίτες συναντιούνται σε δημόσιους χώρους, σε πάρκα, πλατείες, λεωφόρους, σε απόμερα δρομάκια, και δημόσια ουρητήρια, αλλά και σε «φιλικές» ταβέρνες, οι οποίες συχνά διαθέτουν ιδιωτικά δωμάτια, όπου οι εραστές μπορούν να συνευρεθούν ερωτικά (Sibalis, 2008, σ. 107). Στο Παρίσι του 18ου αιώνα, ιστορικοί της περιόδου αυτής, όπως ο Michel Rey, εντοπίζουν την ύπαρξη μιας σοδομιτικής υποκοουλτούρας. Οι σοδομίτες συχνάζουν σε συγκεκριμένες περιοχές και δημόσιους χώρους. Όπως φαίνεται από τα αστυνομικά αρχεία της εποχής, η περιοχή του Κεραμεικού (les Tuileries), οι δημόσιοι κήποι⁵⁸, οι όχθες του Σηκουάνα, καθώς και τα δρομάκια γύρω από τις παλιές οχυρώσεις της πόλης, ήταν χώροι γνωστοί για κάθε είδους «ανήθικη» σεξουαλική επαφή, όπως η πορνεία και η σοδομία (Sibalis, 2008, σ. 107; Merrick, 1997, σ. 291; Rey, 1987). Οι χώροι αυτοί επιτηρούνταν από την αστυνομία, τα ειδικά σώματα και τους συνεργάτες τους, συστηματικά (Rey, 1982; 1987).

Στην άλλη πλευρά της Μάγχης, το Λονδίνο αποτελεί μία ραγδαία αναπτυσσόμενη σε πληθυσμό πόλη στα τέλη του 17ου αιώνα. Σε αυτήν συρρέουν εσωτερικοί μετανάστες από την επαρχία, πολλοί από τους οποίους έλκονται από τη σοδομιτική υποκοουλτούρα της πόλης (Houlbrook, 2005; Trumbach, 1987, σ. 117)⁵⁹. Όπως και στο Παρίσι, δημόσιοι χώροι όπως οι στοές του Covent Garden, τα δημόσια αφοδευτήρια του Lincoln's Inn, πάρκα, όπως το St. James, και δρομάκια, λειτουργούν και στο Λονδίνο ως χώροι συνάντησης σοδομιτών (Sibalis, 2008, σ. 106; Houlbrook, 2005; Trumbach, 1977, σ. 15). Επιπλέον, καφενεία, ταβέρνες και νυχτερινά κέντρα γνωρίζουν μεγάλη ανάπτυξη την περίοδο που μας ενδιαφέρει και αποτελούν χώρους συγκέντρωσης ανδρών· κάποια από αυτά δείχνουν μία ανεκτικότητα απέναντι στους σοδομίτες και αποτελούν χώρους ερωτικής συνεύρεσης (Crompton, 2003, σ. 452). Στους χώρους αυτούς συχνάζουν άντρες κάθε κοινωνικής τάξης, ηλικίας, οικογενειακής κατάστασης: χρησιμοποιούν μεταξύ τους παρατσούκλια και ειδική αργκό, συνευρίσκονται ερωτικά είτε χωρίς είτε επί πληρωμή (Trumbach, 1977, σ. 15). Τα καπηλειά και τα νυχτερινά κέντρα στο οποία συναντιούνταν, φαίνεται ότι ήταν γνωστά και αποκαλούνταν molly houses, δηλαδή τα σπίτια των μαλθακών, mollies⁶⁰. Πολύ γνωστό molly house στο Λονδίνο ήταν, για παράδειγμα, το Mother Clar's στην περιοχή του Holborn το οποίο στο πίσω μέρος του διέθετε και ειδικό δωμάτιο με κρεβάτια (Trumbach, 1977, σ.

⁵⁷ Ο Sibalis θεωρεί ότι η υποκοουλτούρα αυτή θα πρέπει να είχε ήδη διαμορφωθεί μερικές γενιές νωρίτερα, κατά τον 17ο αιώνα (Sibalis, 2008, σ. 104). Ο Greenberg, αντίθετα, αναφέρει την ύπαρξη δικτύων ομοφυλόφιλων στη Φλωρεντία των τελών του 15ου αιώνα (Greenberg, 1988, σ. 305).

⁵⁸ Εδώ συμπεριλαμβάνονται οι Κήποι του Λουξεμβούργου και τα Ηλύσια Πεδία (Champs-Élysées), σύμφωνα με τα αστυνομικά αρχεία που εξέτασε ο Rey (Rey, 1987, σ. 180).

⁵⁹ Αναλυτική παρουσίαση της σοδομιτικής υποκοουλτούρας του Λονδίνου κατά τον 18ο αιώνα, στο Trumbach, 1977.

⁶⁰ Όρος της αγγλικής αργκό της εποχής για τους ομοφυλόφιλους.

16). Σύμφωνα με μάρτυρες στους χώρους του σύχναζαν δεκάδες άνδρες οι οποίοι χόρευαν, υποδύονταν γυναίκες, αντάλλασσαν φιλιά και χάρδια και «αποχωρούσαν σε ζευγάρια για ένα άλλο δωμάτιο του ίδιου ορόφου, όπου πήγαιναν για να παντρευτούν, όπως έλεγαν οι ίδιοι» (Sibalis, 2008, σ. 107). Όπως και το Mother Clap's, τα «σπίτια των μαλθακών» δέχονταν αστυνομικές επιδρομές κάθε φορά που σημειωνόταν ένας ηθικός πανικός για τη σοδομία κατά τη διάρκεια του αιώνα. Στην αστυνομική επιδρομή του 1726, για παράδειγμα, το Mother Clap's ήταν ένα από τα είκοσι περίπου σπίτια που ερευνήθηκαν, ενώ η ιδιοκτήτρια Margaret Clap συνελήφθη και τοποθετήθηκε στον κύφωνα (Bristow, 1978, σ. 30; Trumbach, 1977, σ. 16).

Η επιτήρηση και ο έλεγχος της σοδομίας στις πόλεις, αποτελούν ένα ενδιαφέρον και αναπόσπαστο τμήμα της αντιμετώπισής της ως εγκλήματος. Στο Παρίσι δημιουργήθηκε «μία αποτελεσματική αστυνομική δύναμη στα 1667 και από τη δεκαετία του 1690 οι αστυνομικοί άρχισαν να κάνουν περιπολίες εκεί όπου γινόταν 'ψωνιστήρι', ενώ παράλληλα επιτηρούσαν και τα κέντρα διασκέδασης στα οποία συναντιόνταν οι σοδομίτες» (Sibalis, 2008, σ. 106). Σύντομα, στα καθήκοντα της Παρισινής αστυνομίας προστέθηκε η επιτήρηση των ομοφυλόφιλων με την οργάνωση ειδικών περιπολιών που αποκαλούνταν «περιπολίες παιδεραστίας» (*patrouilles de pédérastie*) (Crompton, 2003, σ. 445). Η ιστορική έρευνα αναδεικνύει ότι η οργάνωση της αστυνομίας των Παρισίων υπήρξε μοναδική για τον 17ο και 18ο αιώνα. Ο ειδικός επιθεωρητής Pierre Louis Foucault, για παράδειγμα, υπερηφανευόταν ότι είχε καταγεγραμμένα στο βιβλίο του διακόσια σαράντα δύο ονόματα «παιδεραστών» γνωστών στην αστυνομία. Το σύνολο των σοδομιτών το υπολόγιζε σε περίπου 40.000 για το Παρίσι (Merrick, 2002, σ. 101). Η παρακολούθηση των σοδομιτών στους δημόσιους χώρους συγκέντρωσής τους υπήρξε συστηματική. Συνήθης πρακτική της Παρισινής αστυνομίας ήταν η παγίδευση των υπόπτων για σοδομία από δήθεν ενδιαφερόμενους - συνεργάτες της αστυνομίας, οι οποίοι οδηγούσαν τον ύποπτο σε σύλληψη όταν αυτός εκδηλωνόταν ως σοδομίτης (Merrick, 2018). Οι ιδιωτικοί χώροι δεν απασχόλησαν την αστυνομία της πόλης, αλλά οι συλλήψεις σε δημόσιους χώρους -όπως οι Κήποι του Κεραμεικού και οι οχυρώσεις της Βασίλης- ανέρχονταν σε χιλιάδες (Merrick, 2002, σ. 9). Το ενδιαφέρον για την ιστορικό είναι ότι οι λεπτομερείς αναφορές των αστυνομικών που έκαναν περιπολία και επιτηρούσαν τους σοδομίτες της πόλης έχει διασωθεί και αποτελεί πολύτιμο αρχειακό υλικό⁶¹. Η αφαίρεση της σοδομίας από τον Ποινικό Κώδικα στο κλείσιμο του αιώνα δεν οδήγησε στη νομιμοποίησή της. Όπως αναφέρει ο Merrick, οι συλλήψεις σοδομιτών συνεχίστηκαν και μετά την αλλαγή του Ποινικού Κώδικα του 1791, για τους ίδιους λόγους που συλλαμβάνονταν και προηγουμένως: προσβολή της δημοσίας αιδούς και διαφθορά ανηλίκων (Merrick, 2018, σ. 25). Η αστυνομία των Παρισίων διατήρησε ειδικό σώμα παρακολούθησης, την Ομάδα Ελέγχου των Ομοφυλόφιλων (*Groupe de Surveillance des Homosexuels*), έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 (Rey, 1982, σ. 113).

Αν η σοδομία αντιμετωπίστηκε στο Παρίσι με την οργάνωση μιας αποτελεσματικής αστυνομικής γραφειοκρατίας, στην Αγγλία παρατηρείται μία διαφορετική αντιμετώπιση του ζητήματος. Στο ραγδαία αναπτυσσόμενο πληθυσμιακά Λονδίνο του 17ου αιώνα, η φύλαξη των δρόμων και η δίωξη ανήθικων συμπεριφορών, όπως η πορνεία, αφήνεται στα

⁶¹ Εκτενής συζήτηση του σωζόμενου αρχειακού υλικού στο, Merrick, 2018.

χέρια λιγοστών και απρόθυμων αστυφυλάκων της γειτονιάς (Bristow, 1978, σ. 13). Απουσία μιας επαρκώς οργανωμένης αστυνομικής δομής, ενεργό ρόλο στην κάθαρση της κοινωνίας από τη σοδομία, και άλλες ανήθικες συμπεριφορές, στην Αγγλία αναλαμβάνουν οι «Σύλλογοι για την Αναμόρφωση των Τρόπων Συμπεριφοράς» (Societies for the Reformation of Manners) που συγκροτούνται στα τέλη του 17ου αιώνα και δρουν έως και τη δεκαετία του 1730 (Sibalis, 2008; Trumbach, 1977)⁶². Ενταγμένοι στο πλαίσιο μιας γενικότερης αναθέρμανσης του θρησκευτικού αισθήματος τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα, οι Σύλλογοι αυτοί θέτουν ως στόχο τους την εκρίζωση από την πόλη όχι μόνο της σοδομίας, της πορνείας, της μέθης αλλά και της βλασφημίας και της Κυριακάτικης εργασίας (Bristow, 1978). Θεωρούν ότι τα διάφορα είδη αμαρτίας αλληλοτροφοδοτούνται και καταλήγουν στη συνολική αποδυνάμωση της κοινωνίας. Επιπλέον μία αμαρτωλή κοινωνία διατρέχει τον κίνδυνο πρόκλησης της θεικής οργής και τιμωρίας (Bristow, 1978, σ. 12). Οι Σύλλογοι για την Αναμόρφωση των Τρόπων Συμπεριφοράς, ανέπτυξαν εκτενή δίκτυα πληρωμένων πληροφοριοδοτών σε ολόκληρο το Λονδίνο, αλλά και στην επαρχία. Με την οικονομική υποστήριξη μελών του Κοινοβουλίου και άλλων επιφανών πολιτών, οι πληροφοριοδότες αυτοί αναφέρονταν στα γραφεία των Συλλόγων, καταγγέλλοντας τις ανήθικες συμπεριφορές, προκειμένου οι καταγγελλόμενοι να συλληφθούν από τους αστυφύλακες. Ο εντοπισμός και η καταγγελία σοδομιτών, καθώς και ο εντοπισμός και η αποκάλυψη των molly houses, αποτέλεσαν μία από τις δράσεις στις οποίες τα μέλη των Συλλόγων επιδόθηκαν με ζήλο⁶³. Για τη συλλογή στοιχείων και τον εντοπισμό των σοδομιτών οι ζηλωτές των Συλλόγων μετέρχονταν κάθε μέσου, ακόμη και υποδουόμενοι ενδιαφερόμενους πελάτες στα molly houses, προκειμένου να παγιδεύσουν τους σοδομίτες (Bristow, 1978, σ. 30). Η δράση των Συλλόγων αυτών διαδόθηκε με τη μετάφραση σχετικών κειμένων και οδήγησε στη δημιουργία αντίστοιχων οργανώσεων και στις Προτεσταντικές χώρες της βόρειας Ευρώπης (Bristow, 1978, σ. 19). Ωστόσο, περί τα τέλη της δεκαετίας του 1730 αιτιάσεις για διαφθορά των μελών των Συλλόγων καθώς και η αλλαγή των νόμων για το αλκοόλ οδήγησαν στο τέλος τους⁶⁴. Σύμφωνα με τον Bristow, το κυριότερο «έργο» των Συλλόγων ήταν η δημιουργία μίας παράδοσης εθελοντικής ηθικής αναμόρφωσης η οποία θα έχει συνέχεια στη Βρετανία (Bristow, 1978, σ. 31).

Οι προσπάθειες αστυνομικής καταστολής της ομοφυλοφιλίας δεν απέδωσαν και ο 19ος αιώνας γνωρίζει μία μεγάλη ανάπτυξη της ομοφυλόφιλης υποκουλτούρας σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε ένα πρώτο κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων και την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας. Σε χώρες όπως η Γερμανία και η Βρετανία, ιδιαίτερα, όπου η ποινική δίωξη των ομοφυλόφιλων συνεχίστηκε με ιδιαίτερη σκληρότητα έως και τα μέσα του 20ου αιώνα, αναδύονται οι πρώτες φυσιογνωμίες στο κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Η παρουσίαση της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας, ζήτημα στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια, συνιστούσε ίσως το σημαντικότερο επιχείρημα του κινήματος αυτού υπέρ της αποποινικοποίησης της ομόφυλης σεξουαλικής πράξης μεταξύ συναινούντων ενηλίκων.

⁶² Συγκεκριμένα, ο πρώτος τέτοιος σύλλογος ιδρύθηκε το 1690 και ο τελευταίος διαλύθηκε το 1738 (Sibalis, 2008, σ. 106).

⁶³ Στο παράδειγμα της σύλληψης της Mother Clap που αναφέρθηκε νωρίτερα, τα στοιχεία για τον εντοπισμό και την καταδίκη της δόθηκαν από μέλη ενός τέτοιου Συλλόγου Αναμόρφωσης (Bristow, 1978).

⁶⁴ Πρόκειται για τον νέο νόμο για το τζιν του 1736 (Gin Act) (Bristow, 1978, σ. 31).

Σύμφωνα με το επιχείρημα που χρησιμοποίησαν οι πρώτοι εκφραστές του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων, εφ' όσον η ομοφυλοφιλία συνιστά ασθένεια, άρα μία αθέλητη κατάσταση που η φύση επιφέρει στο υποκείμενο, τότε είναι άτοπο, άστοχο, άδικο και αναποτελεσματικό η κατάσταση αυτή να αντιμετωπίζεται ως έγκλημα και να επισύρει ποινές. Ως ασθένεια, αντίθετα, η ομοφυλοφιλία οφείλει να έχει την κατανόηση της κοινωνίας και να αντιμετωπίζεται θεραπευτικά και όχι τιμωρητικά. Όπως ορθά παρατηρεί ο Conrad, πολύ συχνά στην ιατρικοποίηση μιας συμπεριφοράς συνεισφέρουν σημαντικά ομάδες πολιτών επιδεικνύοντας ενίοτε μία μεγάλη προθυμία να ιατρικοποιήσουν το «πρόβλημά» τους (Conrad, 2007, σ. 9). Η περίπτωση της ιατρικοποίησης της ομοφυλοφιλίας συνιστά ένα τέτοιο παράδειγμα.

1.3. Η ομοφυλοφιλία ως ασθένεια

Η αντίληψη της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας δεν συνιστά εύρημα της νεότερης εποχής. Όπως παρατηρούν οι Conrad και Schneider, οι πρώτες ιατρικές εξηγήσεις της ομοφυλοφιλίας μπορούν να εντοπιστούν σε αρχαία ελληνικά κείμενα. Ήδη ο Αριστοτέλης στα *Προβλήματα* του είχε αναφερθεί στο αφύσικο των θηλυπρεπών ανδρών, ενώ, μερικούς αιώνες αργότερα, ο Σωρανός ο Εφέσιος, Έλληνας γιατρός, διατύπωσε με μεγαλύτερη σαφήνεια την άποψη ότι οι θηλυπρεπείς ή παθητικοί άνδρες είναι ασθενείς. Η κατάστασή τους όμως, προσθέτει, «διαφέρει από μία σωματική ασθένεια· αποτελεί μάλλον προσβολή ενός ασθενούς μυαλού» (Conrad και Schneider, 1992, σ. 176). Τέτοιου είδους απόψεις και ερμηνείες, ωστόσο, δεν συνιστούσαν την κυρίαρχη αντίληψη για την ομοφυλοφιλία στους αιώνες που προηγήθηκαν του 19ου.

Ο 19ος αιώνας, και ειδικότερα το δεύτερο μισό του, συνιστά τομή στην αντίληψη και την αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας, καθώς το ενδιαφέρον ειδικών και μη, μετατοπίζεται από τη σεξουαλική επαφή μεταξύ ανδρών ως παραβατική σεξουαλική συμπεριφορά, στην ομοφυλοφιλία ως διαταραχή του ανθρώπινου οργανισμού. Συνιστά, μ' άλλα λόγια, κοινή πεποίθηση μεγάλου αριθμού συγγραφέων ότι ο 19ος αιώνας είναι ο αιώνας της ιατρικοποίησης της ομοφυλοφιλίας (Conrad και Schneider, 1992; Conrad, 2007; Gooren και Gijss, 2015; κ.α.). Κατά τον 19ο αιώνα η σύνδεση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας με την ανθρώπινη αναπαραγωγική λειτουργία αποτέλεσε τον πυρήνα της επιστημονικής θεώρησης της ομοφυλοφιλίας. Τον αιώνα αυτό, κατ' αρχάς, εγκαταλείπεται η χρήση των όρων σοδομία, σοδομισμός και σοδομιστής, και, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, εφευρίσκονται νέοι όροι, ο όρος ομοφυλοφιλία μεταξύ αυτών. Κομβικό σημείο της διαδικασίας ιατρικοποίησης της ομοφυλοφιλίας, όπως πρώτος κατέδειξε ο Foucault, υπήρξε η μετάβαση στην αντίληψη ότι παρεκκλίνουσες σεξουαλικές πρακτικές, όπως η ομοφυλοφιλία, συνιστούσαν ενδείξεις υποκείμενης νοσηρότητας (Oosterhuis, 2000, σ. 2; Foucault, 2011[1976]). Ακολούθως, η ιατρική εστίαση μετατοπίζεται από το σώμα, και την έρευνα για τα σημεία πρωκτικής διείσδυσης, στη μελέτη της νοητικής κατάστασης του ομοφυλόφιλου (Hekma, 1989, σ. 176).

Με τον όρο ιατρικοποίηση, σύμφωνα με τον Conrad, που είναι από τους πρώτους που τον εισήγαγαν στη βιβλιογραφία, «εννοούμε τον ορισμό μίας συμπεριφοράς ως ιατρικού προβλήματος ή ασθένειας και την εξουσιοδότηση ή αδειοδότηση του ιατρικού

επαγγέλματος να παρέχει κάποιου είδους θεραπεία για αυτήν» (Conrad, 1975, σ. 12). Η ιατρικοποίηση συνιστά τη διαδικασία εκείνη, με την οποία «παρεκκλίνουσες συμπεριφορές που προσδιορίζονταν κάποτε ως ανήθικες, αμαρτωλές ή εγκληματικές επενδύονται με ιατρικές σημασίες» (Conrad και Schneider, 1992, σ. 1). Ένα επακόλουθο αυτής της διαδικασίας είναι ότι συμπεριφορές που ορίζονται ως ιατρικά προβλήματα προσφέρονται για πρόληψη ή θεραπεία υπό την εποπτεία του γιατρού (Greenberg, 1988, σ. 398). Ειδικά στη μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, όπως συζητήσαμε στην «Εισαγωγή», η ανάδειξη από τον Foucault του κεντρικού ρόλου που διαδραμάτισε η ιατρική επιστήμη, και ειδικότερα η ψυχιατρική, στον χαρακτηρισμό της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας πυροδότησε σειρά μελετών (Foucault, 2011[1976]). Οι μελέτες της ιατρικοποίησης έχουν επικριθεί για την εξύψωση της ιατρικής σε παντοδύναμο οργανισμό, ο οποίος μονόπλευρα επιβάλλει στους κάθε λογής παρεκκλίνοντες της κάθε εποχής την ταυτότητα του ασθενούς, με αποτέλεσμα την απώλεια της εμπρόθετης δράσης και της φωνής των υποκειμένων που προσδιορίζονται ως παρεκκλίνοντες (Oosterhuis, 2000, σ. 12). Τα τελευταία είκοσι χρόνια, ωστόσο, η έρευνα έχει αναδείξει τη διαδικασία της ιατρικοποίησης ως μία σύνθετη και αμφίδρομη διαδικασία και ως τέτοια τη χρησιμοποιούμε και στην παρούσα μελέτη⁶⁵.

Θα πρέπει επιπλέον να τονισθεί ότι η κατίσχυση του ιατρικού - επιστημονικού λόγου στα ζητήματα της σεξουαλικής συμπεριφοράς δεν συνεπάγεται καθόλου την εγκατάλειψη του θρησκευτικού - ηθικού λόγου για το θέμα ούτε την άρση της ποινικής δίωξης από την πλευρά του νόμου και του κράτους. Η μετατόπιση προς μια ιατρικοποιημένη αντίληψη και αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας δεν συνιστά μία ομαλή και μονοσήμαντη διαδοχή φάσεων από την αμαρτία, στο έγκλημα, στην ασθένεια. Όπως σωστά σημειώνουν οι Conrad και Schneider, ο νόμος, η εκκλησία και η ιατρική συνιστούν αμοιβαία ενισχυόμενα συστήματα (Conrad και Schneider, 1992, σ. 172). Η κατίσχυση του επιστημονικού - ιατρικού λόγου κατά τον 19ο αιώνα, δεν σημαίνει ότι η ομοφυλοφιλία έπαυσε να θεωρείται αμάρτημα ή και έγκλημα. Άλλωστε, χρειάστηκε το μεγαλύτερο μέρος του 20ου αιώνα προκειμένου να αποποινικοποιηθεί η ομοφυλοφιλία στα ευρωπαϊκά κράτη. Η μετατόπιση επομένως προς το ιατρικό - επιστημονικό μοντέλο δεν συνιστά ένδειξη ή αποτέλεσμα αλλαγών στις ηθικές αξίες των κοινωνιών της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης. Έχει επομένως ενδιαφέρον να διερευνηθούν οι συνθήκες που την επέτρεψαν.

Η μετατόπιση προς την αντίληψη της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας προκύπτει μέσα από μία μακρά και σύνθετη διαδικασία κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών διεργασιών που τέθηκαν σε κίνηση από τα τέλη του 17ου αιώνα ήδη⁶⁶, εντάθηκαν τον 18ο αιώνα, για να κορυφωθούν τον 19ο. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο Διαφωτισμός άφησε το αποτύπωμά του και στην αντιμετώπιση της παρεκκλίνουσας, σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής, σεξουαλικότητας, καθιστώντας ανεπαρκείς παλαιότερες μη ορθολογικές εξηγήσεις του φαινομένου (Oosterhuis, 2000, σ. 23; Conrad και Schneider, 1992, σ. 179). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Foucault, «υπάρχει ένας αναβρασμός λόγων που επιταχύνεται από τον 18ο αιώνα» (Foucault, 2011[1976], σ. 28) και ο οποίος θα οδηγήσει σε μία

⁶⁵ Για παράδειγμα, Leck, 2016; Oosterhuis, 2000; κ.α.

⁶⁶ Ήδη τον 17ο αιώνα αναζητούνται ορθολογικές εξηγήσεις για την ανθρωπίνη συμπεριφορά εν γένει, συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπίνης σεξουαλικής συμπεριφοράς (Bell και Figert, 2012, σ. 776; Conrad και Schneider, 1992, σ. 179).

πραγματική έκρηξη επιστημονικών λόγων για τη σεξουαλική δραστηριότητα τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα⁶⁷. Έτσι, ήδη από τον 17ο και 18ο αιώνα, γιατροί καλούνται ως ειδικοί σε δικαστήρια προκειμένου να εξετάσουν κατηγορούμενους για παρενδυσία και σοδομία και να βεβαιώσουν την ύπαρξη ή μη πρωκτικής διείσδυσης (Greenberg, 1988, σ. 401). Η συνεργασία του νόμου με την ιατρική, μια συνεργασία που στηρίζεται στην αναγνώριση της ιατρικής αυθεντίας στα ζητήματα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, παγιώνεται και θεσμοποιείται κατά τον 19ο αιώνα.

Τον 19ο αιώνα χαρακτηρίζει η ανάπτυξη της επιστήμης και η πίστη στη δυνατότητά της να εξηγήσει τόσο τον φυσικό όσο και τον ανθρώπινο κόσμο. Όπως τα φυσικά φαινόμενα, έτσι και η ανθρώπινη συμπεριφορά υπόκειται σε κανόνες -φυσικούς κανόνες- που υπερβαίνουν τον άνθρωπο και τη βούλησή του (Greenberg, 1988) και οι οποίοι μπορούν να αποκαλυφθούν μέσω της επιστημονικής έρευνας. Έτσι, η συγκέντρωση εκκοσμικευμένης γνώσης από τον Διαφωτισμό και μετά οδήγησε σε μία αυξημένη πίστη στη δυνατότητα της επιστήμης όχι μόνο να εξηγήσει, αλλά και να αντιμετωπίσει, έως και να απαλείψει, κάθε είδους κοινωνικά προβλήματα (Bullough, 1994, σ. 18; Weeks, 1985, σ. 70; ειδικά για την πίστη στην ιατρική ως λύση σε κοινωνικά προβλήματα, βλ. Oosterhuis, 2000, σ. 30). Ο Γερμανός σεξολόγος Magnus Hirschfeld αποτύπωσε τη στάση αυτή λίγο πριν πεθάνει ως εξής: «πιστεύω στην Επιστήμη, και είμαι πεπεισμένος πως η Επιστήμη, και κυρίως οι φυσικές Επιστήμες, οπωσδήποτε θα φέρουν στο ανθρώπινο είδος, όχι μόνο αλήθεια, αλλά μαζί με την αλήθεια, Δικαιοσύνη, Ελευθερία και Ειρήνη» (στο, Weeks, 1985, σ. 71)⁶⁸. Η διατύπωση αυτή αποτυπώνει την κοινή έως τα μέσα του 20ου αιώνα πεποίθηση ότι η βελτίωση του ανθρώπινου είδους και των κοινωνιών του αποτελεί ταυτοχρόνως αρμοδιότητα και καθήκον της επιστήμης. Οι θεωρητικές έννοιες και τα εργαλεία για να επιτελέσει η επιστήμη το έργο της αντλήθηκαν κατά κύριο λόγο από τη θεωρία της εξέλιξης.

Η έκδοση του πονήματος του Δαρβίνου, *Περί της Καταγωγής των Ειδών*, το 1859 θα αποτελέσει την πράξη σύλληψης της εξελικτικής θεωρίας, της πλέον διαδεδομένης και αποδεκτής επιστημονικής θεωρίας για τα ζητήματα που μας ενδιαφέρουν έως τα μέσα του 20ου αιώνα. Αν και ο Δαρβίνος μελέτησε άλλα είδη του ζωικού βασιλείου, οι νόμοι εξέλιξης που διατύπωσε βρήκαν ανταπόκριση και εφαρμογή στη μελέτη των ανθρώπων και των κοινωνιών τους. Ειδικότερα, η θεωρία του Δαρβίνου ενέπνευσε ένα ενδιαφέρον για την κληρονομικότητα επίκτητων χαρακτηριστικών (Weeks, 1985, σ. 82), φέρνοντας τη μελέτη των νόμων της κληρονομικότητας στο επίκεντρο της έρευνας. Οι ανθρώπινες κοινωνίες και πολιτισμοί αντιμετωπίζονταν ως οργανισμοί υποκείμενοι στους νόμους της φύσης, της βιολογίας και της κληρονομικότητας. Στη βάση της θεωρίας αυτής βρίσκεται η αντίληψη ότι το άτομο αποτελεί τον πυρήνα της κοινωνίας. Αν το άτομο είναι εύρωστο και υγιές, θα είναι και η κοινωνία εύρωστη και υγιής. Αν ωστόσο, σημειωθεί εμπλοκή στην ομαλή και υγιή ανάπτυξη του ατόμου, τα ασθενή χαρακτηριστικά του θα κληροδοτηθούν στους απογόνους του. Στην περίπτωση αυτή η παραγωγή και αναπαραγωγή ασθενών ατόμων συνιστά κίνδυνο για το σύνολο της κοινωνίας. Η πορεία επομένως του ανθρώπου και της κοινωνίας

⁶⁷ Ενδεικτικά ο Weeks αναφέρει ότι μεταξύ του 1898 και του 1908 υπήρξαν πάνω από 1.000 δημοσιεύσεις μόνο για το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας (Weeks, 1985, σ. 67).

⁶⁸ Ο Weeks παραπέμπει στο, Hirschfeld, M., 1935. *Sex in Human Relationships*. London: John Lane The Bodley Head.

του δεν είναι απαραίτητως εξελικτικά βελτιούμενη, αλλά εμπεριέχει και τον κίνδυνο της οπισθοδρόμησης και έκπτωσης.

Η επιστημονική θεωρία που αναπτύχθηκε προκειμένου να μελετήσει και να αποτυπώσει τη διαδικασία έκπτωσης του ανθρώπου και της κοινωνίας του είναι η θεωρία του εκφυλισμού, «πολιτισμική αδελφή της εξελικτικής θεωρίας του 19ου αιώνα», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Leck (2016, σ. 143). Η έννοια του εκφυλισμού εισήλθε το 1857 στην ιατρική βιβλιογραφία, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνική σκέψη, με το έργο του Γάλλου ψυχιάτρου Bénédict Augustin Morel, *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l' espèce humaine* (1857). Ως έννοια, ο εκφυλισμός είχε ήδη χρησιμοποιηθεί ενωρίτερα από φυσιοδίφες κυρίως, αλλά ήταν ο Morel αυτός που προσέδωσε στην έννοια του εκφυλισμού το περιεχόμενο και το εύρος της χρήσης με το οποίο έγινε γνωστή τον 19ο αιώνα⁶⁹. Σύμφωνα με τον ορισμό του Morel, ο εκφυλισμός συνιστά «παθολογική απόκλιση από τον αρχέγονο ή φυσιολογικό τύπο της ανθρώπινης φύσης» (Morel, 1857, σ. 15)⁷⁰. Το προπατορικό αμάρτημα και η εκδίωξη του ανθρώπου από τον Παράδεισο συνιστούν το σημείο εκκίνησης μίας διαδικασίας φθοράς, εκφύλισης του ανθρώπου που παρατηρεί ο Morel να συνεχίζεται με τρομακτικούς ρυθμούς έως τις μέρες του. Ο εκφυλισμός στον άνθρωπο έρχεται ως αποτέλεσμα είτε της φυσικής/βιολογικής είτε της ηθικής τάξης, και ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι η κληρονομική μετάδοσή του. Εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, τα εκφυλισμένα όντα παράγουν τύπους προοδευτικής υποβάθμισης του είδους τους. Είναι μάλιστα τόσο σοβαρή η διαδικασία αυτού του συνεχώς επιδεινούμενου κατά τη μεταβίβασή του στις επόμενες γενιές εκφυλισμού, που η ίδια η φύση συχνά θέτει τέλος στη διαδικασία αυτή καθιστώντας τους έκφυλους στείρους (Morel, 1857, σ. 5).

Οι μελέτες του Lamarck για τη μεταβίβαση επίκτητων χαρακτηριστικών μέσω της κληρονομικότητας ανέδειξαν τη σημασία των περιβαλλοντικών και συμπεριφορικών παραγόντων, εκτός από τους γενετικούς, στη διαδικασία της αναπαραγωγής υγιών ή μη απογόνων (Leck, 2016, σ. 144). Ένα ιδιαίτερα σημαντικό απότοκο της θεωρίας του εκφυλισμού είναι η επιστημονικά τεκμηριωμένη -με τα κριτήρια της εποχής- πεποίθηση ότι, όχι μόνο η ασθένεια, αλλά και η ανήθικη και κοινωνικά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά μπορεί να κληροδοτηθεί, εισάγοντας στο κοινωνικό σώμα εκφυλισμένα άτομα⁷¹. Είναι η αντίληψη αυτή που σημαδεύει μία μετατόπιση στην αντιμετώπιση πράξεων που προηγουμένως θεωρούνταν ηθικές εκτροπές ως βιολογικών ανωμαλιών. Η θεωρία του εκφυλισμού απέκτησε σημαντικότερη επιρροή κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου έως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα μέσω του έργου του Morel, αλλά και των Lombroso και Nordau στη συνέχεια, και έδωσε την επιστημονική βάση στο ευγονικό κίνημα του 19ου και του 20ου αιώνα, όπως και στις εκστρατείες υγιεινής της ίδιας περιόδου, που

⁶⁹ Ο ίδιος ο Morel παρατηρεί ότι η έννοια «εκφυλισμός» είχε ήδη χρησιμοποιηθεί από φυσιοδίφες αλλά με διαφορετικό περιεχόμενο (Morel, 1857, σ. 15).

⁷⁰ Η μετάφραση είναι της συντάκτριας της μελέτης.

⁷¹ Όπως θα συζητήσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο, η ομοφυλοφιλία αντιμετωπίζεται ως εκφυλιστική ασθένεια του νευρικού συστήματος κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

απέβλεπαν στη βελτίωση των φυλετικών χαρακτηριστικών μέσω του ελέγχου της αναπαραγωγής των υποκειμένων⁷².

Η σημασία των νόμων της κληρονομικότητας για την ποιότητα των απογόνων και μέσω αυτών, για το μέλλον της κοινωνίας και του έθνους ανέδειξε ως κομβικής σημασίας τις βιοϊατρικές επιστήμες. Επιπλέον, καθώς τα χαρακτηριστικά της κάθε γενιάς μεταβιβάζονται στις επόμενες μέσω της διαδικασίας της αναπαραγωγής, η ανθρώπινη σεξουαλική δραστηριότητα ήλθε στο επίκεντρο του βιοϊατρικού επιστημονικού ενδιαφέροντος. Οι εξελίξεις στην επιστήμη της ιατρικής και των συναφών πεδίων -βιολογία και γενετική- κατά τον 19ο αιώνα, διεύρυναν και ισχυροποίησαν τη θέση της ιατρικής, ως της επιστήμης εκείνης που ήταν κατάλληλη για την παρακολούθηση, τη διάγνωση και τη ρύθμιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς εν γένει. Οι εξελίξεις στο πεδίο της ιατρικής, η οποία αποκτά το σύγχρονο επιστημονικό της προφίλ αυτή την περίοδο, είναι ραγδαίες: η ιατρική επιστήμη διαμορφώνεται με σύγχρονους όρους, οι μέθοδοί της εξελίσσονται, νέες ανακαλύψεις -όπως το μικροσκόπιο- ενισχύουν την πίστη στη δυνατότητα εντοπισμού των αιτιών της ασθένειας. Οι νέες ιατρικές μέθοδοι εγγυώνται την αντικειμενικότητα, και άρα την ορθότητα, της διάγνωσης, η οποία συνάγεται από την παρατήρηση αντικειμενικά μετρήσιμων σημείων του σώματος και των λειτουργιών του (Oosterhuis, 2000, σ. 12). Την ίδια περίοδο διαχωρίζονται οι ιατρικές ειδικότητες, ιδρύονται νέες και προσδιορίζονται τα όρια της κάθε ειδικότητας· στο πλαίσιο αυτό, η ψυχιατρική διαφοροποιείται και «ανεξαρτητοποιείται» από τη νευρολογία στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη (Bullough, 1994, σ. 5; Davidson, 1990). Η σεξουαλική συμπεριφορά των ανθρώπων απασχολεί την ιατρική επιστήμη και ειδικότερα τη νέα εξειδίκευση της ψυχιατρικής και νευρολογίας.

Καθώς εγκαθιδρύεται η αυθεντία του ιατρικού λόγου διευρύνεται το πεδίο παρέμβασης της ιατρικής επιστήμης: η ιατρική προλαμβάνει, διαγιγνώσκει και θεραπεύει όχι μόνο το ατομικό αλλά και το κοινωνικό σώμα, με τους γιατρούς να αποκτούν τον ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ της επιστήμης και των προβλημάτων της καθημερινής ζωής (Oosterhuis, 2000, σ. 32). Με τον τρόπο αυτό περιήλθαν στο πεδίο εποπτείας και παρέμβασης της ιατρικής επιστήμης μια σειρά συμπεριφορών που χαρακτηρίζονταν ως κοινωνικά παρεκκλίνουσες. Όπως υποστηρίζει ο Oosterhuis, η ανάπτυξη της ψυχιατρικής, ιδιαίτερα, υπήρξε κομβική στη «μεταφορά ενός μοντέλου σωματικής ασθένειας στην παρέκκλιση» (Oosterhuis, 2000, σ. 7). Έτσι, με την ιατρική έρευνα διαπιστώνεται την περίοδο αυτή ότι η σύφιλη οδηγεί στην τρέλα, και διατυπώνεται η θεωρία ότι ο αυνανισμός και άλλες σεξουαλικές καταχρήσεις οδηγούν σε διανοητικές παθήσεις (Hekma, 1989, σ. 175). Σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής, η ανθρώπινη ηθική και συμπεριφορά αφενός, και η ατομική σωματική υγεία αφετέρου, συνιστούν αμοιβαία επηρεαζόμενα πεδία (Conrad και Schneider, 1992, σ. 179). Με άλλα λόγια η ανηθικότητα και η κοινωνικώς παρεκκλίνουσα συμπεριφορά -και πιο συγκεκριμένα οι κάθε είδους υπερβολές- φέρονταν να φθείρουν τον οργανισμό προκαλώντας ασθένειες. Αντίστοιχα, η ασθένεια ήταν δυνατόν να καταστήσει έναν άνθρωπο ηθικά ευάλωτο. Στο πλαίσιο αυτό οι σεξουαλικές πρακτικές που παρεκβαίνουν από το θεωρούμενο ως φυσιολογικό και κοινωνικά αποδεκτό,

⁷² Το ευγονικό κίνημα αποτελεί μία γενικότερη κατηγορία με εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Για το ζήτημα, βλ. Turda και Weindling, 2007. Για την ευγονική στην Ελλάδα, Αβδελά, 2017β; Κόκκινος και Καρασαρίνης, 2017; Trubeta, 2013.

αντιμετωπίζονται πλέον ως βιολογικές ανωμαλίες παρά ως αμαρτία (Felski, 1998, σ. 4). Επομένως, από τον 19ο αιώνα, η ψυχιατρική οικειοποιείται ως προσίδιο τομέα τις σεξουαλικές «διαστροφές», αναπτύσσοντας για τη μελέτη και θεραπεία της σεξουαλικής λειτουργίας μία υποειδίκευση, αυτή της σεξολογίας (Foucault, 2011[1976], σ. 43; Hekma, 1989, σ. 174). Την ανάπτυξη της ιατρικής γνώσης για τη σεξουαλική λειτουργία, και την ομοφυλοφιλία ειδικότερα, στην Ευρώπη και την Ελλάδα θα συζητήσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

Κεφάλαιο 2: Η ανάπτυξη της σεξολογίας και η μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ευρώπη

«We tend to think now that the word 'homosexual' has an unvarying meaning, beyond time and history. In fact it is itself a product of history»

Weeks, 1990, σ. 3

Τον 19ο αιώνα στις χώρες της Ευρώπης παρατηρείται μία έξαρση του φαινομένου της πορνείας και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων⁷³. Τα δύο ζητήματα συνιστούν, σύμφωνα με τους στοχαστές της εποχής, αλληλένδετα προβλήματα των αναπτυσσόμενων αστικών κέντρων και πιστοποιούν την ανάγκη ελέγχου και ρύθμισης της σεξουαλικής ζωής των πολιτών (Foucault, 2011[1976]). Σε μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από την ίδρυση νέων εθνικών κρατών (Ιταλία και Γερμανία το 1871) και την ένταση του αποικιοκρατικού εγχειρήματος από τις χώρες της βόρειας και δυτικής Ευρώπης, η υγεία και η ευρωστία του έθνους εμφανίζονται αδιάρρηκτα συνδεδεμένες με τη σεξουαλική του ορθότητα (βλ. Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β; Meiu, 2015). Όπως συζητήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η γνώση και η κατανόηση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική αντιμετώπιση όλων των παραπάνω ζητημάτων. Το εγχείρημα αυτό ανέλαβε τον 19ο αιώνα η επιστήμη της ιατρικής με την ίδρυση ενός νέου επιστημονικού πεδίου, υποειδίκευσης της ψυχιατρικής, της σεξολογίας, όπως ονομάστηκε κατά τον 20ο αιώνα (Foucault, 2011[1976], σ. 43; Hekma, 1989, σ. 174)⁷⁴.

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της επιστημονικής θεώρησης της ανδρικής ομοφυλοφιλίας όπως διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του νέου αυτού επιστημονικού πεδίου. Αν και διαπιστώνεται, όπως υποστηρίζουν μελετητές όπως ο Nye (1991) και ο Waters (2006), η δημιουργία ενός είδους εθνικών σεξολογικών παραδόσεων οι οποίες εντάσσονται και ανταποκρίνονται στα κατά τόπους διαφοροποιημένα ιστορικο-κοινωνικά πλαίσια και πολιτικές στοχεύσεις, στην παρούσα μελέτη διαπιστώνουμε στην εξέλιξη του επιστημονικού διαλόγου περισσότερες αλληλεπιδράσεις και συγκλίσεις, παρά διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνικών παραδόσεων. Η εξέταση των σεξολογικών λόγων για

⁷³ Αντίστοιχα και στην Ελλάδα, την ίδια περίοδο, τα αφροδίσια αποτελούν κατά τον ψυχίατρο Σιμωνίδη Βλαβιανό ένα από τα σκέλη του «τετράποδος μεγαθηρίου ... όπερ απειλεί σήμερον αυτήν την υπόστασιν ημών ως φυλής προς δράσιν και εξέλιξιν» (Βλαβιανός, 1902, σ. 93). Για τα αφροδίσια στην Ελλάδα των αρχών του 20ου αιώνα, βλ. Τζιτζίκος, 2014.

⁷⁴ Ο όρος σεξολογία «κατασκευάστηκε» το 1867 από την Αμερικανίδα συγγραφέα, Elizabeth Osgood Goodrich Willard (Kahan, 2020; Bullough, 1994, σ. 26). Σύμφωνα με τον Waters, η Willard με τον όρο σεξολογία αναφερόταν μάλλον στους έμφυλους ρόλους και όχι στη σεξουαλικότητα (Waters, 2006, σ. 42). Με την έννοια που γνωρίζουμε σήμερα ο όρος αυτός επικράτησε τον 20ο αιώνα, καθώς η επιστημονική μελέτη της σεξουαλικής ζωής κατά τον 19ο αιώνα δεν είχε ένα ενιαίο όνομα. Επιπλέον, πολλοί από τους πρωτοπόρους της σεξουαλικής επιστήμης κατά τον 19^ο αιώνα, είχαν εκπαιδευτεί ως ψυχίατροι και αυτοπροσδιορίζονταν ως τέτοιοι. Στην παρούσα μελέτη αναφερόμαστε στην επιστημονική μελέτη της σεξουαλικής ζωής ως «σεξολογία» για λόγους συντομίας και ομοιογένειας του κειμένου.

την ομοφυλοφιλία που ακολουθεί, επομένως, δεν ακολουθεί την οπτική των διαφορετικών εθνικών παραδόσεων, αλλά εντοπίζει τις διαφοροποιήσεις εκεί που υπάρχουν⁷⁵.

2.1. Η συγκρότηση της σεξολογίας: ιστορική διαδρομή

Διαφορετικοί μελετητές αποδίδουν σε διαφορετικά κείμενα και συγγραφείς τον χαρακτηρισμό του «ιδρυτικού» κειμένου της σεξολογίας. Σύμφωνα με τον Hekma, η σύγχρονη σεξολογία στηρίχθηκε στην ανάλυση της σεξουαλικότητας από τον Moll, και συγκεκριμένα στη διάκριση των δύο ορμών: της σεξουαλικής εκτόνωσης (Detumeszenz) και της ορμής ψαύσης (Kontrektation)⁷⁶ (Hekma, 1989, σ. 186)⁷⁷. Σε άλλο σημείο της ιστορικής του αναδρομής ο Hekma αναφέρεται στο έργο του Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (1886), ως εκείνο που σήμανε τη στροφή παραδείγματος που οδήγησε στην ίδρυση της σεξολογίας (Hekma, 1989, σ. 181). Τα κείμενα των Havelock Ellis και Richard von Krafft-Ebing αναφέρουν ως ιδρυτικά της σεξολογίας οι Fuechtner, Haynes και Jones (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β, σ. 20), ενώ ο Foucault αναφέρει τη μελέτη του Kaan, *Psychopathia Sexualis* (1846) ως ορόσημο στην εμφάνιση μίας ιατρικής του σεξ (Foucault, 2011[1976], σ. 137) και το άρθρο που εξέδωσε ο Westphal το 1870 για το «αντίθετο σεξουαλικό αίσθημα» ως τη στιγμή συγκρότησης της ομοφυλοφιλίας ειδικότερα (Foucault, 2011[1976], σ. 57)⁷⁸.

Ακολουθώντας το θετικιστικό μοντέλο που κυριαρχεί κατά τον 19ο αιώνα, η σεξολογία αναπτύσσεται ως μία των φυσικών εφαρμοσμένων επιστημών. Κατά τον Hekma, «η σεξολογία ήθελε να είναι βιολογική, ορθολογική και κοινωνική» (Hekma, 1989, σ. 186). Ως αντικείμενό του το νέο επιστημονικό πεδίο είχε την καταγραφή και μελέτη της ποικιλότητας της ανθρώπινης σεξουαλικής δραστηριότητας και τη διατύπωση των φυσικών νόμων που τη διέπουν (Weeks, 1985, σ. 64; Felski, 1998, σ. 7). Αν και σταδιακά η σεξολογία θα ασχοληθεί με το σύνολο της ανθρώπινης σεξουαλικής δραστηριότητας -φυσιολογικής και παθολογικής με τα κριτήρια της εποχής- είναι οι θεωρούμενες ως παθολογικές εκφάνσεις της σεξουαλικότητας, με κεντρικό ζήτημα αυτό της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, που θα αποτελέσουν για πολλές δεκαετίες το αντικείμενο έρευνας της (Crozier, 2015)⁷⁹. Ακολουθώντας το πρότυπο των φυσικών επιστημών, και πιο συγκεκριμένα τη δαρβινική θεώρηση, οι σεξολόγοι θα προχωρήσουν στη μελέτη των διαφόρων τύπων σεξουαλικών συμπεριφορών. Τα χαρακτηριστικά και οι συμπεριφορές της ανθρώπινης σεξουαλικότητας

⁷⁵ Για μια εξέταση των διαφορετικών εθνικών σεξολογικών παραδόσεων, βλ. Schaffner, 2012.

⁷⁶ Ως ορμή ψαύσης ο Moll ορίζει την «ώθηση να πλησιάσεις ένα άλλο πρόσωπο -ένα πρόσωπο του αντίθετου φύλου, σε φυσιολογικές συνθήκες- να αγγίξεις, να χαϊδέψεις, να φιλήσεις αυτό το πρόσωπο» (Moll, 1966[1897], σ. 28).

⁷⁷ Ο Hekma αναφέρεται στο έργο του Moll, *Untersuchungen über die Libido sexualis* [Έρευνες για τη *Libido Sexualis*] που εκδόθηκε το 1897. Στην παρούσα μελέτη έχει χρησιμοποιηθεί η αγγλική μετάφραση του έργου (Moll, 1966[1897]).

⁷⁸ Πρόκειται για το άρθρο με τίτλο «Die konträre Sexualempfindung. Symptom eines neuropathologischen (psychopathischen) Zustandes» που εκδόθηκε στο τεύχος του 1869-70 της *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 2, σ. 73-108.

⁷⁹ Τον 20ο αιώνα η επιστημονική μελέτη της σεξουαλικότητας στρέφεται και στη θεωρούμενη φυσιολογική σεξουαλική ζωή (Bullough, 1994, σ. 60). Σύμφωνα με τον Waters, ήταν ο Freud εκείνος που κατέστησε τη «φυσιολογική» σεξουαλικότητα αντικείμενο επιστημονικής μελέτης (Waters, 2006, σ. 47).

θεωρούνται ως μετρήσιμα μεγέθη, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο παρατήρησης, καταγραφής, και ταξινόμησης, για να οδηγήσουν στην κατανόηση της ανθρώπινης σεξουαλικής συμπεριφοράς⁸⁰. Για την κατανόηση των υπό εξέταση φαινομένων η σεξολογία, αν και ιατρική ειδικότητα, αναπτύσσεται επιπλέον ως ένα διεπιστημονικό πεδίο μελέτης, που αντλεί από επιστήμες και εξειδικεύσεις τόσο ποικίλες όσο η ανατομία, η ενδοκρινολογία, η νευρολογία, η εμβρυολογία, η φρενολογία, η ψυχιατρική, η ευγονική αλλά και η νομική, η κοινωνιολογία και η εθνολογία (Mancini, 2010, σ. 45).

Στην ιστορία της σεξολογίας έως και τον Μεσοπόλεμο διακρίνονται δύο περίοδοι. Ο 19ος αιώνας είναι ο αιώνας εμφάνισης της σεξολογίας και αποτελεί την περίοδο διαμόρφωσης και αποκρυστάλλωσης των εννοιών. Το επιστημονικό παράδειγμα που κυριαρχεί είναι αυτό των φυσικών επιστημών, ενώ η σεξουαλική δραστηριότητα θεωρείται μία από τις βιολογικές εκδηλώσεις του ανθρώπινου σώματος. Η περίοδος αυτή, που ο Waters την τοποθετεί έως την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914), είναι ταυτοχρόνως και η περίοδος προσπάθειας της σεξολογίας να εδραιωθεί ως ευυπόληπτο και αξιόλογο επιστημονικό πεδίο (Waters, 2006, σ. 46)⁸¹. Τις παραμονές του Μεγάλου Πολέμου οι Hirschfeld και Freud, συνεργάτες μέχρι τότε και συνοδοιπόροι στο ψυχαναλυτικό εγχείρημα, διαφωνούν και ο Hirschfeld αποστασιοποιείται από την ψυχαναλυτική προσέγγιση· ξεκινά η περίοδος επικράτησης της ψυχαναλυτικής προσέγγισης στα σεξουαλικά ζητήματα (Mancini, 2010, σ. 76). Αναγνωρίζοντας τη σημασία της ψυχανάλυσης στη μελέτη της σεξουαλικότητας, στην παρούσα μελέτη δεν τοποθετούμε την τομή στη σύγκρουση Hirschfeld και Freud, αλλά συμφωνούμε με την προσέγγιση ιστορικών όπως ο Chauncey (1982), η Felski (1998)⁸², η Chaperon (2010) και άλλων, και θεωρούμε ως ορόσημο στη δεύτερη περίοδο ανάπτυξης της σεξολογίας την έκδοση του έργου του Freud, *Τρεις Μελέτες για τη Σεξουαλικότητα*, το 1905. Η εισαγωγή της ψυχανάλυσης ως θεωρίας και θεραπευτικής παρέμβασης σηματοδοτεί μία ακόμη στροφή παραδείγματος στη σεξολογία, καθώς πολύ γρήγορα η ψυχανάλυση κυριάρχησε στο πεδίο και υποσκέλισε προηγούμενες προσεγγίσεις στη Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη (Bullough, 1994, σ. 61)⁸³. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα η σεξολογία θεσμοποιείται και γνωρίζει ιδιαίτερη

⁸⁰ Η Mancini τονίζει την προέλευση του β' συνθετικού «-λογία» από το ελληνικό Λόγος, που σημαίνει επιστήμη, γνώση, ως ενδεικτικό της επιθυμίας των σεξολόγων να τονίσουν ότι η επιστήμη τους αποτελεί μία από τις φυσικές επιστήμες (Mancini, 2010, σ. 39).

⁸¹ Η προσπάθεια αυτή δεν απέδωσε όσο θα ήθελαν οι σεξολόγοι, αφού η σεξουαλική δραστηριότητα θεωρούνταν ως μιαρή δραστηριότητα που σπίλωνε τους επιστήμονες οι οποίοι εντροφούσαν σε αυτήν. Τέτοιου είδους αντιλήψεις φαίνεται ότι είχαν μακρό βίο, αφού στα μέσα του 20ου αιώνα ο William Masters, κορυφαίος αμερικανός σεξολόγος, δέχθηκε ως συμβουλή από τον καθηγητή του να ασχοληθεί με τη μελέτη της σεξουαλικής λειτουργίας μόνο αφού θα είχε καταξιωθεί ως επιστήμονας σε κάποιο άλλο πεδίο (Bullough, 1994, σ. 3).

⁸² Η Felski αναφέρεται στη «φροϋδική επανάσταση» θεωρώντας ότι οριοθετεί ένα πριν και μετά στην ανάπτυξη της σεξολογίας (Felski, 1998, σ. 1).

⁸³ Ο Freud και η ψυχανάλυση από πολύ νωρίς απέκτησαν έναν μεγάλο κύκλο επιρροής εντός και εκτός Ευρώπης. Πολλοί μαθητές του Freud διαφοροποιήθηκαν από τον δάσκαλό τους διαφοροποιώντας και το θεωρητικό και θεραπευτικό μοντέλο που εκείνος είχε εισηγηθεί. Είναι λοιπόν, περισσότερο ακριβές να μιλάει κανείς για ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις παρά για την ψυχανάλυση (βλ. σχετικά Bourdin, 2005). Το πολύ ενδιαφέρον αυτό ζήτημα υπερβαίνει τους στόχους της παρούσας μελέτης, η οποία εστιάζει στο έργο του ίδιου του Freud σε σχέση με την ομοφυλοφιλία.

ανάπτυξη με την έκδοση ειδικών περιοδικών, όπως η *Die Zeitschrift für sexuelle Zwischenstufen* [Επετηρίδα για τους Σεξουαλικά Ενδιάμεσους]⁸⁴, τη διοργάνωση Παγκόσμιων Συνεδρίων, την ίδρυση ερευνητικών ινστιτούτων, με σημαντικότερο το *Institut für Sexualwissenschaft* του Hirschfeld [Ινστιτούτο Σεξουαλικής Επιστήμης, 1919], την ίδρυση επιστημονικών συλλόγων, όπως ο Ιατρικός Σύλλογος για τη Σεξουαλική Επιστήμη και την Ευγονική (1913) στο Βερολίνο, και εξαπλώνεται παγκοσμίως, π.χ. Ιαπωνία, Ινδία και αλλού (βλ. Waters, 2006, σ. 46; Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β). Μία σημαντική διαφοροποίηση που παρατηρείται αυτή την περίοδο είναι η διαπίστωση ότι η σεξουαλικότητα δεν συνιστά μόνον μία βιολογική εκδήλωση, αλλά ότι καθορίζεται από πολιτισμικούς παράγοντες. Η μελέτη της σεξουαλικότητας σε διαφορετικούς πολιτισμούς είχε αποκαλύψει τη μεγάλη ποικιλότητα των αντιλήψεων για το σώμα και τις λειτουργίες του διαπολιτισμικά (Bauer, 2003, σ. 395). Τον επιστημονικό αυτό αναβρασμό θα διακόψει η άνοδος του Ναζισμού στη Γερμανία. Το Σάββατο 6 Μαΐου 1933, οι οπαδοί του Ναζισμού επιτέθηκαν στο Ινστιτούτο Σεξουαλικής Επιστήμης του Hirschfeld στο Βερολίνο και το κατέστρεψαν (Bauer, 2017). Η στιγμή αυτή θεωρείται ως ένα ακόμη ορόσημο στις εξελίξεις στον χώρο της σεξολογίας στην Ευρώπη. Ως αποτέλεσμα του εχθρικού κλίματος που διαμορφώθηκε από το ναζιστικό καθεστώς, πολλοί μαθητές του Freud διέφυγαν εκτός Ευρώπης, και τα ηνία στην ανάπτυξη της σεξολογίας λαμβάνουν πλέον οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Bullough, 1994, σ. 92)⁸⁵. Η εξέταση της εξέλιξης αυτής, ωστόσο, υπερβαίνει τους στόχους και τα χρονικά όρια της παρούσας μελέτης.

Όπως έχει διαφανεί από τα παραπάνω, η σεξολογία αναπτύχθηκε σχεδόν ταυτοχρόνως σε πολλαπλές εστίες στην Ευρώπη και τον κόσμο (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β), ως ένα πεδίο, όπως σημειώνει ο Weeks, «ποικιλόμορφο στην προέλευσή του, προβληματικό και γεμάτο έριδες στην ανάπτυξή του, περιφερειακό ως προς τους μεγάλους κοινωνικούς μετασχηματισμούς του αιώνα» (Weeks, 1985, σ. 92). Η ίδρυσή της εντοπίζεται στη γερμανόφωνη βόρεια και δυτική Ευρώπη κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, με τη Γερμανία να βρίσκεται στην πρωτοπορία της σεξολογικής έρευνας και θεωρίας για το σύνολο της περιόδου που μας απασχολεί (Spector, 2012, σ. 3). Παράλληλα, η Γαλλία, με σημαντική παράδοση στην ιατροδικαστική μελέτη των «σεξουαλικών διαστροφών», η Ιταλία και η Βρετανία, στην Ευρώπη, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αλλά και η Ρωσία αναπτύσσουν το νέο επιστημονικό πεδίο. Παρά τις κατά τόπους διαφορές, οι σεξολόγοι του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα διαμορφώνουν πολύ γρήγορα ένα δίκτυο επιστημόνων οι οποίοι είναι ενήμεροι για τη δουλειά των άλλων, επικοινωνούν, συνεργάζονται -όπως ο Havelock Ellis με τον John Addington Symonds (Bullough, 1994, σ. 79)- διαφωνούν και ενίοτε συγκρούονται -όπως ο Moll με τον Hirschfeld (Bullough, 1994)⁸⁶.

⁸⁴ Η *Επετηρίδα* εκδόθηκε για πρώτη φορά ακριβώς στο γύρισμα προς τον 20ο αιώνα, το 1899 (Bauer, 2003, σ. 393).

⁸⁵ Ο ίδιος ο Hirschfeld απουσίαζε σε μία παγκόσμια επιστημονική περιοδεία, στη διάρκεια της οποίας επισκέφθηκε και την Ελλάδα (Vyras 1997). Δεν επέστρεψε στη Γερμανία, αλλά παρέμεινε στη Γαλλία ως το τέλος της ζωής του το 1935 (Bauer, 2017, σ. 124; Mancini, 2010).

⁸⁶ Ο Bullough σημειώνει: «Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον στην ανάπτυξη της έρευνας για το σεξ σε αυτή την περίοδο είναι να δει κανείς πώς κάθε ερευνητής αλληλεπιδρούσε με τα ευρήματα των υπολοίπων» (Bullough, 1994, σ. 83). Πραγματικά, μελετώντας τα συγγράμματα των ιδρυτών της σεξολογίας διαπιστώνει κανείς ότι συχνά δανείζονται και αναδημοσιεύουν περιπτώσεις «ασθενών» άλλων σεξολόγων (Leck, 2016, σ. 4; Bullough, 1994, σ. 83). Επιπλέον, η Bauer σημειώνει την ύπαρξη

Όπως εύγλωττα το διατυπώνουν οι Fuechtner, Haynes και Jones, «η σεξουαλική επιστήμη όλο και περισσότερο αποτέλεσε το προϊόν παγκόσμιων αλληλεπιδράσεων, μεταναστεύσεων και κυκλοφορίας ανθρώπων και ιδεών. Οι επιστήμονες της σεξουαλικότητας διέχεαν τις απόψεις τους με επιστολές και δημοσιεύσεις, ταξίδευαν, δραπέτευαν, και κινούνταν μεταξύ των αστικών κόμβων της σεξουαλικής επιστήμης» (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018β, σ. 17).

Η λειτουργία της σεξολογίας ως δικτύου πιστοποιείται, επιπλέον, από την οργάνωση των Διεθνών Σεξολογικών Συνεδρίων που προαναφέρθηκαν, πέντε συνολικά στο διάστημα από το 1921 έως το 1932, και τα οποία ελάμβαναν χώρα σε διαφορετική ευρωπαϊκή πόλη κάθε φορά: Βερολίνο, Κοπεγχάγη, Λονδίνο, Βιέννη, και Μπρνο Τσεχοσλοβακίας αντίστοιχα. Στα συνέδρια αυτά προήδρευαν από κοινού επιστήμονες από διαφορετικές χώρες: ο Βρετανός Henry Havelock Ellis, ο Ελβετός Auguste Forel, και ο Γερμανός Magnus Hirschfeld διετέλεσαν επίτιμοι πρόεδροι των συνεδρίων, με τον Hirschfeld να έχει την εναρκτήρια ομιλία σχεδόν σε όλα (Bauer, 2003, σ. 393; Bullough, 1994, σ. 72-73; Weeks, 1985, σ. 71). Το 1928, στο δεύτερο από τα συνέδρια αυτά, ιδρύθηκε ο World League for Sexual Reform [Παγκόσμιος Σύνδεσμος για τη Σεξουαλική Μεταρρύθμιση] πρωτοστατούντος του Magnus Hirschfeld (Hekma, 1989, σ. 185; Weeks, 1985, σ. 71).

Αν και η ανάπτυξη της σεξολογίας υπήρξε ραγδαία και εντυπωσιακή κατά τον 19ο αιώνα, η θέση της στην ιεραρχία των επιστημών ήταν περιφερειακή και χρειάστηκε αρκετός χρόνος και προσπάθεια προκειμένου να αποκτήσει μία θέση ανάμεσα στις επιστήμες (Greenway, 1998, σ. 34)⁸⁷. Η εστίαση σε ζητήματα που θεωρούνταν ταυτοχρόνως ανήθικα και ήταν ποινικά κολάσιμα σε αρκετές χώρες, με συμπεριφορές στιγματισμένες κοινωνικά και ηθικά, είχε αρνητικό αντίκτυπο στο κύρος της σεξολογίας⁸⁸. Ταυτοχρόνως, η γνώση που προσέφερε η σεξολογία ήταν σημαντική για τα προγράμματα κοινωνικής και ηθικής «εξυγίανσης» των ευρωπαϊκών κοινωνιών που ήταν εξαιρετικά δημοφιλή στο πλαίσιο της βιολογικοποίησης και ιατρικοποίησης των κοινωνικών ζητημάτων στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα (Αμπατζόγλου, 2017; Gibson και Rafter, 2006, σ. 9). Ως εκ τούτου, τα σεξολογικά συγγράμματα απευθύνονταν σχεδόν αποκλειστικά σε κοινό ειδικών⁸⁹ -γιατρών και δικαστικών, κατά κύριο λόγο- και εφάρμοζαν μία σειρά από τεχνικές αυτολογοκρισίας, προκειμένου να προβάλουν αφενός την επιστημονικότητα του λόγου τους και αφετέρου τον σεβασμό τους στην κρατούσα ηθική. Έτσι, στη σελίδα τίτλου του εθνογραφικού - σεξολογικού περιοδικού *Anthrophophyteia* αναγράφονταν η ένδειξη: «Ιδιωτική έκδοση: Μόνο για Ακαδημαϊκούς» (Leck, 2016, σ. 12).

Η συνηθέστερη πρακτική αυτολογοκρισίας ήταν η συγγραφή σε λατινικά, ενίοτε και αρχαία ελληνικά, των περιγραφών των σεξουαλικών «διαστροφών» (Leck, 2016, σ. 12-13; Bauer, 2003, σ. 386). Με τον τρόπο αυτό τα επίμαχα σημεία θα ήταν δυνατόν να αναγνωστούν

παγκόσμιων δικτύων σεξουαλικής μεταρρύθμισης πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Bauer, 2017, σ. 11).

⁸⁷ Ποτέ η σεξολογία δεν απέκτησε το κύρος άλλων βιοϊατρικών ειδικοτήτων. Βλ. σχετικά υποσημείωση 81.

⁸⁸ Η Felski σημειώνει βεβαίως, ότι το κύρος και η επιρροή που διέθετε η σεξολογία ως επιστήμη διέφερε από χώρα σε χώρα (Felski, 1998, σ. 3).

⁸⁹ Ο Edward Carpenter ο οποίος αντίθετα έγραφε για ένα ευρύτερο κοινό, σε μεγάλο βαθμό αγνοήθηκε (Greenway, 1998, σ. 34).

μόνον από τους μυημένους: άνδρες γιατρούς ή άνδρες με υψηλή μόρφωση και κοινωνική θέση. Οι γυναίκες και άνδρες κατώτερων τάξεων αποκλείονταν με αυτό τον τρόπο από ένα είδος γνώσης που απειλούσε να προσβάλει την αίσθηση ευπρέπειάς τους ή και να τους διαφθείρει. Παρά ταύτα, όταν κυκλοφόρησε το 1893 η 12η έκδοση του συγγράμματος του Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis*, στα αγγλικά, οι εκδότες του περιοδικού *British Medical Journal* διαμαρτυρήθηκαν ότι ολόκληρο το βιβλίο θα έπρεπε να ήταν γραμμένο στα λατινικά -όχι μόνο επιλεγμένα σημεία του- διότι με τον τρόπο αυτό το περιεχόμενό του θα καλυπτόταν «στο ευπρεπές σκότος μιας νεκρής γλώσσας» (Weeks, 1985, σ. 77). Για να αποφύγει την αγγλική λογοκρισία, ο Havelock Ellis κυκλοφόρησε τη μελέτη του *Das Konträre Geschlechtsgefühl* [Σεξουαλική αντιστροφή] αρχικά στην γερμανική γλώσσα το 1897. Όταν έναν χρόνο αργότερα η μελέτη κυκλοφόρησε στα αγγλικά στη Βρετανία, το βιβλίο όντως θεωρήθηκε άσεμνο, με αποτέλεσμα την απόσυρσή του και την έκδοσή του στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Bristow, 1998, σ. 79; Bullough, 1994, σ. 79-80). Αντίστοιχα στην Ιταλία, η τριλογία του νευρολόγου Paolo Mantegazza, *Fisiologia dell' Amore* [Φυσιολογία του έρωτα], που ολοκληρώθηκε στη δεκαετία του 1880, αποκηρύχθηκε δημοσίως ως προκαλούσα ηθική μόλυνση (Leck, 2016, σ. 9).

Πέρα από την αυτολογοκρισία, η προσκόλληση στο θετικιστικό μοντέλο προσέδιδε στη σεξολογία το κύρος που το ίδιο το αντικείμενο μελέτης, η σεξουαλική ζωή και ιδιαίτερα οι εκτροπές και «διαστροφές» της, κινδύνευε να της αφαιρέσει (Weeks, 1985, σ. 66)⁹⁰. Η πρόσδεση της σεξολογίας στις επιστήμες της ιατρικής και της νομικής, ειδικότερα, ήταν το όχημα για την επιδιωκόμενη από τους σεξολόγους κατοχύρωση και της ίδιας της σεξολογίας ως επιστήμης κύρους. Η ιατρική ως η επιστήμη εκείνη που παρείχε τη βεβαιότητα μιας συνολικής θεώρησης της ασθένειας, δηλαδή των εκτροπών του ανθρώπινου οργανισμού, και μιας θεραπευτικής αντιμετώπισής της κυριάρχησε σταδιακά στο νέο αυτό πεδίο (Bullough, 1994, σ. 18). Έτσι, στις αρχές του 20ου αιώνα η σεξολογία, αν και με τους περιορισμούς που προαναφέρθηκαν, είχε πλέον εδραιώσει τη θέση της ανάμεσα στις επιστήμες (Leck, 2016, σ. 1). Σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια κατοχύρωσης της σεξολογίας ως επιστήμης κατείχε, βεβαίως, η ενσωμάτωση της κρατούσας ηθικής και η επιστημονικοποίηση των ηθικών αρχών της περιβάλλουσας κοινωνίας. Άλλωστε, όπως σημειώνει ο Bullough, «το ιατρικό επάγγελμα αναδύθηκε μέσα από τη λευκή μεσαία τάξη και αντανάκλουσε τις αξίες και τις ανησυχίες τους» (Bullough, 1994, σ. 134).

2.2. Η μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας από τη σεξολογία

Η ανδρική ομοφυλοφιλία αποτέλεσε το κεντρικό ζήτημα γύρω από το οποίο αναπτύχθηκαν μια σειρά ιατρικοί λόγοι, αφού η ιατρική προβλήθηκε κατ' αρχάς ως η κατεξοχήν επιστήμη που θα μπορούσε να υποστηρίξει τη δικαστική εξουσία, θέτοντας αντικειμενικά, επιστημονικά κριτήρια για την τέλεση ή μη της ποινικά κολάσιμης πράξης της σοδομίας. Ο εντοπισμός και έλεγχος των ανδρών, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, σεξουαλικών

⁹⁰ Ο Foucault, μάλιστα, παρατηρεί ότι «οι πρώτοι δημογράφοι και οι ψυχίατροι του 19ου αιώνα, όταν έπρεπε να αναφερθούν στο σεξ, θεωρούσαν ότι οφείλουν να ζητήσουν συγγνώμη από τους αναγνώστες που εκτρέπουν την προσοχή τους σε τόσο ευτελή και μηδαμινά θέματα» (Foucault, 2011[1976], σ. 15).

παραβατών στις αρχές του 19^ο αιώνα -και νωρίτερα- υπήρξε ένα εγχείρημα στο οποίο συντάχθηκαν γιατροί, νομικοί, εγκληματολόγοι και κοινωνικοί στοχαστές (Bauer, 2017, σ. 6). Την ίδια εποχή, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες συγκροτείται και οργανώνεται η αστυνομία, με ειδικό σώμα για τη δίωξη των εγκλημάτων προσβολής της αιδούς (Oosterhuis, 2000, σ. 29). Άνδρες ομοφυλόφιλοι δικάζονται και καταδικάζονται επί τη βάσει, όχι μόνο μαρτυριών για την τέλεση των αξιόποινων πράξεων, αλλά και της πραγματογνωμοσύνης των ειδικών γιατρών⁹¹. Ως έγκλημα, επομένως, η ομοφυλοφιλία απασχόλησε κατ' αρχάς την εγκληματολογία, έναν κλάδο της ιατρικής στην υπηρεσία του νόμου.

Στόχος της εγκληματολογίας υπήρξε η εξέταση των αντικειμενικών εκείνων δεδομένων που ήταν ορατά στο σώμα του κατηγορουμένου και αποδείκνυαν την τέλεση ή μη της αξιόποινης πράξης της σοδομίας. Στο πλαίσιο αυτό εκδόθηκε σειρά μελετών, κυρίως στη Γαλλία και αργότερα στη Γερμανία, με αντικείμενο ακριβώς τον προσδιορισμό και την περιγραφή των σημείων εκείνων που θα οδηγούσαν τους γιατρούς πραγματογνώμονες σε ασφαλή διάγνωση. Μεγάλη επίδραση, για παράδειγμα, άσκησαν οι μελέτες των Ambroise Tardieu⁹², Καθηγητή Ιατροδικαστικής στο Παρίσι, και του Johann Ludwig Casper⁹³, Γερμανού εγκληματολόγου, στην εννοιολόγηση της ομοφυλοφιλίας από τους σεξολόγους του 19ου αιώνα (Weeks, 1990, σ. 25). Η ιατροδικαστική εξ αντικειμένου δεν επεκτάθηκε στην αναζήτηση πιθανής θεραπείας· αποκλειστικός στόχος του κλάδου αυτού υπήρξε η πραγματογνωμοσύνη βάσει αντικειμενικών σωματικών ευρημάτων⁹⁴. Έτσι, το ζητούμενο για τους Casper και Tardieu ήταν «αν η αηδιαστική φάρα των διεστραμμένων θα μπορούσε να ταυτιστεί από φυσικής άποψης για τα δικαστήρια, και αν θα έπρεπε να θεωρηθούν ποινικά υπεύθυνοι για τις πράξεις τους» (Karlen, 1977, σ. 185, αναφέρεται σε Weeks, 1990, σ. 26). Παρά την εστίασή της στα σωματικά σημεία, ωστόσο, η ιατροδικαστική βιβλιογραφία αποδίδει την ομοφυλοφιλία σε κοινωνικά αίτια: την ηθική έκπτωση των κατηγορουμένων, δυσμενείς συνθήκες διαμονής, μίμηση (Oosterhuis, 2000, σ. 38). Επιπλέον, προϊόντος του 19^{ου} αιώνα και με τη συγκέντρωση παρατηρήσεων για την ομοφυλοφιλία τόσο από περιπτώσεις «ασθενών»⁹⁵, όσο και από τη μελέτη άλλων πολιτισμών, έγινε σαφές ότι η ομοφυλοφιλία αποτελούσε ένα φαινόμενο πολύ πιο σύνθετο από ό,τι αναδείκνυε η εστίαση στα φυσικά, βιολογικά και μόνον σημεία. Έτσι, ο Γερμανός ιατροδικαστής Casper ήταν από τους πρώτους γιατρούς που έγραψε για τον

⁹¹ Το ζήτημα της αντιμετώπισης της ομοφυλοφιλίας ως ποινικού αδικήματος συζητήθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι σε αντίθεση με την ανδρική ομοφυλοφιλία, η οποία τιμωρούνταν με ποινή φυλάκισης έως και δέκα ετών, η γυναικεία ομοφυλοφιλία δεν υφίστατο ποτέ αντίστοιχου μεγέθους και έκτασης δίωξης (Weeks, 1990, σ. 4). Αν και παρουσιάζει ενδιαφέρον, η συζήτηση για αυτή τη διαφοροποίηση υπερβαίνει τους στόχους της παρούσας εργασίας (βλ. σχετικά, Leck, 2016, σ. 51).

⁹² Αναφερόμαστε στην *Étude médico-légale sur les attentats aux mœurs* [Ιατροδικαστική Μελέτη για την Προσβολή κατά των Ηθών] που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1857.

⁹³ Ο Casper δημοσίευσε το 1852 τη μελέτη του, *Über Nothzucht und Päderastie und deren Ermittlung Seitens des Gerichtsarztes* [Σχετικά με τον βιασμό και την παιδεραστία και την ανίχνευσή τους από την πλευρά του ιατροδικαστή].

⁹⁴ Στην Ελλάδα, επίσης, υπάρχει σημαντική παραγωγή έργων ιατροδικαστικής στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Βλ. σχετικά στο επόμενο κεφάλαιο.

⁹⁵ Κατά την εποχή που εξετάζουμε οι ομοφυλόφιλοι άνδρες θεωρούνταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ασθενείς. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούμε εισαγωγικά όταν αναφερόμαστε στη λέξη αυτή ακριβώς για να δηλώσουμε την ιστορικο-κοινωνική της τοποθέτηση.

«ερμαφροδιτισμό της ψυχής», διατυπώνοντας την άποψη ότι η προτίμηση για άτομα του ίδιου φύλου ήταν συχνά έμφυτη και συνοδευόταν από την ύπαρξη θηλυπρέπειας στους άντρες (Oosterhuis, 2000, σ. 39). Στη συνέχεια της παράδοσης που θα δημιουργήσουν οι ιατροδικαστικές μελέτες των αρχών του 19ου αιώνα, θα αναδυθεί η ψυχιατρική και ειδικότερα η σεξολογική μελέτη της ομοφυλοφιλίας από τα μέσα του αιώνα και εξής. Είναι ενδεικτικό ότι η εμβληματική μελέτη του Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (1866), γράφτηκε ακριβώς για να χρησιμοποιηθεί ως οδηγός από τις δικαστικές αρχές, πράγμα που υποδηλώνεται και από τον υπότιτλό της: *Eine Klinisch-Forensische Studie* [Μία Κλινική-Ιατροδικαστική Μελέτη] (Bauer, 2003, σ. 386).

Στις αρχές του 19ου αιώνα η Γαλλία αφαίρεσε τη σοδομία από τον ποινικό της κώδικα. Το παράδειγμά της ακολούθησαν μια σειρά χώρες, όπως η Ιταλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία⁹⁶ τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα η επιστημονική πρωτοπορία στην επιστημονική μελέτη των σεξουαλικών διαστροφών να περάσει προοδευτικά στις γερμανόφωνες χώρες της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης (Nye, 1991, σ. 392). Με την ενοποίηση των γερμανικών βασιλείων το 1871, ακόμα και τα βασίλεια εκείνα, όπως του Ανόβερου και της Βαυαρίας, τα οποία εφάρμοζαν ανεκτική πολιτική απέναντι στην ανδρική ομοφυλοφιλία, υποχρεώθηκαν να εφαρμόσουν τον κατά πολύ αυστηρότερο Πρωσικό ποινικό κώδικα. Η παράγραφος 175 του Γερμανικού Ποινικού Κώδικα⁹⁷ προέβλεπε ότι, «απρεπής συμπεριφορά αντίθετη στη φύση που λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε πρόσωπα του ανδρικού φύλου ή ανάμεσα σε ανθρώπους και ζώα, θα τιμωρείται με φυλάκιση· είναι δυνατόν να επιβληθεί απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων» (Tobin, 2018, σ. 144).

Η νομική αυτή συνθήκη δημιούργησε στη Γερμανία τις προϋποθέσεις αφενός για την ανάπτυξη ενός κινήματος που αγωνιζόταν για την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας και τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων⁹⁸, και αφετέρου για την ανάπτυξη του επιστημονικού εκείνου κλάδου που με ακρίβεια και αντικειμενικότητα θα συνεπικουρούσε τις δικαστικές και δικαστικές αρχές στο έργο της απονομής της δικαιοσύνης. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Tobin, η ανεπαρκώς μελετημένη παράγραφος 51 του ίδιου ποινικού κώδικα ήταν αυτή που καθιστούσε απολύτως αναγκαία τη συνδρομή των ειδικών γιατρών, αφού προέβλεπε ότι, «μία κολάσιμη πράξη δεν υφίσταται, εάν κατά τη στιγμή τέλεσής της ο δράστης τελούσε σε κατάσταση απώλειας συνείδησης ή παθολογικής διαταραχής των νοητικών του ικανοτήτων, τέτοιας που να επέφερε την αδυναμία άσκησης της ελεύθερης βούλησης» (Tobin, 2018, σ. 147). Με την παράγραφο αυτή γίνεται σαφές ότι η ιατρική

⁹⁶ Βέβαια, η αποποινικοποίηση δεν σήμαινε ότι η ομοφυλοφιλία έγινε αποδεκτή στις χώρες αυτές. Ο Weeks παρατηρεί ότι παρά την αφαίρεση από τον Ναπολεόντειο Ποινικό Κώδικα των σεξουαλικών παραπτώματων, η κοινωνική εχθρότητα στη Γαλλία και την Ολλανδία απέναντι στην ομοφυλοφιλία εντάθηκε (Weeks, 1990, σ. 15). Για την ομοφυλοφιλία ως βαριά ατομική παθολογία και κίνδυνο εθνικής κατάρρευσης, βλ. Nye, 1989, σ. 32.

⁹⁷ Πρόκειται για την εισαγωγή στον Γερμανικό Ποινικό Κώδικα της παραγράφου 152 του Ποινικού Κώδικα για την Βόρεια Γερμανική Ομοσπονδία, η οποία το 1851 αποτέλεσε ενσωμάτωση της παραγράφου 143 του προγενέστερου Πρωσικού Ποινικού Κώδικα (Leck, 2016, σ. 51; Oosterhuis, 2000, σ. 37).

⁹⁸ Ο Karl Ulrichs θεωρείται από τους πρωτοπόρους του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων στα Γερμανικά κρατίδια αφού αρθρογραφήσε σχετικά ήδη από τη δεκαετία του 1860 (Leck, 2016).

πραγματογνωμοσύνη ήταν απαραίτητη για την εκδίκαση υποθέσεων που ενέπιπταν στα αδικήματα της παραγράφου 175 του Γερμανικού Ποινικού Κώδικα.

Επιπλέον, οι συνθήκες που προαναφέρθηκαν οδήγησαν στην αξιοποίηση της σεξολογικής επιστήμης από ομοφυλόφιλους επιστήμονες προκειμένου να επιδιώξουν αρχικά την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας στη Γερμανία, αλλά και την αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων για τους ομοφυλόφιλους. Η παρουσία ομοφυλόφιλων γιατρών και συγγραφέων και η διαμόρφωση ενός πρώτου κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση δύο τάσεων στον χώρο της ιατρικής/σεξολογικής θεώρησης της ομοφυλοφιλίας⁹⁹. Παράλληλα με την κατεστημένη κατά τα τέλη του 19ου αιώνα επιστημονική θεώρηση της ομοφυλοφιλίας ως μίας παθολογικής κατάστασης η οποία έχρηζε θεραπείας, σχηματίζεται μία εκσυγχρονιστική θεώρηση, η οποία ήταν στενά προσδεσμένη σε αυτό το πρώτο κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων¹⁰⁰. Η σύνδεση, ωστόσο, της σεξολογίας με ένα κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα δεν αποτελεί κοινή συνισταμένη σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, παρατηρούμε αυτή τη σύνδεση στη Γερμανία, την Αυστρία και τη Βρετανία, σε μικρότερο βαθμό, (Waters, 2006, σ. 46) αλλά όχι στη Γαλλία¹⁰¹.

Τι ήταν όμως η ομοφυλοφιλία σύμφωνα με τους ιατρικούς λόγους της εποχής; Όπως ορθά παρατηρεί ο Weeks, «Τείνουμε να πιστεύουμε τώρα ότι η λέξη 'ομοφυλόφιλος' διαθέτει ένα αμετάβλητο νόημα, πέρα από τον χρόνο και την ιστορία. Στην πραγματικότητα, η ίδια η λέξη είναι προϊόν της ιστορίας ...» (Weeks, 1990, σ. 3). Ο ίδιος ο όρος «ομοφυλοφιλία» άλλωστε δεν δημιουργήθηκε παρά το 1868 από τον Károly Mária Kertbeny¹⁰², Ούγγρο συγγραφέα και δημοσιογράφο, σε μία επιστολή του προς τον Karl Heinrich Ulrichs, Γερμανό

⁹⁹ Όπως έχει αναφερθεί και αλλού, ο Karl Heinrich Ulrichs θεωρείται ο πρώτος συγγραφέας που δήλωσε δημόσια την ομοφυλοφιλία του (Leck, 2016). Επίσης ο Hirschfeld ήταν ομοφυλόφιλος, αν και δεν το δήλωσε ποτέ δημοσίως. Στη Βρετανία, αντίστοιχα, ο John Addington Symonds ήταν ομοφυλόφιλος, ενώ ο Edward Carpenter αποτέλεσε πρότυπο για πολλούς ομοφυλόφιλους, αφού συζούσε με τον σύντροφό του. Στη Βρετανία επίσης, ο Havelock Ellis δεν ήταν ο ίδιος ομοφυλόφιλος, αλλά η σύζυγός του ήταν λεσβία, ενώ ο ίδιος είχε ομολογήσει μια σεξουαλική «διαστροφή» την οποία ονόμασε «ουρολαγνία» (Bullough, 1994, σ. 76). Τέλος, ο εφευρέτης της λέξης «ομοφυλοφιλία», Karoly Maria Kertbeny, είχε έναν ομοφυλόφιλο φίλο ο οποίος είχε αυτοκτονήσει υπό την κοινωνική πίεση που του ασκούσαν λόγω της σεξουαλικότητάς του (Leck, 2016, σ. 51).

¹⁰⁰ Υιοθετείται εδώ η διάκριση που προτείνει ο Leck μεταξύ εκσυγχρονιστών και κατεστημένων σεξολόγων (Leck, 2016). Αποδίδουμε ως «κατεστημένη» την έννοια του mainstream. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι με την αναφορά στην «κατεστημένη» σεξολογική προσέγγιση δεν υπονοείται μία ομοιογενής και συνεκτική τάση. Τόσο στο στρατόπεδο των εκσυγχρονιστών σεξολόγων όσο και σε αυτό της κατεστημένης προσέγγισης υπάρχουν όχι μόνο εσωτερικές διαφοροποιήσεις, αλλά και μετατοπίσεις στη σκέψη και την ανάλυση των ίδιων μελετητών. Έτσι, για παράδειγμα, ο Krafft-Ebing σημείωσε αρκετές και σημαντικές αλλαγές στη θεώρησή του στη διάρκεια της επαγγελματικής του πορείας (Oosterhuis, 2000). Το ίδιο παρατηρείται και στη θεώρηση του Moll και άλλων.

¹⁰¹ Ο Nye, συγκεκριμένα, παρατηρεί ότι στη Γαλλία δεν υπήρξε κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων το οποίο να στηρίζεται στην ιατρική, παρά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Nye, 1991, σ. 392). Η Schaffner επί της ουσίας συμφωνεί με την ανάλυση του Nye, αποσπάσματα από τη δουλειά του οποίου παραθέτει (Schaffner, 2012, σ. 64). Αυτή η διαφοροποίηση, ωστόσο, στην εξέλιξη της σεξολογίας χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και συζήτησης.

¹⁰² Γεννήθηκε με το επώνυμο Benkert, το οποίο στη συνέχεια μετέτρεψε σε Kertbeny (Schaffner, 2012, σ. 13; Bullough, 1994, σ. 39).

νομικό και συγγραφέα, υπέρμαχο των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων. Μάλιστα, θα χρειαστούν αρκετές δεκαετίες πριν οι όροι «ομοφυλοφιλία» και «ομοφυλόφιλος» αποκτήσουν την καθολική αποδοχή της ακαδημαϊκής κοινότητας και της ευρύτερης κοινωνίας. Ο ίδιος ο Havelock Ellis αρχικά παρατήρησε για τη λέξη ότι «διαθέτει, από φιλολογική άποψη, το αλλόκοτο μειονέκτημα να είναι ένα μπάσταρδο σύνθετο αποτελούμενο από Ελληνικά και Λατινικά στοιχεία», ενώ στο σύγγραμμά του *Sexual Inversion*, αναφέρει ότι «ο 'ομοφυλόφιλος' είναι μία βαρβαρικά υβριδική λέξη» (Somerville, 1998, σ. 69). Κατά τον 19^ο αιώνα χρησιμοποιούνταν μια σειρά όρων για να περιγράψουν αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε ομοφυλοφιλία, αποτυπώνοντας την πολλαπλότητα των εξελίξεων στην ανάπτυξη της σεξολογίας. Έτσι, ο ευρύτερα χρησιμοποιούμενος όρος τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ήταν αυτός της σεξουαλικής αντιστροφής, όρος ο οποίος ταύτιζε τη σεξουαλική επιθυμία για το ίδιο φύλο με την αντιστροφή των έμφυλων ρόλων (Crozier, 2008; Chauncey, 1982, σ. 119)¹⁰³. Ένας ακόμη ευρέως χρησιμοποιούμενος όρος την ίδια εποχή ήταν αυτός του τρίτου φύλου που συζητήθηκε από τον Ulrichs στη γερμανόφωνη βιβλιογραφία και τον Havelock Ellis στην αγγλόφωνη (Bullough, 1994). Όπως διαπιστώνει ο Leck, στις απαρχές του κινήματος για τη σεξουαλική επιστήμη υπήρχε «απουσία γλωσσολογικής ηγεμονίας» (Leck, 2016, σ. 67). Ταυτοχρόνως, όταν αναφερόμαστε στους όρους της εποχής, ακόμη και σε αυτούς που εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται, χρειάζεται προσοχή καθώς δεν υπάρχει ευθεία αντιστοιχία νοήματος ανάμεσα στους όρους του 19ου αιώνα και τους σύγχρονους (βλ. Bauer, 2003).

Μία σημαντική διάσταση στην εισαγωγή νέων όρων για την ομοφυλοφιλία ήταν η επιθυμία διαφοροποίησης και εδραίωσης της επιστημονικής μελέτης της σεξουαλικής ζωής. Με δεδομένη την ισχυρή πρόσδεση του όρου «σοδομία» στη θρησκευτική ηθική, καθώς και τον στιγματισμό των «σοδομιστών» ως ακόλαστων ηθικών μiasμάτων, οι μελετητές του 19ου αιώνα θα δημιουργήσουν νέους όρους για τις σεξουαλικές ή ερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών. Επιπλέον, μεγάλο μέρος των γιατρών του 19ου αιώνα -εγκληματολόγων και σεξολόγων- πρόέβαλαν την ηλικιακή διαφορά των εμπλεκόμενων ως κεντρικό στοιχείο της ομόφυλης σεξουαλικής επιθυμίας. Η σύναψη «διεστραμμένων» σεξουαλικών σχέσεων ανάμεσα σε ενήλικους «παιδεραστές» και παιδιά ή εφήβους αναμενόταν ότι θα είχε καταστροφικές συνέπειες στη συνέχεια της ζωής των νέων, καθιστώντας την ομόφυλη επιθυμία συνώνυμο της κακοποίησης και διαφθοράς των νέων (Fisher και Funke, 2019)¹⁰⁴.

Η επιστημονική ονοματολογία των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα αφενός σηματοδοτούσε την αντικειμενικότητα του επιστημονικού λόγου, αφετέρου, για τους εκσυγχρονιστές σεξολόγους, στόχευε στην αφαίρεση του στίγματος από την ομοφυλόφιλη πράξη και τους φορείς της. Με στόχο ακριβώς να βρει τις λέξεις που θα περιέγραφαν χωρίς να στιγματίζουν την ομοφυλοφιλία (Leck, 2016, σ. 38), ο Ulrichs εισήγαγε τον όρο *Urnig*, για τον άνδρα ομοφυλόφιλο και *Urnigen* για τη γυναίκα ομοφυλόφιλη εμπνεόμενος από

¹⁰³ Ο όρος αυτός θα συζητηθεί εκτενέστερα στη συνέχεια.

¹⁰⁴ Όπως εύστοχα υποστηρίζουν οι Fisher και Funke, η ανησυχία για τη διαφθορά και σεξουαλική εκμετάλλευση των νέων είχε άμεση σχέση με την «ανακάλυψη» της παιδικής σεξουαλικότητας των τελών του 19ου αιώνα (Fisher και Funke, 2019). Ο Freud είναι αυτός που θα μελετήσει σε βάθος το ζήτημα αυτό τον 20ο αιώνα πλέον.

το *Συμπόσιο* του Πλάτωνα¹⁰⁵. Ο όρος εμφανίστηκε σε σειρά κειμένων, το πρώτο εκ των οποίων εξέδωσε το 1864, που πραγματεύονταν την αγάπη άνδρα προς άνδρα (Kennedy, 1981, σ. 105). Η ορολογία του Ulrichs γνώρισε μεγάλη διάδοση καθώς μεταφράστηκε και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες: ως *Uranian* στα αγγλικά και ως ουραμιστής στα ελληνικά. Σύμφωνα με τον ορισμό του Ulrichs, ο ουραμιστής είναι κάποιος που διαθέτει «*anima muliebris virili corpore inclusa*», γυναικεία ψυχή σε ανδρικό σώμα (Bauer, 2003, σ. 398), συνιστώντας ένα τρίτο φύλο, διαφορετικό από το δίπολο άνδρας – γυναίκα (Leck, 2016, σ. 40). Έχει σημασία να τονιστεί εδώ ότι η εννοιολόγηση του Ulrichs απομακρύνεται από τη θεώρηση της σαρκικής διάστασης της ομοφυλόφιλης επιθυμίας και εστιάζει στο συναίσθημα της αγάπης ανάμεσα σε άνδρες¹⁰⁶.

Ο Ulrichs αν και δεν ήταν γιατρός, θεωρήθηκε αυθεντία στη μελέτη της σεξουαλικότητας στην εποχή του, και η θεωρία του για τον Urning ως ένα ξεχωριστό ανθρώπινο φύλο άσκησε μεγάλη επίδραση διαχρονικά. Μάλιστα, η Bauer θεωρεί ότι η ρήση του Ulrichs ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί ένα είδος αντιστροφής φύλου έμελλε να είναι από τις έννοιες με τη μεγαλύτερη επίδραση στη μελέτη της ομοφυλοφιλίας (Bauer, 2003, σ. 399). Την άποψη αυτή προσυπογράφει και ο Leck, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Ulrichs με το έργο του εισήγαγε «μία εντελώς νέα επιστημολογία της ανθρώπινης σεξουαλικότητας» (Leck, 2016, σ. 40) και άσκησε πολύ σημαντική επιρροή στους μελετητές της ομοφυλοφιλίας που ακολούθησαν. Σημαντικοί πρωτοπόροι της σεξολογικής επιστήμης, όπως οι Γερμανοί γιατροί Carl Friedrich Otto Westphal, Richard von Krafft-Ebing και Magnus Hirschfeld, χρησιμοποίησαν στοιχεία από τη θεωρία του Ulrichs προκειμένου να συνθέσουν τις δικές τους θεωρήσεις για την ομοφυλοφιλία. Μάλιστα οι Krafft-Ebing και Hirschfeld περιέλαβαν στις μελέτες τους αναφορές στο έργο του Ulrichs (Bauer, 2003, σ. 399).

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, την επίδραση αυτή στον θεωρούμενο ως πρώτο σύγχρονο ορισμό της ομοφυλοφιλίας από τον Γερμανό ψυχίατρο, Carl Friedrich Otto Westphal. Ο Westphal περιέγραψε σε άρθρο του το 1870 το «αντίστροφο σεξουαλικό ένστικτο» (*conträre Sexualempfindung*), ως εγγενή διαστροφή του σεξουαλικού ενστίκτου (Foucault, 2011[1976], σ. 57; Davidson, 1990, σ. 309; Westphal 1870)¹⁰⁷. Για τον Westphal, δηλαδή, ο ομοφυλόφιλος είναι κάποιος που έχει υποστεί μία διαδικασία αντιστροφής του σεξουαλικού του αισθήματος· αντί να έλκεται από άτομα του αντίθετου φύλου, έλκεται από ομόφυλους του. Ως ο ευρύτερα χρησιμοποιημένος όρος στη σχετική βιβλιογραφία κατά τον 19ο αιώνα (Bauer, 2003, σ. 393), εισήχθη στη γαλλόφωνη βιβλιογραφία ως *inversion sexuelle* (αλλού τον συναντάμε ως *inversion du sens génital*) από τους νευρολόγους-ψυχιάτρους Jean-Martin Charcot και Valentin Magnan, ενώ θα αποδοθεί ως *sexual inversion* από τους Havelock Ellis και Edward Carpenter στη Βρετανία. Στην Ελλάδα τέλος, ο παραπάνω όρος θα αποδοθεί ως αναστροφή του φύλου από τον ψυχίατρο Σίμωνα

¹⁰⁵ Πρόκειται, συγκεκριμένα, για την παράγραφο στην οποία ο Πausanίας αναφέρεται στις δύο Αφροδίτες, θεές του έρωτα, εκ των οποίων η μία είναι κόρη, χωρίς μητέρα, του Ουρανού (Leck, 2016, σ. 39-40; Bristow, 1998, σ. 90; Kennedy, 1981, σ. 106).

¹⁰⁶ Βλ. ενδεικτικά τον τίτλο του έργου του *The Riddle of Man – Manly Love* [Το Αίνιγμα της Αγάπης Άνδρα με Άνδρα]. Το ζήτημα της αγάπης θα συζητηθεί στη συνέχεια.

¹⁰⁷ Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι ο Westphal στο άρθρο του αυτό παρουσιάζει και την πρώτη περίπτωση ομοφυλόφιλης γυναίκας (Crozier, 2015, σ. 2).

Αποστολίδη (Αποστολίδης, 1889, σ. 287), και ως αντιστροφή του γενετησίου εμφύτου από τον ψυχίατρο Μιχαήλ Κατσαρά (Κατσαράς, 1898, σ. 555)¹⁰⁸.

Επηρεασμένος από τα κείμενα και τη θεωρία του Ulrichs για την ομοφυλοφιλία ως ένα διακριτό τρίτο φύλο, ο Hirschfeld εισήγαγε στη βιβλιογραφία έναν όρο που είχε αρχικά δημιουργήσει ο Carpenter (Greenway, 1998, σ. 35), τον όρο «ενδιάμεσοι» (intermediate στα αγγλικά, sexuelle Zwischenstufen στα γερμανικά) αναφερόμενος στους ομοφυλόφιλους. Μάλιστα, το 1899 εξέδωσε ειδικό επιστημονικό περιοδικό που έφερε τον τίτλο, *Die Zeitschrift für sexuelle Zwischenstufen* [Επετηρίδα για τους σεξουαλικά ενδιάμεσους] (Bauer, 2003, σ. 393). Τον 20^ο αιώνα, πλέον, όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται από τους ειδικούς ο όρος «ομοφυλοφιλία» με τη σύγχρονή του έννοια. Ταυτοχρόνως, συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται και παλαιότερες ορολογίες, όπως σεξουαλική αντιστροφή, τρίτο φύλο, κτλ. Όπως παρατηρούμε, στην υπό εξέταση περίοδο κυκλοφορούν και χρησιμοποιούνται πολλά διαφορετικά ονόματα για την ομοφυλοφιλία. Τα ονόματα αυτά προκύπτουν μέσα σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια και παραδόσεις, αποτυπώνουν διαφορετικές θεωρήσεις της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, έχουν διαφορετικές πολιτικές στοχεύσεις και αποτυπώνουν την πορεία της σεξολογίας όχι ως ενιαία και μονοσήμαντη, αλλά σφραγισμένη από διαφορετικές σκοπεύσεις, διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις και διαφορετικά εθνικά/κοινωνικά πλαίσια (βλ. Aldrich, 2008; Bauer, 2003).

2.3. Τα κεντρικά ερωτήματα

Ο διάλογος και οι διαφωνίες των ειδικών της σεξουαλικότητας περιστράφηκε γύρω από μια σειρά κεντρικά ζητήματα, τα οποία βρίσκονταν στη βάση τόσο της αντίληψης για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας όσο και για τη δυνατότητα θεραπείας της. Τα ερωτήματα αυτά επίσης, υπήρξαν κεντρικά στη διαμόρφωση του κινήματος για την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας και τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων.

Μια βασική διάσταση στη μελέτη της ομοφυλοφιλίας έχει να κάνει με τον έμφυτο ή επίκτητο χαρακτήρα της. Τη διάσταση αυτή εισήγαγε ο Γερμανός ιατροδικαστής Casper, αλλά κυριάρχησε στη σεξολογική βιβλιογραφία για τον επόμενο αιώνα τουλάχιστον (Weeks, 1990, σ. 26)¹⁰⁹. Αν η ομοφυλοφιλία αποτελεί έμφυτη ιδιότητα του ανθρώπου, τότε δεν επιδέχεται θεραπείας, αλλά ούτε μπορεί να επισύρει ποινικές ευθύνες. Η θεωρία του Ulrichs για την ύπαρξη τρίτου φύλου και του Hirschfeld για την ύπαρξη ενός ενδιάμεσου τύπου μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, οδήγησε στη θέση ότι η ομοφυλοφιλία όχι μόνο αποτελεί έμφυτη ιδιότητα του ανθρώπου, αλλά και έκφανση της φυσικής ποικιλότητας της ανθρώπινης σεξουαλικότητας. Ο Hirschfeld, αφού επεξεργάστηκε περαιτέρω τη θεωρία του

¹⁰⁸ Στην Ελλάδα ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο όρος αυτός δεν γνώρισε ευρεία χρήση από τους ιατρικούς κύκλους. Ο πλέον διαδεδομένος όρος στην ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα είναι ο σοδομισμός. Η σχετική συζήτηση θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁰⁹ Τον προβληματισμό για τη διάσταση έμφυτου - επίκτητου συναντάμε και στη μελέτη του ιδρυτή της εγκληματολογίας Cesare Lombroso, για τον εγκληματία (Gibson και Rafter, 2006). Προφανώς είναι ένα ζήτημα με ενδιαφέρον σε πολύ ευρύτερους ακαδημαϊκούς κύκλους από αυτόν της σεξολογίας.

«τρίτου» ή «ενδιάμεσου» φύλου, εισήγαγε την ιδέα ενός συνεχούς της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, στο οποίο ο άνδρας και η γυναίκα αποτελούν τα δύο άκρα. Συνολικά, ο Hirschfeld κατέγραψε έξι διαφορετικούς τύπους οι οποίοι είναι έμφυτοι στον άνθρωπο και οι οποίοι συνθέτουν την πλήρη έκταση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας (Mancini, 2010, σ. 61; Oosterhuis, 2000, σ. 67). Η ιδέα του συνεχούς βρήκε μεγάλη απήχηση σε σημαντικούς σεξολόγους από τον Krafft-Ebing έως τον Freud, και διαφορετικοί συγγραφείς πρότειναν διαφορετικές διαβαθμίσεις ανάμεσα στους δύο πόλους. Η ιδέα αυτή συμφωνούσε, άλλωστε, με τη γενικότερη ψυχιατρική αντίληψη για την ύπαρξη ενός συνεχούς ανάμεσα σε ελαφρύτερες και βαρύτερες μορφές παραφροσύνης (Oosterhuis, 2000, σ. 108), όπως αποτυπώθηκε και στην πρωτοποριακή για την εποχή αντίληψη του Moll –και άλλων- ότι «δεν υπάρχουν απόλυτα όρια ανάμεσα στο κανονικό και το ανώμαλο» (Oosterhuis, 2019, σ. 10). Η ιδέα αυτή χρησιμοποιήθηκε επίσης στον αγώνα για την αποποινικοποίηση της σεξουαλικής επαφής μεταξύ ανδρών στη Γερμανία, τη Βρετανία και αλλού. Εφόσον η σεξουαλικότητα ενός ανθρώπου είναι έμφυτη και αμετάβλητη ιδιότητα, και όχι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης και επιλογής, η ποινικοποίηση και τιμωρία της είναι μία λανθασμένη κοινωνική απόκριση (Mancini, 2010, σ. 53).

Ως αντίλογος στην ιδέα της ομοφυλοφιλίας ως έμφυτης ιδιότητας υποστηρίχθηκε η αντίληψη ότι η ομοφυλοφιλία ήταν επίκτητη και προέκυπτε ως αποτέλεσμα φθοροποιών επιδράσεων κυρίως κατά την παιδική ηλικία, ή λόγω συνθηκών οι οποίες δεν επέτρεψαν την ομαλή, δηλαδή ετεροφυλοφιλική, ανάπτυξη του ατόμου. Έτσι, ο Moll υποστήριξε ότι η ομοφυλοφιλία δεν ήταν ποτέ έμφυτη, αλλά αντίθετα ήταν πάντα το αποτέλεσμα «διεστραμμένων» κοινωνικών περιστάσεων. Την ίδια θέση υποστήριξε και ο Γερμανός δερματολόγος - σεξολόγος Iwan Bloch, σύμφωνα με τον οποίον «γενικώς δεν υπάρχουν πουθενά περιπτώσεις έμφυτης ομοφυλοφιλίας» (Leck, 2016, σ. 47). Οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αποδίδονταν η πρόσκτηση της ομοφυλοφιλίας περιλάμβαναν μια σειρά από καταστάσεις: τον αλκοολισμό των γονιών, τον αυνανισμό σε υπερβολικό βαθμό, αλλά και την υπερβολή στη σεξουαλική δραστηριότητα εν γένει¹¹⁰, την έναρξη της σεξουαλικής δραστηριότητας σε μικρή ηλικία, τη μύηση στον αυνανισμό από το υπηρετικό προσωπικό, τη μίμηση, και άλλα.

Η αντίληψη, ωστόσο, που επικράτησε ήταν μία μικτή προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία, η ομοφυλοφιλία μπορούσε να είναι είτε έμφυτη είτε επίκτητη και οφειλόμενη σε φθοροποιές επιδράσεις κατά την παιδική ηλικία ενός ανθρώπου. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από σημαντικούς εκπροσώπους της κατεστημένης τάσης στη σεξολογία. Έτσι, ο Krafft-Ebing δέχθηκε την ύπαρξη και των δύο μορφών ομοφυλοφιλίας: της έμφυτης και της επίκτητης. Μάλιστα εισήγαγε τη διάκριση ανάμεσα στην «παθολογική διαστροφή» (perversion), η οποία συνιστούσε έμφυτη κατάσταση και ήταν συχνά κληρονομημένη, και τη «διεστραμμένη συμπεριφορά» (perversity), η οποία ήταν αποτέλεσμα μιας ζωής έκλυτης και αφιερωμένης στις καταχρήσεις, σεξουαλικές και άλλες¹¹¹. Στη δεύτερη περίπτωση, η ομοφυλοφιλία ήταν αποτέλεσμα της επιλογής ζωής του υποκειμένου και άρα ο

¹¹⁰ Θεωρούνταν ότι οι υπερβολές στη σεξουαλική δραστηριότητα δημιουργούσαν ένα αίσθημα κορεσμού στον άνθρωπο που οδηγούσε σε μία αποστροφή προς τη θεωρούμενη ως φυσιολογική σεξουαλική ζωή.

¹¹¹ Οι έννοιες perversity και perversion μεταφράζονται στα ελληνικά ως «διαστροφή». Δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί μονολεκτικά η λεπτή εννοιολογική τους διαφορά.

ομοφυλόφιλος έφερε ευθύνη για την κατάστασή του. Μία σημαντική επίπτωση της συζήτησης αυτής είναι η δυνατότητα θεραπείας της ομοφυλοφιλίας· αν πρόκειται για επίκτητη κατάσταση τότε ο ομοφυλόφιλος μπορεί να θεραπευθεί, διαφορετικά κρίνεται ότι η θεραπεία είναι πρακτικά αδύνατη.

Θα πρέπει βέβαια, να σημειωθεί ότι ο διάλογος για την εγγενή ή επίκτητη φύση της ομοφυλοφιλίας απασχόλησε το σύνολο της υπό εξέταση περιόδου και υπήρξε πολύ πιο σύνθετος από ό,τι έχει διαφανεί στην παραπάνω συζήτηση. Έτσι, ο ίδιος ο Krafft-Ebing, υποστήριξε ότι ακόμη και στις περιπτώσεις επίκτητης ομοφυλοφιλίας, ο ειδικός θα διακρίνει μία έμφυτη προδιάθεση στο υποκείμενο, η οποία εξελίχθηκε σε «διστραμμένη» σεξουαλικότητα λόγω του τρόπου ζωής του. Επιπλέον, με το πέρασμα των χρόνων οι θέσεις του Krafft-Ebing μετακινήθηκαν προς μία θεώρηση των «διαστροφών» ως «άκρων σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα υγείας και ασθένειας, φυσιολογικού και παθολογικού» (Oosterhuis, 2000, σ. 75). Έτσι, ενώ ο Krafft-Ebing εκκίνησε από μία συντηρητική θέση για την ομοφυλοφιλία βρέθηκε να υποστηρίζει το αίτημα για την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας στη Γερμανία (Weeks, 1990, σ. 27). Στη Βρετανία, αντίστοιχα, ο Havelock Ellis δέχεται την ύπαρξη δύο μορφών ομοφυλοφιλίας: της έμφυτης και της επίκτητης. Στην περίπτωση αυτή, η έμφυτη ομοφυλοφιλία είναι αναπόφευκτη για το υποκείμενο και ανίατη, και άρα θα πρέπει να είναι κοινωνικά αποδεκτή. Η επίκτητη ομοφυλοφιλία, αντίθετα, είναι ιάσιμη και επομένως δεν μπορεί να είναι κοινωνικά αποδεκτή ως συμπεριφορά (Bullough, 1994, σ. 80). Τέλος, ο Freud, αναφερόμενος εκτενώς στο ζήτημα διατύπωσε πολύ σημαντικές ενστάσεις απέναντι και στις δύο θεωρήσεις της ομοφυλοφιλίας, ως έμφυτης ή ως επίκτητης ιδιότητας (Freud, 2014[1905], σ. 35-40). Ο προσδιορισμός και η διάγνωση της ομοφυλοφιλίας ως έμφυτης ή επίκτητης έθετε σημαντικές δυσκολίες στους γιατρούς της εποχής αφού δεν υπήρχαν σαφή διαγνωστικά κριτήρια. Καμία ιατρική εξέταση δεν μπορούσε να αποτυπώσει με αξιοπιστία τον έμφυτο ή μη χαρακτήρα της ομοφυλόφιλης συμπεριφοράς. Όπως ο Krafft-Ebing έτσι και ο Freud διαπιστώνει ότι είναι πρακτικά αδύνατον για τον γιατρό να αποφανθεί με ασφάλεια επί του θέματος. Ο τελευταίος παρατηρεί, «δεν γνωρίζουμε αν μπορούμε να υποστηρίξουμε για τις σεξουαλικές λειτουργίες την ύπαρξη οροθετημένων σεξουαλικών κέντρων στον εγκέφαλο ('κέντρα'), κάτι όπως είναι τα αντίστοιχα για τη γλώσσα» (Freud, 2014[1905], σ. 40). Παρά ταύτα, η παραδοχή ότι η ομοφυλοφιλία μπορούσε να είναι έμφυτη ιδιότητα του ατόμου προσέφερε ένα σημαντικό επιχείρημα υπέρ της κατάργησης των νόμων κατά της ομοφυλοφιλίας (Weeks, 1990, σ. 26).

Η παραδοχή της ομοφυλοφιλίας ως επίκτητου χαρακτηριστικού, από μελετητές όπως ο Krafft-Ebing και αργότερα ο Freud, έδινε την προοπτική θεραπείας της, αλλά ταυτοχρόνως ενοχοποιούσε τους ομοφυλόφιλους ως υπεύθυνους για την έλλειψη αναζήτησης θεραπείας. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η παθολογικοποίηση της ομοφυλοφιλίας είχε ως αποτέλεσμα την απόσπασή της από το ποινικό δίκαιο, την αφαίρεση, δηλαδή, της αρμοδιότητας αντιμετώπισης της ομοφυλοφιλίας από τους δικαστές και αστυνομικούς και την απόδοση αυτής της αρμοδιότητας στους γιατρούς. Ο ομοφυλόφιλος δεν θα έπρεπε να φυλακίζεται αλλά να εγκλείεται σε θεραπευτικά ιδρύματα, προκειμένου να απαλλαγεί από τη νόσο του.

Αν αντίθετα η ομοφυλοφιλία είναι έμφυτη ιδιότητα του ατόμου, πρόκειται για μία φυσική, και άρα φυσιολογική, του ιδιότητα ή για μία ασθένεια; Το ζήτημα της φυσιολογικότητας ή παθολογίας της ομοφυλοφιλίας δίχασε την κοινότητα των ειδικών πολύ περισσότερο από το ζήτημα του έμφυτου ή επίκτητου χαρακτήρα της. Γύρω από το ζήτημα αυτό αναπτύχθηκαν δύο θέσεις: αυτή των εκσυγχρονιστών σεξολόγων, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η ομοφυλοφιλία συνιστά μία φυσιολογική έκφραση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και των εκφραστών του κατεστημένου ρεύματος, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η ομοφυλοφιλία συνιστά νόσο, συχνά κληρονομική, και πιο συγκεκριμένα ένα είδος νευρικής εκφύλισης.

Βασικός εκφραστής της εκσυγχρονιστικής θέσης υπήρξε κατ' αρχάς ο Ulrichs, ο οποίος υιοθέτησε τη ρητορική της φύσης στον αγώνα του για την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας και την πλήρη αναγνώριση δικαιωμάτων στους ομοφυλόφιλους, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σύναψης γάμου (Leck, 2016, σ. 121). Η ρητορική της φύσης ως εκφραστή του καλού και δίκαιου έλκει την καταγωγή της από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού, με τη διατύπωση των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αντλώντας από αυτή την παράδοση, ο Ulrichs υποστήριξε ότι «η Φύση, όχι η θεολογία ή ο ανθρώπινος νόμος, θα πρέπει να είναι ο υπέρτατος κριτής του φυσικού, του φυσιολογικού, του κοινωνικά νομιμοποιημένου» (Leck, 2016, σ. 67). Με τη θέση του αυτή ο Ulrichs δεν αποκηρύσσει τη θρησκεία, αλλά την υποκρισία και την επιφανειακή χρήση των θρησκευτικών αρχών. Από τη στιγμή που η φύση είναι δημιουργήμα του Θεού, τότε κάθε φυσικό προϊόν είναι καλό και ηθικό (Leck, 2016, σ. 83). Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, η ανθρώπινη σεξουαλικότητα δεν συνιστά δίπολο¹¹² αλλά συνεχές με ενδιάμεσες διαβαθμίσεις. Η ποικιλία στη σεξουαλική έκφραση, καταλήγει ο Ulrichs, είναι φυσική, αφού η φύση εμπεριέχει την ποικιλία (Leck, 2016, σ. 31). Η θέση του Ulrichs, για τη φυσικότητα και επομένως για την ηθικότητα της σεξουαλικής ετερογένειας άσκησε βαθιά επιρροή στους σεξολογικούς κύκλους, όχι μόνο στη Γερμανία αλλά και στη Βρετανία, όπως διακρίνεται στη δουλειά του Havelock Ellis (Leck, 2016, σ. 83).

Για την υποστήριξη της θέσης του ο Ulrichs, και άλλοι σεξολόγοι της εποχής, στράφηκαν στη συλλογή στοιχείων από άλλους πολιτισμούς. Σημαντική θέση σε αυτή την αναζήτηση κατέχει το παράδειγμα της κλασικής Αθήνας, μια εξιδανικευμένη μορφή της οποίας χρησιμοποιήθηκε από ομοφυλόφιλους μελετητές του 19ου αιώνα ως το πρότυπο μιας κοινωνίας στην οποία η ομοφυλοφιλία ήταν αποδεκτή (Aldrich, 2008, σ. 16). Ο Ulrichs, μάλιστα, όρισε ως προϋπόθεση της ηθικής αποτίμησης και της διαβάθμισης της σεξουαλικής συμπεριφοράς, τη συγκρότηση ενός σώματος γνώσης για την ανθρώπινη σεξουαλική ποικιλότητα (Leck, 2016, σ. 44). Την ίδια στρατηγική με τον Ulrichs υιοθέτησε και ο Hirschfeld, ο οποίος, υιοθετώντας την οπτική του συνεχούς της σεξουαλικής συμπεριφοράς, προχώρησε στην ταξινόμηση των σεξουαλικών τύπων, διακρίνοντας έξι διαφορετικούς τύπους μεταξύ των δύο πόλων: του πλήρως αρσενικού και του πλήρως θηλυκού (Oosterhuis, 2000, σ. 67). Επιπλέον, ο Hirschfeld χρησιμοποίησε το επιχείρημα της φυσικότητας της ομοφυλοφιλίας για να υποστηρίξει ότι αφού η ομοφυλοφιλία είναι φυσική, είναι για τον λόγο αυτό ηθική. Μάλιστα το πρώτο του δημοσιευμένο κείμενο, *Sappho und Sokrates oder Wie erklärt sich die Liebe der Männer und Frauen zu Personen des*

¹¹² Ο Ulrichs φαίνεται να αντιφάσκει, αφού η κατεστημένη αντίληψη για το δίπολο άνδρας – γυναίκα διαφαίνεται στη σύλληψή του για τον ομοφυλόφιλο άνδρα ως κατέχοντα γυναικεία ψυχή.

eigenen Geschlechts? [Σαπφώ και Σωκράτης: Πώς εξηγείται η αγάπη ανδρών και γυναικών για άτομα του φύλου τους;],¹¹³ φέρει ως προμετωπίδα τη ρήση του Nietzsche, «το φυσικό δεν μπορεί να είναι ανήθικο» (Leck, 2016, σ. 97 ; Bullough, 1994, σ. 65).

Η εξίσωση της φύσης με την ηθική ήγειρε αντιρρήσεις τόσο από τους υποστηρικτές της κατεστημένης τάσης όσο και στο εσωτερικό της εκσυγχρονιστικής προσέγγισης στη σεξολογία. Για τους πρώτους, η ομοφυλοφιλία συνιστούσε σαφέστατα μία ανωμαλία, ήταν μία παθολογική εκδήλωση της σεξουαλικότητας. Η ετεροφυλόφιλη, αναπαραγωγική, και μάλιστα έγγαμη, σεξουαλική σχέση όριζε για την κατεστημένη τάση το φυσικό και ηθικό μοντέλο σεξουαλικής δραστηριότητας. Κάθε παρέκκλιση από το πρότυπο που έθετε το παραπάνω πλαίσιο ισοδυναμούσε όχι μόνο με διαστροφή και ανωμαλία, αλλά και με κίνδυνο εκφυλισμού και αφανισμού, τελικά, του συνόλου της κοινωνίας. Επιπλέον, η εξίσωση της φύσης με την ηθική θεωρήθηκε ότι ενείχε τον κίνδυνο νομιμοποίησης πράξεων βίας στο πλαίσιο της αποδοχής κάθε μορφής σεξουαλικότητας ως έμφυτης και φυσικής, όπως τον σαδισμό και τον βιασμό. Για τους υποστηρικτές της κατεστημένης τάσης, η φύση δεν συνιστούσε μέτρο ούτε εγγύηση της ανθρώπινης ηθικής.

Το ίδιο ακριβώς ζήτημα ήγειρε ο Kertbeny, σύμφωνα με τον οποίο το επιχείρημα της φυσικότητας της ομοφυλοφιλίας τελικά θα έφερνε αρνητικά αποτελέσματα στον αγώνα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων (Leck, 2016, σ. 81). Σύμφωνα με την αντίληψη του Kertbeny, η εξίσωση της φύσης με το καλό και το ηθικό ήταν παράλογη, αφού η φύση δεν διαθέτει ηθική. Δεν μπορούσε η «φυσικότητα» μίας ενέργειας να νομιμοποιήσει την πρόκληση βλάβης σε άλλους ανθρώπους, ούτε μπορούσε η επίκληση στη φύση να θεωρείται ισοδύναμη με το ποινικό σύστημα. Επομένως, αυτό που ήταν σημαντικό, κατά τον ίδιο συγγραφέα, ήταν η νομική προστασία του φιλελεύθερου δικαιώματος στην άσκηση οποιασδήποτε ενέργειας η οποία δεν προκαλεί βλάβη στους άλλους. Αντίστοιχα και στο πεδίο της σεξουαλικής δραστηριότητας, ο Kertbeny υποστήριξε ότι «η νομιμότητα οποιουδήποτε τύπου σεξουαλικότητας πρέπει να προκύπτει από τον προσδιορισμό της βλάβης και της συναίνεσης» (Leck, 2016, σ. 84). Η πρόταση αυτή του Kertbeny υιοθετήθηκε, τελικά, από τους υποστηρικτές της εκσυγχρονιστικής θέσης, οι οποίοι έθεσαν ως μοναδικό όριο στην αποδοχή της ομοφυλοφιλίας ως φυσικής και ηθικής πράξης την τέλεσή της μεταξύ συναινούντων ενηλίκων¹¹⁴. Στο πνεύμα αυτό, ο ίδιος ο Ulrichs απευθυνόμενος στο Συμβούλιο των Γερμανών Νομικών στο Graz το 1865, υποστήριξε ότι αυτοί με «έμφυτη αγάπη προς πρόσωπα του ανδρικού φύλου ... [θα πρέπει να είναι] ελεύθεροι από τιμωρία εφ' όσον δεν παραβιάζονται τα δικαιώματα κανενός από τα δύο πρόσωπα» (Leck, 2016, σ. 50).

Για τους εκπροσώπους της κατεστημένης τάσης στη σεξολογία, η ομοφυλοφιλία δεν ήταν ούτε φυσική ούτε φυσιολογική. Η ομοφυλοφιλία αποτελούσε για αυτούς παθολογική

¹¹³ Το κείμενο εκδόθηκε το 1896, με το ψευδώνυμο Th. Ramien. Αργότερα ο Hirschfeld άρχισε να δημοσιεύει με το όνομά του (Leck, 2016, σ. 10). Το κείμενο θα αναφέρεται στο εξής ως «Sappho und Sokrates».

¹¹⁴ Ένα ζήτημα που απασχολεί τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων είναι η ανησυχία, διαδεδομένη και σε επιστήμονες και στο ευρύ κοινό, ότι οι ομοφυλόφιλοι εξαναγκάζαν σε σεξουαλικές πράξεις παιδιά και εφήβους. Η έννοια της συναίνεσης στο πλαίσιο αυτό είναι κομβική. Σχετικά βλ. Fisher και Funke, 2019, σ. 5.

κατάσταση, ανίατη στις περιπτώσεις εγγενούς κατάστασης, και πηγή δυστυχίας για τους φορείς της. Ο Krafft-Ebing αναφέρεται στους ομοφυλόφιλους ως «νόθα παιδιά της φύσης, δυστυχή πλάσματα, απέναντι στα οποία η κοινωνία θα πρέπει να προστατεύσει τον εαυτό της, ασφαλώς, αλλά τα οποία δεν θα έπρεπε να υποβάλλονται σε βάσανα λόγω της κοινωνικής τους αδυναμίας και της σεξουαλικότητάς τους, για την οποία δεν μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνοι» (Oosterhuis, 2000, σ. 95; Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 574). Ο Albert Moll, επίσης, αποκαλεί τους ομοφυλόφιλους «δυστυχία ανθρώπινα πλάσματα» που δικαιούνται συμπόνια (Oosterhuis, 2019, σ. 7).

Ένα τελευταίο ζήτημα που απασχόλησε τη σεξολογική βιβλιογραφία σχετίζεται με την αιτιολόγηση της ομοφυλοφιλίας. Πρόκειται για μία κατάσταση η οποία προκύπτει από έλλειψη ή από υπερβολή πολιτισμού; Σύμφωνα με τη δαρβινική θεωρία, οι οργανισμοί εξελίσσονται σε όλο και μεγαλύτερη σεξουαλική διαφοροποίηση. Επομένως, η διαφοροποίηση των σεξουαλικών χαρακτηριστικών αποτελεί δείκτη ανώτερου πολιτισμού (Somerville, 1998, σ. 67). Αυτή η αντίληψη αποτυπώνεται σε μια μερίδα σεξολόγων, όπως ο Valentin Magnan, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η ομοφυλοφιλία συνιστούσε αταβιστική επιστροφή σε ένα προηγούμενο, πρωτόγονο στάδιο της ανθρώπινης εξελικτικής πορείας (Schaffner, 2012, σ. 66)¹¹⁵. Για την πλειοψηφία των σεξολόγων, αντίθετα, η ομοφυλοφιλία συνιστούσε ακριβώς σύμπτωμα της νέας, βιομηχανικής, μοντέρνας κοινωνίας που εκπροσωπούσαν οι ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις (Storr, 1998, σ. 14). Η αντίληψη αυτή συμφωνούσε με τη γενικότερη πεποίθηση που εξέφραζε η ιατρική επιστημονική κοινότητα του 19ου αιώνα, ότι «το σύνολο της μοντέρνας κοινωνίας υπέφερε από νευρασθένεια» (Bullough, 1994, σ. 23). Για συγγραφείς όπως ο Krafft-Ebing και ο Freud, επομένως, η ομοφυλοφιλία δεν αποτελούσε εκδήλωση πρωτογονισμού αλλά ανεπιθύμητο υποπροϊόν του πολιτισμού (Schaffner, 2012, σ. 66). Στη μελέτη του *Das Unbehagen in der Kultur* (1929)¹¹⁶, ο Freud αποδίδει τα προβλήματα της σεξουαλικής ανάπτυξης στην ανάπτυξη ακριβώς του πολιτισμού (Bullough, 1994, σ. 90). Για τον Freud, άλλωστε, η ανάπτυξη του πολιτισμού προκύπτει ακριβώς μέσα από τον έλεγχο και την καταπίεση του σεξουαλικού ενστίκτου (Bullough, 1994, σ. 91; Weeks, 1985, σ. 136).

2.4. Θεωρίες για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας

Συνοψίζοντας, στο διάστημα που εξετάζουμε στην παρούσα μελέτη –μέσα 19^{ου} έως τέλος Μεσοπολέμου– διαμορφώθηκαν δύο τάσεις στη θεώρηση της ομοφυλοφιλίας: η εκσυγχρονιστική τάση, που έβλεπε την ομοφυλοφιλία ως φυσιολογική έκφραση της ποικίλης ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και της οποίας η στόχευση και οι μελέτες στρεφόταν στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων, και η κατεστημένη επιστημονική τάση, η οποία αντιλαμβανόταν την ομοφυλοφιλία ως μία παθολογική εκδήλωση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και αναζητούσε τα αίτια και πιθανές θεραπείες της. Και οι δύο σεξολογικές τάσεις τέθηκαν υπέρ της αποποινικοποίησης της ομοφυλοφιλίας, για διαφορετικούς λόγους η κάθε μία. Οι διαφορετικές αφετηρίες και

¹¹⁵ Την ίδια πεποίθηση διατυπώνει και ο Lombroso (Bullough, 1994, σ. 6).

¹¹⁶ Στα ελληνικά έχει κυκλοφορήσει με τον τίτλο, *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας* (μετάφραση Νίκη Μυλωνά), από τις εκδόσεις Νικά.

στοχεύσεις των δύο ρευμάτων αποτυπώνονται ασφαλώς στις θεωρίες που αναπτύχθηκαν στα πλαίσιά τους για την αιτιολόγηση της ομοφυλοφιλίας. Επιπλέον, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η σεξολογία δεν ήταν μόνο θεωρητική κατασκευή, αλλά κυρίως κλινική πράξη, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Storr (1998, σ. 20). Στα ιατρεία των σεξολόγων απευθύνονταν άνδρες και γυναίκες που προβληματίζονταν από το είδος και την ποιότητα της σεξουαλικής τους ζωής. Οι ιστορίες των ανθρώπων αυτών αποτέλεσαν το πρωτογενές υλικό στο οποίο στήριξαν οι σεξολόγοι τις θεωρίες τους. Συγχρόνως, οι ίδιες αυτές ανθρώπινες ιστορίες θα καταδείξουν τα όρια και τους περιορισμούς των ιατρικών θεωρήσεων της ομοφυλοφιλίας.

Για την κατεστημένη επιστημονική τάση, που θεώρησε την ομοφυλοφιλία ως παθολογική έκφραση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, προκύπτουν δύο ζητήματα για την ιατρική έρευνα. Αρχικά, ήταν απαραίτητος ο προσδιορισμός της ομαλής, φυσιολογικής σεξουαλικής λειτουργίας βάσει της οποίας ορίζονταν το παθολογικό. Όπως αναφέρει ο Moll, «πρώτα απ' όλα θα πρέπει να ερευνήσουμε το φυσιολογικό, με τον ίδιο τρόπο που πρέπει να γνωρίζουμε το υγιές όργανο, για να μελετήσουμε την ασθένειά του» (Moll, 1966[1897], σ. 134). Στη συνέχεια, εφόσον η ομοφυλοφιλία συνιστά ασθένεια, θα πρέπει να εντοπισθεί το όργανο ή η βιολογική εκείνη λειτουργία που ασθενεί.

Αντανακλώντας και αποτυπώνοντας την ηθική της περιρρέουσας κοινωνίας του 19ου αιώνα, η ιατρική επιστήμη, μέσω της σεξολογίας, όρισε ως φυσιολογική σεξουαλικότητα την ετεροφυλόφιλη, έγγαμη αναπαραγωγική μορφή της (Davidson, 1990, σ. 308; Nye, 1989, σ. 38). Η αναπαραγωγή θεωρήθηκε ο φυσικός σκοπός της σεξουαλικής πράξης, ο λόγος για τον οποίο δόθηκε στον άνθρωπο το σεξουαλικό ένστικτο. Άρα, στη λογική αυτή το σεξουαλικό ένστικτο εξισώθηκε με το αναπαραγωγικό ένστικτο, ενώ στην ιατρική ορολογία οι σεξουαλικές «παρεκκλίσεις» ονομάστηκαν «παθολογικές παρεκκλίσεις ή αποκλίσεις του αναπαραγωγικού ενστίκτου» (Chapelon, 2010, σ. 98). Για την υποστήριξη της θεώρησης αυτής, οι πρωτοπόροι της σεξολογίας, όπως ο Moll, έλαβαν υπόψη τους μελέτες της αναπαραγωγής των ζώων προκειμένου να εντοπίσουν τη «φυσική» λειτουργία της σεξουαλικότητας (Moll, 1966[1897], σ. 58). Στη μελέτη *Libido Sexualis*, ο Moll παρατηρεί ότι τα ανώτερα θηλαστικά διαθέτουν σεξουαλικό ένστικτο ενώ όλα τα ζώα, ανώτερα και κατώτερα, εμφανίζουν την ορμή της σεξουαλικής εκτόνωσης (Moll, 1966[1897], σ. 126). Η ορμή ψαύσης, αντίθετα, αποτελεί δευτερογενές χαρακτηριστικό που εμφανίζεται αργότερα στην εξέλιξη των ειδών (Moll, 1966[1897]). Στην ίδια λογική, ο Krafft-Ebing παρατηρεί ότι το σεξουαλικό ένστικτο «στοχεύει στη διαιώνιση του είδους» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 25)¹¹⁷. Μάλιστα η μελέτη του, *Psychopathia Sexualis*, ξεκινά με το αξίωμα ότι «η αναπαραγωγή της ανθρώπινης φυλής δεν έχει αφευθεί απλώς στην τύχη ή στις ιδιοτροπίες του ατόμου, αλλά εξασφαλίζεται από τους κρυφούς νόμους της φύσης, οι οποίοι επιβάλλονται από ένα ισχυρό, ακαταμάχητο ένστικτο» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 1). Επιπλέον, σε πλήρη σύμπνοια με το ήθος της εποχής, κάθε είδους σεξουαλική δραστηριότητα που δεν είχε ως άμεσο στόχο την αναπαραγωγή θεωρούνταν ως διαστροφή, ασχέτως του φύλου ή της σχέσης των εμπλεκόμενων μερών. Όπως καταλήγει ο

¹¹⁷ Η αγγλική έκδοση στην οποία ανατρέχουμε στην παρούσα μελέτη αποτελεί μετάφραση της τελευταίας δωδέκατης αναθεωρημένης και εκτενέστερης έκδοσης του *Psychopathia Sexualis* από τον Krafft-Ebing. Η πρώτη έκδοση του συγκεκριμένου έργου στα αγγλικά κυκλοφόρησε το 1892, σε μετάφραση του Αμερικανού ψυχιάτρου Charles Gilbert Chaddock, και αποτελούσε μετάφραση της έβδομης γερμανικής έκδοσης (Bauer, 2003, σ. 387).

ίδιος συγγραφέας, «κάθε έκφραση [του σεξουαλικού ενστίκτου] που δεν αντιστοιχεί με τον σκοπό της φύσης -δηλ. την αναπαραγωγή- θα πρέπει να θεωρείται ως διαστροφή» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 79). Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το ετεροφυλοφιλικό πρότυπο ως φυσιολογικό παρέμεινε το κυρίαρχο μοντέλο σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε. Από τον Moll και τον Krafft-Ebing έως τον Freud, η ομοφυλοφιλία θεωρήθηκε ως εκτροπή από το «φυσιολογικό» που ήταν η ετεροφυλόφιλη σεξουαλική πράξη. Όπως έχει δείξει ο Nye, η πρόσδεση στο ετεροφυλοφιλικό αναπαραγωγικό πρότυπο ήταν ιδιαίτερα τονισμένη στη γαλλική επιστημονική βιβλιογραφία για τη σεξουαλική ζωή μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα (Nye, 1991, σ. 394; επίσης Oosterhuis, 2000, σ. 58). Στη γερμανική και βρετανική σεξολογία, αντίθετα, η υπόθεση της αναπαραγωγής πολύ γρήγορα αμφισβητήθηκε ως αναπόσπαστο τμήμα της σεξουαλικής λειτουργίας του ανθρώπου. Η αναζήτηση της ηδονής αντί της αναπαραγωγής θεωρήθηκε ως το βασικό κίνητρο για τη σεξουαλική δραστηριότητα του ανθρώπου. Με την εισαγωγή της θεωρίας της ψυχανάλυσης από τον Freud τον 20ο αιώνα, η αποσύνδεση της σεξουαλικής ορμής από την αναπαραγωγή και από συγκεκριμένο ερωτικό αντικείμενο, και η σύνδεσή της με την αναζήτηση της ηδονής απέκτησε κεντρική θέση (Weeks, 1985, σ. 135).

Οι πρώτες σεξολογικές θεωρίες για τις σεξουαλικές «διαστροφές» γενικότερα, και την ομοφυλοφιλία ειδικότερα, αναζήτησαν τα αίτια για την παθολογική σεξουαλικότητα στη βιολογική σύσταση του ανθρώπου¹¹⁸. Οι βιολογικές θεωρίες κυριαρχούν κατά τον 19ο αιώνα, ενώ τον 20ο αιώνα η σεξολογία θα προτάξει τις ψυχολογικές θεωρίες, χωρίς όμως να εγκαταλείψει το βιολογικό υπόστρωμα της σεξουαλικότητας. Οι πρώτες θεωρίες που διατυπώθηκαν για την ομοφυλοφιλία εντόπιζαν τα αίτια όλων των σεξουαλικών διαστροφών στα γεννητικά όργανα. Από τις αρχές του 19ου αιώνα, άλλωστε, θεωρούνταν ως κοινός τόπος στην ιατρική ότι «δεν υπάρχει ασθένεια χωρίς κάποιο οργανικό κέντρο», όπως δεν υπάρχει σωματική λειτουργία χωρίς αντίστοιχο όργανο (Davidson, 1990, σ. 296). Ταυτίζοντας τη σεξουαλική λειτουργία με τα όργανα εκπλήρωσής της, επομένως, οι πρώτοι σεξολόγοι εντόπισαν τα αίτια των σεξουαλικών «διαστροφών» στην παθολογική λειτουργία των γεννητικών οργάνων. Η πιθανή δυσμορφία των γεννητικών οργάνων, επομένως, ήταν ύποπτη για τη σεξουαλική δυσλειτουργία του ατόμου, ενώ η εξέταση των γεννητικών οργάνων του πιθανού ομοφυλόφιλου αποτελούσε μέρος της διαδικασίας ιατρικής διάγνωσης¹¹⁹. Ήταν τέτοια η πίστη στη σωματική διαφοροποίηση των οργάνων του ομοφυλόφιλου που ο Γάλλος ψυχίατρος Claude Francois Michéa, στο άρθρο του «Des déviations malades de l' appétit vénérien» [Παθολογικές αποκλίσεις της αφροδισιακής όρεξης]¹²⁰, αποδίδει την ανδρική ομοφυλοφιλία στην πιθανή ύπαρξη ενός επιπλέον οργάνου στους άνδρες ομοφυλόφιλους, μιας «αρσενικής μήτρας» (Davidson, 1990, σ. 299). Βέβαια, σημειώνει ο Michéa, η ύπαρξη της «αρσενικής μήτρας» ήταν μία υπόθεση που θα εξηγούσε πάρα πολύ καλά την ομοφυλοφιλία, αλλά χρειαζόταν να επιβεβαιωθεί από παθολογοανατομικά ευρήματα (Davidson, 1990). Οι «ασθενείς» που προσέρχονταν στα

¹¹⁸ Στο ευρύτερο πεδίο της ψυχιατρικής κατά τον 19ο αιώνα παρατηρείται η απόδοση της ψυχοπαθολογίας σε οργανικά αίτια ανιχνεύσιμα στην ανατομική του εγκεφάλου. Η σεξολογία παρακολουθεί τις επιστημονικές αυτές εξελίξεις στον χώρο της ψυχιατρικής. Για μία ευσύνοπτη αλλά πολύ κατατοπιστική παρουσίαση των εξελίξεων αυτών στην ψυχιατρική, βλ. Πλουμπίδης, 1989.

¹¹⁹ Η εξέταση των γεννητικών οργάνων του «ασθενούς» ήταν μία πρακτική η οποία ακολουθήθηκε σε όλο το υπό εξέταση διάστημα.

¹²⁰ Δημοσιεύθηκε στη *L'Union médicale*, 17 Ιουλίου 1849, σ. 338-339.

ιατρεία των ψυχιάτρων και σεξολόγων εξετάζονταν συστηματικά, ενώ τα γεννητικά τους όργανα ερευνούνταν για δυσμορφίες και δυσλειτουργίες κάθε είδους. Ωστόσο, η εξέταση των «ασθενών» οδήγησε στην παρατήρηση ότι η ομοφυλοφιλία εμφανιζόταν πολύ συχνά σε ανθρώπους με απολύτως υγιή γεννητικά όργανα. Η αποτυχία εξεύρεσης ανατομικών παραλλαγών στους ομοφυλόφιλους «ασθενείς» οδήγησε σύντομα στην εγκατάλειψη αυτής της θεωρίας.

Στη βιολογική αντίληψη για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας εντάσσεται και η απόδοσή της στον αρχικό διμορφισμό του ανθρώπινου εμβρύου (Laqueur, 2003; Storr, 1998). Η θεωρία για τον αρχικό σεξουαλικό διμορφισμό του ανθρώπου, ή αλλιώς η θεωρία του μονισμού, είχε σημαντική διάδοση στην υπό μελέτη περίοδο, τόσο ανάμεσα στους εκσυγχρονιστές, όπως ο Ulrichs και ο Hirschfeld, όσο και ανάμεσα στους σεξολόγους της κατεστημένης τάσης, όπως ο Krafft-Ebing (Mancini, 2010, σ. 48; Bullough, 1994, σ. 81). Ο Βρετανός Symonds εξηγεί τη διαδικασία ως εξής: «Το έμβρυο εμπεριέχει ένα απροσδιόριστο στοιχείο φύλου· από αυτή την αδιαμόρφωτη κατάσταση, παράγονται σταδιακά τα αρσενικά και θηλυκά όργανα της αναπαραγωγής· και αυτά, όταν έρθει η ηλικία της ήβης, συνοδεύονται γενικώς από τις αντίστοιχες αρσενικές και θηλυκές ορμές» (Bristow, 1998, σ. 89). Ο Krafft-Ebing παρατηρεί ότι η αμφισεξουαλικότητα εμφανίστηκε στα αρχικά στάδια της εξέλιξης των ειδών και αποτελεί ιδιότητα των κατώτερων τάξεων των ζώων. Αντίστοιχα στους τρεις πρώτους μήνες της ζωής του το ανθρώπινο έμβρυο παρουσιάζει στοιχεία και των δύο φύλων. Η μονοσεξουαλικότητα καταλήγει ο Krafft-Ebing εμφανίζεται στο προηγμένο εξελικτικό στάδιο. Ο Freud στις *Τρεις μελέτες για τη σεξουαλικότητα* επικαλείται την ύπαρξη «ερμαφρόδιτων» ως απόδειξη για την αλήθεια της θεωρίας του μονισμού, χωρίς ωστόσο να της αποδίδει την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας (Freud, 2014[1905], σ. 38). Σύμφωνα με τη θεωρία του μονισμού, η ομοφυλοφιλία εκδηλώνεται είτε λόγω εμπλοκής στη διαδικασία της σεξουαλικής διαφοροποίησης είτε λόγω στρεβλής ανάπτυξης των γεννητικών οργάνων (Davidson, 1990, σ. 300). Ο Symonds παρατηρεί, «η σεξουαλική διαφοροποίηση του εμβρύου δεν φθάνει πάντα στο αναμενόμενο ετεροφυλοφιλικό αποτέλεσμα, διότι μερικές φορές οδηγεί, χωρίς να υπάρχει κάποιο λάθος της φύσης, στους 'αποκαλούμενους ερμαφρόδιτους', στους παρενδυτικούς, και πρόσωπα που επιθυμούν το δικό τους φύλο» (Bristow, 1998, σ. 89). Στο πλαίσιο αυτό, σημαντική θεωρήθηκε από τους σεξολόγους η συνεισφορά της εμβρυολογίας στην έρευνα για τα αίτια της ομοφυλοφιλίας, χωρίς η έρευνα αυτή, ωστόσο, να οδηγήσει σε αποδείξεις για την προέλευση της ομοφυλοφιλίας.

Η βιολογική αντίληψη για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας, τέλος, είχε ιδιαίτερη διάδοση στη Γαλλία, σε όλο το υπό μελέτη διάστημα. Το ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε η γαλλική σεξολογία ήταν αυτό της έντονης υπογεννητικότητας των μέσων του 19ου αιώνα, σε αντίθεση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, και του γαλλο-γερμανικού ανταγωνισμού· απότοκο των παραπάνω ήταν η ανησυχία για την ευρωστία και την επιβίωση του έθνους (Schaffner, 2012, σ. 64; Nye, 1991). Αυτοί ήταν οι σημαντικότεροι λόγοι για τους οποίους η γαλλική σεξολογική παράδοση παρέμεινε σταθερά προσδεσμένη στη θεώρηση της σεξουαλικότητας υπό το πρίσμα της βιολογικής λειτουργίας της αναπαραγωγής. Για τους Γάλλους γιατρούς και σεξολόγους η ομοφυλοφιλία συνιστούσε εκδήλωση μειωμένης λιβιδινικής ενέργειας, η οποία οδηγούσε το υποκείμενο σε επιλογή ερωτικού αντικειμένου διαφορετικού -και επομένως κατώτερου- από το «φυσιολογικό»,

ετερόφυλο. Έτσι, ο Angelo Hesnard, ιδρυτής της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας των Παρισίων, αξιολόγησε την επιλογή ερωτικού αντικειμένου από το «φυσιολογικό» στο πλέον «παθολογικό» ως εξής: η επιλογή νέας ενήλικης γυναίκας αντιστοιχεί στο φυσιολογικό και ακολουθούν νέα κορίτσια, ηλικιωμένες γυναίκες, αγόρια, άνδρες, ηλικιωμένοι άνδρες (Nye, 1991, σ. 401). Η θεώρηση των σεξουαλικών «διαστροφών» ως εκφυλιστικών εκδηλώσεων μιας μειωμένης γεννητικής ικανότητας κυριάρχησε στη γαλλική σεξολογική κοινότητα σε όλο το υπό εξέταση διάστημα, σε αντίθεση με τη γερμανική και βρετανική σεξολογία. Έτσι, σε μελέτη του που εκδόθηκε το 1933, ο Γάλλος φροϋδιστής Hesnard εντοπίζει ότι είναι συχνή η εξασθένηση της αναπαραγωγικής σεξουαλικής ικανότητας στους ομοφυλόφιλους και τους κατατάσσει στους νευροπαθείς και ανώμαλους (Nye, 1991, σ. 402).

Η απουσία σαφών στοιχείων που να συνδέουν τη βιολογία του γεννητικού συστήματος με την ομοφυλοφιλία οδήγησε τη σεξολογική έρευνα στη θεωρία ότι ίσως η ομοφυλοφιλία δεν ήταν αποτέλεσμα βλάβης των γεννητικών οργάνων αλλά της ίδιας της σεξουαλικής λειτουργίας. Εμμένοντας στη βιολογική προσέγγιση, οι επιστήμονες της σεξουαλικότητας αναζήτησαν το κέντρο του σεξουαλικού ενστίκτου στον εγκέφαλο, και ακολούθως θεώρησαν την ομοφυλοφιλία ως εκφυλιστική βλάβη του νευρικού συστήματος. Ο Krafft-Ebing, συγκεκριμένα, τοποθέτησε το κέντρο του σεξουαλικού ενστίκτου στον εγκεφαλικό φλοιό (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 26), ενώ ταξινόμησε την ομοφυλοφιλία στις εγκεφαλικές νευρώσεις (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 54). Η πρόσδεση της σεξολογικής έρευνας στη νευρολογία υπήρξε τομή στη νέα αυτή κατεύθυνση της έρευνας για τις σεξουαλικές «διαστροφές». Ο εγκέφαλος θεωρήθηκε από την ιατρική το κέντρο της σκέψης, του συναισθήματος και των επιθυμιών του ανθρώπου, επομένως οι πράξεις του εκπορεύονταν από τις διεργασίες του εγκεφάλου του.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η ανατομική του εγκεφάλου επιδόθηκε, ανεπιτυχώς ωστόσο, στην έρευνα για τον εντοπισμό των ακριβών σημείων όπου εδράζονταν οι διαφορετικές ανθρώπινες λειτουργίες. Στο πλαίσιο αυτό, για παράδειγμα, παρουσιάζει ενδιαφέρον η ανατομική μελέτη των εγκεφάλων εγκληματιών (Davidson, 1990, σ. 304)¹²¹. Εισηγητής της προσέγγισης αυτής, υπήρξε ο Ιταλός γιατρός και ιδρυτής της εγκληματολογίας, Cesare Lombroso, η δουλειά του οποίου θεωρήθηκε πρωτοποριακή για την εποχή της και με πολύ μεγάλη επίδραση¹²². Ο Lombroso μετατόπισε το επιστημονικό ενδιαφέρον από τη μελέτη του εγκλήματος στη μελέτη του εγκληματία. Η μέθοδός του στηριζόταν στην παρατήρηση και συλλογή μετρήσεων και κλινικών δεδομένων από τα υποκείμενα που μελετούσε, καθώς θεωρούσε ότι η ψυχική και ηθική ανωμαλία αποτυπωνόταν στο σώμα και τη μορφή του εγκληματία (Gibson και Rafter, 2006)¹²³.

¹²¹ Ο Davidson παραθέτει το συμπέρασμα του Αυστριακού νευρολόγου, Moriz Benedikt, στη μελέτη είκοσι δύο εγκεφάλων εγκληματιών: «Οι εγκέφαλοι εγκληματιών παρουσιάζουν μία απόκλιση από τον φυσιολογικό τύπο, και οι εγκληματίες θα πρέπει να θεωρούνται ως ανθρωπολογική ποικιλία του είδους τους, τουλάχιστον στις πολιτισμένες φυλές» (Davidson, 1990, σ. 304).

¹²² Μεγάλη ήταν η επιρροή των θεωριών του Lombroso και στην Ελλάδα (Αβδελά, 2017β). Το κλασικό έργο του *L' Uomo Delinquente*, μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1910 από τον Μπάμπη Άννινο, με τον τίτλο, *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*. Στην παρούσα μελέτη ανατρέξαμε στην έκδοση του 1925.

¹²³ Παρατηρεί ο Lombroso: «Είνε δυνατόν άρα γε άνθρωποι, εις τους οποίους υπάρχουν σωρευμένα τοιαύτα αλλοιώσεις, να έχωσι τον αυτόν βαθμόν της νοήσεως και των αισθημάτων, ον έχουσιν οι άνθρωποι, ων το κρανίον είνε και κατά πάντα κανονικόν;» (1925, σ. 149).

Κινούμενοι στο πνεύμα των παραπάνω ερευνών, οι ειδικοί ανέμεναν να εντοπίσουν μία διαφορετική δομή του εγκεφάλου των σεξουαλικά διεστραμμένων. Στο πνεύμα αυτό ο Magnan, προχώρησε το 1885 στην ταξινόμηση των «σεξουαλικών διαστροφών» με κριτήριο το μέρος εκείνο του κεντρικού νευρικού συστήματος που νοσούσε. Στην ταξινόμησή του το αντίστροφο σεξουαλικό ένστικτο εμφανίζεται ως πρόβλημα του πρόσθιου εγκεφαλονωτιαίου νευρικού συστήματος (Davidson, 1990, σ. 305). Ο εντοπισμός της αιτιολογίας της ομοφυλοφιλίας στον εγκέφαλο εμπεριείχε μία αντίφαση: αφενός υπήρχε η βεβαιότητα ότι ο εγκέφαλος ήταν το κέντρο της σεξουαλικής λειτουργίας, αφετέρου δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός της ακριβούς θέσης του σεξουαλικού ενστίκτου στον εγκέφαλο. Η θεώρηση της ομοφυλοφιλίας ως μιας λειτουργικής ανωμαλίας του εγκεφάλου επέτρεπε στους επιστήμονες να υπερβούν αυτή την αντίφαση, αφού η ανωμαλία δεν ήταν ανατομική, αλλά λειτουργική (Oosterhuis, 2000, σ. 119). Όπως αναφέρει ο Davidson, αυτό που έπασχε δεν ήταν ένα όργανο αλλά ένα ένστικτο: το σεξουαλικό (Davidson, 1990, σ. 298).

Στο ίδιο πλαίσιο αναζήτησης των βιολογικών αιτιών της ομοφυλοφιλίας οι σεξολόγοι στράφηκαν επίσης στην εξέταση των περιπτώσεων ερμαφρόδιτων, σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, και ευνουχισμένων προσώπων. Η μελέτη αυτών των περιπτώσεων στόχευε στην κατανόηση των μηχανισμών παραγωγής της σεξουαλικής επιθυμίας και της στροφής της σε πρόσωπα συγκεκριμένου φύλου. Οι έρευνες και τα πορίσματα της ενδοκρινολογίας ανέδειξαν τη σημασία της λειτουργίας των αδένων και των εκκρίσεών τους· στη συγκεκριμένη περίπτωση των σεξουαλικών αδένων, δηλαδή των ωοθηκών, στη γυναίκα, και των όρχεων, στον άνδρα¹²⁴. Έτσι, ο Moll παρατηρεί την ισχυρή σχέση μεταξύ των σεξουαλικών αδένων και των ορμών της σεξουαλικής εκτόνωσης και της ψαύσης (Moll, 1966[1897], σ. 107). Η κατεύθυνση της σεξουαλικής ορμής εξάλλου, υποστηρίζει, εξαρτάται από τους σεξουαλικούς αδένες και «αναπτύσσεται παρά κάθε είδους εκπαίδευση ή εμπόδιο» (Moll, 1966[1897], σ. 149). Οι παρατηρήσεις του σε ευνουχισμένα ζώα τον οδηγούν στο συμπέρασμα ότι από τα ζώα που ευνουχίσθηκαν σε νεαρή ηλικία εκλείπει τελείως η ορμή ψαύσης· αντίστοιχη, συνεχίζει, είναι η εξέλιξη σε άνδρες που έχουν υποστεί ευνουχισμό (Moll, 1966[1897], σ. 109). Στη μελέτη του ο Moll παραπέμπει στον Βρετανό σεξολόγο Havelock Ellis, ο οποίος παρατηρεί ότι στη διαφοροποίηση μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας οι σεξουαλικοί αδένες έχουν μεγαλύτερη σημασία και από τα εξωτερικά γεννητικά όργανα (Moll, 1966[1897], σ. 116; επίσης, Bullough, 1994, σ. 81). Στην ίδια κατεύθυνση, τέλος, ο Krafft-Ebing παρατηρεί ότι η «εγγενής ανεπάρκεια των αναπαραγωγικών αδένων ή η αφαίρεσή τους πριν την ήβη, έχει μεγάλη επιρροή στη φυσική και ψυχο-σεξουαλική ανάπτυξη» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 284). Μερικές δεκαετίες αργότερα ο Hirschfeld επίσης θα αποδώσει καθοριστικό ρόλο στην ποσότητα ανδρικών και γυναικείων ορμονών για τον σεξουαλικό προσανατολισμό ενός ανθρώπου (Mancini, 2010, σ. 52).

¹²⁴ Η πίστη στη θεραπευτική ισχύ των ανδρικών όρχεων για ζητήματα σεξουαλικότητας ήταν τέτοια που δημιουργήθηκε μαύρη αγορά όρχεων κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (Mancini, 2010, σ. 58). Την εμφύτευση γεννητικών οργάνων ως πειραματική μέθοδο θεραπείας της ομοφυλοφιλίας αναφέρει και ο Freud σε εκτενή υποσημείωση (Freud, 2014[1905], σ. 46-47).

Παράλληλα με τις παραπάνω βιολογικές αιτιολογήσεις της ομοφυλοφιλίας και διατέμνοντάς τες, μία θεωρία που είχε βαρύνουσα σημασία στις επιστημονικές θεωρήσεις ήταν αυτή της κληρονομικότητας. Πολλοί σεξολόγοι του 19ου αιώνα, με άλλα λόγια, αποδίδουν την εκδήλωση της ομοφυλοφιλίας σε κληρονομικούς παράγοντες (Weeks, 1985, σ. 75). «Ελαττώματα» των γονέων, όπως η σεξουαλική ασυδοσία, η αιμομιξία, ο αλκοολισμός, ή παθήσεις, όπως η σύφιλη και η νευρασθένεια, αποτελούσαν αρνητικούς προδιαθεσικούς παράγοντες για τους κατιόντες και είχαν ως αποτέλεσμα την παραγωγή ασθενούς σπέρματος και στη συνέχεια τη γέννηση ασθενών ατόμων, στιγματισμένων με νοσηρές προδιαθέσεις, όπως αυτή της ομοφυλοφιλίας (Mancini, 2010, σ. 74; Oosterhuis, 2000, σ. 53; Weeks, 1990, σ. 27). Έτσι, ο Krafft-Ebing παρατηρεί ότι «οποιοσδήποτε άντρας έχει κληρονομική προδιάθεση σε νευρική αδυναμία, θα πρέπει να αποτρέπεται από τον αυνανισμό, διότι θα καταρρεύσει ο ανδρισμός του και θα στραφεί στο σεξ με το ίδιο φύλο» (αναφέρεται στο, Bristow, 1998, σ. 88). Σύμφωνα με μία ανθρωποκεντρική ανάγνωση της δαρβινικής θεωρίας, επιπλέον, η μεταβίβαση κάποιου ελαττώματος στις επόμενες γενιές ακολουθεί μία προοδευτικά επιδεινούμενη πορεία (Bullough, 1994, σ. 5). Έτσι κατά τη διαδικασία της κληρονομικότητας από γενιά σε γενιά οι αρνητικές επιδράσεις επιδεινώνονταν, επιφέροντας προοδευτικά τον εκφυλισμό, όχι μόνο των ατόμων, αλλά, μέσω της αναπαραγωγής «εκφύλων», και της ευρύτερης κοινωνίας. Το ζήτημα αυτό είχε βαρύνουσα σημασία στη γαλλική σεξολογική βιβλιογραφία των τελών του 19ου αιώνα καθώς στη Γαλλία, όπως προαναφέρθηκε, η μελέτη της ομοφυλοφιλίας διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ανησυχίας για τη μείωση των γεννήσεων και τον φόβο για την απώλεια της ευρωστίας του έθνους (Oosterhuis, 2000, σ. 57).

Η χρήση της θεωρίας του εκφυλισμού στη μελέτη των σεξουαλικών «διαστροφών» καθιερώθηκε από τον Γάλλο ψυχίατρο Bénédict Morel στα μέσα του 19ου αιώνα. Για τον Morel, ο κρετινισμός και η ομοφυλοφιλία αποτελούν γενετικά «στίγματα εκφυλισμού» (Leck, 2016, σ. 144). Σύμφωνα με την Mancini, οι βασικοί εκπρόσωποι της θεωρίας του εκφυλισμού στην ευρωπαϊκή σεξολογία ήταν ο Magnan και ο Krafft-Ebing (Mancini, 2010, σ. 74). Ο δεύτερος συνδύασε τις θεωρίες της κληρονομικότητας και του εκφυλισμού και αναγνώρισε την ύπαρξη κληρονομικής προδιάθεσης σε όλες τις «διαστροφές» (Bullough, 1994, σ. 61). Την κληρονομικότητα ως παράγοντα εκδήλωσης της ομοφυλοφιλίας αποδέχονται εκτός από τους σεξολόγους της κατεστημένης επιστημονικής τάσης, και οι εκσυγχρονιστές σεξολόγοι. Στην περίπτωση αυτή, όμως, δεν έγινε αποδεκτή η πρόσδεση της κληρονομικότητας στη θεωρία του εκφυλισμού. Έτσι, ο Βρετανός Havelock Ellis, ενώ δεχόταν τον πρωταρχικό ρόλο του βιολογικού και κληρονομικού παράγοντα στην εμφάνιση της ομοφυλοφιλίας, δεν αποδεχόταν τη ρητορική του εκφυλισμού (Felski, 1998, σ. 4). Την αποδοχή, τέλος, της κληρονομικότητας σε συνδυασμό όμως με περιβαλλοντικούς παράγοντες, βρίσκουμε και στο έργο του Freud (Bullough, 1994, σ. 89).

Καθώς τα στοιχεία που κληροδοτούνται στις επόμενες γενιές δεν περιορίζονταν μόνον στα σωματικά, βιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου, αλλά επεκτείνονταν και στις συμπεριφορές, τις έξεις και την ηθική του, γίνεται κατανοητή η βαρύτητα που αποδίδεται στον έλεγχο και την περιστολή των νοσηρών συμπεριφορών. Βέβαια, η απόδοση της ομοφυλοφιλίας σε κληρονομικούς παράγοντες άφηγε αναπάντητο ένα κομβικό ζήτημα: τον τρόπο εισόδου της ομοφυλοφιλίας στην κληρονομική αλυσίδα (Chauncey, 1982, σ. 136). Αν και τέθηκε το ερώτημα αυτό -για παράδειγμα από τον Γάλλο ψυχολόγο Alfred Binet, ο

οποίος διαφώνησε επ' αυτού με τον Krafft-Ebing (Bullough, 1994, σ . 43)- δεν απαντήθηκε με τρόπο οριστικό από τη σεξολογία. Ωστόσο, οι θεωρίες της κληρονομικότητας και του εκφυλισμού κυριάρχησαν κατά τον 19ο αιώνα -χωρίς να σημαίνει ότι οι θεωρίες αυτές εγκαταλείπονται τον 20ο αιώνα¹²⁵-, καθιστώντας το έργο των γιατρών σεξολόγων στη ρύθμιση των νοσηρών συμπεριφορών και την προστασία της κοινωνίας εξαιρετικά σημαντικό.

Συνολικά, η προσφυγή στο βιολογικό μοντέλο εξήγησης, συνιστούσε σημαντική τομή στην αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας, καθώς τη μετατόπιζε από το πεδίο της ηθικής σε αυτό της βιολογικής δυσλειτουργίας. Η ομοφυλοφιλία, επομένως, δεν αποτελούσε ανήθικη επιλογή την οποία μπορούσε το υποκείμενο να ελέγξει, αλλά ασθένεια που ενέπιπτε στα δυστυχή υποκείμενα. Μία τέτοια οπτική σαφώς είχε επίπτωση όχι μόνο στους ομοφυλόφιλους και την αντιμετώπισή τους από τον νόμο, αλλά και στην επιστήμη που μελετούσε «την πάθησή» τους, καθιστώντας το πεδίο της περισσότερο «επιστημονικό». Ωστόσο, η αδυναμία εντοπισμού, με αντικειμενικές ιατρικές μεθόδους, φυσικών βλαβών οι οποίες να σχετίζονται με την ομοφυλοφιλία οδήγησε στην αμφισβήτηση του βιολογικού-ανατομικού μοντέλου και στην αναζήτηση άλλων εξηγήσεων. Οι παρατηρήσεις των «ασθενών» που επισκέπτονταν τα σεξολογικά ιατρεία έθεταν σε αμφισβήτηση τις θεωρίες που είχαν διατυπωθεί για την ομοφυλοφιλία, αφού, όπως παρατηρεί ο Krafft-Ebing, ένας άνδρας έλκεται σεξουαλικά από έναν άλλο άνδρα «παρά τον πλήρως διαφοροποιημένο σεξουαλικό τύπο [που παρουσιάζει], παρά τους φυσιολογικά ανεπτυγμένους και ενεργούς σεξουαλικούς αδένες» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 54). Έτσι, παρά την πίστη του στο βιολογικό, θετικιστικό μοντέλο, ο Krafft-Ebing εντοπίζει την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας στην ψυχο-σεξουαλική ανάπτυξη του ατόμου από τη νεαρή του ηλικία (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 444).

Στο πλαίσιο εντοπισμού των αιτίων της ομοφυλοφιλίας σε μη βιολογικούς παράγοντες, αίτια της ομοφυλοφιλίας δεν αναζητήθηκαν μόνο στο υποκείμενο, αλλά και έξω από αυτό στο στενό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του. Σύμφωνα με τη θεωρία της επιρροής, οι εμπειρίες και οι επιδράσεις που δέχεται ένα παιδί σε μικρή ηλικία συμβάλλουν στην εξέλιξή του σε ομοφυλόφιλο ή μη. Έτσι, ο Γάλλος ψυχολόγος Alfred Binet, εισηγητής της θεωρίας του συσχετισμού, θεώρησε ως αίτιο της ομοφυλοφιλίας επιδράσεις που δέχεται ένα υποκείμενο στην παιδική του ηλικία (Bullough, 1994, σ. 43). Οι κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες μεγαλώνει ένα παιδί, τα ανήθικα βιώματα και οι κακές έξεις που μπορεί να αποκτήσει σε αυτή τη διαμορφωτική περίοδο της ζωής του συνιστούν συχνά τα αίτια ανάπτυξης της ομοφυλοφιλίας. Κεντρικό ρόλο κατέχει εδώ η ανήθικη και διαστροφική, για το ήθος της εποχής, έξη του αυνανισμού (Laqueur, 2006; Weeks, 1990). Όπως σημειώνει ο Mosse, θεωρούνταν ότι «το υποτιθέμενο πάθος του αυνανιστή για μυστικότητα εύκολα τον οδηγούσε στην ομοφυλοφιλία, μία ακόμη μυστική κακή συνήθεια» (Mosse, 1985, σ. 11). Συνήθεια που αποκτά κανείς είτε από διεφθαρμένους υπηρέτες είτε από συμμαθητές στα κλειστά ιδιωτικά σχολεία -κυρίως της Βρετανίας-, ή ακόμη και από ανάξιους παιδαγωγούς,

¹²⁵ Ειδικά στη Γαλλία η θεωρία του εκφυλισμού διατήρησε την ισχύ της και κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα (Nye, 1991, σ. 398). Θα πρέπει να παρατηρήσουμε, επίσης ότι η προσπάθεια για τον εντοπισμό της «βιολογίας της ομοφυλοφιλίας» συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Βλ. Balthazart, 2016.

ο αυνανισμός αποτέλεσε το θέμα κοινωνικού πανικού κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα (Hunt, 1998). Ο Ελβετός γιατρός Samuel Auguste Tissot στη γνωστή μελέτη του για τον αυνανισμό συνδέει την απώλεια σπέρματος με την εξασθένηση των νεύρων και του μυαλού (Weeks, 1990, σ. 24). Ο ιδιωτικός, και άρα ανθιστάμενος στον έλεγχο, χαρακτήρας του αυνανισμού και κυρίως οι φαντασιώσεις που τον πλαισιώνουν και τον τροφοδοτούν θεωρήθηκαν ως ιδιαίτερος επικίνδυνος για τις ευαίσθητες νεανικές ψυχές και ιδιοσυγκρασίες. Η υπερβολή στην άσκηση της έξης αυτής οδηγούσε αναπόδραστα σε εξάντληση του οργανισμού, επιφέροντας την ασθένεια της «σπερματορροίας», ανικανότητα, ομοφυλοφιλία έως και τρέλα (Weeks, 1990, σ. 25).

Στην περιγραφή δύο περιπτώσεων ανδρικής ομοφυλοφιλίας, ο Moll αναφέρει στο ιστορικό της Περίπτωσης V ως προδιαθεσικό παράγοντα τον αυνανισμό, που ξεκίνησε σε νεαρή ηλικία, στο σχολικό περιβάλλον υπό την επιρροή κάποιου συμμαθητή (Moll, 1966[1897], σ. 34). Άλλωστε, η πρωκτική διείσδυση δεν θεωρούνταν ο μόνος και απαραίτητος όρος για τον χαρακτηρισμό της ομοφυλοφιλίας. Σύμφωνα με τον Krafft-Ebing, ο αυνανισμός στην νεαρή ηλικία «μολύνει κάθε τι ευγενές και αφήνει πίσω του μόνο τη ζώδη επιθυμία για σεξουαλική ικανοποίηση» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 286). Επιπλέον, ο αυνανισμός κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες προκαλεί «την καταβύθιση στο μηδέν της επιθυμίας για το αντίθετο φύλο» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 287).

Στη στροφή προς τον 20ο αιώνα, όλο και περισσότερο η αιτιολογία για την ομοφυλοφιλία αναζητείται και εντοπίζεται όχι πλέον στις βιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου, αλλά στη σύσταση της προσωπικότητάς του. Οι εξηγήσεις της ομοφυλοφιλίας, επομένως, παύουν να είναι αυστηρά βιολογικές και γίνονται ψυχολογικές. Ο Davidson εντοπίζει τη στροφή στην ψυχολογική θεώρηση ήδη στον ορισμό του αντίστροφου σεξουαλικού αισθήματος από τον Westphal το 1870, ως την κατάσταση στην οποία «έναν άνδρα είναι σωματικά άνδρας και ψυχολογικά γυναίκα» (Davidson, 1990, σ. 309). Επιπλέον, ο Krafft-Ebing ήδη στο *Psychopathia Sexualis*, θα δηλώσει ότι το αντίστροφο σεξουαλικό αίσθημα συνιστά «καθαρά ψυχική ανωμαλία» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 54), ενώ ο Moll θα επισημάνει ότι το γεννητικό ένστικτο είναι «μια ψυχική λειτουργία» (Davidson, 1990, σ. 311). Η θεωρία, ωστόσο, που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη στροφή προς την ψυχολογική θεώρηση της ομοφυλοφιλίας ήταν η ψυχανάλυση, η οποία προοδευτικά από τη δεκαετία του 1910 και εξής κυριάρχησε στον χώρο (Leck, 2016, σ. 2). Η εξέλιξη αυτή συμβαδίζει με την ανάπτυξη της επιστήμης της ψυχολογίας στις δεκαετίες 1920 και 1930 (Waters, 2006, σ. 59).

2.5. Ψυχανάλυση: η μεγάλη τομή

Η εμφάνιση της ψυχανάλυσης αποτελεί τομή τόσο για την επιστήμη της σεξολογίας, όσο και για τη σύγχρονη κατανόηση τη ανθρώπινης σεξουαλικότητας¹²⁶. Η είσοδος του Freud στη σεξολογική βιβλιογραφία σημειώθηκε με την έκδοση του *Τρεις μελέτες για τη*

¹²⁶ Υπάρχει μεγάλος αριθμός μελετών για τον Freud, την ψυχανάλυση και τη σεξουαλικότητα. Η συζήτηση της βιβλιογραφίας αυτής υπερβαίνει, βεβαίως, τα όρια και τους στόχους της παρούσας μελέτης. Μία ευσύνοπτη και πολύ χρήσιμη παρουσίαση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης της σεξουαλικότητας παραθέτει ο Bullough (1994). Εκτενέστερη και πληρέστερη είναι η παρουσίαση του Weeks (1985) και της Schaffner (2012).

σεξουαλικότητα το 1905¹²⁷. Τα ζητήματα τα οποία μελέτησε ο Freud δεν ήταν νέα στον χώρο της σεξολογίας. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο ίδιος στην πρώτη κιόλας υποσημείωση του προαναφερθέντος τόμου, «τα στοιχεία που περιέχει η πρώτη μελέτη αντλήθηκαν από τα γνωστά κείμενα των φον Κραφτ-Έμπικ, Μολ, Μέμπιους, Χάβελοκ-Ελις, φον Σρενκ-Νότσιγκ, Λέβενφελντ, Όιλενμπουργκ, Ι. Μπλοχ, Μ. Χίρσφελντ» (Freud, 2014[1905], σ. 29)¹²⁸. Στην πρώτη του αυτή υποσημείωση ο Freud αναφέρει περίπου το σύνολο των γιατρών που κυριάρχησαν στον σχετικό επιστημονικό χώρο από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα έως και τις πρώτες του 20ου. Στο ξεκίνημα εξάλλου της επιστημονικής του πορείας, ο Freud δημοσίευσε στο περιοδικό *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* [Επετηρίδα για τους σεξουαλικά ενδιάμεσους], που εξέδιδε ο Hirschfeld, συμμετείχε στα διεθνή σεξολογικά συνέδρια και είχε μία διαρκή συνεργασία με τους προαναφερθέντες σεξολόγους.

Η καινοτομία του έργου του Freud, επομένως, και η τεράστια επιρροή του έργου του δεν οφείλεται στην ανάδειξη ενός νέου πεδίου έρευνας, αλλά στις τομές που επέφερε σε ένα ήδη συγκροτημένο πεδίο. Σύμφωνα με τη Felski, η ψυχανάλυση ανέδειξε τη σεξουαλικότητα ως «ψυχικό πεδίο που έχει τις ρίζες του σε ασυνείδητες επιθυμίες», σε αντίθεση με την κατεστημένη σεξολογική παράδοση που προηγήθηκε και που εξέταζε την ερωτική επιθυμία ως φυσιολογική, δηλαδή βιολογική λειτουργία (Felski, 1998, σ. 1). Στη μελέτη της «παρεκκλίνουσας» σεξουαλικότητας, ειδικότερα, εντοπίζουμε τρία σημεία-τομές που άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο προσέγγιζε μέχρι τότε η επιστημονική κοινότητα τις αποκαλούμενες «διαστροφές», με κυρίαρχη μεταξύ αυτών την ομοφυλοφιλία (Schaffner, 2012, σ. 138)¹²⁹. Στηριζόμενος όχι μόνο στη σύγχρονή του βιβλιογραφία αλλά στις κλινικές περιπτώσεις των «ασθενών» που έβλεπε ο ίδιος στο ιατρείο του, ο Freud προχώρησε στη διαμόρφωση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης, μίας προσέγγισης που προσέφερε ταυτοχρόνως ένα νέο επιστημονικό παράδειγμα, ένα συγκροτημένο θεωρητικό πλαίσιο και μία θεραπευτική πρόταση.

Μία πρώτη σημαντική διαφοροποίηση που επιφέρει η ψυχανάλυση στη σεξολογία είναι η απόρριψη της θεωρίας της εκφύλισης ως αίτιου της ομοφυλοφιλίας. Όπως έχουμε επισημάνει, η θεωρία της εκφύλισης κυριάρχησε στη σεξολογική σκέψη κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (Schaffner, 2012, σ. 44-45). Ωστόσο, ο Freud διαπιστώνει ότι η θεωρία αυτή δεν μπορεί να εξηγήσει το σύνολο των περιπτώσεων ομοφυλοφιλίας. Έτσι, ο Freud παρατηρεί ότι όχι μόνο «συναντά κανείς την ομοφυλοφιλία σε πρόσωπα που δεν παρουσιάζουν καμιά άλλη μεγάλη απόκλιση από τον κανόνα», αλλά και σε πρόσωπα «που έχουν να επιδείξουν υψηλές διανοητικές επιτεύξεις και ηθική παιδεία» (Freud, 2014[1905],

¹²⁷ Στο εξής, *Τρεις μελέτες*.

¹²⁸ Η πρώτη από τις *Τρεις μελέτες* του πονήματός του τιτλοφορείται «Οι σεξουαλικές εκτροπές» και φέρει την υποσημείωση στην οποία αναφερόμαστε.

¹²⁹ Η Schaffner εντοπίζει ως τομές της ψυχανάλυσης: α. την απόρριψη της εκφύλισης ως αιτιολογίας της «διαστροφής», β. την απόδοση σεξουαλικότητας στο παιδί και την «νηπιοποίηση» του «διστραμμένου», και γ. τη θεώρηση της «διστραμμένης» σεξουαλικότητας ως φάσης από την οποία περνούν όλοι οι άνθρωποι (Schaffner, 2012, σ. 138). Κατά τον Weeks, οι τομές που επέφερε η ψυχανάλυση του Freud είναι: α. η αποστασιοποίηση από τη θεωρία του εκφυλισμού ως εξηγητικού μοντέλου για την ομοφυλοφιλία, β. η απόρριψη της διάκρισης μεταξύ επίκτητης και εγγενούς ομοφυλοφιλίας, και γ. η απόρριψη της απλής σύνδεσης μεταξύ σεξουαλικής αντιστροφής και αντιστροφής των έμφυλων ρόλων (Weeks, 1985, σ. 153).

σ. 35). Το δεύτερο επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε και από τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων, οι οποίοι συγκροτούσαν βιογραφίες σημαντικών προσωπικοτήτων που ήταν ομοφυλόφιλοι. Μία ακόμη απόδειξη για το αβάσιμο της θεωρίας της ομοφυλοφιλίας ως εκφυλιστικής έκφρασης παρείχε το παράδειγμα υψηλών πολιτισμών, όπως αυτός της αρχαίας Ελλάδας, στους οποίους το φαινόμενο της ομοφυλοφιλίας ήταν σύνηθες¹³⁰.

Μία δεύτερη σημαντική τομή στη θεώρηση της ομοφυλοφιλίας έφερε η τοποθέτηση του Freud στη διάκριση έμφυτο - επίκτητο που κυριάρχησε στον σχετικό επιστημονικό διάλογο. Ο Freud διαπιστώνει ελλιπή τεκμηρίωση στο ζήτημα αυτό από τους ειδικούς και καταλήγει ότι «η διάκριση επίκτητο-έμφυτο ή είναι ατελής ή δεν καλύπτει τις καθοριστικές για την ομοφυλοφιλία προκείμενες» (Freud, 2014[1905], σ. 36). Στην περίπτωση της έμφυτης ομοφυλοφιλίας είναι αδύνατον οι ερευνητές να αποκλείσουν την ύπαρξη τραυματικών βιωμάτων κατά την παιδική ηλικία τα οποία το υποκείμενο έχει απωθήσει από τη μνήμη του. Αντίστοιχα, στην περίπτωση της επίκτητης ομοφυλοφιλίας, θα πρέπει να δοθεί εξήγηση για τις περιπτώσεις ανθρώπων που έχοντας βιώσει εμπειρίες και ερεθίσματα που οδηγούν προς την ομοφυλοφιλία, εντούτοις δεν έχουν γίνει ομοφυλόφιλοι. Καταλήγοντας επί του θέματος ο Freud συμπεραίνει ότι «η ουσία της ομοφυλοφιλίας δεν φωτίζεται ούτε με την υπόθεση της έμφυτης τάσης ούτε με την άλλη, δηλαδή της επίκτητης» (Freud, 2014[1905], σ. 37). Ο Freud υπερβαίνει τη διάκριση αυτή, διατυπώνοντας τη θέση ότι «διαστροφικά» σημεία σε κάποιο βαθμό αποτελούν στοιχείο του υγιούς σεξουαλικά υποκειμένου. «Η σεξουαλική περιοχή», σημειώνει, «είναι ακριβώς εκεί όπου προσκρούει κανείς σε εξαιρετικές, όντως ανυπερέβλητες προσώρας, δυσχέρειες, αν θέλει να χαράξει μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ της απλής παραλλαγής εντός του φυσιολογικού φάσματος και των νοσηρών συμπτωμάτων» (Freud, 2014[1905], σ. 63). Επιπλέον, και σε συμφωνία με την παραπάνω παρατήρηση, οι ομοφυλόφιλοι, για την ψυχανάλυση, δεν αποτελούν ξεχωριστή, ιδιόμορφη ομάδα, αφού «όλοι οι άνθρωποι είναι ικανοί για την εκλογή του ομόφυλου αντικειμένου, πράγμα που έχουν κάνει ήδη στο ασυνείδητό τους» (Freud, 2014[1905], σ. 43).

Σε σύνδεση με το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας ως έμφυτης ή επίκτητης τάσης, ο Freud επιφέρει μία επιπλέον τομή στη θεώρηση της σεξουαλικότητας, αφού διαχωρίζει τον σεξουαλικό προσανατολισμό του υποκειμένου από τα φυσικά και συμπεριφορικά του χαρακτηριστικά. Σε αντίθεση με προηγούμενες θεωρήσεις που ταύτιζαν τον σεξουαλικό προσανατολισμό, στην προκειμένη περίπτωση την ομοφυλοφιλία, με τον έμφυτο ρόλο και απέδιδαν κατά την πολύ γνωστή ρήση του Ulrichs, γυναικεία ψυχή σε ανδρικό σώμα, ο Freud αναγνωρίζει ότι «στους άνδρες ο πλήρης ψυχικός ανδρισμός είναι συμβατός με την ομοφυλοφιλία» (Freud, 2014[1905], σ. 39). Η ανδρική ομοφυλοφιλία εμφανίζεται στη φροϋδική θεώρηση περισσότερο σύνθετη από ό,τι επέτρεπε η θεωρία του «ψυχικού ερμαφροδιτισμού»: ομοφυλόφιλοι άνδρες, πλήρως αρρενωποί φαίνεται να έλκονται όχι

¹³⁰ Βεβαίως, το επιχείρημα αυτό είχε δύο όψεις. Από τη μια πλευρά ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός συνιστούσε μία αποδεκτή αξία για την Ευρώπη του 19ου αιώνα. Από την άλλη πλευρά όμως, όπως παρατηρούν οι Fisher και Funke, το αρχαίο ελληνικό παράδειγμα συνδέθηκε με τις σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ενηλίκων ανδρών και εφήβων, πράγμα που θεωρούνταν ως διαφθορά από την κατεστημένη ηθική της εποχής και από το οποίο οι υπέρμαχοι των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων επιθυμούσαν να διαφοροποιηθούν (Fisher και Funke, 2019, σ. 4).

από τυπικούς εκπροσώπους του ανδρικού φύλου, αλλά από άνδρες με θηλυκά χαρακτηριστικά -σωματικά και ψυχικά- ή από άνδρες οι οποίοι ντύνονται και βάζονται σαν γυναίκες. Επιπλέον, οι διαβαθμίσεις που εντοπίζονται στην ομοφυλόφιλη διάθεση -από τους απολύτως ομοφυλόφιλους έως τους ευκαιριακά ομοφυλόφιλους- καθιστούν τη διάκριση μεταξύ έμφυτης και επίκτητης ομοφυλοφιλίας ακόμη πιο δύσκολο να εφαρμοστεί.

Έχοντας καταρρίψει τα κυριότερα επιχειρήματα των σύγχρονών του σεξολόγων για τη φύση και την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας και έχοντας απορρίψει τα ισχύοντα θεωρητικά πλαίσια ως κατάλληλα εξηγητικά σχήματα, ο Freud εντάσσει την ομοφυλοφιλία στις παρεκκλίσεις ως προς το σεξουαλικό αντικείμενο και ορίζει ως «εναντιόφιλους» ή ομοφυλόφιλους τους «άνδρες για τους οποίους όχι η γυναίκα, αλλά ο άνδρας [και τις] γυναίκες για τις οποίες όχι ο άνδρας, αλλά η γυναίκα εκπροσωπεί το σεξουαλικό αντικείμενο» (Freud, 2014[1905], σ. 30). Στις *Τρεις μελέτες*, ο Freud αποσυνδέει το σεξουαλικό ένστικτο από την αναπαραγωγική λειτουργία, και εισάγει στη σχετική συζήτηση την έννοια του σεξουαλικού αντικειμένου, με άλλα λόγια του αντικειμένου προς το οποίο κατευθύνεται η σεξουαλική επιθυμία, και το οποίο δεν είναι απαραίτητως το άτομο αντίθετου φύλου (Freud, 2014[1905]; Weeks, 1985, σ. 133). Ακολούθως, η επιλογή σεξουαλικού αντικειμένου δεν αποτυπώνεται απαραίτητως σε συμπεριφορική αντιστροφή· με άλλα λόγια ένας ομοφυλόφιλος άνδρας δεν είναι απαραίτητως θηλυπρεπής.

Σε μεταγενέστερη προσθήκη στο κείμενό του¹³¹, ο Freud δέχεται ότι η ψυχανάλυση δεν έχει καταφέρει να προσφέρει κάποια εξήγηση για την ομοφυλοφιλία, ωστόσο έχει αποκαλύψει τον ψυχικό μηχανισμό ο οποίος την παράγει. Ο μηχανισμός αυτός, τον οποίο περιγράφει ως μία ναρκισσιστική προσήλωση στο ίδιο φύλο, εντοπίζεται στα πρώτα χρόνια της παιδικής ηλικίας και στην πολύ έντονη καθήλωση του παιδιού προς μία γυναίκα, συνήθως προς τη μητέρα του υποκειμένου. Αφού ξεπεράσει την καθήλωση αυτή, το υποκείμενο ταυτίζεται με τη γυναίκα και εκλαμβάνει τον εαυτό του ως σεξουαλικό αντικείμενο, με αποτέλεσμα να αναζητεί την ερωτική αγάπη σε άτομα του φύλου του. Η απουσία ενός ισχυρού πατέρα συμβάλλει επίσης στην εκδήλωση της ομοφυλοφιλίας (Freud, 2014[1905], σ. 42-45). Η αντίληψη του Freud για την ομοφυλοφιλία δεν παρέμεινε σταθερή στο σύνολο της πορείας του και η εξήγηση της ναρκισσιστικής προσήλωσης στο ίδιο φύλο αντικαταστάθηκε αργότερα από μία υπόθεση, η οποία συντελεί σε αυτό που η Schaffner ονόμασε «νηπιποίηση» του ομοφυλόφιλου (Schaffner, 2012, σ. 143). Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή, ο Freud αποδίδει τις σεξουαλικές «διαστροφές», συμπεριλαμβανομένης και της ομοφυλοφιλίας, σε αποτυχία της αναπτυξιακής εξέλιξης του ατόμου και καθήλωσή του σε κάποιο από τα προηγούμενα προ-εφηβικά στάδια ανάπτυξης (Lang και Sutton, 2016).

Η ψυχανάλυση ως θεωρία και θεραπευτική προσέγγιση γνώρισε ιδιαίτερα μεγάλη αναγνώριση και διάχυση από τη δεκαετία του 1920 και εξής στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Ο Freud, σε αντίθεση με σεξολόγους όπως ο Krafft-Ebing και ο Hirschfeld, απέκτησε μαθητές οι οποίοι διέδωσαν και εξέλιξαν την ψυχανάλυση. Παρά τις κριτικές που έχουν διατυπωθεί για τη θεωρία αυτή, εκκινώντας από τον Foucault (Foucault, 2011[1976]; Schaffner, 2012; Bullough, 1994, σ. 90), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι άσκησε τεράστια επιρροή στη μελέτη της

¹³¹ Πρόκειται για προσθήκη του 1910.

σεξουαλικότητας και διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τα σχετικά ζητήματα έως τις μέρες μας.

2.6. Πώς παρουσιάζονται οι ομοφυλόφιλοι στον ιατρικό λόγο;

Η περιγραφή των ομοφυλόφιλων από τον Ulrichs ως ατόμων που διαθέτουν *anima muliebris virili corpore inclusa* -γυναικεία ψυχή σε ανδρικό σώμα- αποτυπώνει την κοινά παραδεκτή αντίληψη για τον ομοφυλόφιλο κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε. Η ιδέα ακριβώς της συνύπαρξης «γυναικείων» αισθημάτων και συμπεριφορών σε ανδρικό σώμα εκφράστηκε και στον όρο «αντιστροφή φύλου». Ο Westphal (1870) στο άρθρο του για τη σεξουαλική αντιστροφή περιγράφει την ομοφυλοφιλία ως μία έμφυτη επιθυμία για το ίδιο φύλο, η οποία συνιστά παθολογική κατάσταση και στους άνδρες εμφανίζεται ως θηλυπρεπής συμπεριφορά (Mancini, 2010, σ. 44). Στη Γαλλία ιδιαίτερα, η ομοφυλοφιλία θεωρήθηκε κατά τον 19ο αιώνα ως αποτέλεσμα ελλειμματικής ποσότητας ανδρικής γεννητικής σεξουαλικής ενέργειας, επομένως η θηλυπρέπεια αποτελούσε κλινική ένδειξη ομοφυλοφιλίας (Nye, 1991, σ. 399). Όπως έχει αναφέρει ο Foucault στην περίφημη πρότασή του για την κατασκευή της ομοφυλοφιλίας τον 19ο αιώνα, «η ομοφυλοφιλία παρουσιάστηκε ως μία από τις φιγούρες της σεξουαλικότητας όταν μετατάχθηκε από την πρακτική της σοδομίας σε ένα είδος εσωτερικής ανδρογυνίας, σε έναν ερμαφροδιτισμό της ψυχής. Ο σοδομίτης ήταν ένας καθ' υποτροπήν αιρετικός, ο ομοφυλόφιλος είναι τώρα ένα είδος» (Foucault, 2011[1976], σ. 57). Ο Foucault στο παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται άλλωστε σε έναν όρο, τον «ερμαφροδιτισμό της ψυχής», ο οποίος αντανάκλα την προσπάθεια των πρώτων σεξολόγων να βρουν απαντήσεις στα ερωτήματα που έθετε η ομοφυλοφιλία στην εξέταση των αποκαλούμενων «ερμαφρόδιτων». Έτσι ο Casper, για παράδειγμα, χαρακτήρισε τους «παιδεραστές» ως «ερμαφρόδιτους στο μυαλό» (Hekma, 1989, σ. 177), ενώ, αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Hirschfeld αναφέρεται στους ομοφυλόφιλους ως «ψυχικούς ερμαφρόδιτους»¹³².

Η απόδοση θηλυπρέπειας στους ομοφυλόφιλους υπήρξε μία από τις πλέον διαδεδομένες επιστημονικές αλλά και κοινές αντιλήψεις της εποχής, και μία από τις αντιλήψεις που το κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων πάλεψε για να ανατρέψει. Επιστημονικά άρθρα για τους ομοφυλόφιλους τους ταύτιζαν με τους παρενδυσίες, τους απέδιδαν γυναικεία ψυχικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά, γυναικεία ενδιαφέροντα και ασχολίες. Η εκθήλυνση των ομοφυλόφιλων αποτυπώνεται και στα ονόματα που χρησιμοποιούνταν από το κοινό: *mollies* (μαλθακοί, άρα θηλυπρεπείς) στη Βρετανία (Sibalis, 2008; Trumbach, 1990), στην Αυστρία *Tanten* (θείες) και *αδελφές* (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 381), και άλλα. Καθώς η σεξουαλική συμπεριφορά του ανθρώπου θεωρείται άρρηκτα προσδεδεμένη στο φύλο του, ένας ομοφυλόφιλος άνδρας δεν μπορεί παρά να κρύβει μια γυναικεία ψυχή. Από τη στιγμή που η ερωτική του προτίμηση είναι αυτή μιας γυναίκας, ολόκληρη η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του θα είναι οπωσδήποτε γυναικεία. Η «διαταραχή» της ομοφυλοφιλίας, με άλλα λόγια, εκδηλώνεται στο σύνολο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Όπως έγραψε και ο Krafft-Ebing, «αυτές οι ανωμαλίες είναι

¹³² Ο όρος αναφέρεται στην κατηγοριοποίηση των τύπων σεξουαλικότητας στους ανθρώπους που περιγράφει στη μελέτη του *Sappho und Sokrates* (Mancini, 2010, σ. 60).

πολύ σημαντικές πρωτογενείς διαταραχές, αφού πάνω στη φύση της σεξουαλικής αισθητικότητας στηρίζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της η νοητική ατομικότητα» (Davidson, 1990, σ. 314).

Έτσι, οι ομοφυλόφιλοι παρουσιάζονται ντροπαλοί, αδύναμοι, με μεγάλο ενδιαφέρον για την εξωτερική τους εμφάνιση, αδιαφορούν για έντονες φυσικές δραστηριότητες που συνήθως ενδιαφέρουν τους άνδρες, ενώ αντίθετα μοιράζονται ενδιαφέροντα με τις γυναίκες: διαβάζουν ποίηση, τους αρέσει το κέντημα, αγαπούν τις γάτες. Πολύ συχνά οι ομοφυλόφιλοι παρουσιάζονται να προτιμούν τη γυναικεία ένδυση, να ντύνονται, να βάζονται και γενικώς να μεταμφιέζονται σε γυναίκες. Στην επιλογή ερωτικού συντρόφου, επιπλέον, δεν έλκονται από άλλους θηλυπρεπείς ομοφυλόφιλους, αλλά από αρρενωπούς άνδρες. Ο Moll, αναφερόμενος στην περίπτωση του εικοσιπεντάχρονου C.D. τον παρουσιάζει ως έναν νέο χωρίς δύναμη θέλησης, νευρικό και αφηρημένο. Από την παιδική του ηλικία ήδη είχε νιώσει να έλκεται από άτομα του φύλου του. Ο C.D. περιέγραψε το είδος του άνδρα που τον έλκει: «νέος άνδρας, απολύτως υγιής, με την αναίδεια της νεότητας, ευδιάθετος, τραχύς, πολύ θαρραλέος, δραστήριος, με το μεγαλύτερο δυνατό σφρίγος». Επιπλέον, ο C. D. προτιμά τους ένστολους, ενώ θεωρεί απαραίτητο το μουστάκι. «Δεν μπορώ να βρω κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε ομοφυλόφιλους (urnings)», δήλωσε (Moll, 1966[1897], σ. 90-91).

Ο Krafft-Ebing, αντιλαμβάνεται την έμφυτη ομοφυλοφιλία ως μία κατάσταση που εξελίσσεται σε τέσσερα στάδια. Διαπιστώνει την εκθήλυνση στο τρίτο από τα στάδια αυτά, ενώ στο τέταρτο και τελευταίο παρατηρείται και μεταστροφή των φυσικών χαρακτηριστικών του ομοφυλόφιλου από το αρσενικό στο θηλυκό (Storr, 1998, σ. 18)¹³³. Στην κατηγορία των θηλυπρεπών, ο Krafft-Ebing κατατάσσει «πλήρως ανεπτυγμένες περιπτώσεις στις οποίες οι άνδρες είναι γυναίκες ως προς τα αισθήματα· και το αντίστροφο, οι γυναίκες, άνδρες» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 382). Η θηλυπρέπεια, παρατηρεί ο Krafft-Ebing, συχνά εμφανίζεται στην παιδική ηλικία, καθώς το αγόρι αρέσκεται να περνά ώρα με κορίτσια και να παίζει με κούκλες. Μεγαλώνοντας αποφεύγει το κάπνισμα, το ποτό και τα ανδρικά αθλήματα. Οι άνδρες που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία «χωρίς εξαίρεση, νιώθουν τους εαυτούς τους γυναίκες». Ο θηλυκός τους αυτός χαρακτήρας φαίνεται από το ενδιαφέρον τους για την τέχνη, τα γράμματα και την καλαισθησία (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 382-383). Η θεωρία του αυτή επιβεβαιώνεται από την περίπτωση 145, που αναφέρει στο σύγγραμμά του, η οποία αφορά έναν θηλυπρεπή άνδρα σαράντα ετών. Ο ίδιος ο «ασθενής» δήλωσε στον Krafft-Ebing ότι «η ψυχή του είχε γυναικείο χαρακτήρα... Ποτέ δεν τον ενδιέφεραν τα αγορίστικα παιχνίδια, μόνο η μαγειρική και κοριτσίστικες δουλειές. Απεχθανόταν τα ανδρικά αθλήματα και το κάπνισμα και το ποτό» (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 374).

Παρατηρούμε στις παραπάνω αναφορές ότι η αντίληψη για την ομοφυλοφιλία στηρίζεται ουσιαστικά στο δίπολο άνδρας – γυναίκα. Η αντίληψη αυτή διαφαίνεται ακόμα και στο έργο συγγραφέων που υποστηρίζουν τη θεωρία του σεξουαλικού συνεχούς, με πρώτο το παράδειγμα του Ulrichs (Leck, 2016, σ. xv). Ο άνδρας και η γυναίκα διαφοροποιούνται όχι

¹³³ Τα πρώτα δύο στάδια είναι: α. ο ψυχικός ερμαφροδιτισμός, που το υποκείμενο διαθέτει και ίχνη ετεροφυλοφιλικής διάθεσης, β. η ομοφυλοφιλία, που το υποκείμενο τείνει σε μέλη του φύλου του μόνο (Storr, 1998, σ. 18).

μόνο από τη βιολογική τους δομή -ο άνδρας διαθέτει όρχεις, η γυναίκα ωθήκες-, αλλά και από τη συναισθηματική τους συγκρότηση, τον τρόπο σκέψης, τις ιδιότητες του χαρακτήρα, τα διαφορετικά τους ενδιαφέροντα, το σύνολο της συμπεριφοράς τους. Η σεξολογική βιβλιογραφία αναπαράγει το βικτωριανό δίπολο, βασική αρχή του οποίου είναι η ταύτιση της γυναίκας με την παθητικότητα, του άνδρα με την ενεργητικότητα (Leck, 2016; Chauncey, 1982, σ. 117; Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 302). Σύμφωνα με τον Leck, το δίπολο ενεργητικό – παθητικό αποτελεί οργανωτική αρχή της σεξολογίας, η οποία αγνοεί τη ρευστότητα των ρόλων στις σεξουαλικές σχέσεις. Η γυναικεία σεξουαλική παθητικότητα, συνεχίζει ο Leck, συνοδεύεται από το χαρακτηριστικό της αδυναμίας, ενώ η ανδρική σεξουαλική ενεργητικότητα αντανακλά την ανδρική δύναμη και νομιμοποιεί την ανδρική κυριαρχία στο γυναικείο φύλο (Leck, 2016, σ. 62). Το δίπολο αυτό, εξαιρετικά διαδεδομένο τον 19ο αιώνα, συναντούμε και στην ψυχαναλυτική θεώρηση του 20ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Bullough, ο Freud «εξίσωσε τη θηλυκότητα με την παθητικότητα, την ευγένεια και τη συστολή» και επιπλέον υπονοεί ότι η επίδειξη φιλοδοξίας, επιθετικότητας και αθλητικής ικανότητας από μία γυναίκα αποτελούσε σημείο υπολανθάνουσας ομοφυλοφιλίας (Bullough, 1994, σ. 90). Όπως παρατηρεί ο Leck, η υιοθέτηση του παραπάνω μοντέλου ακόμη και από τους εκσυγχρονιστές σεξολόγους αποκαλύπτει την ισχύ της πατριαρχίας και τη δυσκολία «κατασκευής ενός επιστημονικού λόγου ελεύθερου από τις παραδοσιακές ιεραρχικές μεροληψίες» (Leck, 2016, σ. 62).

Το δίπολο παθητικός – ενεργητικός έχει σημασία και για την ταξινόμηση των ομοφυλόφιλων ανδρών, καθώς αυτοί διαχωρίζονται από πολλούς σεξολόγους σε ενεργητικούς και παθητικούς ομοφυλόφιλους. Έτσι, ο Krafft-Ebing διακρίνει την «παιδεραστία» σε δύο είδη: την ενεργητική και την παθητική. Και οι δύο τύποι αποτελούν παθολογικές εκδηλώσεις όταν συνδυάζονται με έμφυτη αντιστροφή φύλου και απέχθεια προς τις γυναίκες. Η «παιδεραστία», αντίθετα, είτε ενεργητική είτε παθητική, όταν επιβάλλεται από τις κοινωνικές συνθήκες -για παράδειγμα απουσία γυναικών στις φυλακές- δεν θεωρείται παθολογική κατάσταση από τον Krafft-Ebing· οι ουραμιστές (urings), ωστόσο, που νιώθουν σαν γυναίκες, οι θηλυκοί άνδρες, αποτελούν παθολογικές περιπτώσεις (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 603)¹³⁴.

Παράλληλα με την αντίληψη για τη θηλυπρέπεια των ομοφυλόφιλων διατυπώνεται και αυτή των δόλιων, εγκληματικών ομοφυλόφιλων. Οι μελέτες του Lombroso για τον εγκληματία άσκησαν σημαντική επίδραση στην εποχή τους, και «οι επιστήμονες της εποχής διακρίνουν την παρεκκλίνουσα προσωπικότητα πίσω από διαφορετικά είδη 'ανώμαλης' συμπεριφοράς», μεταξύ αυτών και οι σεξουαλικές «διαστροφές» (Hekma, 1989, σ. 177). Αναφερόμενος σε ένα φάσμα σεξουαλικών συμπεριφορών μεταξύ των οποίων και η ομοφυλοφιλία, άλλωστε, ο Lombroso τις χαρακτήρισε «ανώμαλες, εκφυλισμένες και άξιες ποινικής δίωξης» (Leck, 2016, σ. 164). Έτσι σε ιδρυτικά κείμενα για την ομοφυλοφιλία, όπως αυτά του Havelock Ellis¹³⁵ και του Krafft-Ebing, διαπιστώνεται μία σύνδεση ανάμεσα στις θεωρίες της εξέλιξης, της εκφύλισης και της εγκληματικότητας (Fuechtner, Haynes και

¹³⁴ Η διαφοροποίηση της ομοφυλοφιλίας από την παιδεραστία προβλήθηκε από τους σεξολόγους που είχαν θετική στάση προς τους ομοφυλόφιλους προκειμένου να αποτινάξουν από τους ομοφυλόφιλους την κατηγορία της διαφθοράς των νέων (Fisher και Funke, 2019).

¹³⁵ Ο Havelock Ellis, εμφανώς επηρεασμένος από τον Lombroso, εξέδωσε το 1889 μελέτη με τον τίτλο *The Criminal*, Ο Εγκληματίας (Weeks, 1990, σ. 27).

Jones, 2018β, σ. 20). Η ομοφυλοφιλία, ως εκδήλωση εκφύλισης της σεξουαλικής ορμής, συνιστά επομένως έναν προδιαθεσικό παράγοντα για την εγκληματικότητα¹³⁶. Ο Morel, αναφερόμενος στην εκφύλιση γενικώς, διαπιστώνει ότι «δεν μπορεί παρά να είναι το αποτέλεσμα μιας νοσηρής επίδρασης, είτε στη φυσική τάξη είτε στην ηθική τάξη...» (Morel, 1857, σ. 4). Την άποψη αυτή σε σχέση με τους ομοφυλόφιλους εκφράζει ρητά ο Moll στη μελέτη του, *Die conträre Sexualempfindung* [Το αντίστροφο σεξουαλικό αίσθημα] (1891), όταν σημειώνει πως «παρουσιάζουν περισσότερες πιθανότητες να επιδείξουν εγκληματικό χαρακτήρα και ανέντιμη φύση» (Mancini, 2010, σ. 41).

Τις παραπάνω απόψεις, τόσο για απόδοση θηλυπρέπειας στους ομοφυλόφιλους άνδρες όσο και για νοσηρή εγκληματική προσωπικότητα, απέρριψαν και οι εκσυγχρονιστές σεξολόγοι, όπως ο Hirschfeld, ο οποίος διαχώρισε τη θηλυπρέπεια από την ομοφυλοφιλία (Mancini, 2010, σ. 65), και ο Freud με την ψυχαναλυτική σχολή (Freud, 2014[1905]). Ο Βρετανός Symonds, για παράδειγμα, αποδίδει την όποια δυσλειτουργία στη συναισθηματική συγκρότηση των ομοφυλόφιλων, όχι στην εκφύλιση αλλά στην κοινωνική απαξίωση που υφίσταται η σεξουαλική ετερογένεια (Leck, 2016, σ. 7). Αντίστοιχη επιχειρηματολογία χρησιμοποιεί και ο Hirschfeld, ο οποίος παρατηρεί ότι «σεξουαλικά ανώμαλοι άνθρωποι που υποχρεώνονται να έχουν έναν τρόπο ζωής αντίθετο προς τη φύση τους, πέφτουν συχνά σε καταθλιπτική πνευματική κατάσταση που μερικές φορές οδηγεί έως την αυτοκτονία» (Mancini, 2010, σ. 66). Παρατηρούμε εδώ, βεβαίως, την ισχύ της κυρίαρχης αντίληψης για τη σεξουαλικότητα, αφού και ο Hirschfeld, που αντιτάχθηκε σθεναρά στον προσδιορισμό της ομοφυλοφιλίας ως ανώμαλης σεξουαλικότητας, χρησιμοποιεί την έκφραση «σεξουαλικά ανώμαλοι άνθρωποι»¹³⁷.

Μία στρατηγική που συναντάται στον Ulrichs, αλλά και στους Symonds και Hössli¹³⁸, είναι η αποτύπωση της ομοφυλόφιλης σχέσης όχι ως σχέσης σεξουαλικής, αλλά σχέσης αγάπης, όπως διαφαίνεται στην περίφραση, «αγάπη άνδρα προς άνδρα», *mannmännliche Liebe* (Leck, 2016, σ. 39)¹³⁹. Όπως υποστήριξε ο Hössli, πνευματικό τέκνο του οποίου δήλωνε ο Ulrichs, το στοιχείο της αγάπης αποτελεί «οικουμενικό κριτήριο για την αποτίμηση της ηθικότητας της σεξουαλικής ένωσης» (Leck, 2016, σ. 108). Αν και διαφωνούσε με την ηθικιστική διάσταση της έννοιας της αγάπης, ωστόσο, «η περιγραφή του Ulrichs των ομοφυλοφιλικών δεσμών αγάπης είχε ως στόχο να εξημερώσει τον ομοφυλόφιλο Άλλο και να τον τοποθετήσει στο παραδοσιακό νοητικό πλαίσιο της ανθρώπινης τρυφερότητας» (Leck, 2016, σ. 117). Το στοιχείο της αγάπης, τονίζει και ο Havelock Ellis, είναι αυτό που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα (Leck, 2016, σ. 23). Τόσο ο Havelock Ellis όσο και ο Carpenter χρησιμοποίησαν τον λόγο περί αγάπης για να «αποκαταστήσουν την παρηκμασμένη φύση των ομοφυλόφιλων ασθενών τους» (Raitt, 1998, σ. 161). Ο Carpenter, επιπλέον, υποστήριξε ότι οι ομοφυλόφιλοι αποτελούσαν πρόσωπα ανώτερης πνευματικής

¹³⁶ Όταν συνελήφθη ο Ulrichs από την Πρωσική αστυνομία οι ιδέες που εκφράζονταν στα κείμενά του, επομένως και ο ίδιος ο συγγραφέας, χαρακτηρίστηκαν ως «εγκληματική απειλή για τη δημόσια ηθική» (Leck, 2016, σ. x).

¹³⁷ Και ο Leck διατυπώνει μια αντίστοιχη παρατήρηση για τον Ulrichs (Leck, 2016, σ. 92).

¹³⁸ Αν και πιλοποιός, ο Ελβετός Heinrich Hössli, αναδείχθηκε σε έναν από τους πιο σημαντικούς σεξολόγους του 19ου αιώνα. Πιθανόν ήταν καθοριστικό στη στροφή του προς τη σεξολογία το γεγονός ότι ο γιος του ήταν ομοφυλόφιλος. Για τον Hössli, βλ. Leck, 2016, σ. 105-112.

¹³⁹ Ο Moll, αντιθέτως, σεξολόγος της κατεστημένης τάσης, θεωρεί ότι οι ομοφυλόφιλες σχέσεις είναι αποκλειστικά σαρκικές, στερούμενες οποιουδήποτε συναισθήματος αγάπης (Leck, 2016, σ. 47).

εξέλιξης με σημαντική συμβολή στον πολιτισμό (Greenway, 1998, σ. 34; Chauncey, 1982, σ. 134).

2.7. Μεθοδολογία: Η μελέτη περίπτωσης (case study)

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η ομοφυλοφιλία εμφανίζεται στις επιστημονικές εργασίες ως μία σύνθετη ψυχο-κοινωνικο-βιολογική κατάσταση, η οποία εξ αυτού του λόγου θέτει ιδιαίτερες δυσκολίες διάγνωσης και θεραπείας. Ο γιατρός-σεξολόγος χρειαζόταν να αποφασίσει εάν η περίπτωση που εξέταζε ήταν εγγενής ή επίκτητη, εάν ήταν νόσος ή διεστραμμένη έξη, και στη συνέχεια ακόμη να αποφανθεί σε ποια υπο-κατηγορία εντάσσονταν: επρόκειτο για παθητική ή ενεργητική ομοφυλοφιλία, για πλήρη ή για μερική αντιστροφή του γενετήσιου ενστίκτου, κτλ. Ως φυσική επιστήμη η σεξολογία υιοθέτησε μεθόδους που θα της εξασφάλιζαν την απαραίτητη επιστημονικότητα και άρα εγκυρότητα της γνώσης: αντικειμενικότητα, επαληθευσιμότητα, επαναληψιμότητα (Mancini, 2010, σ. xv).

Οι σεξολόγοι χρησιμοποίησαν μία ποικιλία μεθόδων με τις οποίες παρατηρούσαν το σώμα και τη συμπεριφορά των «ασθενών», προκειμένου να καταλήξουν στη διάγνωση και την πρόγνωση ως προς τη συγκεκριμένη σεξουαλική πάθηση. Ιδιαίτερη βαρύτητα είχαν οι μέθοδοι μέτρησης που είχε εισαγάγει ο Lombroso, του οποίου οι εργασίες για τον εγκληματικό τύπο άσκησαν πολύ μεγάλη επίδραση σε όλη την Ευρώπη. Μία βασική αρχή που εισήγαγε με τη δουλειά του ο Lombroso ήταν ότι ο εκφυλισμός αποτυπωνόταν στη φυσική εμφάνιση του έκφυλου: στα χαρακτηριστικά και το σχήμα του κρανίου, στην έκφραση του προσώπου, στη στάση σώματος (Gibson και Rafter, 2006). Για τον Lombroso, «το σώμα ήταν ένα αναγνώσιμο κείμενο, και υπήρχαν διαφορετικά κλειδιά ή γλώσσες διαθέσιμες για την ανάγνωση των συμβολικών του κωδίκων» (Somerville, 1998, σ. 64). Έτσι, και για τους σεξολόγους, η ομοφυλοφιλία αποτυπωνόταν στο σώμα του ομοφυλόφιλου και εντοπιζόταν, για παράδειγμα, με μετρήσεις του κρανίου του «ασθενούς», της αναλογίας ώμων - λεκάνης, κ.α. (Mancini, 2010, σ. 40). Συχνά οι ιατρικές σεξολογικές μελέτες συνοδεύονταν από φωτογραφίες «ασθενών», οι οποίες απεικόνιζαν την τυπική διαμόρφωση και στάση του σώματος, το τυπικό κρανίο ομοφυλόφιλου, την τυπική έκφραση προσώπου¹⁴⁰. Για την αποτύπωση της έκτασης των φαινομένων σεξουαλικής «διαστροφής», εξάλλου, χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς στατιστικές¹⁴¹. Έτσι, ο Hirschfeld διεξήγαγε ο ίδιος στατιστικές έρευνες και κατέληξε ότι οι ομοφυλόφιλοι αποτελούσαν ένα ποσοστό 2,2% στον ερευνώμενο πληθυσμό. Για τις στατιστικές του δέχθηκε τη δριμεία κριτική του Moll, ο οποίος δεν αμφισβήτησε την αξία της στατιστικής μεθόδου αλλά βρήκε τις στατιστικές του Hirschfeld υπερβολικές (Bullough, 1994, σ. 67). Ωστόσο, η μέθοδος που σφράγισε τη σεξολογία και αποτέλεσε δομικό της στοιχείο, σε όλη την περίοδο που

¹⁴⁰ Στο 14ο Διεθνές Ιατρικό Συνέδριο της Βρετανικής Ιατρικής Ένωσης στο Λονδίνο το 1913, ο Hirschfeld παρουσίασε τη θεωρία του για τους σεξουαλικά ενδιάμεσους. Για την υποστήριξη της θεωρίας του είχε στη διάθεσή του περί τις 150 φωτογραφίες «ασθενών» από την κλινική του (Mancini, 2010, σ. 63).

¹⁴¹ Η στατιστική ως η επιστήμη που θα μπορούσε να αποδείξει τους νόμους της κληρονομικότητας εισήχθη από τον Sir Francis Galton, ιδρυτή της ευγονικής (Burdett, 1998, σ. 46).

εξετάζουμε, ήταν η μελέτη περίπτωσης, μία μέθοδος που αποτέλεσε θεμέλιο της ιατρικής έρευνας και γνώσης ήδη από τον 18ο αιώνα (Leck, 2016, σ. 4).

Καθώς έχουμε σημειώσει, η σεξολογία αποτέλεσε κυρίως κλινική πρακτική. Η δημοσίευση σχετικών συγγραμμάτων από τους σεξολόγους της εποχής είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο την επίσκεψη σημαντικού αριθμού «ασθενών» στα γραφεία τους, αλλά και τη συγκέντρωση επιστολών που έστελναν άνθρωποι που αναγνώριζαν την περίπτωσή τους στα σεξολογικά συγγράμματα. Οι επιστολές αυτές συχνά ήταν πολυσέλιδες και περιείχαν λεπτομερείς περιγραφές των «συμπτωμάτων», των εμπειριών και των συναισθημάτων των «ασθενών»· επρόκειτο συχνά για ολόκληρες αφηγήσεις ζωής των ίδιων των ανθρώπων. Οι επιστολές συνιστούσαν ένα είδος εξομολόγησης στη διάθεση του γιατρού¹⁴². Αυτές οι ατομικές ιστορίες «ασθενών» αποτέλεσαν σημαντικό εργαλείο στην παραγωγή της ψυχιατρικής γνώσης, περί τα τέλη του 19ου αιώνα (Oosterhuis, 2000, σ. 12).

Σύμφωνα με τον ορισμό του Hirschfeld για τη σεξολογία, η επιστήμη αυτή, «όπως κάθε άλλη επιστήμη, στηρίζεται στη γνώση των ατομικών φαινομένων. Τα συλλέγει και τα περιγράφει και έτσι επιχειρεί να τα εξηγήσει εντοπίζοντας, μέσω λογικής συνεπαγωγής, την κοινή τους αρχή ή φυσικό νόμο» (αναφέρεται σε Mancini, 2010, σ. 41). Υπό την έννοια αυτή, οι ατομικές περιπτώσεις «ασθενών» αποτελούν τα πρωτογενή δεδομένα πάνω στα οποία στηρίχθηκε η επιστήμη της σεξολογίας προκειμένου να εξαγάγει τις γενικές αρχές και τους φυσικούς νόμους που διέπουν τα φαινόμενα της σεξουαλικής λειτουργίας. Η μελέτη περίπτωσης, επομένως, δεν αποτελεί για τους σεξολόγους μία συλλογή παραδοξοτήτων προς επίδειξη, δεν στοχεύει στην έγερση ενός αισθήματος φρίκης για το ανώμαλο, αλλά συνιστά μετρήσιμο, σκληρό, πρωτογενές δεδομένο μιας θετικής, φυσικής επιστήμης. Οι θεωρίες των επιστημόνων της σεξουαλικότητας προκύπτουν και αντλούν την αυθεντία τους ακριβώς από τη μελέτη των περιπτώσεων «ασθενών». «Έτσι, η ατομική περίπτωση συγκρινόταν με άλλες, κατηγοριοποιούνταν, και προσαρμοζόταν στην ταξινομία» του κάθε επιστήμονα, παρατηρεί ο Oosterhuis (2000, σ. 2). Οι περιπτώσεις αριθμούνται, παρουσιάζονται και συζητούνται στις επιστημονικές συναντήσεις· μετά τη δημοσίευσή τους αποτελούν μία κοινή δεξαμενή επιστημονικού υλικού στη διάθεση των συναδέλφων (Leck, 2016, σ. 4)¹⁴³. Νέες περιπτώσεις διαρκώς προστίθενται προσδίδοντας μεγαλύτερη εγκυρότητα στις επιστημονικές θεωρίες. Είναι ενδεικτικό ότι στην πρώτη έκδοση της κλασικής μελέτης του Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis*, παρουσιάζονταν σαράντα πέντε περιπτώσεις, ενώ στη δωδέκατη έκδοση ο αριθμός των περιπτώσεων που συζητούνταν είχε υπερβεί τις τριακόσιες (Oosterhuis, 2000, σ. 47). Για τη σημασία της μεθόδου, να σημειωθεί, ότι ως μέθοδος παρουσίασης και ανάλυσης διαφορετικών τύπων ομοφυλόφιλης επιθυμίας η μελέτη περίπτωσης χρησιμοποιήθηκε από σεξολόγους που ανήκουν σε όλο το φάσμα της σεξολογικής επιστήμης.

Η μελέτη περίπτωσης διαθέτει συγκεκριμένη δομή. Αφού παρουσιαστεί το φύλο, η ηλικία και μία πρώτη σύντομη περιγραφή της ιδιοσυγκρασίας του υπό εξέταση ατόμου, παρουσιάζεται το οικογενειακό ιστορικό του, στο οποίο περιλαμβάνονται η παρουσία νευρασθενικών, αλκοολικών ή με άλλο τρόπο νοσηρών γονέων, καθώς και η σωματική και

¹⁴² Ο Leck ανάγει τη χρήση των επιστολών ως επιστημονικό τεκμήριο στη σεξολογία, στη μελέτη του Samuel Auguste Tissot, *L' Onanisme* [Ο Αυνανισμός], που εκδόθηκε το 1760 (Leck, 2016, σ. 3).

¹⁴³ Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στα συγγράμματα Ελλήνων γιατρών. Βλ. επόμενο κεφάλαιο.

ψυχική υγεία των αδελφών. Μέσω του οικογενειακού ιστορικού του «ασθενούς» αναζητούνται τα κληρονομικά στίγματα που τυχόν φέρει ο εξεταζόμενος και που δικαιολογούν τη «διαστροφή» του. Ακολουθεί η εξέταση της σωματικής κατασκευής του εξεταζόμενου με ειδική αναφορά στην κατασκευή των γεννητικών του οργάνων. Παρατίθενται τυχόν ασθένειές του, και ειδικότερα ασθένειες των νεύρων, καθώς και λεπτομερής περιγραφή των περιστατικών με τα οποία εκδηλώθηκε η «διαστροφή». Τα περιστατικά παρουσιάζονται ανώνυμα· δίνονται μόνο τα αρχικά του ονοματεπωνύμου των «ασθενών» ή αναφέρονται αριθμητικά, ως περίπτωση αριθμός χ. Πολύ συχνά ο γιατρός προτείνει κάποια θεραπεία και παρακολουθεί την εξέλιξη της συγκεκριμένης υπόθεσης, την οποία αναφέρει στο ιστορικό του (βλ. Moll, 1966[1897]; Krafft-Ebing, 1939[1903]). Το ζήτημα αυτό έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς η δυνατότητα ίασης της ομοφυλοφιλίας αποτέλεσε ιδιαίτερα αμφισβητούμενο πεδίο με σοβαρές πολιτικές προεκτάσεις¹⁴⁴.

Η χρήση της μελέτης περίπτωσης από τους σεξολόγους εντάσσεται σε μία γενικευτική λογική· νέες περιπτώσεις προστίθενται στις προηγούμενες ενισχύοντας και επαληθεύοντας την εκάστοτε σεξολογική θεώρηση. Για τον λόγο αυτό είδαμε ότι ο Krafft-Ebing, για παράδειγμα, σε κάθε νέα έκδοση του πονήματός του, *Psychopathia Sexualis*, προσέθετε νέες περιπτώσεις (Lang και Sutton, 2016, σ. 423; Oosterhuis, 2000, σ. 47). Στην ίδια γενικευτική λογική με τη μελέτη περίπτωσης, τέλος, εντάσσεται η σύνθεση και χρήση ερωτηματολογίων, τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη σεξολογική έρευνα (Bullough, 1994, σ. 67). Στις αρχές του 20ου αιώνα ο Hirschfeld συνέθεσε ένα εκτενές ψυχοβιολογικό, όπως το ονόμασε, ερωτηματολόγιο το οποίο περιείχε πάνω από 130 ερωτήσεις που εξέταζαν πλείστες όψεις της ζωής των ερωτώμενων. Το ερωτηματολόγιο αυτό δόθηκε σε περισσότερους από 10.000 άνδρες και γυναίκες και η επεξεργασία του οδήγησε τον Hirschfeld στη συγγραφή του πρώτου σεξολογικού του συγγράμματος (Bullough, 1994, σ. 69).

Μία διαφορετική χρήση της μελέτης περίπτωσης διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής προσέγγισης από τις αρχές του 20ου αιώνα. Κατ' αρχάς εκτός από το ιστορικό του ασθενούς, η ψυχαναλυτική μελέτη περίπτωσης περιλαμβάνει τα συναισθήματα και τις φαντασιώσεις του «ασθενούς», ο οποίος αντιμετωπίζεται ως περίπτωση ατομική και όχι ως τυπική μιας κατηγορίας. Οι ψυχαναλυτές δεν παρουσιάζουν τις περιπτώσεις στην ολότητά τους, αλλά επιλεγμένα τμήματά τους προκειμένου να στηρίξουν τις θεωρίες τους, εισάγοντας και τον ίδιο τον ψυχαναλυτή στην αφήγηση και την ανάλυσή τους. Ο αριθμός των περιπτώσεων που χειρίζονται τέλος, είναι μικρός, καθώς η ψυχανάλυση συνιστά εντατική και όχι εκτατική προσέγγιση με επανειλημμένες συνεδρίες με τους «ασθενείς» σε εβδομαδιαία βάση (Lang και Sutton, 2016, σ. 423). Ο Freud, τέλος, δεν αντιμετωπίζει την αφήγηση του ασθενούς ως αληθή και αυθεντική παρουσίαση μιας πραγματικότητας, αλλά ως έκφραση ασυνείδητων διεργασιών που ο ψυχαναλυτής θα αποκαλύψει μέσω της ανάλυσης. Σύμφωνα με τις Lang και Sutton, η μελέτη περίπτωσης χάνει τον εξομολογητικό, και αυθεντικό, χαρακτήρα που διέθετε στη σεξολογική βιβλιογραφία και παρουσιάζεται ως μία ανασύνθεση αυτής της εξομολόγησης από τον

¹⁴⁴ Επιχειρήματα για το ιάσιμο ή μη της ομοφυλοφιλίας ήταν κεντρικά στον αγώνα για την αποποινικοποίησή της.

ψυχαναλυτή, αναδεικνύοντας έτσι και την ισχύ του αναλυτή επί του αναλυόμενου (Lang και Sutton, 2016, σ. 426).

Πολλοί μελετητές έχουν παρατηρήσει ότι η μελέτη περίπτωσης υπήρξε αφενός το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο στη διάθεση της σεξολογίας, αλλά ταυτοχρόνως υπήρξε και το κατεξοχήν μέσο υπονόμησης των συμπερασμάτων της. Οι επιστολές και οι γραπτές εξομολογήσεις των «διστραμμένων» τούς επέτρεψαν να αρθρώσουν τον δικό τους λόγο και να συνθέσουν τη δική τους ταυτότητα. Στις σεξολογικές μελέτες παρατίθενται εκτενή παραθέματα ή και το σύνολο των επιστολών των «ασθενών», επιτρέποντας τελικά με αυτό τον τρόπο να ακουστεί η φωνή τους (Leck, 2016, σ. 4). Μετά τη δημοσίευσή τους, τα αυθεντικά κείμενα των κάθε λογής «διστραμμένων» αναγιγνώσκονται, ερμηνεύονται και χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που παρουσιάζεται στο αρχικό σεξολογικό κείμενο. Έτσι, ο Edward Carpenter, ομοφυλόφιλος ο ίδιος και συντασσόμενος με την εκσυγχρονιστική τάση στη σεξολογία, χρησιμοποίησε την περίπτωση μίας λεσβίας που αναφέρθηκε από τον Krafft-Ebing με διαφορετικό στόχο από αυτόν, προκειμένου να στηρίξει αφενός τη δική του θεωρία για τους «σεξουαλικά ενδιάμεσους» και αφετέρου την πολιτική διεκδίκηση για αναγνώριση της ομοφυλοφιλίας ως φυσικής και ηθικής ιδιότητας (Leck, 2016, σ. 4).

Η ανατρεπτική δυναμική της μελέτης περίπτωσης έχει χρησιμοποιηθεί από τους ιστορικούς για να αναδείξει την εμπρόθετη δράση των ομοφυλόφιλων υποκειμένων στον 19ο και αρχές του 20ου αιώνα. Οι ομοφυλόφιλοι και κάθε λογής «διστραμμένοι» δεν αποτέλεσαν παθητικούς αποδέκτες μιας διαδικασίας ιατρικής ετικετοποίησης¹⁴⁵, αλλά συνέβαλαν οι ίδιοι στην περιγραφή και τον ορισμό των ετερογενών σεξουαλικών ταυτοτήτων, και χρησιμοποίησαν τα κείμενα της σεξολογίας σε μία διαδικασία ανακάλυψης και προσδιορισμού του εαυτού. Όπως παρατηρεί εύστοχα η Chareron, «ο διστραμμένος ως αντικείμενο γνώσης έτσι [δηλ. μέσω της μελέτης περίπτωσης] γίνεται επίσης, τουλάχιστον εν μέρει, το υποκείμενο της γνώσης» (Chareron, 2010, σ. 101). Μάλιστα, συνεχίζει η ίδια, κάποιιοι ιστορικοί μιλούν για «συμπαράγωγή» των «διαστροφών», από τη συνεργασία των «διστραμμένων» και των ψυχιάτρων που άκουγαν τις αφηγήσεις τους (Chareron, 2010, σ. 101).

2.8. Διάγνωση: Τύποι ομοφυλοφιλίας

Στηριζόμενοι κατά κύριο λόγο στη μελέτη των περιπτώσεων που αντιμετώπιζαν στα ιατρεία τους, οι ειδικοί σεξολόγοι προχώρησαν στην περιγραφή και ταξινόμηση των διαφορετικών ειδών ομοφυλοφιλίας. Καθώς η ιδέα της σεξουαλικότητας ως συνεχούς κέρδισε έδαφος στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η ιδέα αυτή αποτυπώθηκε και στην περιγραφή της σεξουαλικής αντιστροφής ή της ομοφυλοφιλίας¹⁴⁶. Οι διαφορετικές κατηγορίες και ταξινομήσεις των σεξουαλικών «διαστροφών», και της ομοφυλοφιλίας κατά συνέπεια,

¹⁴⁵ Για τη θεωρία της ετικέτας βλ. Goffman, 2001[1963].

¹⁴⁶ Ο όρος σεξουαλική αντιστροφή κυριαρχεί στον 19ο αιώνα. Ο όρος ομοφυλοφιλία υιοθετείται αργότερα στον 20ο αιώνα (Chauncey, 1982, σ. 124).

υπήρξαν πολυάριθμες στο διάστημα που μας ενδιαφέρει. Στο παρόν, θα εστιάσουμε σε συγκεκριμένους συγγραφείς οι οποίοι υπήρξαν εμβληματικοί στην εξέλιξη της σεξολογίας.

Η ανάλυση και κατηγοριοποίηση της ομοφυλοφιλίας από τον Ulrichs αποτέλεσε μία από τις πρώτες προσπάθειες ταξινόμησης της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και άσκησε μεγάλη επιρροή¹⁴⁷. Συνεπώς με το αξίωμά του ότι όλες οι ανθρώπινες σεξουαλικές εκφράσεις είναι εξίσου φυσικές, ο Ulrichs παρατηρεί ότι η σεξουαλική αγάπη μπορεί να κινηθεί προς οποιαδήποτε κατεύθυνση: αρσενική ή θηλυκή. Επιπλέον, διαπιστώνει δύο τύπους σεξουαλικής ορμής: την ενεργητική και την παθητική¹⁴⁸.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω στοιχεία, ο Ulrichs εισήγαγε τις εξής κατηγορίες ανθρώπινης σεξουαλικότητας: α. Την ανδρική ετεροσεξουαλική αγάπη, η οποία διαθέτει μόνον ενεργητική ορμή. Τον τύπο αυτό που αντιστοιχεί στον ετεροσεξουαλικό άνδρα ονόμασε *Dioning*. β. Τη γυναίκα που διαθέτει θηλυκή αγάπη και παθητική ορμή μόνο. Ο τύπος αυτός αντιστοιχεί στην ετεροσεξουαλική γυναίκα, και ονομάστηκε από τον Ulrichs, *Dioningin*. γ. Η τρίτη κατηγορία ανθρώπινης σεξουαλικότητας είναι αυτή που αντιστοιχεί στην ανδρική ομοφυλοφιλία, και αποδόθηκε με έναν όρο που γνώρισε ευρεία διάδοση στην Ευρωπαϊκή σεξολογία: *Urning*. Στην κατηγορία αυτή ο Ulrichs διαπιστώνει θηλυκή αγάπη, ενώ η ορμή μπορεί να είναι παθητική, ενεργητική ή μικτή, ένας συνδυασμός, δηλαδή, ενεργητικής και παθητικής ορμής. δ. Οι γυναίκες που διαθέτουν μόνο ανδρική αγάπη, και που αντιστοιχούν με τη γυναίκα λεσβία, αποδίδονται με τον όρο *Urningin*. Και στην περίπτωση αυτή η ερωτική επιθυμία μπορεί να είναι ενεργητική, παθητική ή να αποτελεί συνδυασμό των δύο ορμών. ε. Η τελευταία κατηγορία που εισάγει ο Ulrichs, είναι αυτή που αντιστοιχεί στους αμφιφυλόφιλους και φέρει τον όρο *Uranodioning*. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει πρόσωπα των οποίων το αντικείμενο αγάπης είναι απροσδιόριστο, ενώ η επιθυμία τους επίσης μπορεί να χαρακτηρίζεται από ενεργητική, παθητική ή μικτή ορμή.

Τρία χρόνια αργότερα, στο έργο του *Memnon* (1865), ο Ulrichs επεξεργάστηκε και επέκτεινε την παραπάνω ταξινόμηση, προσθέτοντας υποκατηγορίες στις κατηγορίες εκείνες που αφορούσαν τους μη ετεροφυλόφιλους άνδρες. Έτσι, στην κατηγορία των *Urnings* προσθέτει τις υποκατηγορίες, α. του *Manning*, δηλαδή αρρενωπών τύπων που έλκονται από θηλυπρεπείς άνδρες, β. των ενδιάμεσων (*Zwischenstufen*), που έλκονται από νέους άνδρες, και γ. των *Weibling*, οι οποίοι αποτελούν θηλυπρεπείς τύπους που έλκονται από αρρενωπούς άνδρες. Στην κατηγορία των *Uranodioning*, των αμφισεξουαλικών ανδρών, ο Ulrichs προσέθεσε τον συνδυαστικό τύπο (*Conjunctive*), ο οποίος νιώθει αγάπη και για τα δύο φύλα, και τον διαζευκτικό τύπο (*Disjunctive*) ο οποίος νιώθει αγάπη για το ένα φύλο, αλλά πόθο για το άλλο. Τέλος, στη νέα αυτή ταξινόμηση ο Ulrichs προσέθεσε και την κατηγορία των ερμαφρόδιτων.

¹⁴⁷ Η παρούσα αναφορά στην τυπολογία του Ulrichs στηρίζεται στη μελέτη του Leck και ειδικότερα στο δεύτερο κεφάλαιό της (Leck, 2016, σ. 33-68).

¹⁴⁸ Η διάκριση σε ενεργητική και παθητική ομοφυλοφιλία προέρχεται από την ιατροδικαστική βιβλιογραφία, αφορούσε μόνον στις φυσικές/σωματικές ενδείξεις της σεξουαλικής πράξης και είχε ως στόχο την υποβοήθηση της δικαστικής έρευνας. Ο Ulrichs χρησιμοποιεί τους χαρακτηρισμούς αυτούς με διαφορετικό στόχο και περιεχόμενο.

Η σεξουαλική αντιστροφή κατά τον Krafft-Ebing, εφόσον αποτελεί προϊόν παθολογικής ανάπτυξης του σεξουαλικού ενστίκτου και όχι προϊόν έκλυτου βίου και ανηθικότητας¹⁴⁹, «δεν αποτελεί μόνο επιθυμία για άτομα του ίδιου φύλου, αλλά πρόκειται για τέτοια μεταμόρφωση του συνόλου της σεξουαλικής ύπαρξης, που αυτή παύει να ανταποκρίνεται 'εντελώς και αρμονικά' με το φυσικό φύλο κάποιου» (Storr, 1998, σ. 17). Ακολουθώντας ένα διαφορετικό μοντέλο από του Ulrichs, ο Krafft-Ebing περιγράφει τέσσερα στάδια στη διαδικασία «μεταμόρφωσης της σεξουαλικής ύπαρξης», τα οποία όμως δεν διανύουν υποχρεωτικά όλοι οι ομοφυλόφιλοι. Έτσι, ο ψυχικός ερμαφροδιτισμός αναφέρεται σε πρόσωπα που είναι κατά κύριο λόγο ομοφυλόφιλοι, αλλά διαθέτουν και ίχνη ετεροσεξουαλικού ενδιαφέροντος. Ο ψυχικός ερμαφροδιτισμός, με άλλα λόγια, φαίνεται να συνιστά αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε αμφισεξουαλικότητα. Στη συνέχεια, ο Krafft-Ebing κατονομάζει την ομοφυλοφιλία ως τάση αποκλειστικά προς πρόσωπα του ίδιου φύλου. Στην τρίτη φάση, παρατηρείται εκθήλυνση στους άνδρες και αρρενοποίηση στις γυναίκες. Στη φάση αυτή έχουμε πλήρη αντιστροφή της ψυχολογικής σύστασης του υποκειμένου και ταύτισής της με το αντίστροφο σεξουαλικό ένστικτο. Έτσι, ο εκθηλυμένος άνδρας νιώθει ως γυναίκα. Τέλος, ο ερμαφροδιτισμός ή ψευδο-ερμαφροδιτισμός αποτελεί την κατάσταση εκείνη που όχι μόνο η ψυχολογική σύσταση, αλλά και η φυσική μορφή του υποκειμένου αρχίζει να ανταποκρίνεται στο αντίστροφο σεξουαλικό ένστικτο. Στην περίπτωση αυτή θα παρατηρούσαμε αναπτυγμένη τριχοφυΐα στις γυναίκες ή γυναικομαστία στους άνδρες. Αυτή η φάση, ωστόσο, δεν εξελίσσεται ποτέ, σημειώνει ο Krafft-Ebing, σε πραγματικό φυσικό ερμαφροδιτισμό, δηλαδή σε πλήρη ανάπτυξη γεννητικών χαρακτηριστικών και των δύο φύλων στο ίδιο πρόσωπο (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 335). Παρατηρούμε στην παραπάνω περιγραφή των σταδίων ανάπτυξης της ομοφυλοφιλίας, ότι για τον Krafft-Ebing, ο όρος αντιστροφή σεξουαλικού ενστίκτου συνιστά μία ευρύτερη κατηγορία από αυτήν της ομοφυλοφιλίας (Storr, 1998, σ. 19). Ενώ η ομοφυλοφιλία για τον Krafft-Ebing αναφέρεται στη σεξουαλική πράξη μεταξύ ανδρών, η αντιστροφή σεξουαλικού ενστίκτου αφορά το σύνολο της προσωπικότητας του ατόμου.

Στο γύρισμα προς τον 20ο αιώνα ο Hirschfeld θα παρουσιάσει μία διαφορετική ταξινόμηση από αυτήν του Krafft-Ebing¹⁵⁰. Για τον Hirschfeld η σεξουαλικότητα εκδηλώνεται σε τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες σεξουαλικών χαρακτηριστικών: τα γεννητικά όργανα, άλλα φυσικά χαρακτηριστικά -όπως η τριχοφυΐα του προσώπου, οι μαστοί, το σχήμα της λεκάνης, κ.α.-, η σεξουαλική ορμή και άλλα συναισθηματικά χαρακτηριστικά (Mancini, 2010, σ. 61). Η εξέταση των κατηγοριών αυτών επέτρεπε στον Hirschfeld να τοποθετήσει τα υποκείμενα στο συνεχές της σεξουαλικότητας. Θα διακρίνει στο μοντέλο του έξι τύπους σεξουαλικής τάσης: τον «απόλυτο άνδρα», την «απόλυτη γυναίκα», τον «άνδρα ψυχολογικά ερμαφρόδιτο», τη «γυναίκα ψυχολογικά ερμαφρόδιτη», τον «εντελώς ουρανιστή άνδρα» και τέλος, την «εντελώς ουρανίστρια γυναίκα (urningin)». Όπως και στον Krafft-Ebing, η αναφορά σε ερμαφρόδιτα πρόσωπα αντιστοιχεί σε ανθρώπους που σήμερα θα χαρακτηρίζονταν αμφισεξουαλικοί. Παρατηρούμε δύο σημαντικές διαφορές σε σχέση με την χρονολογικά προγενέστερη θεωρία του Krafft-Ebing. Ο Hirschfeld, ανατρέχοντας στο

¹⁴⁹ Αναφερόμαστε εδώ στη διάκριση μεταξύ διαστροφής (perversion) και διεστραμμένης συμπεριφοράς (perversity) που εισήγαγε ο Krafft-Ebing (1939[1903], σ. 79). Βλ. και υποσημείωση 111.

¹⁵⁰ Πρόκειται για τη μελέτη *Sappho und Sokrates* που δημοσιεύθηκε το 1896. Βλ. υποσημείωση 113.

μοντέλο του Ulrichs διαφοροποιεί τα υποκείμενα σύμφωνα με το φύλο τους· ο άνδρας ομοφυλόφιλος συνιστά άλλη κατηγορία από τη γυναίκα ομοφυλόφιλη. Αν και ο Krafft-Ebing κάνει αναφορές στη γυναικεία ομοφυλοφιλία, οι αναφορές αυτές είναι πολύ φτωχές και τα υποκείμενά του είναι επί της ουσίας άνδρες ομοφυλόφιλοι (Storr, 1998, σ. 19). Αντίθετα, στον Hirschfeld, η γυναικεία αμφισεξουαλικότητα και ομοφυλοφιλία αποτελούν διακριτές κατηγορίες. Ενδεχομένως, στη μελέτη του Hirschfeld, εκτός από την επιρροή του Ulrichs, αποτυπώνεται η άνοδος του γυναικείου κινήματος και η διαμόρφωση μιας γυναικείας φωνής στα ζητήματα της σεξουαλικότητας (Nye, 1989, σ. 37). Η δεύτερη παρατήρηση που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η απουσία αναφοράς σε φυσικές, δηλαδή σωματικές, αλλαγές ως σημείου ομοφυλοφιλίας. Στη δουλειά του Hirschfeld εντοπίζεται μία μετατόπιση από την πρόσληψη της ομοφυλοφιλίας ως μίας ψυχο-βιολογικής κατάστασης, στην ομοφυλοφιλία ως μία ψυχική, κατά κύριο λόγο, κατάσταση. Το βιολογικό υπόστρωμα της ομοφυλοφιλίας δεν απορρίπτεται, ωστόσο δεν είναι αυτό που έχει τον κύριο ρόλο ούτε στη διάγνωση ούτε στην ταξινόμηση, ή στη θεραπεία της ομοφυλοφιλίας. Έτσι, ο Hirschfeld σημειώνει σε όλες τις κατηγορίες που προαναφέρθηκαν ότι τα γεννητικά όργανα των υποκειμένων παρουσιάζουν φυσιολογική ανάπτυξη· αυτό που αλλάζει στους ομοφυλόφιλους είναι το κέντρο των συναισθημάτων τους, που τους οδηγεί στην ερωτική επιλογή προς άτομα του ίδιου φύλου (Bullough, 1994, σ. 65). Τέλος, η εστίαση του Hirschfeld ακριβώς στην επιλογή ερωτικού συντρόφου συνιστά μία σημαντική μετατόπιση που παρατηρείται στον ιατρικό λόγο για την ομοφυλοφιλία στο γύρισμα προς τον 20ο αιώνα, και αποκρυσταλλώνεται στην ψυχαναλυτική θεώρηση. Έτσι, η κατηγορία της «σεξουαλικής αντιστροφής» που κυριαρχεί στον 19ο αιώνα αποτυπώνει μία ιατρική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η αντιστροφή φύλου συνιστά αντιστροφή του έμφυλου ρόλου: ο άνδρας δεν επιθυμεί απλώς άνδρες, αλλά διαθέτει γυναικεία ψυχή, είναι μία γυναίκα σε ανδρικό σώμα, όπως το απέδωσε ο Ulrichs. Στον 20ο αιώνα αντίθετα «η ιατρική άρχισε να εξειδικεύει και να περιορίζει τον ορισμό του σεξουαλικού, και να διαφοροποιεί και να ταξινομεί τις σεξουαλικές παρεκκλίσεις σε όλο και περισσότερο διακριτές κατηγορίες, ειδικά στην περίπτωση των ανδρών» (Chauncey, 1982, σ. 121).

Στην αντίληψη της διαβάθμισης της τάσης προς την ομοφυλοφιλία κινήθηκε και η θεώρηση του Freud για τους ομοφυλόφιλους. Τομή στη σεξολογική επιστήμη αποτελεί η μετατόπιση του κριτηρίου της ομοφυλοφιλίας από τη συνολική συμπεριφορά του ατόμου, στην επιλογή σεξουαλικού αντικείμενου. Ο Freud διέκρινε τρεις τύπους ομοφυλόφιλων. Αρχικά, οι απολύτως ομοφυλόφιλοι είναι εκείνοι των οποίων το σεξουαλικό αντικείμενο ανήκει αποκλειστικά στο ίδιο φύλο. Το αντίθετο φύλο τους προκαλεί από αδιαφορία έως αποστροφή. Η δεύτερη κατηγορία που εντοπίζει ο Freud είναι αυτή των αμφιφυλόφιλων ή αλλιώς των ψυχο-σεξουαλικά ερμαφρόδιτων, των οποίων το σεξουαλικό αντικείμενο μπορεί να ανήκει και στα δύο φύλα. Τέλος, οι ευκαιριακοί ομοφυλόφιλοι, επιλέγουν ως σεξουαλικό αντικείμενο το ίδιο φύλο μόνο σε συγκεκριμένες συνθήκες, όπως, για παράδειγμα, όταν δεν υπάρχει πρόσβαση σε πρόσωπα του άλλου φύλου (Freud, 2014[1905], σ. 31).

Κλείνοντας, να επισημάνουμε ότι η επιστημονική τάση προς ταξινόμηση δεν υπήρξε καθολική. Ο Moll, για παράδειγμα, θα θεωρήσει ότι η σεξουαλική συμπεριφορά του ανθρώπου διαθέτει τόσο μεγάλο βαθμό ποικιλότητας που είναι αδύνατη η ταξινόμησή της σε ορισμένο αριθμό κατηγοριών (Oosterhuis, 2019, σ. 14). Η συμβολή του Moll, επομένως,

εντοπίζεται στην ανάλυση του σεξουαλικού ενστίκτου και ειδικότερα στην περιγραφή της ορμής της εκτόνωσης και της ορμής ψαύσης που το συνθέτουν (Moll, 1969[1897], σ. 28-29). Η σημασία των ταξινομήσεων που προτάθηκαν από τους επιστήμονες σεξολόγους, ωστόσο, ήταν μεγάλη τόσο για την νομική αντιμετώπιση των ομοφυλόφιλων, όσο και για τη δυνατότητα θεραπείας τους (Storr, 1998, σ. 21). Στο ζήτημα ακριβώς των θεραπευτικών προτάσεων για την ομοφυλοφιλία θα στραφούμε τώρα.

2.9. Θεραπεία

Η θεώρηση της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας συνεπάγονταν θεωρητικά τη δυνατότητα θεραπευτικής παρέμβασης και μεταστροφής του ομοφυλόφιλου υποκειμένου στην ετεροφυλοφιλία. Αυτό το ζήτημα, ωστόσο, συνιστά ένα ακόμη αμφισβητούμενο πεδίο στη σεξολογία, καθώς συνδέθηκε με το επίσης αμφισβητούμενο ζήτημα της έμφυτης ή επίκτητης φύσης της ομοφυλοφιλίας, που συζητήθηκε παραπάνω (βλ. Hekma, 1989, σ. 180). Αν η ομοφυλοφιλία είναι έμφυτη, συνιστά δηλαδή εγγενή πάθηση, η δυνατότητα θεραπείας της φαίνονταν πρακτικά αδύνατη (Waters, 2006, σ. 45). Η επίκτητη ομοφυλοφιλία, αντίθετα, θεωρήθηκε ως επιδεκτική στη θεραπευτική παρέμβαση (Davidson, 1990, σ. 317). Τη διάκριση αυτή εντοπίζουμε στα περισσότερα σεξολογικά κείμενα, συχνά με προεκτάσεις στο ζήτημα της ποινικοποίησης και της ευρύτερης κοινωνικής αποδοχής της ομοφυλοφιλίας. Έτσι, ο Havelock Ellis υποστήριξε ότι, σε αντίθεση με την έμφυτη ομοφυλοφιλία η οποία θα πρέπει να είναι κοινωνικά αποδεκτή μια που δεν μπορεί να την ελέγξει το υποκείμενο, η επίκτητη ομοφυλοφιλία επιδέχεται θεραπεία και επομένως δεν θα πρέπει να είναι ανεκτή κοινωνικά (Bullough, 1994, σ. 80). Στο ίδιο πνεύμα ο Hirschfeld υποστήριξε ότι ήταν «καθήκον της κοινωνίας να αποδεχθεί, χωρίς να κρίνει, αυτό που υπαγόρευε η φύση», δηλαδή την ομοφυλοφιλία (Mancini, 2010, σ. 52). Βεβαίως, όπως συζητήθηκε παραπάνω, για τη διάκριση έμφυτης και επίκτητης ομοφυλοφιλίας δεν υπήρχαν σαφή και ασφαλή ιατρικά κριτήρια, καθώς δεν είχε καταστεί δυνατός ο εντοπισμός του οργανικού κέντρου της σεξουαλικής ορμής και ενός σαφούς οργανικού αιτίου για την ομοφυλοφιλία. Ο χαρακτηρισμός της ομοφυλοφιλίας ως εγγενούς νόσου, επομένως, συναγόταν κυρίως από ενδείξεις που προέκυπταν από το παρελθόν του «ασθενούς». Η διαπίστωση συμπεριφορών και τάσεων προς το ίδιο φύλο από μικρή ηλικία συνέτεινε στη διάγνωση της ομοφυλοφιλίας ως έμφυτης.

Συχνά φαίνεται ότι οι ιατρικές συμβουλές αποτελούσαν περισσότερο αντανάκλαση των πεποιθήσεων στην κοινωνία, παρά αποτέλεσμα επιστημονικής έρευνας. Ο Βρετανός Symonds, ομοφυλόφιλος ο ίδιος, αποτυπώνει τη σύγχυση που επικρατούσε στη θεραπευτική αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας στα απομνημονεύματά του¹⁵¹. Οι προτεινόμενες στον Symonds θεραπείες περιλάμβαναν τον γάμο, τον καυτηριασμό της ουρήθρας, την ενασχόληση με δραστηριότητες που θα αποσπούσαν την προσοχή του από το επίμαχο ζήτημα (Weeks, 1990, σ. 29). Όπως και ο Symonds, πολλοί ομοφυλόφιλοι ωθήθηκαν στη σεξουαλική συνεύρεση με πόρνες προκειμένου να μετατοπίσουν το ερωτικό τους ενδιαφέρον. Ο Γερμανός ψυχίατρος, Albert von Schrenck-Notzing, ο εισηγητής της

¹⁵¹ Ο Symonds έγραψε τα απομνημονεύματά του το 1889 αλλά δεν τα δημοσίευσε. Το έργο αυτό δημοσιεύθηκε πολλά χρόνια μετά τον θάνατό του, το 1984 (Brady, 2012, σ. 7).

υπνωτικής υποβολής, για παράδειγμα, οδηγούσε «ασθενείς» του σε πορνεία προκειμένου να τους θεραπεύσει από την ομοφυλοφιλία (Bullough, 1994, σ. 48). Έχοντας ενσωματώσει αυτή την ιατρική αντίληψη για την ομοφυλοφιλία ως πάθηση και απεχθή διαστροφή, πολλοί ομοφυλόφιλοι συνήπταν οι ίδιοι σχέσεις με γυναίκες ή επισκέπτονταν πορνεία για να απαλλαγούν από την έξη τους. Έτσι, η περίπτωση 145 που παρουσιάζει ο Krafft-Ebing αναφέρεται ακριβώς σε έναν ομοφυλόφιλο άνδρα που συνειδητοποίησε την ομοφυλοφιλία του σε ηλικία είκοσι δύο ετών και άρχισε να πηγαίνει σε πορνεία σε μία προσπάθεια αυτοϊασης (Krafft-Ebing, 1939[1903], σ. 374). Στο ίδιο πνεύμα η ιατρική συμβουλή συχνά περιοριζόταν στην πρόταση για ενίσχυση της θέλησης του «ασθενούς» απέναντι στη «διεστραμμένη» επιθυμία (Weeks, 1990, σ. 29), πράγμα, όμως, που ερχόταν σε σύγκρουση με ισχύουσες θεωρίες για το σεξουαλικό ένστικτο, «υγιές» ή «διεστραμμένο», ως μία ακαταμάχητη ορμή.

Παρά τις αμφιβολίες για την ιασιμότητα της ομοφυλοφιλίας, διατυπώνονται και επιχειρούνται πολυάριθμες θεραπευτικές παρεμβάσεις κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Οι θεραπείες αυτές, συχνά αντιφατικές και χασοτικές για τους «ασθενείς», ποικίλουν ανάλογα με τη θεωρία για την αιτιολογία της ομοφυλοφιλίας στην οποία στηρίζονται. Στα μέσα του 19ου αιώνα, με την κατίσχυση του βιολογικού μοντέλου αιτιολόγησης της ομοφυλοφιλίας, η ιατρική επεμβαίνει θεραπευτικά στο σώμα του «ασθενούς». Η ιδέα ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί παθολογική εκδήλωση του γεννητικού συστήματος, είτε των γεννητικών οργάνων είτε των γεννητικών αδένων, διαμόρφωσε τις ανάλογες θεραπείες. Ο καυτηριασμός της ουρήθρας (Weeks, 1990, σ. 29), η περιτομή, αλλά και ο ευνουχισμός, ως ακραία μορφή θεραπείας της ομοφυλοφιλίας προτείνονται και εφαρμόζονται από τους σεξολόγους (Oosterhuis, 2000, σ. 155; Weeks, 1990, σ. 31)¹⁵². Ο Freud, τέλος, σε υποσημείωση που προσέθεσε στις *Τρεις μελέτες* το 1920, σημειώνει την εμφύτευση όρχεως ως επέμβαση διορθωτική στη σεξουαλικότητα (Freud, 2014[1905], σ. 47).

Με την εισαγωγή ψυχολογικών και κοινωνικών παραμέτρων στη θεώρηση της ομοφυλοφιλίας παρατηρείται μία στροφή των θεραπευτικών παρεμβάσεων από το σωματικό στο ψυχικό πεδίο. Βεβαίως, καμία τέτοια στροφή δεν συνιστά κάθετη ρήξη με το παρελθόν και η βιολογική προσέγγιση ούτε απέκλειε την ψυχολογική ούτε εκτοπίστηκε από αυτήν (Oosterhuis, 2000, σ. 118). Όπως προαναφέρθηκε, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, για παράδειγμα, παρατηρήθηκε η ύπαρξη μαύρης αγοράς όρχεων, ενώ υπήρξαν ομοφυλόφιλοι εθελοντές για μεταμόσχευση όρχεων (Freud, 2014[1905], σ. 47; Mancini, 2010, σ. 58). Μολαταύτα, οι θεραπείες που εφαρμόζονται ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα επικεντρώνουν στην ψυχολογική συγκρότηση του υποκειμένου. Σε συνδυασμό με τη θεώρηση της σεξουαλικότητας ως συνεχούς οι σεξολόγοι διακρίνουν περιπτώσεις ανίατης ομοφυλοφιλίας και αυτές που επιδέχονται θεραπείας. Έτσι, οι άνδρες στους οποίους η ομοφυλοφιλική τάση εκδηλώνεται από πολύ νεαρή ηλικία και εντάσσεται στο πλαίσιο μιας γενικότερης αντιστροφής του σεξουαλικού αισθήματος -όχι δηλαδή μόνο στην επιλογή ερωτικού συντρόφου- θεωρούνται ανίατες περιπτώσεις. Όπως σημείωσε ο Freud για αυτούς, «γενικώς, το να προσπαθήσεις να μετατρέψεις έναν πλήρως ανεπτυγμένο

¹⁵² Ο Greenberg αναφέρει ότι μεταξύ 1916 και 1921 στη Γερμανία τουλάχιστον έντεκα άντρες υποβλήθηκαν σε επέμβαση ευνουχισμού και μεταμόσχευσης υλικού των όρχεων σε μία προσπάθεια θεραπείας της ομοφυλοφιλίας τους (Greenberg, 1988, σ. 419).

ομοφυλόφιλο σε ετεροφυλόφιλο, δεν προσφέρει πολύ μεγαλύτερη προοπτική επιτυχίας από το αντίθετο» (Raitt, 1998, σ. 151). Αντίθετα, οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες διαφαίνονται ίχνη ετεροφυλοφιλίας ή στις οποίες δεν έχει συντελεστεί πλήρης ψυχολογική σεξουαλική αντιστροφή -πρόκειται για παράδειγμα, για την κατηγορία των ψυχικά ερμαφρόδιτων του Krafft-Ebing- υπάρχει προοπτική ίασης.

Η πιο διαδεδομένη μορφή θεραπείας από τα τέλη του 19ου αιώνα και εξής υπήρξε η υπνωτική υποβολή, μια θεραπεία η οποία χρησιμοποιήθηκε ευρέως από Γάλλους ψυχιάτρους στα μέσα του αιώνα. Ο υπνωτισμός είχε εισαχθεί στην ιατρική ήδη στα τέλη του 18ου αιώνα από τον Franz Anton Mesmer (Oosterhuis, 2000, σ. 119), αλλά μόνο μετά τα μέσα του 19ου αιώνα απέκτησε αναγνώριση από την επιστημονική κοινότητα. Ο υπνωτισμός έδινε πρόσβαση σε στρώματα του ασυνείδητου του υποκειμένου, επιτρέποντας την αποκάλυψη πλευρών της ιστορίας και της προσωπικότητάς του. Ως θεραπευτική μέθοδος αναπτύχθηκε κατ' αρχάς στη Γαλλία πριν διαδοθεί και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Οι ψυχιάτροι της σχολής του Nancy ήταν αυτοί που συνδύασαν τον υπνωτισμό με την υποβολή, «μιλώντας με τους ασθενείς [κατά τη διάρκεια της ύπνωσης] για τα κίνητρα των πράξεών τους και παρακινώντας τους να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους στο μέλλον» (Oosterhuis, 2000, σ. 120). Την υπνωτική υποβολή εισήγαγε στη θεραπεία της ομοφυλοφιλίας ο Γερμανός ψυχίατρος Albert von Schrenck-Notzing στο γύρισμα προς τη δεκαετία 1890 (Bullough, 1994, σ. 44; Hekma, 1989, σ. 180). Κατά τη διάρκεια της ύπνωσης ο «ασθενής» ωθούνταν να σκέφτεται τη σεξουαλική επαφή με γυναίκες. Μάλιστα ο Schrenck-Notzing αναφέρει ότι με τη μέθοδο αυτή θεράπευσε ο ίδιος έξι περιπτώσεις ομοφυλόφιλων και έντεκα ο Krafft-Ebing (Weeks, 1990, σ. 31). Είναι ενδεικτικό της διάδοσης της μεθόδου ότι και στην Ελλάδα η ύπνωση διαφημίζεται από την κλινική του Βλαβιανού ως προσφερόμενη θεραπεία (Βλαβιανός, 1910β). Σε συνδυασμό με την υπνωτική υποβολή, η θεραπεία μέσω ύπνωσης γνωρίζει, επομένως, τεράστια διάδοση στην Ευρώπη¹⁵³. Στη Γερμανία εφαρμόζεται από τον Moll για τη θεραπεία της ομοφυλοφιλίας και άλλων «διαστροφών», στην Αυστρία από τον Krafft-Ebing, ο οποίος μάλιστα περιλάμβανε στα μαθήματά του επιδείξεις υπνωτισμού, από τον Charcot και άλλους στη Γαλλία, ενώ την ύπνωση ως θεραπευτική μέθοδο υιοθέτησε και ο Freud. Επιπλέον, ο υπνωτισμός είχε μεγάλη αναγνώριση και από «ασθενείς», οι οποίοι από τη δεκαετία 1880 ζητούσαν όλο και περισσότεροι να τους εφαρμοστεί ως θεραπευτική μέθοδος.

Μία μέθοδος η οποία χρησιμοποιούνταν παράλληλα με τον υπνωτισμό και άλλες θεραπείες ήταν η λεκτική επικοινωνία, η συζήτηση του γιατρού με τον «ασθενή». Η σχέση εμπιστοσύνης που αναπτύσσονταν μεταξύ «ασθενούς» και γιατρού ήταν αυτή που επέτρεπε στον δεύτερο να επηρεάσει και να ενισχύσει τη θέληση του «ασθενούς» ενάντια στις «κακές του έξεις». Ο Krafft-Ebing ονόμασε το είδος αυτό θεραπείας ψυχοθεραπεία και το εφάρμοσε παράλληλα με τον υπνωτισμό (Oosterhuis, 2000, σ. 124). Τη λεκτική αυτή επικοινωνία, που αρχικά ονόμασαν «καθαρτική» θεραπευτική μέθοδο, υιοθέτησαν από το 1893 ο Freud με τον συνεργάτη του Joseph Beuer (Freud, 2014[1905], σ. 66). Ήταν με την ψυχανάλυση ωστόσο, που ο λόγος απέκτησε τη μέγιστη θεραπευτική ισχύ. Όπως μας

¹⁵³ Τα στοιχεία για την εφαρμογή της θεραπείας μέσω ύπνωσης στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες αντλούνται από, Oosterhuis, 2000.

υπενθυμίζει ο Weeks, «ο Freud είχε παρατηρήσει κάποτε ότι τα λόγια είναι μαγικά» (Weeks, 1985, σ. 127).

Από τις αρχές του 20ου αιώνα ο Freud σταδιακά διαχώρισε την πορεία του από αυτή της σεξολογίας (Bullough, 1994, σ. 61; Weeks, 1985, σ. 127). Η ψυχαναλυτική προσέγγιση που διαμόρφωσε είναι αυτή που θα λειτουργήσει, όχι μόνο ως επιστημονικό παράδειγμα αλλά και ως θεραπεία, και θα επικρατήσει από τη δεκαετία του 1920 έναντι όλων των προηγούμενων θεραπευτικών προσεγγίσεων. Ως στόχο της η φροϋδική ψυχανάλυση έθεσε την αποκάλυψη των ψυχικών μηχανισμών της σεξουαλικής λειτουργίας. Υπό αυτό το πρίσμα, το ενδιαφέρον του Freud για την ομοφυλοφιλία εστιάζει στους ψυχικούς μηχανισμούς που οδηγούν στην επιλογή του ομόφυλου ερωτικού αντικειμένου (Weeks, 1985, σ. 152). Ο Freud θεωρούσε αδύνατη τη μεταστροφή ενός απολύτως ομοφυλόφιλου προσώπου (Raitt, 1998, σ. 151; Waters, 1998, σ. 168; Weeks, 1985, σ. 150). Σε επιστολή του προς τη μητέρα κάποιου ομοφυλόφιλου αναφέρει ότι η ομοφυλοφιλία «δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως ασθένεια· πιστεύουμε ότι είναι παραλλαγή της σεξουαλικής λειτουργίας, η οποία προκύπτει από μία συγκεκριμένη αναστολή της σεξουαλικής ανάπτυξης» (Weeks, 1985, σ. 155). Ο Freud, επομένως, ήταν μάλλον συγκρατημένος ως προς τη δυνατότητα θεραπείας της ομοφυλοφιλίας, πολύ περισσότερο που δεν δούλεψε ο ίδιος με περιπτώσεις ομοφυλόφιλων (Lang και Sutton, 2016, σ. 437). Η αντίληψη και αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας από την ψυχανάλυση αναπτύχθηκε επί της ουσίας από τους επιγόνους του Freud (Weeks, 1985, σ. 151). Ειδικότερα, ο μαθητής του Freud, Isidor Sadger εφάρμοσε την ψυχανάλυση προκειμένου να διερευνήσει τα αίτια της ομοφυλοφιλίας και να εφαρμόσει τα πορίσματά της στην κλινική πράξη (Lang και Sutton, 2016, σ. 421). Ο ίδιος υποστήριξε το 1915 ότι ήταν δυνατή η μεταστροφή των ομοφυλόφιλων τάσεων ενός προσώπου μέσω της ψυχανάλυσης, με προϋπόθεση την έντονη επιθυμία του «ασθενούς» για θεραπεία (Mancini, 2010, σ. 76). Ως επιτυχημένη θεραπεία ο Sadger, δεν όριζε απλώς τη μεταστροφή της συμπεριφοράς του ομοφυλόφιλου, αλλά την αλλαγή του ερωτικού του «ιδεώδους» (Lang και Sutton, 2016, σ. 431). Πίσω από τη στόχευση αυτή βρίσκεται η πεποίθηση του Sadger ότι κάθε άνθρωπος, ασχέτως της σεξουαλικής κατεύθυνσης με την οποία παρουσιάζεται στον αναλυτή, διαθέτει στο υποσυνείδητό του μνήμες τόσο ομόφυλων όσο και «φυσιολογικών», δηλαδή ετερόφυλων, επιθυμιών. Επομένως, η κλινική παρέμβαση του Sadger στόχευε ακριβώς στην ανάσχυση στο συνείδητό του «ασθενούς» αυτών των πρωτογενών ετεροφυλοφιλικών εμπειριών και αναμνήσεων (Lang και Sutton, 2016, σ. 434). Η θεραπευτική παρέμβαση του Sadger, και άλλων σύγχρονών του μαθητών του Freud, στην ομοφυλοφιλία δεν είχε την επιτυχία που προσδοκούσε, καθώς τα αποτελέσματα της θεραπείας δεν φαίνεται να ήταν μόνιμα. Σύμφωνα με έναν άλλο μαθητή του Freud, τον Ferenczi, αυτό που μπορούσε να επιτύχει η ψυχανάλυση στην περίπτωση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας ήταν μάλλον μία βελτίωση της κατάστασης, παρά μία οριστική θεραπεία (Lang και Sutton, 2016, σ. 437).

Συνοψίζοντας, η ανδρική ομοφυλοφιλία αποτέλεσε το κατεξοχήν αντικείμενο, συστατικό στοιχείο, θα μπορούσε να ειπωθεί, του επιστημονικού πεδίου της σεξολογίας που αναδύθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα στην Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη. Αρχικά ως μελέτη των επονομαζόμενων σεξουαλικά ενδιάμεσων ή του αντίστροφου σεξουαλικού ενστίκτου, η σεξολογία στηρίχθηκε στο βιολογικό μοντέλο της ομοφυλοφιλίας και στη θεωρία της κληρονομικής εκφύλισης ως το κατεξοχήν εξηγητικό πλαίσιο για την

ομοφυλοφιλία. Από τις αρχές του 20ου αιώνα όμως, και ειδικά μετά την εμφάνιση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης, παρατηρείται μία διττή στροφή. Στο επίπεδο της θεωρίας εγκαταλείπεται προοδευτικά η θεωρία της εκφύλισης, αργότερα στη Γαλλία σε σχέση με τη Γερμανία και τη Βρετανία, και επικρατούν ψυχολογικές θεωρίες, με επικρατέστερη αυτή της ψυχανάλυσης. Στο επίπεδο της θεραπευτικής παρέμβασης εισάγονται προοδευτικά παρεμβάσεις στον ψυχισμό και την προσωπικότητά του ομοφυλόφιλου, χωρίς ωστόσο να εγκαταλείπονται και οι παρεμβάσεις στο σώμα κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η σεξολογία διέγραψε μία πορεία εντυπωσιακής ανάπτυξης όχι μόνο στην Ευρώπη, καθώς γρήγορα η μελέτη της σεξουαλικής συμπεριφοράς του ανθρώπου και των αποκαλούμενων διαστροφών της διαχύθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη (Fuechtner, Haynes και Jones, 2018α). Στην αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού από την ιατρική κοινότητα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους θα στρέψουμε στη συνέχεια την προσοχή μας.

Κεφάλαιο 3: Ο ιατρικός λόγος για την ανδρική ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα

«φυσιολογικός ο ερεθισμός, όστις διεγείρει το γενετήσιον αίσθημα παρά μεν τω ανδρί είνε η γυνή,

παρά δε τη γυναικί ο ανήρ»

Βάφας, 1903, σ. 318

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε τη διαμόρφωση του ιατρικού λόγου για την ανδρική ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα, από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο. Θα σημειώσουμε εξ αρχής ότι σε αντίθεση με τη βιβλιογραφική έκρηξη που παρατηρείται μετά τα μέσα του 19ου αιώνα στην Ευρώπη στα ζητήματα που αφορούν στις αποκαλούμενες σεξουαλικές «διαστροφές», η σχετική βιβλιογραφία στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Απουσιάζουν από την ελληνική ιατρική βιβλιογραφία κατά το παραπάνω διάστημα εργασίες είτε πρωτότυπες είτε μεταφρασμένες που να εστιάζουν αποκλειστικά στις σεξουαλικές «διαστροφές» γενικότερα, και την ανδρική ομοφυλοφιλία που συγκαταλεγόταν σε αυτές. Επομένως, λόγω απουσίας εξειδικευμένων μελετών στα ελληνικά, η παρούσα συζήτηση στηρίζεται στη μελέτη των ιατρικών πραγματειών και άρθρων που συνέγραψαν ή μετέφρασαν Έλληνες γιατροί και στα οποία γίνεται αναφορά στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας. Η κάλυψη της σχετικής ιατρικής βιβλιογραφίας δεν είναι εξαντλητική, λόγω πρακτικών δυσκολιών¹⁵⁴, είναι ωστόσο εκτενής. Προκειμένου να τεθεί το πλαίσιο του επιστημονικού διαλόγου για το θέμα που μας ενδιαφέρει, κρίνεται σκόπιμο να εκτεθεί κατ' αρχάς η διαμόρφωση της ιατρικής επιστημονικής κοινότητας και εκπαίδευσης στην Ελλάδα, καθώς και οι αντιλήψεις που διατυπώνονται από την κοινότητα αυτή σε σχέση με τη γενετήσια ζωή γενικότερα. Πριν στραφούμε, ωστόσο, στην εξέταση των ζητημάτων αυτών, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στις πηγές οι οποίες μελετήθηκαν για τη συγγραφή του παρόντος κεφαλαίου.

3.1. Τα ιατρικά κείμενα για την ανδρική ομοφυλοφιλία

Το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας και γενικότερα η γενετήσια ζωή εισέρχεται στον ελληνικό ιατρικό λόγο της εποχής που εξετάζουμε με τρεις διαφορετικές κατηγορίες μελετών. Αρχικά, από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής, εντοπίζεται στα εγχειρίδια ιατροδικαστικής σε σχέση με ζητήματα που αφορούν όχι μόνο την προσβολή ή εγκλήματα κατά των ηθών αλλά και στο σύνολο των εκδηλώσεων που σχετίζονται με τη γενετήσια ζωή -γάμος, συνουσία, κύηση, τοκετός, κτλ. Τα συγγράμματα αυτά υπογράφουν Έλληνες ιατροδικαστές, ακαδημαϊκοί και μη. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, εκδίδονται και κυκλοφορούν ιατρικά βιβλία και άρθρα που περιέχουν συμβουλές γάμου και ανατροφής των παιδιών, βιβλία που εκλαϊκεύουν τη γνώση για τη γενετήσια ζωή πρεσβεύοντας

¹⁵⁴ Ιατρικά συγγράμματα της υπό μελέτη περιόδου βρίσκονται διασκορπισμένα σε πολλές και διαφορετικές βιβλιοθήκες της χώρας. Η παρούσα μελέτη στηρίχθηκε σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, καθώς και σε διαδικτυακές βιβλιοθήκες, όπως το πρόγραμμα Anemi του Πανεπιστημίου Κρήτης και η ιστοσελίδα της Βουλής.

ταυτοχρόνως την ανάγκη σεξουαλικής αγωγής (Γαλανός, 1888; Κυριακίδης, 1900; Μωυσειδής, 1925; Κατσίγρα, 1935; κ.α.), και τέλος, άφθονη είναι η βιβλιογραφία για τα αφροδίσια νοσήματα, τα οποία περιγράφονται ως μάλιστα της ελληνικής κοινωνίας (Βλαβιανός, 1902; Ευαγγέλου, 1924; Ανωνύμου, 1928; Δρακουλίδης, 1935). Τα ιατροδικαστικά συγγράμματα και άρθρα είναι γραμμένα από Έλληνες ιατροδικαστές. Η ιατρική ειδικότητα την οποία υπηρετούν σχεδόν όλοι οι συγγραφείς των συγγραμμάτων των δύο τελευταίων κατηγοριών είναι η νευρολογία - ψυχιατρική, όπως συμβαίνει και στην Ευρώπη¹⁵⁵.

Εκτός από τα ιατρικά συγγράμματα η έρευνα επεκτάθηκε και σε ιατρικά περιοδικά της εποχής¹⁵⁶. Σε αυτά η αναφορά στη σεξουαλική δραστηριότητα απαντάται κυρίως στις μελέτες για μία από τις αποκαλούμενες μάλιστα της εποχής, τα αφροδίσια νοσήματα. Η διάδοση των αφροδισίων νόσων αποδίδεται στην πορνεία, ένα θεωρούμενο μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα της εποχής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συντάκτης των *Αρχείων Ιατρικής και Βιολογίας*, «Τα εκ του εταιρισμού κακά ελυμαίνοντο και λυμαινόνται την κοινωνίαν ημών» (Ανωνύμου, 1915, σ. 58). Στα ιατρικά περιοδικά που εξετάστηκαν λείπουν άρθρα σχετικά με τις «σεξουαλικές διαστροφές» με εξαίρεση το μοναδικό εξειδικευμένο ψυχιατρικό περιοδικό *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*. Στην *Επιθεώρησι* δημοσιεύθηκε το μοναδικό άρθρο που εντοπίσαμε το οποίο εστιάζει αποκλειστικά στην ανδρική ομοφυλοφιλία, και αποτελεί μετάφραση από τα γαλλικά, άρθρου του Ελβετού νευροανατόμου και ψυχιάτρου, Auguste Forel¹⁵⁷.

Ιδιαίτερη αναφορά τέλος, οφείλεται στις μεταφράσεις συγγραμμάτων και άρθρων στα ελληνικά. Αυτές αφορούν σε βιβλία ή άρθρα κυρίως Γάλλων και Γερμανών γιατρών. Όπως σημειώνει ο Αριστοτέλης Κούζης¹⁵⁸, οδηγός των Ελλήνων γιατρών στη διαμόρφωση και θεμελίωση σύγχρονης ιατρικής παιδείας υπήρξε η «εν τη Εσπερία Ευρώπη» πρόοδος. Αυτήν παρακολουθώντας, συνεχίζει, με μεγάλους κόπους, μέσα από αντιξοότητες και κινούμενοι από πατριωτισμό οι πρώτοι γιατροί Καθηγητές της Ιατρικής σχολής, «κατώρθωσαν από της καταστάσεως της νηπιότητος, αφ' ης ανέλαβον την Ελληνικήν ιατρικήν, να παραδώσωσιν αυτήν ανδρωθείσαν εις τους επιόντας» (Κούζης, 1939, σ. 7). Το χρέος των Ελλήνων επιστημόνων προς τους Ευρωπαίους δασκάλους τους διατυπώνει με τον πλέον γλαφυρό τρόπο ο Ανδρεόπουλος στον πρόλογο της *Επιτομή[ς] Ιατροδικαστικής* του, «Το σύγγραμμα τούτο επιγραφόμενον ΕΠΙΤΟΜΗ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ δεν είναι έργον

¹⁵⁵ Από τους γιατρούς τα έργα των οποίων εξετάζονται εδώ μόνο ο Μωυσής Μωυσειδής ήταν γυναικολόγος, ο Ηλίας Πέτρου ήταν γιατρός και φυσικοθεραπευτής και ο Αριστείδης Πανάς παιδίατρος.

¹⁵⁶ Πρόκειται για τα τεύχη που διατίθενται στις βιβλιοθήκες από τα εξής περιοδικά: *Αρχεία Ιατρικής*, *Αρχεία Ιατρικής και Βιολογίας*, *Ασκληπιός: Μηνιαίον Ιατρικόν Περιοδικόν*, *Ασκληπιός: Μηνιαίον Ιατρικόν Σύγγραμμα*, *Η εν Αθήναις Ιατρική Μέλισσα*, *Ιατρική Εφημερίς: Εβδομαδιαίον Όργανον των Ιατρών*, *Ιατρική Εφημερίς του Στρατού*, *Ιπποκράτης: Περιοδικόν Σύγγραμμα των Ιατρικών Επιστημών*, *Υγεία: Περιοδικόν της Δημόδους Υγιεινής*, *Υγεία: Μηνιαίον Περιοδικόν Υγιεινής και Πρακτικής Ιατρικής*, *Υγεία: Περιοδικόν προς Διάδοσιν παρά τω Λαώ Υγιεινών Γνώσεων*, *Υγεία: Μηνιαίον Εικονογραφημένον Περιοδικόν Πρακτικής Υγιεινής*, και *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*.

¹⁵⁷ Ειδική αναφορά στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησι* θα γίνει στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁵⁸ Ο Αριστοτέλης Κούζης υπήρξε γιατρός με μετεκπαίδευση στη Γαλλία και τη Γερμανία. Υπήρξε Καθηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, και δραστηριοποιήθηκε με ποικίλους τρόπους σε ζητήματα που αφορούσαν στην πολιτική της υγείας.

κυρίως ιδιόν μου· αλλά των σοφών Γάλλων Βριάνδου (Briand) και Βροσσώνος (Brosson) και του πολυμαθεστάτου Ιταλού, ποτέ ιατροδιδασκάλου μου Πουκινώτου (Puccinotti). Εκ των πρώτων μετεγλώτισσα ελευθέρως την κυρίως Ιατροδικαστικήν ύλην· εκ του δευτέρου τα υπομνήματα της Ιταλικής εκείνης πολυμαθείας επί του Ιουδαϊκού, αρχαίου Ελληνικού και Ρωμαϊκού δικαίου» (Ανδρεόπουλος, 1846, χ.σ.). Στο εσωτερικό της μελέτης του, ωστόσο, ο Ανδρεόπουλος δεν προσδιορίζει ποια ακριβώς σημεία αποτελούν μετάφραση· φαίνεται ότι δεν αμφισβητείται ούτε η αυθεντία των «σοφών» Ευρωπαϊών δασκάλων ούτε η δική του «σοφή» επιλογή των κατάλληλων έργων και αποσπασμάτων. Επιπλέον, και μόνη η αναφορά στην ευρωπαϊκή προέλευση του πονήματος φαίνεται να συνιστά εγγύηση εγκυρότητας αφού υπάρχουν έργα που απλώς αναγράφουν ότι αποτελούν μεταφράσεις ξένων συγγραμμάτων, χωρίς να αναφέρουν τους συγγραφείς τους (π.χ. Καλλιβωκάς, 1923; Αωνύμου, 1928). Στα ιατρικά περιοδικά τέλος, η εμφάνιση μεταφρασμένων στα ελληνικά άρθρων διακεκριμένων Ευρωπαϊών επιστημόνων φαίνεται να προσθέτει στο κύρος του περιοδικού¹⁵⁹. Οι μεταφράσεις ξένων άρθρων, όπως και ξένων εγχειριδίων, επιλέγονται από τους γιατρούς μεταφραστές τους, προκειμένου να μεταφέρουν στο ελληνικό κοινό, ιατρικό και ευρύτερο, την αιχμή της ευρωπαϊκής ιατρικής επιστήμης. Γνωρίζουμε ότι η μετάφραση δεν αποτελεί ιδεολογικά ουδέτερη ούτε κατά γράμμα απόδοση ενός πρωτοτύπου σε άλλη γλώσσα, αλλά νέα δημιουργία με τις δικές της πολιτικές, ιδεολογικές επιλογές και στοχεύσεις (Bauer 2003). Η ίδια η επιλογή συγκεκριμένων κειμένων και όχι άλλων προς μετάφραση υποστηρίζουμε ότι είναι δηλωτική της τοποθέτησης του μεταφραστή ή επιμελητή. Θεωρώντας, επομένως, ότι τα συγκεκριμένα κείμενα επιλέγονται από τους Έλληνες γιατρούς για να υπηρετήσουν τη συγκρότηση του ελληνικού ιατρικού λόγου, και των ευρύτερων στόχων που ο λόγος αυτός υπηρετεί, τα συμπεριλάβαμε στο παρόν κεφάλαιο. Είναι τέλος, εξαιρετικά ενδιαφέρον για τη συγκρότηση της κατηγορίας της σεξουαλικής «διαστροφής» στην Ελλάδα το γεγονός ότι παρά τη σπουδαιότητα της εγχώριας μεταφραστικής δραστηριότητας τα μεγάλα έργα της σεξολογίας για τις σεξουαλικές «διαστροφές» δεν μεταφράστηκαν στα ελληνικά¹⁶⁰.

3.2. Η διαμόρφωση της ιατρικής επιστήμης στην Ελλάδα

Η πορεία της ιατρικής στην Ελλάδα ακολουθεί την αντίστοιχη αυτής στη Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη. Όπως και εκεί, μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους η ιατρική επιστήμη αναδεικνύεται ως η κατ' εξοχήν αρμόδια να εξετάσει και να ρυθμίσει τα ζητήματα που άπτονται όχι μόνο της σωματικής και ψυχικής υγείας του πληθυσμού αλλά και της ηθικής του συγκρότησης. Πολλά είναι τα νοσήματα, άλλωστε, που αποδίδονται από τους

¹⁵⁹ Ο Βλαβιανός, για παράδειγμα, τονίζει προλογικά ότι ο ίδιος ο Auguste Forel, απέστειλε άρθρο του για δημοσίευση στη *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρηση* (Βλαβιανός, 1905β, σ. 72). Η δημοσίευση μεταφρασμένων άρθρων τους στην *Επιθεώρηση*, επομένως συνιστά δείγμα εμπιστοσύνης των μεγάλων Ευρωπαϊών δασκάλων.

¹⁶⁰ Στην αναγγελία θανάτου του Krafft-Ebing στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρηση*, αναφέρεται: «τα έργα αυτού μετεφράσθησαν εις πλείστας Ευρωπαϊκάς γλώσσας· εις την ελληνικήν ουδέν» (Αωνύμου, 1903, σ. 154).

γιατρούς σε ηθικά ελλείμματα των ανθρώπων¹⁶¹. Ο ιατρικός λόγος είναι συχνά λόγος ηθικολογικός, λόγος που εκκινεί από τις κοινωνικές συμβάσεις και νόρμες της εποχής και όχι από την παρατήρηση των βιολογικών σημείων. Ο γιατρός και στην Ελλάδα, όπως και στην Ευρώπη, φιλοδοξεί να αναδειχθεί σε βασικό ρυθμιστικό παράγοντα τόσο της υγείας όσο και της συμβατής με τα ήθη συμπεριφοράς του πληθυσμού. Όπως παρατηρεί ο γιατρός Σίμων Αποστολίδης παραπέμποντας στον Michelet¹⁶²: «Πρέπει η Δικαιοσύνη να γείνη Ιατρική, φωτιζομένη υπό των φυσιολογικών επιστημών και εκτιμώσα την μερίδα του *μοιραίου*, την υπεισερχομένην εις τας ελευθέρας πράξεις... Πρέπει η Ιατρική να γείνη Δικαιοσύνη και Ηθική· πρέπει ο ιατρός, δικαστής γνώστης της ενδομήχου ζωής του ανθρώπου να εισέλθη εις την εξέταση των φυσικών αιτίων, τα οποία προξενούσι το ηθικόν κακόν, την ηθικήν νόσον» (Αποστολίδης, 1889, σ. 297)¹⁶³.

Η ανάπτυξη της ιατρικής στην Ελλάδα, παρακολουθεί και διατηρεί στενή επαφή με τις εξελίξεις της ιατρικής στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα στη Γερμανία, Αυστρία και Γαλλία¹⁶⁴. Η σχέση του ελληνικού ιατρικού χώρου με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό αποτυπώνεται και στις βιογραφίες των Ελλήνων γιατρών της εποχής που εξετάζουμε: σχεδόν στο σύνολό τους, αν δεν έχουν σπουδάσει εξ ολοκλήρου στην Ευρώπη, έχουν οπωσδήποτε εξειδικευτεί στα πανεπιστήμια και τα νοσοκομεία της Γαλλίας, της Γερμανίας, και αλλού (Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014; Trubeta, 2013, σ. 42; Βλαδίμηρος και Φραγκίδης, 2002; ειδικά για την ψυχιατρική εξειδίκευση, Ατζινά, 2004). Ειδικότερα για τις υψηλές θέσεις στην ιατρική, σημειώνει ο Πλουμπίδης, «οι ειδικές σπουδές στο εξωτερικό λειτούργησαν σαν όρος, σχεδόν σαν τυπικό προσόν» για την κατάληψή τους (Πλουμπίδης, 1989, σ. 130)¹⁶⁵. Τα βιογραφικά σημειώματα που συνοδεύουν τις δημοσιεύσεις των Ελλήνων γιατρών απαριθμούν, εκτός από τα πτυχία που έχουν αποκτήσει, τους τόπους εξειδίκευσης -ενίοτε και το όνομα του Καθηγητή υπό τον οποίον έχουν εργαστεί- τη συμμετοχή τους ως μελών σε επιστημονικούς συλλόγους του εξωτερικού, καθώς και τις ανακοινώσεις ή ομιλίες τους σε ευρωπαϊκά ιατρικά συνέδρια¹⁶⁶. Δεν λείπει σε κάποιες περιπτώσεις και η αναδημοσίευση επαινετικών επιστολών ή διακρίσεων που ο Έλληνας γιατρός έχει λάβει από διαπρεπείς Ευρωπαίους γιατρούς και ιατρικές ενώσεις¹⁶⁷.

¹⁶¹ Για παράδειγμα, αναφέρεται στα σχετικά συγγράμματα η κατηγορία της ηθικής παραφροσύνης (Αποστολίδης, 1889). Επίσης, τα αφροδίσια νοσήματα αποτελούν κατεξοχήν νοσήματα που συνδέονται με ηθικό έλλειμμα.

¹⁶² Ο Αποστολίδης δεν διευκρινίζει αν αναφέρεται στον Jules Michelet, γάλλο ιστορικό, ή σε άλλο πρόσωπο. Η προέλευση της παραπομπής του είναι το έργο του Paul Moreau (de Tours), *Des aberrations du sens génésique* (1880).

¹⁶³ Στο έργο της αυτό η ιατρική βρήκε στην Ελλάδα ανταγωνίστρια τη νομική επιστήμη, η οποία μέσω της εγκληματολογίας είχε ρόλο ρυθμιστικό σε σχέση με εγκληματικές συμπεριφορές οι οποίες έβλαπταν τα ήθη. Βλ. σχετικά, Αβδελά, 2017β.

¹⁶⁴ Για τις σχέσεις με την ευρωπαϊκή επιστήμη και την ανάπτυξη της έρευνας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, βλ. Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014.

¹⁶⁵ Αυτό αποτελεί μία γενικότερη τάση που παρατηρείται στους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών από την αρχή της ίδρυσής του (Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014, σ. 8).

¹⁶⁶ Επίσης προβάλλεται η συνεργασία με το περιβάλλον του παλατιού, π.χ. Ανδρεόπουλος, 1846, σ. ζ'. Πληρέστερα βιογραφικά σημειώματα δημοσιευμένα από τους ίδιους τους γιατρούς συναντούμε τον 20ο αιώνα, π.χ. Δρακουλίδης (1930) και Βλαβιανός (1903).

¹⁶⁷ Για παράδειγμα, στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησι* ο Βλαβιανός παραθέτει συστατικές επιστολές έγκριτων επιστημόνων της εποχής -μεταξύ αυτών ο Max Nordau- οι οποίες πιστοποιούν την επιστημονική του αξία (Βλαβιανός, 1911β, σ. 130-132).

Επίσημος φορέας της ιατρικής γνώσης στην Ελλάδα είναι η Ιατρική Σχολή του Οθωνείου, αρχικά, Πανεπιστημίου Αθηνών που ιδρύθηκε το 1837¹⁶⁸. Η ίδρυση του Πανεπιστημίου προβλήθηκε από την πολιτική και πνευματική ηγεσία της εποχής ως επιστροφή της παιδείας στον τόπο καταγωγής της, εντάσσοντάς το στο εθνικό σχέδιο συγκρότησης του νεαρού ελληνικού κράτους (Κούζης, 1939, σ. 4). Όπως σημειώνουν οι Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, η πανεπιστημιακή κοινότητα της εποχής θεωρούσε ότι, «Το πανεπιστήμιο, το προσφιλέσ ενδιαιτήμα των Μουσών, θα επανεγκαθιστούσε τον πολιτισμό, μετά την εκδίωξή του, στην αρχαία πατρίδα του» (Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014, σ. 17). Με την ίδρυση του Πανεπιστημίου όχι μόνο δινόταν η δυνατότητα σε Έλληνες να σπουδάσουν την ιατρική επιστήμη στον τόπο και στη γλώσσα τους, αλλά παρέχονταν και μία διασφάλιση ελέγχου των τίτλων σπουδών¹⁶⁹. Από τα πρώτα μαθήματα που διδάσκονταν στην Ιατρική υπήρξε η Ιατροδικαστική με πρώτο Καθηγητή τον Αχιλλέα Γεωργαντά στην έδρα της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας. Η συστηματική διδασκαλία της Ψυχιατρικής, αντίθετα, ξεκίνησε αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1883, με τον Μιχαήλ Κατσαρά, ο οποίος υπήρξε ο εισηγητής της νευρολογίας - ψυχιατρικής στην Ελλάδα και πρώτος καθηγητής της έδρας. Μέχρι τότε, τα νευρικά και ψυχικά νοσήματα αποτελούσαν αντικείμενο διδασκαλίας εκτάκτων καθηγητών χωρίς εξειδίκευση στη νευρολογία - ψυχιατρική (Κούζης, 1939, σ. 32). Είναι στο πλαίσιο αυτών των δύο ειδικοτήτων, όπως προαναφέραμε, που συναντάμε τις πρώτες αναφορές στις δυσλειτουργίες της γενετήσιας ζωής, και την ανδρική ομοφυλοφιλία ειδικότερα.

3.3. Λόγος περί της «γενετήσιας ζωής ή ορμής»

Ο ιατρικός λόγος «περί έρωτος ομοφύλου» διατυπώνεται μέσα στο πλαίσιο της ιατρικής αντίληψης της εποχής για τη γενετήσια ζωή/ορμή γενικότερα. Θα πρέπει κατ' αρχάς να παρατηρήσουμε ότι και στην Ελλάδα των μέσων του 19ου αιώνα, όπως και στην Ευρώπη, η γενετήσια ορμή και οι «παρεκτροπές» της αποτελούν αντικείμενο της ιατρικής επιστήμης. Στο σύνολο των ιατρικών έργων που εξετάστηκαν, η γενετήσια ορμή εμφανίζεται ως ο φυσιολογικός/βιολογικός εκείνος μηχανισμός που ωθεί τους ανθρώπους στη συνουσία και επομένως στην αναπαραγωγή του είδους. Ως τέτοιος, ο μηχανισμός της γενετήσιας ορμής εμφανίζεται ως έμφυτος στους ανθρώπους, δηλαδή ως τμήμα της φύσης του ανθρώπου, και είναι εκείνος που «φυσιολογικά» ωθεί τον άνδρα προς τη γυναίκα και αντιστρόφως. Υπό την έννοια αυτή, η επιστήμη που αναδεικνύεται ως αρμόδια να μελετήσει τη φυσιολογία, αλλά και την παθολογία, της γενετήσιας ορμής, να μελετήσει επομένως την «κανονική» αλλά και την «ανώμαλη» λειτουργία της, είναι η ιατρική. Η ιατρική επιστήμη, επομένως, συνιστά την αυθεντία η οποία αποφαινεται για την υγεία/κανονικότητα ή την νόσο/ανωμαλία της γενετήσιας ζωής των ανθρώπων. Με τον τρόπο αυτόν, συνιστά μία από

¹⁶⁸ Το Πανεπιστήμιο ιδρύθηκε το 1837 με την έκδοση του διατάγματος «Περί συστάσεως του Πανεπιστημίου», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αρ. 16. Η ιατρική ήταν ένα από τα πρώτα τμήματα του Πανεπιστημίου αυτού (Τόγια, 2010). Μετονομάστηκε σε Εθνικόν Πανεπιστήμιον με τον νόμο ΓΩΚΓ' του 1862, με απόφαση της Προσωρινής κυβέρνησης μετά την έξωση του Όθωνα. Για την πρώτη εκατονταετία του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και της Ιατρικής του Σχολής, βλ. Κούζης, 1939; Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014.

¹⁶⁹ Ο Κούζης κάνει λόγο για σωρεία εμπειρικών γιατρών και αγυρτών που έρχονταν στην Ελλάδα ως δήθεν γιατροί εκπαιδευθέντες στο εξωτερικό (Κούζης, 1939, σ. 3).

τις επιστήμες που επεμβαίνει ελεγκτικά και ρυθμιστικά στην ανθρώπινη γενετήσια ζωή (Foucault, 2011[1976])¹⁷⁰.

Έτσι, η ιατρική μελετά, για παράδειγμα, την κατασκευή των γεννητικών οργάνων και την καταλληλότητά τους για την αναπαραγωγή, την εξέλιξη του γενετήσιου ενστίκτου στον άνθρωπο από τη γέννησή του, τη λειτουργία των ορμονών που καθορίζουν τη γενετήσια λειτουργία, κτλ. Τα κριτήρια της ιατρικής ρύθμισης της σεξουαλικής ζωής, ωστόσο, δεν περιορίζονται στη φυσιολογική/βιολογική παράμετρο. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η κοινή αναφορά στα ιατρικά συγγράμματα του θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο επιτελείται -και οφείλει να επιτελείται- η γενετήσια ζωή: αυτό δηλαδή, της έγγαμης σχέσης. Ο Γεώργιος Βάφας, ένας από τους πρώτους καθηγητές Ιατροδικαστικής στο ελληνικό πανεπιστήμιο¹⁷¹, διακηρύσσει «τον γάμον ως την μόνη εκπλήρωση του ετέρου θεμελιώδους νόμου της φύσεως, της διαιωνίσεως του είδους» (Βάφας, 1903, σ. 329). Ενώ, τρεις περίπου δεκαετίες αργότερα, ο Μωυσής Μωυσειδής¹⁷² ξεκινά το έργο του για την *Υγιεινή των φύλων*, με τη διακήρυξη ότι «Η γενετήσιος ζωή του ανθρώπου είναι στενώτατα συνδεδεμένη με τον γάμον» (Μωυσειδής, 1930, σ. 3). Δεν αγνοούν οι γιατροί της εποχής την πολιτισμική διάσταση και την ποικιλία των θεσμών και των ηθών, ωστόσο αποδέχονται και υπηρετούν, χωρίς αμφισβήτηση, τα ηθικά και κοινωνικά προτάγματα της ελληνικής κοινωνίας της εποχής τους. Κάθε παρέκκλιση από το πρότυπο που θέτει η γενετήσια ζωή του έγγαμου ζεύγους άνδρα και γυναίκας, καθώς και κάθε «υπερβολή» της σεξουαλικής δραστηριότητας συνιστά είτε εκδήλωση νόσου είτε κίνδυνο για νόσο (βλ. και Avdela, κ.α., 2020, σ. 4). Έτσι, η πλήρης και μακροχρόνια εγκράτεια των αγάμων, ή αντίθετα, η υπερβολική, σύμφωνα με τα μέτρα του γιατρού, συχνότητα και ένταση της συνουσίας στο έγγαμο ζεύγος, συνιστούν παράγοντες κινδύνου για την υγεία: «Η τε απόλυτος αποχή και η μεγάλη κατάχρησις των αφροδισίων ηδονών είναι δύο άκρα αμφότερα προσκρούοντα εις τους φυσικούς και ηθικούς νόμους» (Débay, 1898, σ. 136). Επιπλέον, κάθε εκτροπή από την πράξη της προς αναπαραγωγή συνουσίας σε μία κοινωνία η οποία θεωρεί τον γάμο ως θεμέλιό της, όπως για παράδειγμα, η πρωκτική συνουσία, ο αυνανισμός ή οι ομόφυλες σχέσεις, συνιστούν ανωμαλία, διαστροφή, νόσο.

Ως αυθεντίες της φυσιολογίας της γενετήσιας ζωής, επομένως, οι γιατροί αναλαμβάνουν να εκπαιδεύσουν το κοινό στην υγιεινή της «γενετησίου ζωής», και επιπλέον καλούνται να γνωμοδοτήσουν επί των φυσιολογικών ή μη συμπεριφορών που άπτονται της σεξουαλικής ορμής και πράξης. Έτσι, από τις πρώτες δεκαετίες της σύστασης του ελληνικού κράτους, εκδίδονται ή μεταφράζονται συγγράμματα που δίνουν οδηγίες για τον έγγαμο βίο (Γαλανός, 1888; Débay, 1898), που εξετάζουν την ιατρική πραγματογνωμοσύνη σε ζητήματα

¹⁷⁰ Μία ακόμη επιστήμη που θα διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στη ρύθμιση της γενετήσιας ζωής είναι αυτή της νομικής, μέσω της εγκληματολογίας ιδιαίτερα. Η διερεύνηση, ωστόσο, της διάστασης αυτής υπερβαίνει τα όρια της παρούσας μελέτης. Βλ. σχετικά Αβδελά, 2017β.

¹⁷¹ Ο Γεώργιος Βάφας διαδέχθηκε τον Αχιλλέα Γεωργαντά στην έδρα της Ιατροδικαστικής - Τοξικολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Για την ιστορία της Ιατροδικαστικής στην Ελλάδα, Παρλαπάνης, 2014.

¹⁷² Ο γυναικολόγος Μωυσής Μωυσειδής (1880-;) υπήρξε γνωστός ευγονιστής. Διετέλεσε Διευθυντής του ιατρικού περιοδικού *Υγεία*, μέλος αντεπιστέλλον της Μαιευτικής και Γυναικολογικής Εταιρείας Παρισίων, της Association des Gynécologues et Obstétriciens de Langue Francaise και της Γαλλικής Εταιρείας της Ευγονικής. Υπήρξε επίσης μέλος του Institute Intern d' Anthropologie και της Ακαδημίας Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών Φιλαδέλφειας.

που άππονται του νόμου (Ανδρεόπουλος, 1846; Ζαβιτζιάνος, 1850; Γεωργαντάς, 1889; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899; Βάφας, 1903) και που τέλος αφορούν στη φυσιολογία της γενετήσιας λειτουργίας (Αωνύμου, 1923; Μωυσειδης, 1930).

Το κομβικό σημείο στην ιατρική αντίληψη και αντιμετώπιση της σεξουαλικής ζωής είναι ακριβώς η σύνδεσή της με την ανθρώπινη αναπαραγωγή στο πλαίσιο της έγγαμης σχέσης. Η απόλαυση που αντλεί το ζεύγος από τη συνουσία δεν συνιστά παρά ένα τέχνασμα της φύσης, προκειμένου να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του είδους. Όπως βεβαιώνει ο Γεώργιος Κυριακίδης¹⁷³, «Την ηδονήν ταύτην αναμφιβόλως η Φύσις έδωκεν ως επαγωγόν δια την διαιώνισιν του ανθρωπίνου γένους» (Κυριακίδης, 1900, σ. 50)¹⁷⁴, ενώ λίγες δεκαετίες αργότερα ο Ηλίας Πέτρου¹⁷⁵ περιγράφει την ηδονή ως δόλωμα της φύσης «για να εξυπηρετήται η διαιώνισις του είδους» (χ.χ., σ. 18)¹⁷⁶. Η αντίληψη ότι στόχος της γενετήσιας δραστηριότητας είναι η ηδονή -και όχι η αναπαραγωγή- είναι μία αντίληψη μάλλον ανατρεπτική που αρχίζει να διατυπώνεται προς το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε και δεν συνιστά κυρίαρχη αντίληψη¹⁷⁷.

Όπως αποκαλύπτει η έκφραση, «διαιώνισις του είδους»,¹⁷⁸ η αναπαραγωγή συνιστά μία διαδικασία η οποία υπερβαίνει τα όρια του ζεύγους ή ακόμη και της οικογένειας και εκτείνεται, επηρεάζει το σύνολο της κοινωνίας, το σύνολο του έθνους. Από την άποψη αυτή, τόσο η ποσότητα, όσο και η ποιότητα της αναπαραγωγικής διαδικασίας έχουν πολύ μεγάλη κοινωνική και εθνική σημασία. Έγκειται στο κάθε έγγαμο ζευγάρι να συνεισφέρει στον εθνικό κορμό νέα εύρωστα, υγιή μέλη, κοινή αντίληψη της εποχής και στις ευρωπαϊκές χώρες, όπως συζητήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Όπως ρητά δηλώνει ο Βάφας, σκοπός της συνουσίας δεν είναι απλώς η αναπαραγωγή αλλά «η πλάσις αρτίων πολιτών» (Βάφας, 1903, σ. 9).

¹⁷³ Ο Γεώργιος Ν. Κυριακίδης υπήρξε απόφοιτος της Ιατρικής Σχολής του Οθωνείου Πανεπιστημίου. Πραγματοποίησε και εξέδωσε σειρά μεταφράσεων ιατρικών έργων.

¹⁷⁴ Αντίστοιχα και ο Βάφας: «Η ηδυπάθεια, το ηδονικόν τούτο συναίσθημα, ου ο υπό της φύσεως προορισθείς σκοπός είνε να προσεκλύη τον άνθρωπον και εξωθή αυτόν εις εργασίαν, δι' ης θα διαιωνισθή το είδος» (Βάφας, 1903, σ. 8).

¹⁷⁵ Ο Ηλίας Πέτρου υπήρξε Έλληνας γιατρός και φυσιοθεραπευτής με σπουδές στην Αμερική, από όπου ήρθε στην Ελλάδα το 1936. Μεταξύ των έργων που έγραψε και ο *Σεξουαλισμός*, που περιγράφει και δίνει οδηγίες για την ορθή χρήση της σεξουαλικής ορμής.

¹⁷⁶ Στο βιβλίο περιλαμβάνεται επιστολή με χρονολογία 1936. Επομένως, αν και χωρίς χρονολογία έκδοσης, γνωρίζουμε ότι η συγκεκριμένη μελέτη εκδόθηκε το νωρίτερο το 1936, χρονολογία επανόδου του Πέτρου στην Ελλάδα.

¹⁷⁷ Συναντούμε την αντίληψη αυτή εκφρασμένη κυρίως από τον Ζουράρι: «Σκοπός του έρωτος, όπου και αν τον συναντώμεν, είναι η αύξησις της ηδονής» (Ζουράρις, 1930, σ. 19). Στη Γαλλία αντίθετα φαίνεται ότι από τον 19ο αιώνα παρατηρείται μία μετατόπιση προς την «ερωτικοποίηση» του έγγαμου ζεύγους (Mesch, 2009). Τη μετατόπιση αυτή στη ζωή του έγγαμου ζεύγους που παρατηρείται στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ου αιώνα καταγράφουν και μελετούν οι Avdela, κ.α., 2020.

¹⁷⁸ Για παράδειγμα, Κομνηνός: «Η εκπλήρωσις της γενετησίου ορμής, τουτέστιν η συνουσία, είναι πράξις φυσιολογική τελικόν σκοπόν έχουσα την διαιώνισιν του είδους» (Κομνηνός, 1903, σ. 3). Επίσης, Βάφας: «την συνένωσιν των δύο γενών... ης τέλος όμως είνε η διαιώνισις του είδους» (Βάφας, 1903, σ. 133), και Δρακουλίδης: τα «εις γάμον συμβαλλόμενα άτομα, κέκληνται να επιτελέσουν την πράξιν της αναπαραγωγής προς διαιώνισιν του ανθρωπίνου γένους» (Δρακουλίδης, 1936, σ. 76).

Ο μηχανισμός μέσω του οποίου καθορίζεται η ποιότητα της αναπαραγωγής, δεν είναι άλλος από αυτόν της κληρονομικότητας. Σύμφωνα με τον Débay, «Κληρονομικότητα υπό έποψιν φυσιολογικήν καλούμεν την εις τα τέκνα μετάδοσιν των σωματικών και ηθικών των γονέων ιδιοτήτων» (Débay, 1898, σ. 102). Η μετάδοση των γονεϊκών ιδιοτήτων στους κατιόντες δεν συνιστά απλή και μονοσήμαντη διαδικασία, όπως επισημαίνει ο Auguste Forel σε σχετικό του μεταφρασμένο στα ελληνικά άρθρο: «Η κληρονομικότης δεν συνίσταται ποσώς, ... εις απλήν αναπαραγωγήν του ανιόντος παρά τω κατιόντι, υπάρχει παρά τω κατιόντι συνδυασμός πλειόνων ανιόντων και οι συνδυασμοί ούτοι δύνανται να ποικίλωσιν επ' άπειρον» (Forel, 1905, σ. 73)¹⁷⁹. Η επισήμανση αυτή του Forel δεν αναιρεί - ούτε έχει αυτόν τον στόχο- τη μεταβίβαση ιδιοτήτων από τους γονείς στα τέκνα τους, εφιστά, όμως, την προσοχή απέναντι σε απλουστευτικές και άρα εσφαλμένες και αντιεπιστημονικές χρήσεις της έννοιας. Η κληρονομικότητα υφίσταται και λειτουργεί. Ακόμη και αν δεν εκδηλωθούν άμεσα και αμέσως, οι πληροφορίες που μεταβιβάζονται στους κατιόντες υφίστανται ως *στίγματα* και προδιαθέσεις που με το κατάλληλο ερέθισμα θα αναδυθούν με τη μορφή της νόσου ή της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (Αποστολίδης, 1889, σ. 234; Βασιλειάδης, 1926(;), σ. 121). Για τον λόγο αυτό είναι σημαντική η επιστημονικά ορθή μελέτη και χρήση της έννοιας.

Η κοινά αποδεκτή επιστημονική άποψη για την κληρονομικότητα συμπυκνώνεται από τον Νικόλαο Καλλικούνη¹⁸⁰, Καθηγητή Φαρμακολογίας και Θεραπευτικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, «Έκαστον άτομον κληρονομεί εκ των γονέων, κατ' άλλοτε άλλον βαθμόν εξ εκατέρου, πάντα τα στοιχεία των φυσιολογικών και παθολογικών διαθέσεων. Η σωματική και ψυχική σφαίρα εκάστου ατόμου δεν παρεκκλίνει ποτέ και ποσώς της των γεννητόρων» (Καλλικούνης, 1909-1910, σ. 109). Η κληρονομικότητα αναφέρεται ως γενεσιουργός παράγοντας σε μια πλειάδα νόσων και παθολογικών καταστάσεων εν γένει, από τη φυματίωση (Κατσαράς, χ.χ., σ. 6-7), έως την ανικανότητα (Débay, 1922, σ. 69), και πάντα στις ψυχικές νόσους (Αποστολίδης, 1889, σ. 232). Το άτομο σφραγίζεται επομένως από τα σωματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά των γεννητόρων του, τα μεταφέρει στους δικούς του κατιόντες και με τον τρόπο αυτό μεταφέρει, αναπαράγει, διασπείρει και πολλαπλασιάζει τελικά στην κοινωνία τις παθολογικές διαθέσεις του, με τον ίδιο μηχανισμό που εύρωστα και υγιή υποκείμενα μεταφέρουν και πολλαπλασιάζουν τις «φυσιολογικές τους διαθέσεις». Όπως παρατηρεί ο Αχιλλέας Γεωργαντάς¹⁸¹, «υπάρχουσιν όμως νοσήματα, των η πρόοδος δια του γάμου επισπεύδεται, ή διακινδυνεύουσι την ύπαρξιν είτε την υγείαν του ετέρου των συζευγνομένων, ή μεταδίδονται δια κληρονομίας» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 156). Η ευθύνη που φέρει το ζευγάρι για την αναπαραγωγή υγιών υποκειμένων συνιστά ευθύνη όχι μόνο κοινωνική, αλλά και εθνική. Όπως ρητά το διατυπώνει ο Κυριακίδης: «Μεταξύ των

¹⁷⁹ Και ο Débay προκειμένου για τη μεταβίβαση των σωματικών και ηθικών χαρακτηριστικών σημειώνει ότι «ο τρόπος ούτος της κληρονομικότητος υφίσταται πολυαριθμούς παραλλαγάς» (Débay, 1898, σ. 103).

¹⁸⁰ Ο Νικόλαος Καλλικούνης (1862-1922) υπήρξε διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών με μετεκπαίδευση στη συνέχεια στο Μονπελιέ της Γαλλίας. Από το 1901 έως τον θάνατό του υπήρξε Καθηγητής Πειραματικής Φαρμακολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (Κούζης, 1939, σ. 21).

¹⁸¹ Ο Αχιλλέας Γεωργαντάς (1833-1887) υπήρξε ο πρώτος Καθηγητής Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ήταν διδάκτορας του ίδιου Πανεπιστημίου με μετεκπαίδευση στο Μόναχο (Κούζης, 1939, σ. 58).

Χριστιανών οι Γάμοι προσδιορίζονται προς προαγωγή του Γένους» (Κυριακίδης, 1900, σ. 22).

Υπάρχουν δύο παρατηρήσεις που χρειάζεται να γίνουν εδώ. Αφενός ότι μέσω της κληρονομικότητας μεταφέρονται στις επόμενες γενεές, πληροφορίες και χαρακτηριστικά όχι μόνον της «σωματικής σφαίρας», αλλά και αυτά της «ψυχικής», σύμφωνα με την έκφραση του Καλλικούνη (1909-1910, σ. 109), όπως επίσης «κακές έξεις» και συμπεριφορές, αλλά και συνήθειες ή γούστα. Έτσι, μεταφρασμένο στα ελληνικά άρθρο του Sicard de Plauzolles, Γάλλου υγιεινιστή, εκφράζοντας μια παραδεδεγμένη επιστημονική άποψη της εποχής, ορίζει τον άνθρωπο ως «απλώς μία συνισταμένη» στον οποίο ενυπάρχουν μεταξύ άλλων στοιχεία «αι παρά των προγόνων κληροδοτηθείσαι έξεις» (de Plauzolles, 1908, σ. 53). Επιπλέον, σύμφωνα με τη διατύπωση του Débay, «κληρονομούνται αι καλοί σωματικά ή ηθικά ιδιότητες» (Débay, 1898, σ. 103)¹⁸². Καθίσταται εμφανές ότι το σύνολο της προσωπικότητας των ανιόντων ενός ανθρώπου, αλλά και η ίδια η ηθική τους υπόσταση, μπορεί να του μεταβιβαστεί και να τον καθορίσει. Όπως παρατηρεί η Trubeta, «συλλογικές πολιτισμικές και πνευματικές ιδιότητες θεωρούνταν ότι μπορούσαν να μεταδοθούν μέσω του αίματος και να παραμένουν αθέατες στους γενεαλογικούς κώδικες» (Trubeta, 2013, σ. 168).

Ένα δεύτερο σημείο που χρειάζεται να τονιστεί είναι ότι δεν εγείρει την ανησυχία των επιστημόνων η μεταβίβαση όλων των δυνατών νόσων. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στο πρώτο του 20ου, η ανησυχία του ιατρικού κόσμου εστιάζεται σε κληρονομικές νόσους ή συμπεριφορές που θεωρείται ότι εκφυλίζουν τον άνθρωπο: η φυματίωση, τα αφροδίσια και ο αλκοολισμός, ειδικότερα, δεν μεταφέρουν απλώς την προδιάθεση ενός νοσήματος αλλά μεταφέρουν το «στίγμα» του εκφυλισμού στους κατιόντες τους και μέσω αυτών στην κοινωνία ολόκληρη. Η βαρύτητα αυτών των καταστάσεων αποτυπώνεται στον χαρακτηρισμό των νόσων αυτών από τον Βλαβιανό ως «τετράποδος μεγαθηρίου» «όπερ απειλεί σήμερον αυτήν την υπόστασιν ημών ως φυλής προς δράσιν και εξέλιξιν» (Βλαβιανός, 1902, σ. 93)¹⁸³. Είναι ενδεικτικό της αντίληψης της εποχής ότι κοινωνικά προβλήματα, όπως ο αλκοολισμός στο παραπάνω παράδειγμα ή η πορνεία και η φτώχεια, αποκτούν την υπόσταση της νόσου και ιατρικοποιούνται (Αβδελά, 2017β, σ. 147; Trubeta, 2013, σ. 224). Η αναπαραγωγή ανθρώπων που φέρουν νόσους ή που υιοθετούν συμπεριφορές που οδηγούν στην εκφύλιση, έχει ως αποτέλεσμα τη γέννηση «εκφύλων» ή «εκπεφυλισμένων» οι οποίοι προοδευτικά θα καταλήξουν στη μωρία, την παραφροσύνη και συχνά το έγκλημα. Μέσω της αναπαραγωγής των «εκφύλων»¹⁸⁴ κινδυνεύει με εκφύλιση και τελικά με αφανισμό το σύνολο της κοινωνίας, η φυλή ολόκληρη (Trubeta, 2013, σ. 211).

Στην ελληνόφωνη επιστημονική βιβλιογραφία η θεωρία του εκφυλισμού εμφανίστηκε με την εν περιλήψει μετάφραση του έργου του Nordau, *Εκφυλισμός*, από τον Άγγελο Βλάχο (1911[1905]). Οι Έλληνες γιατροί, ωστόσο, παρακολουθούσαν την ξενόγλωσση

¹⁸² Η υπογράμμιση είναι δική μου.

¹⁸³ Η τέταρτη νόσος που συμπεριλαμβάνεται στην περιγραφή του Βλαβιανού είναι η ελονοσία, οι «διαλείποντες πυρετοί» σύμφωνα με την ιατρική ορολογία της εποχής (Βλαβιανός, 1902, σ. 93).

¹⁸⁴ Η έννοια του εκφυλισμού και η κατηγορία του εκφυλου αποτελούν ιστορικά προσδιορισμένες έννοιες και για τον λόγο αυτό τοποθετούνται σε εισαγωγικά. Στη συνέχεια του κειμένου, προκειμένου να μην κουράσουν τον αναγνώστη, τα εισαγωγικά εννοούνται.

βιβλιογραφία και είχαν εισαγάγει την έννοια του εκφυλισμού στο έργο τους ήδη από τον 19ο αιώνα (π.χ. Αποστολίδης, 1889). Όπως έχει τονιστεί και παραπάνω, σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές, ο εκφυλισμός δεν απειλεί μόνον τα άτομα αλλά και κοινωνίες ολόκληρες, αφού μέσω της αναπαραγωγής, και άρα της κληρονομικότητας, ο εκφυλισμός μεταφέρεται και πολλαπλασιάζεται στις επόμενες γενιές απειλώντας με αφανισμό κοινωνίες ή έθνη ολόκληρα. «Ο εκφυλισμός των ατόμων γεννά τον εκφυλισμόν του Έθνους», παρατηρεί ο Βλαβιανός, για να καταλήξει ότι «Τω δ' εκφυλισμώ των ατόμων παρακολουθεί μοιραίος ο της φυλής και η έκπτωσις αυτής, η υποδούλωσις δ' εν αρχή του φρονήματος και μετ' ου πολύ η εθνική τοιαύτη» (Βλαβιανός, 1911α, σ. 67). Επομένως, ο έλεγχος, ο περιορισμός και εν τέλει η εξάλειψη των φαινομένων εκφυλισμού αποτελεί εθνική επιταγή και καθήκον, το οποίο καλείται να επιτελέσει η πλέον ειδική επιστήμη, σύμφωνα με τους γιατρούς, αυτή της ιατρικής¹⁸⁵. Θα ανατρέξουμε εδώ πάλι στον Βλαβιανό, ο οποίος ρητά καλεί σε συντονισμένη δράση εναντίον του εκφυλισμού: «Το συμφέρον της τε ενεστώσης και της μελλούσης Κοινωνίας απαιτεί σύντονον εργασίαν προς διόρθωσιν του κακού. Υπό την επίδρασιν του εκφυλισμού των ατόμων δημιουργείται ο εκφυλισμός της Κοινωνίας... » (Βλαβιανός, 1906α, σ. 59). Καθώς, όπως σημειώνει ο Υποδιευθυντής του Δρομοκαϊτείου Φρενοκομείου, Μιχαήλ Γιαννήρης, «Ο μέγας αριθμός των εκφυλιστικών εκδηλώσεων εν Ελλάδι οφείλεται εις πλείστα αίτια, κυρίως δε εις την κληρονομικότητα, εις την κληρονομικήν εκφυλιστικήν διάθεσιν» (Γιαννήρης, 1903: 154), καθίσταται σαφής η επιτακτική ανάγκη ελέγχου και ρύθμισης της αναπαραγωγικής δραστηριότητας, δηλαδή της γενετησίου ζωής του ελληνικού πληθυσμού¹⁸⁶. Άρθρο του Καθηγητή Angelo Zuccarelli στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησι* εκκινεί με την παρακάτω παραπομπή από τον Moritz Bendikt¹⁸⁷: «Μετά σπουδής και άνευ μίσους (cum studio et sine odio) οφείλομεν να προστατεύσωμεν την κοινωνίαν εναντίον των εκπεφυλισμένων... » (Zuccarelli, 1904, σ.110).

Η σύνδεση, επιπλέον του εκφυλισμού με την εγκληματικότητα, ως εκφυλιστική και αυτή κατάσταση, καθιστά τους εκφυλισμένους ιδιαίτερα επικίνδυνους για την κοινωνία¹⁸⁸. Όπως παρατηρεί ο Βλαβιανός, «Ότι ο εγκληματίας προβαίνει εις το έγκλημα εκ των κοινωνικών συνθηκών, εκ των περιστάσεων του βίου, εκ της παραφροσύνης, εκ του ηθικού εκφυλισμού, όστις και ούτος βεβαίως είνε μορφή της ετέρας παραφροσύνης, είνε πλέον ή βέβαιον και τοις τυφλοίς δήλον,» (Βλαβιανός, 1909, σ. 10)¹⁸⁹. Η αντίληψη αυτή περί προστασίας της κοινωνίας από τους εκφυλισμένους, θα εκφραστεί κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα σε μια σειρά προγραμμάτων στείρωσης εκφύλων που εφαρμόστηκαν στην Αμερική και σε διάφορες χώρες της Ευρώπης (Trubeta, 2013).

¹⁸⁵ Μία επιστήμη η οποία τάχθηκε στον αγώνα κατά του εκφυλισμού ήταν και η νομική μέσω της εγκληματολογίας. Σύμφωνα με την Αβδελά, η νομική στην Ελλάδα ανταγωνίστηκε την ιατρική στο θέμα αυτό (Αβδελά, 2017β).

¹⁸⁶ Το ζήτημα της ευγονικής απάντησης στον κίνδυνο εκφυλισμού της ελληνικής φυλής εξετάζει σε βάθος η Trubeta (2013). Βλ. επίσης Αβδελά, κ.α., 2017.

¹⁸⁷ Στο κείμενο αναφέρεται ως «επιφανής νευροπαθολόγος της Βιέννης» (Zuccarelli, 1904, σ. 111).

¹⁸⁸ Στην Ελλάδα, όπως και σε όλη την Ευρώπη, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η θεωρία και το έργο του Lombroso ο οποίος έστρεψε το ενδιαφέρον από τη μελέτη του εγκλήματος στη μελέτη του εγκληματία. Για τον Lombroso, η εγκληματική συμπεριφορά αποτελούσε εκδήλωση εκφυλισμού, επομένως ο εγκληματίας «έπασχε» από εκφυλιστικές ανωμαλίες (Αβδελά, 2017β; Gibson και Rafter, 2006).

¹⁸⁹ Η έμφαση είναι δική μου. Το συγκεκριμένο απόσπασμα βρίσκεται σε άρθρο του Βλαβιανού για τον Lombroso, τον οποίο χαρακτηρίζει «μεγάλο διδάσκαλο» (Βλαβιανός, 1909).

Αντίστοιχη συζήτηση, αλλά σε ηπιότερους τόνους παρατηρείται στην ελληνική ιατρική βιβλιογραφία, στην οποία προτείνεται μετ' επιτάσεως η ανάγκη προγαμιαίου ελέγχου των μελλονύμφων προκειμένου να διαπιστωθεί η καταλληλότητά τους για τεκνοποιία. Άνθρωποι οι οποίοι έχουν νοσήσει από εκφυλιστικές παθήσεις, ακόμη και αν θεωρούνται ιαθέντες, φέρουν το στίγμα του εκφυλισμού το οποίο μέσω της κληρονομικότητας θα μεταφερθεί στα τέκνα τους, και άρα θα πρέπει η πολιτεία είτε να τους απαγορεύει τον γάμο δια νόμου, είτε να οργανώσει την εκπαίδευση του πληθυσμού ώστε να επιλέγει τον/την κατάλληλο σύζυγο (Trubeta, 2013, σ. 234). Η πρόταση της υποχρεωτικής στείρωσης ως ευγονικού μέτρου, αν και είχε κάποιους υποστηρικτές, δεν είχε μεγάλη απήχηση στην Ελλάδα αφού προσέκρουσε στην αντίδραση των νομικών κυρίως, αλλά και του κοινού και της Εκκλησίας (Αβδελά 2017β; Trubeta, 2013, σ. 236).

Συνοψίζοντας, ένας από τους βασικούς στόχους της ιατρικής βιβλιογραφίας για τη γενετήσια ζωή είναι σαφέστατα η καταπολέμηση του εκφυλισμού του ελληνικού έθνους. Στις κατηγορίες εκφυλισμού που εξετάζονται στα παραπάνω έργα είναι και αυτή των ανωμαλιών ή διαστροφών της «γενετησίου ορμής».

3.4. «Γενετήσια διαστροφάι»: Περί έρωτος ομοφύλου

«Αι καλώς ωργανωμένοι Πολιτείαι» υποστηρίζει ο Βάφας, «ανεγράψαντο νόμους τινάς, οίτινες κανονίζουσι πάντα τα περί το κεφάλαιον τούτο [ενν. της γενετήσιας ζωής], και υπερασπίζουσι μεν πάσαν συνουσίαν τελουμένην υπό τους όρους εκείνους, οίτινες συμφωνούσα (sic) προς όσα η φύσις προώρισε, καταδιώκουσι δε και τιμωρούσι πάσαν τοιαύτην, τελουμένην υπό όρους αφισταμένους και μεταβάλλοντας τα υπό της φύσεως καθοριζόμενα ή υποδεικνυόμενα» (Βάφας, 1903, σ. 9). Η ιατροδικαστική, ως η ιατρική εκείνη ειδικότητα που έρχεται με την αυθεντία της να υποστηρίξει το έργο της δικαιοσύνης στην επιβολή του νόμου, και για τα εγκλήματα εκείνα που σχετίζονται με τη γενετήσια δραστηριότητα, είναι η ιατρική ειδικότητα που θα ασχοληθεί πρώτη με τα ζητήματα που θέτει η ανδρική ομοφυλοφιλία.

Με την ιδιότητα των ιατρογνωμόνων οι πρώτοι Έλληνες καθηγητές Ιατροδικαστικής,¹⁹⁰ αλλά και άλλοι με υψηλή εκπαίδευση¹⁹¹, καλούνται να εκπαιδεύσουν τους γιατρούς του κλάδου τους στην αναγνώριση, διάγνωση και γνωμοδότηση επί των θεμάτων που εμπίπτουν στη σφαίρα της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, εκδίδονται κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εγχειρίδια ιατροδικαστικής, στα οποία συναντάμε και τις πρώτες αναφορές στον ιατρικό λόγο για την ανδρική ομοφυλοφιλία (Ανδρεόπουλος, 1846; Ζαβιτζιάνος, 1850; Γεωργαντάς, 1889; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899). Τα εγχειρίδια αυτά είναι κυρίως

¹⁹⁰ Ο Ζαβιτζιάνος ήταν καθηγητής της ιατρικής στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, οι Γεωργαντάς και Βάφας ήταν Καθηγητές Ιατρικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, ενώ Υφηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών υπήρξε ο Καλλιβωκάς. Για την ιστορία της ιατροδικαστικής στην Ελλάδα κατά τον 19ο έως τις αρχές του 20ου αιώνα, βλ. Παρλαπάνης 2014. Για τη στελέχωση του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών σε διδακτικό προσωπικό κατά τα πρώτα εκατό χρόνια από την ίδρυσή του βλ. Κούζης, 1939.

¹⁹¹ Όπως αναφέρει ο Παρλαπάνης, υπάρχουν στο διάστημα που εξετάζουμε Έλληνες ιατροδικαστές που έχουν εκπονήσει διδακτορικές διατριβές και εξέδωσαν συγγράμματα (Παρλαπάνης, 2014, σ. 22).

πρωτότυπα έργα, όχι δηλαδή μεταφράσεις¹⁹², τα οποία ακολουθώντας το ισχύον ακόμη επιστημονικό πρότυπο, περιέχουν αναφορές στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία. Στα εγχειρίδια αυτά αναπτύσσονται εκτενώς όλα τα ζητήματα στα οποία καλούνται να γνωμοδοτήσουν οι ιατροδικαστές, όπως για παράδειγμα η διαπίστωση των αιτίων θανάτου ενός ανθρώπου. Το ζήτημα της γενετήσιας ζωής ειδικότερα εισέρχεται στην ιατροδικαστική σε σχέση με εγκλήματα που εντάσσονται στην κατηγορία της «Βλάβης των Ηθών». Σε αυτή την κατηγορία εγκλημάτων υπάγονται «η εν γένει δημόσια προσβολή της αιδούς», «ο βιασμός», «η αποπλάνησις εις ασέλγειαν» και η «παρά φύσιν ασέλγεια», της οποίας υποκατηγορίες είναι η «παιδεραστία» και ο «σοδομισμός» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 336-446).

Ο γενικός όρος που συναντάται στα συγγράμματα του 19ου αιώνα για την ανδρική ομοφυλοφιλία είναι αυτός της «παιδεραστίας»¹⁹³. Η νεότερη ορολογία που εισήχθη από τη γερμανόφωνη και γαλλόφωνη κυρίως βιβλιογραφία, αυτή της «αναστροφής της γενετησίου ορμής», εμφανίζεται στα ελληνικά εγχειρίδια ιατροδικαστικής τον 20ο αιώνα (Βάφας, 1903, σ. 318). Ως παιδεραστία «νοείται η παρά φύσιν ασέλγεια, ενεργουμένη υπό ανδρός εις παίδα άρρενα, ή και εν γένει μεταξύ ανδρών», ενώ με τον όρο σοδομισμός εννοούνται «γενικώτερον αι αφορώσαι εις την παρά φύσιν ασέλγειαν πράξεις χωρίς διακρίσεως του φύλου» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 420). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, ο σοδομισμός αναφέρεται στην πρωκτική διείσδυση είτε μεταξύ ανδρών, είτε μεταξύ άνδρα και γυναίκας¹⁹⁴. Συναντάμε επομένως την αναφορά σε «παρά φύσιν ασέλγεια εις γυναίκας» όπως και σε «συζυγικό σοδομισμό» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 420). Και οι δύο συμπεριφορές - παιδεραστία και σοδομισμός- εμπίπτουν στην ευρύτερη κατηγορία της «παρά φύσιν ασελγείας», όρος που συχνά χρησιμοποιείται εναλλακτικά για αυτές, αν και είναι πολύ ευρύτερος¹⁹⁵.

Παρά τις διαφοροποιήσεις τους σε επιμέρους σημεία, όλοι οι ιατροδικαστές συμφωνούν ότι η «παιδεραστία» και ο «σοδομισμός» αποτελούν εγκληματική συμπεριφορά άκρως αηδή και επονειδίστη (Γεωργαντάς, 1889, σ. 418), βδελυρό και κατάπτυστο έγκλημα (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 27), ειδεχθές θέμα (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 47), εκδήλωση εκφυλισμού (Βάφας, 1903, σ. 318), ενώ οι ίδιοι οι «παιδερασταί» χαρακτηρίζονται ως εξαμβλώματα της κοινωνίας (Γεωργαντάς, 1889, σ. 418). Πολύ συχνά οι «παιδερασταί» εμπλέκονται σε εγκλήματα επιπλέον της ούτως ή άλλως παράνομης σεξουαλικής συνεύρεσης· κλοπές, βιασμοί και φόνοι μπορεί να προκύψουν ως απότοκο της διαστροφής των γενετήσιων ενστίκτων (Moll, 1906, σ. 208)¹⁹⁶. Όπως βεβαιώνουν οι Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, «είναι όμως αποδεδειγμένον, ότι αι περιστάσεις, καθ' ας ασκείται η παιδεραστία, συνδέουσιν αυτήν στενώτατα και αμέσως, ως επί τα πολλά, προς την βλάβην των ηθών και ετέρας εγκληματικής πράξεις» (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 48). Η σύνδεση της «παιδεραστίας» με την εγκληματικότητα επιπλέον δικαιολογεί,

¹⁹² Εξαίρεση αποτελεί το έργο του Ανδρεόπουλου (1846).

¹⁹³ Ο Ανδρεόπουλος μόνος χρησιμοποιεί και τον όρο «αρσενοκοιτία» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 27). Για τον όρο παιδεραστία στην ευρωπαϊκή σεξολογία, βλ. Fisher και Funke, 2019.

¹⁹⁴ Οι Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος μόνον, θεωρούν ως σοδομία «κυρίως πάσα εν γένει μεταξύ γυναικών ακολασία, ην οι Ρωμαίοι εκάλουν *sodomia ratione sexus*» (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 50).

¹⁹⁵ Ως «παρά φύσιν έξις» για παράδειγμα περιγράφεται και ο αυνανισμός (Πανάς, 1898, σ. 15).

¹⁹⁶ Πρόκειται για μεταφρασμένο στα ελληνικά άρθρο του Albert Moll, στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησι*.

σύμφωνα με τους προαναφερθέντες συγγραφείς, τόσο την αντιμετώπισή τους από τον νόμο, όσο και τους βαρείς χαρακτηρισμούς που συναντάμε στα ιατροδικαστικά κείμενα. Πολύ παραστατικά, μάλιστα, ο Γεωργαντάς περιγράφει το έργο του ιατροδικαστή ως εξόχως δυσάρεστο και δυσχερές, καθώς χρειάζεται «να κατέλθι εις τον βόρβορον τούτον της φαυλότητος και της κακοηθείας» προκειμένου να μελετήσει και να περιγράψει τις «επονείδιστες» αυτές πράξεις με στόχο την εξυπηρέτηση της δικαιοσύνης (Γεωργαντάς, 1889, σ. 418-419). Για τον λόγο αυτόν άλλωστε, οι περισσότεροι ιατροδικαστές έχουν τηρήσει σχετική σιγή για το θέμα, υποστηρίζουν οι Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, με μόνη εξαίρεση τον Γάλλο ιατροδικαστή Tardieu, ο οποίος υπήρξε ο μόνος που «έσχε το ηρωϊκόν όντως θάρρος, όπως επιληφθή μετά παρηρησίας του ειδεχθούς τούτου θέματος μεθ' όλης της λεπτομερείας της προσηκούσης εν τη ιατροδικαστική αυτού σπουδαιότητι» (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 47). Κατόπιν τούτων, δεν προκαλεί εντύπωση ότι ορισμένοι συγγραφείς νιώθουν την ανάγκη να δικαιολογήσουν την αναφορά τους σε ζητήματα των οποίων και μόνη η ανάγνωση προσβάλλει τον αναγνώστη. «Είθε να ήτο δυνατόν να μη μολύνω τον κάλαμόν μου εν τη ατίμω των παιδεραστών τύρβη», δηλώνει ο Γεωργαντάς υιοθετώντας την αποστροφή του Γάλλου ιατροδικαστή Foderé (Γεωργαντάς, 1889, σ. 419)¹⁹⁷. Ωστόσο, «[η]θέλαμεν υποπέση εις ουσιώδη βεβαίως έλλειψιν παρασιωπώντες το περί ου ο λόγος αίσχιστον έγκλημα, αφ' ου και αυτοί οι νόμοι προβλέπωσι περί της τιμωρίας του» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 27). Οδηγός στο έργο των Ελλήνων ιατροδικαστών παραμένει η μελέτη του προαναφερθέντος Tardieu για τα εγκλήματα κατά των ηθών, η οποία ωστόσο δεν μεταφράστηκε στα ελληνικά (Tardieu, 1859).

Ως όρος η «παιδεραστία» θέτει ιδιαίτερα προβλήματα στους συγγραφείς των παραπάνω συγγραμμάτων, αφού, έλκοντας ετυμολογικά την προέλευσή του από την ελληνική γλώσσα, καταδεικνύει την καταγωγή της πρακτικής αυτής από την αρχαία Ελλάδα. Ο Βάφας μάλιστα, δέχεται ότι οι Ευρωπαίοι αποκάλεσαν παιδεραστία την πρωκτική συνουσία ανδρός με άνδρα, διότι «οι αρχαίοι Έλληνες, πλέον πάντων, εις την παρά φύσιν ταύτην ασέλγειαν εξέκλινον» (Βάφας, 1903, σ. 319). Η σύνδεση αυτή, προκαλεί την αμηχανία, τη θλίψη και την αγανάκτηση συγχρόνως των Ελλήνων γιατρών, οι οποίοι νιώθουν την υποχρέωση να αντικρούσουν τέτοια κατηγορία. Έτσι, ο Ανδρεόπουλος, για παράδειγμα, αναφέρεται στην παιδεραστία ως «είδος αθώου και ηθικού έρωτος», μέσω του οποίου οι αρχαίοι Έλληνες «ενόμιζον, ότι ηδύναντο να φλέξωσι τας ψυχάς των νέων προς τας ενδόξους πράξεις υπέρ της σωτηρίας της δημοκρατίας» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 28). Το περιεχόμενο, επομένως, της λέξης «παιδεραστία» στην αρχαία Ελλάδα ήταν τελείως διαφορετικό από τη σύγχρονη εκδοχή της «παρά φύσιν ασελγείας», ενώ, συνεχίζει ο Ανδρεόπουλος, «ετιμώρουν αυστηρότατα εκείνον, όστις ήθελε καταχρασθή αυτής» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 28). Στην αρχαία Ελλάδα, επομένως, όχι μόνο δεν ήταν ανεκτή η σεξουαλική σχέση μεταξύ ανδρών και νέων, υποστηρίζει ο συγγραφέας, αλλά και όταν συνέβαινε, αυτή καταδικαζόταν και τιμωρούνταν αυστηρά. Στην ίδια κατεύθυνση ο Βάφας αφιερώνει σημαντικό τμήμα του σχετικού κεφαλαίου του συγγράμματός του στην ανασκευή της κατηγορίας περί της ιστορικής προέλευσης της παιδεραστίας από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Ως επιχείρημα παραθέτει πλείστα παραδείγματα που αντλεί από

¹⁹⁷ Ο François-Emmanuel Foderé (1764-1835) υπήρξε Γάλλος ιατροδικαστής με σημαντικό συγγραφικό έργο.

πολιτισμούς της αρχαιότητας και σύγχρονους του, στους οποίους επιτελείται η «παιδευτικότητα», και που αποδεικνύουν το αβάσιμο της σύνδεσης της παιδευτικότητας με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό.

Η σύνδεση της «παιδευτικότητας» με την αρχαία Ελλάδα και η αντίκρουσή της έχουν μεγάλη σημασία για την περίοδο που εξετάζουμε. Η Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα είναι ένα κράτος νεοσύστατο, σε διαδικασία διαρκούς γεωγραφικής επέκτασης -σύμφωνα με το πρόγραμμα και τον στόχο της «εθνικής ολοκλήρωσης»- η οποία συνεπάγεται την εισαγωγή στον εθνικό κορμό νέων πληθυσμών από τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτή την καταστατική για το ελληνικό κράτος περίοδο, οι γερμανικής, κυρίως, προέλευσης θεωρίες για τον εκφυλισμό του ελληνικού έθνους, που ήρθε ως συνέπεια του εκλαβισμού του κατά τους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας,¹⁹⁸ συσπείρωσαν τους εκπροσώπους της «εθνικής επιστήμης» σε έναν αγώνα ανασκευής αυτής της ανθελληνικής, όπως εκλήφθηκε θεωρίας¹⁹⁹. Το εθνικό ιδεώδες εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένο με την έννοια της φυλής, το οποίο, στην ελληνική περίπτωση, στηρίζεται στο αφήγημα περί της συνέχειάς της από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονη εποχή (Αβδελά 2017α; Ασημακοπούλου 2017; Trubeta 2013; Σκοπετέα 1988). Στο πλαίσιο αυτό το ζήτημα της καθαρότητας της ελληνικής φυλής και της ευρωστίας της αποκτά εθνική σημασία και υπονομεύεται από τη σύνδεσή της με την ανδρική ομοφυλοφιλία, η οποία συνιστά, κατά κοινή παραδοχή των επιστημόνων της εποχής, εκδήλωση εκφυλισμού. Επομένως, στην έννοια της «παιδευτικότητας» διακρίνεται, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, μια εξιδανικευμένη εκδοχή της αγνής και ηθικής αγάπης του πρεσβύτερου προς τον νεότερο κατά την αρχαιότητα.

Ο όρος «σοδομία» ή «σοδομισμός», αντίθετα, χρησιμοποιείται αποκλειστικά για να προσδιορίσει την πρωκτική διείσδυση ασχέτως φύλου των εμπλεκομένων²⁰⁰. Σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα της εποχής, τόσο η παιδευτικότητα όσο και η σοδομία αποτελούσαν εγκλήματα που επέσυραν ποινή κάθειρξης. Τον σχετικό νόμο παραθέτει ο Ζαβιτζιάνος: «το άρθρον 581 του Ι. Π. Κ. τιμωρεί εκάστην σαρκικήν ένωσην, εκτός της φυσικής, από τον τρίτον εις τον τέταρτον βαθμόν των δημοσίων έργων» (Ζαβιτζιάνος, 1850, σ. 457). Ο Ανδρεόπουλος επιπλέον, αναφέρεται στο άρθρο 282 του ποινικού κώδικα το οποίο προβλέπει ότι: «Ο ένοχος της παρά φύσιν ασελγείας, αν δεν επισύρη εις εαυτόν μεγαλητέραν ποινήν κατά το άρθρον 273 και 274, τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον ενός έτους και υποβάλλεται εις αστυνομικήν επιτήρησιν. Π. Ν. 35-37» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 27). Επιπλέον, η σοδομία εκτελούμενη από τον σύζυγο στη σύζυγο αποτελούσε ικανή αιτία διαζυγίου (Γεωργαντάς, 1889, σ. 420). Στην περίπτωση επίκλησης της συζυγικής σοδομίας, οι ιατροδικαστές καλούνταν να εξετάσουν θύμα και δράστη και να αποφανθούν

¹⁹⁸ Αναφερόμαστε εδώ στη θεωρία του αυστριακού περιηγητή και ιστορικού Jakob Philipp Fallmerayer. Βλ. Αβδελά, 2017α; Σκοπετέα 1988. Στο ίδιο πνεύμα και η απόκρουση από Έλληνες συγγραφείς των αιτιάσεων του Gobineau περί επιμειξιών των αρχαίων Ελλήνων με πληθυσμούς «ουχί τελείως Αρίας» φυλής που αμφισβητούσε ευθέως την καθαρότητα της ελληνικής φυλής (Ασημακοπούλου, 2017). Ειδικά για την απόκρουση των θεωριών του Fallmerayer από τους Έλληνες γιατρούς του 19ου αιώνα, βλ. Ζαρίφη, 2014.

¹⁹⁹ Για την «εθνική επιστήμη» βλ. Αβδελά, 2017α. Για τον ρόλο του Πανεπιστημίου Αθηνών, ειδικότερα, στην εξυπηρέτηση και προώθηση του εθνικού προτάγματος, βλ. Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014.

²⁰⁰ Με την εξαίρεση των Καλλιβωκά και Ποταμιάνου που αναφέρθηκε παραπάνω (υποσημείωση 194).

αν όντως είχε τελεστεί το αδίκημα ή αν επρόκειτο περί αβάσιμης και ψευδούς καταγγελίας. Τόσο στην περίπτωση της καταγγελίας για παιδερασία, όσο και στην περίπτωση της καταγγελίας συζύγων για σοδομία, εφιστάται η προσοχή στα εγχειρίδια ιατροδικαστικής απέναντι σε ψευδείς καταγγελίες που στόχο έχουν είτε τον εκβιασμό είτε την προσωπική εκδίκηση. Το σημαντικό είναι ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, και σε άλλες, ο ιατροδικαστής είναι αυτός που εξετάζει και αποφαινεται για το αληθές της καταγγελίας.

Το έργο της ιατροδικαστικής γνωμοδότησης βαρύνουν ιδιαίτερες δυσκολίες. Κατ' αρχάς απαιτείται μεγάλη εμπειρία, γνώση και προσοχή προκειμένου να αποφανθεί ο ιατροδικαστής για τη διάπραξη ή μη της παιδερασίας ή της σοδομίας. Όπως παρατηρείται στα σχετικά εγχειρίδια, τα σημεία του σοδομισμού είναι αμφίροπα, εκτός εάν συλληφθεί κανείς επ' αυτοφώρω (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 29; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 65). Σύμφωνα με τα ιατροδικαστικά συγγράμματα που εξετάζουμε, η παιδερασία μπορεί να αποτελεί μονήρες περιστατικό ή καθ' έξιν πράξη. Στην πρώτη περίπτωση είναι αδύνατον να εντοπιστούν ασφαλή σημεία της πράξης στα σώματα των εμπλεκόμενων, εκτός εάν αυτοί εξετασθούν αμέσως μετά την τέλεση της πράξης. Εκδορές στην έδρα, ερεθισμός, κνισμός, ίχνη κοπράνων στο πέος, αποτελούν διαγνωστικά σημεία πρωκτικής διεϊσδυσης. Όταν η παιδερασία αντιθέτως επιτελείται καθ' έξιν παρατηρούνται μόνιμες σωματικές αλλοιώσεις που την πιστοποιούν: χαλάρωση του σφιγκτήρος, παρουσία αφροδισίου νοσήματος στον πρωκτό, ιδιαίτερη διάπλαση του πέους και της έδρας (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 29; Γεωργαντάς, 1889, σ. 428; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 53; Βάφας, 1903, σ. 358). Παρά ταύτα, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος σφάλματος από πλευράς του ιατροδικαστή καθώς τα σημεία που υποδεικνύουν παιδερασία μπορεί επίσης να οφείλονται σε άλλα αίτια, όπως η χειρουργική επέμβαση για αφαίρεση αιμορροϊδων (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 30). Έτσι, «η απόδειξις του τοιούτου παρά φύσιν εγκλήματος μένει πάντοτε τεθαμμένη υπό την αβεβαιότητα των φυσικών σημείων, οπότεν δεν υποστηρίζεται από άλλας λογικάς ενδείξεις, και μάλιστα από την επ' αυτοφώρω σύλληψιν του ασελγαίνοντος» (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 28-29; βλ. επίσης Γεωργαντάς, 1889, σ. 338; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 65).

Μία επιπλέον δυσκολία συναντάται στη διάγνωση των αποκαλούμενων ενεργητικών παιδεραστών. Σύμφωνα πάντα με τα υπό εξέταση συγγράμματα οι παιδεραστές δύνανται να είναι ενεργητικοί -σε αυτή την περίπτωση καλούνται σοδομιστές-, παθητικοί -αλλιώς κίναιδοι- είτε να ανήκουν στον μικτό τύπο. Από αυτούς οι ενεργητικοί παιδεραστές φέρουν λιγότερα σωματικά σημεία της έξεώς τους, καθιστώντας έτσι τη διάγνωση τους ιδιαιτέρως δύσκολη. Διάφορα σημεία τα οποία εμφανίστηκαν κατά καιρούς ως δηλωτικά της παιδερασίας αμφισβητήθηκαν από την ιατροδικαστική επιστημονική κοινότητα, με αποτέλεσμα η διάγνωση της «ενεργητικής παιδερασίας» να θεωρείται πρακτικά αδύνατη (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 56; Βάφας, 1903, σ. 356). Ακόμη και η παρουσία αφροδισίου νοσήματος στην έδρα, τέλος, δεν αποτελεί ασφαλές κριτήριο διάγνωσης της παιδερασίας, μια που τα νοσήματα αυτά μπορούν να επεκταθούν από τα γεννητικά όργανα στην έδρα του εξεταζόμενου (Ανδρεόπουλος, 1846, σ. 30).

Στις παραπάνω δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ιατροδικαστές προστίθεται και η προσπάθεια των εξεταζομένων να παραπλανήσουν τον γιατρό. Καθώς η «παιδερασία» και η σοδομία ήταν όχι μόνον κοινωνικά απορριπτές, αλλά εγκληματικές, σύμφωνα με τον

ποινικό κώδικα του 19ου αιώνα, πράξεις που επέσυραν ποινή φυλάκισης, οι ύποπτοι για παιδεραστία μετέρχονταν κάθε μέσου προκειμένου να αρνηθούν την κατηγορία. Έτσι, είτε υποστήριζαν ότι είχαν υποστεί κάποια επέμβαση η οποία δικαιολογούσε την ιδιαίτερη μορφολογία της έδρας τους, είτε υιοθετούσαν τέτοια στάση σώματος που να εμποδίζεται η διάγνωση (Γεωργαντάς, 1889, σ. 434; Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 55). Για τον λόγο αυτό, η περιγραφή των σημείων που δηλώνουν την παιδεραστία είναι λεπτομερής, όπως επίσης και οι οδηγίες για την ορθή εξέταση των υπόπτων: «Μεγάλη απαιτείται προσοχή προς αποφυγήν απάτης, ο υπό εξέτασιν υποχρεούται να γονατίση επί του χείλους σκίμποδος και να κλίνη προς τα εμπρός» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 445).

Ο κίνδυνος λανθασμένης γνωμοδότησης, επομένως, απασχολεί τους συγγραφείς - ιατροδικαστές που εξετάζουμε, καθώς εκτός της άδικης καταδίκης ή αχρειαστης αθώωσης ενός ανθρώπου διακυβεύεται και η υπόληψη του ίδιου του γιατρού (Βάφας, 1903, σ. 270; Moll, 1906, σ. 214). Ως αρωγός στη διάγνωση συνίσταται η παρατήρηση και εξέταση των στοιχείων εκείνων που συγκροτούν την ηθική συγκρότηση του εξεταζομένου. Τα στοιχεία της συμπεριφοράς του και η ηθική του υποκειμένου είναι τελικώς εκείνα που θα καθορίσουν τη διάγνωση του ιατροδικαστή σε περίπτωση αμφιβολίας. Έτσι, αν, για παράδειγμα, ο εξεταζόμενος επιδειξει γνώση του είδους και της διαδικασίας εξέτασης για διαπίστωση της παιδεραστίας, αυτομάτως ενοχοποιείται ως πιθανός παιδεραστής (Γεωργαντάς, 1889, σ. 433). Επιπλέον, όταν οι ύποπτοι επιδεικνύουν ενδιαφέροντα ή συμπεριφορές που αρμόζουν σε γυναίκες, ενοχοποιούνται και οδηγούν τον γιατρό στη διάγνωση παιδεραστίας. Μεταφέροντας από τον Tardieu, οι Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος περιγράφουν τον χαρακτηριστικό τύπο παιδεραστή: «Την κόμην έχοντες εις βοστρύχους, το πρόσωπον ψιμιυθιωμένον, τον τράχηλον αποκεκαλυμμένον, την οσφύν περιεσφιγμένην, ώστε να προέχωσιν οι γλουτοί, τους δακτύλους, τα ώτα, το στήθος πλήρη κοσμημάτων, αναδίδουσιν οσμήν εκ των μάλλον ευόσμων αρωμάτων, εν δε τη χειρί κρατούσι ρινόμακτρον, άνθη ή κέντημά τι. Τοιαύτη είναι η παράδοξος, η ειδεχθής και η ευλόγως ύποπτος φυσιογνωμία, η προδίδουσα τους παιδεραστάς» (Καλλιβωκάς και Ποταμιάνος, 1899, σ. 52-53).

Ένα επιπλέον ζήτημα που καθιστά το έργο της διάγνωσης ιδιαίτερα δυσχερές είναι ο εντοπισμός του αιτίου της παιδεραστίας. Σύμφωνα με τον Γεωργαντά, η παιδεραστία μπορεί να εκδηλωθεί είτε ως απότοκος διαφθοράς των ηθών είτε ως απότοκος νόσου. Παρατηρούμε εδώ την εισαγωγή στην ελληνική βιβλιογραφία της διάκρισης που εισήγαγε ο Krafft-Ebing μεταξύ «παθολογικής διαστροφής» (perversion) και «διεστραμμένης συμπεριφοράς» (perversity)²⁰¹. Η νόσος αυτή μπορεί να εντοπίζεται είτε στα γεννητικά όργανα είτε στη διάνοια. Στην περίπτωση που η παιδεραστία αποτελεί εκδήλωση ηθικής εξαχρείωσης, ο παιδεραστής με ελεύθερη βούληση και εσκεμμένη απόφαση προβαίνει σε αυτήν, χωρίς ελαφρυντικά στοιχεία²⁰². Ο διεφθαρμένος και επικίνδυνος αυτός άνθρωπος, επιπλέον, είναι συχνά υπεύθυνος για την εισαγωγή νεότερων στα «παρά φύσιν πάθη», που αποτελεί το κατεξοχήν κοινωνικό πρόβλημα της εποχής.

²⁰¹ Βλ. σχετική συζήτηση στο προηγούμενο κεφάλαιο.

²⁰² Το ζήτημα αυτό εξετάζεται εκτενώς σε μεταφρασμένο στα ελληνικά άρθρο του Moll που δημοσιεύτηκε στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρηση* (Moll, 1906).

Ως παθολογική εκδήλωση, αντιθέτως, η παιδεραστία συντελεί στον μειωμένο καταλογισμό του δράστη, χωρίς αυτό να μειώνει καθόλου τον απεχθή χαρακτήρα που της αποδίδεται. Η παιδεραστία αποτελεί ασθένεια, ένα από τα χαρακτηριστικά της οποίας φέρεται να είναι η ακατανίκητη έλξη που ασκεί στον παθόντα. Δυστυχείς και αχρείοι οι παιδεραστές πάσχουν από «διανοητικήν διατάραξιν» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 425), αφού είναι αδύνατον, υποστηρίζει ο Γεωργαντάς να διακινδυνεύει ένας «άνθρωπος σώας έχων τας διανοητικές και ηθικές δυνάμεις, επιμεμηλημένης ανατροφής, παιδεύσεως και κοινωνικής θέσεως, ουδέποτε γίνεται έρμαιον τοιούτων διεφθαρμένων παθών συγχρωτιζόμενος μετά των εκβρασμάτων της κοινωνίας» (Γεωργαντάς, 1889, σ. 425). Ο Γεωργαντάς μάλιστα, υποστηρίζει ότι οι παιδεραστές πάσχουν από «ψυχοπάθειαν γενετήσιον» αποδίδοντας έτσι στα ελληνικά τον όρο *psychopathia sexualis* (Γεωργαντάς, 1889, σ. 425)²⁰³. Αντίστοιχα και ο Βάφας, επίσης καθηγητής ιατροδικαστικής, στο γύρισμα ακριβώς του 20ου αιώνα θα αποδώσει την «παιδεραστία» στην παθολογική κατάσταση «αναστροφής φύλου» ή «αναστροφής του γενετήσιου αισθήματος» (Βάφας, 1903, σ. 275), υιοθετώντας την πλέον ενημερωμένη βιβλιογραφικά ορολογία που εισάγει στο ιατρικό πεδίο η νεοσύστατη ειδικότητα της νευρολογίας - ψυχιατρικής και ειδικότερα ο κλάδος της σεξολογίας²⁰⁴.

Συνοψίζοντας, η εξέταση της «αναστροφής του γενετήσιου αισθήματος» αποτελεί σημείο συνάντησης ιατροδικαστικής και ψυχιατρικής. Ωστόσο, στην ιατροδικαστική η έμφαση βρίσκεται στον εντοπισμό των σημείων εκείνων της ανατομίας και της συμπεριφοράς, που θα οδηγήσουν στη διαπίστωση της παιδεραστίας ή σοδομίας και επομένως στην ορθή πραγματογνωμοσύνη, που αποτελεί το έργο της ιατροδικαστικής. Τα ιατροδικαστικά συγγράμματα, όπως και τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά (Hekma, 1989, σ. 176) περιορίζονται, επομένως, χωρίς να εμβραθύνουν, σε αυτά ακριβώς τα σημεία -σωματικά και συμπεριφορικά- των «παιδεραστών» που θεωρούνται απαραίτητη γνώση για την κατάρτιση των ιατροδικαστών. Η μελέτη της «ασθένειας» καθαυτής ή η αναζήτηση θεραπείας αποτελεί αντικείμενο της νέας, στα τέλη του 19ου αιώνα, ιατρικής ειδικότητας: της νευρολογίας - ψυχιατρικής²⁰⁵. Έτσι, για την περιγραφή της νοσολογίας της γενετήσιας συμπεριφοράς οι ιατροδικαστές, από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ανατρέχουν και «δανείζονται» από την ψυχιατρική βιβλιογραφία της εποχής, διεθνή και εγχώρια, προκειμένου να οδηγηθούν σε ασφαλή διάγνωση και γνωμοδότηση.

²⁰³ Ο όρος εμφανίστηκε το 1864 ως τίτλος της μελέτης του γιατρού Henirich Kaan, *Psychopathia Sexualis* (Foucault, 2011[1976], σ. 137; Oosterhuis, 2000, σ. 39-40; Hekma, 1989, σ. 176). Έγινε, ωστόσο, ευρύτερα γνωστός από την μελέτη του Krafft-Ebing, της οποίας αποτέλεσε επίσης, τον τίτλο. Η *Psychopathia Sexualis* του Krafft-Ebing εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1886. Στην παρούσα μελέτη υπενθυμίζουμε ότι ανατρέχουμε στην αγγλική μετάφραση του 1903.

²⁰⁴ Ο όρος αποτελεί μετάφραση του αντίστοιχου που εισηγήθηκε ο Krafft-Ebing (1886). Ο Βάφας, ωστόσο, «δανείζεται» τον όρο από τον καθηγητή Νευρολογίας - Ψυχιατρικής Μιχαήλ Κατσαρά (Κατσαράς, 1898).

²⁰⁵ Η νευρολογία-ψυχιατρική υπήρξε αρχικά ενιαία ειδικότητα με δύο κλάδους. Στην Ελλάδα οι δύο κλάδοι θεσπίστηκαν ως διακριτές, αυτόνομες ειδικότητες με τον νόμο 1193/20-08-1981 (άρθρο 23). Στο εξής θα γίνεται αναφορά στην Ψυχιατρική για λόγους οικονομίας.

3.5. Ψυχίατροι: οι νέοι ειδικοί της γενετήσιας ζωής

Η ελληνική ψυχιατρική στα τέλη του 19ου αιώνα βρίσκεται σε διαδικασία συγκρότησής της ως πειθαρχίας, ακολουθώντας και κυρίως αντιγράφοντας τις θεωρίες, μεθόδους και πρακτικές της, ούτως ή άλλως νεοσύστατης, ευρωπαϊκής ψυχιατρικής (Πλουμπίδης, 1989; Τζανάκης, 2008; Λέκκα, 2012; για την ιστορία της ψυχιατρικής στην Ευρώπη και Η.Π.Α. Shorter, 1997). Η ευρωπαϊκή ψυχιατρική αποτελεί το πρότυπο που ακολουθεί η ψυχιατρική στην Ελλάδα για όλο το υπό μελέτη διάστημα, η οποία αποτυγχάνει να διαμορφώσει μία ελληνική ψυχιατρική παράδοση, αλλά εμφανίζεται ως ένα «καθυστερημένο τμήμα της δυτικής ψυχιατρικής» (Τζανάκης, 2008, σ. 68). Ως εκ τούτου, εκπαιδευμένοι στις χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης, οι Έλληνες ψυχίατροι των τελών του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα, εισάγουν και αποτυπώνουν στον επιστημονικό λόγο και την πρακτική τους όλο το φάσμα των θεωριών και θεραπευτικών πρακτικών που αναπτύσσονται την ίδια εποχή στην Ευρώπη. Στη μελέτη της ομοφυλοφιλίας, ειδικότερα, η μετάφραση -από τα γαλλικά και τα γερμανικά κυρίως-, η εισαγωγή και η παράλληλη χρήση νέων εννοιών (για την ομοφυλοφιλία) πιστοποιούν αφενός τη στενή σύνδεση της ελληνικής ψυχιατρικής με τις εξελίξεις στον αντίστοιχο κλάδο στην Ευρώπη, και αφετέρου την πολυφωνία που εντοπίζουμε στον ψυχιατρικό λόγο.

Έχει σημασία να τονιστεί η ιδιαίτερη ελληνική συνθήκη μέσα στην οποία ήρθε να μεταφυτευθεί η ψυχιατρική, ενός νεοσύστατου και διαρκώς επεκτεινόμενου κράτους, με νεοπαγείς τους εκπαιδευτικούς του θεσμούς (Τζανάκης, 2008). Όπως προαναφέρθηκε, μόλις στα 1883 θα διδαχθεί συστηματικά το αντικείμενο της ψυχιατρικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, από τον μετέπειτα καθηγητή της έδρας ψυχιατρικής, Μιχαήλ Κατσαρά, ενώ ο πρώτος νόμος για τη λειτουργία ιδρυμάτων ψυχιατρικής φροντίδας θα ψηφιστεί το 1862²⁰⁶. Στις συνθήκες αυτές η ψυχιατρική γνώρισε μεγάλη αμφισβήτηση από τους αναγνωρισμένους κλάδους της ιατρικής, όπως η χειρουργική και η παθολογία. Το αντικείμενό της, ο ηθικός και πνευματικός άνθρωπος, τόσο ως άτομο όσο και ως μέλος της κοινωνίας (Αποστολίδης, 1889), όσο και η ρευστότητα των ορίων μεταξύ εχεφροσύνης και παραφροσύνης καθιστούν το έργο της ψυχιατρικής όχι μόνον δυσχερές αλλά και αόριστο, ευεπίφορο επομένως στην κριτική και την αμφισβήτηση²⁰⁷. Οι εξελίξεις στον τομέα της νευρολογίας και ο προσδιορισμός του εγκεφάλου ως έδρας των ψυχικών λειτουργιών και επομένως ως αντικείμενου μελέτης και παρέμβασης της ψυχιατρικής (Κατσαράς, 1898; Αποστολίδης, 1889) συντελούν στην προβολή της ως θετικής επιστήμης. Όπλο της απέναντι στην ασάφεια και τη ρευστότητα που παρουσιάζει η υγεία και η ασθένεια των φρενών²⁰⁸,

²⁰⁶ Πρόκειται για τον νόμο ΨΜΒ/ 22.3.1862. Όπως αναφέρει ο Πλουμπίδης, σκοπός του νόμου αυτού ήταν «να προσφέρει το απαραίτητο νομικό πλαίσιο για τη λειτουργία ενός ψυχιατρείου στην Αίγινα» (Πλουμπίδης, 1989, σ. 135). Το σχέδιο αυτό δεν υλοποιήθηκε λόγω της καθαίρεσης του Όθωνα. Σημαντικό μέρος της ψυχιατρικής φροντίδας συνέχισαν να έχουν στη διάρκεια του 19ου αιώνα τα μοναστήρια και ο θεσμός της Εκκλησίας (Πλουμπίδης, 1989).

²⁰⁷ Η συζήτηση για τη συγκρότηση της ψυχιατρικής ως επιστημονικής πειθαρχίας στην Ελλάδα, και ο σχετικός διάλογος που αναπτύσσεται γύρω από το θέμα αυτό στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ωστόσο, το ζήτημα υπερβαίνει τους στόχους της παρούσας μελέτης. Για την ψυχιατρική στην Ελλάδα, Λέκκα, 2012; Τζανάκης, 2008; Πλουμπίδης, 1989.

²⁰⁸ Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η συζήτηση που διακρίνεται στα ιατρικά συγγράμματα της εποχής για το ασαφές του ορίου ανάμεσα στην υγεία και την ασθένεια, το φυσιολογικό και το

είναι η παρατήρηση, το πείραμα και η σύγκριση (Αποστολίδης, 1889, σ. 22) με στόχο τη συγκρότηση μιας νοσολογίας των φρενών και της θεραπείας τους²⁰⁹. Με αυτόν τον στόχο, η ψυχιατρική, ακολουθώντας το κυρίαρχο για την εποχή επιστημονικό πρότυπο που είναι αυτό των θετικών επιστημών, στη συγκρότηση του «πεδίου της γνώσης, της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής εξειδίκευσης» (Trubeta, 2013, σ. 27), εξετάζει μεθοδικά και ταξινομεί τις παθήσεις των φρενών, μεταξύ αυτών και την ομοφυλοφιλία.

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει εδώ στο ιατρικό περιοδικό *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησης*, το μηνιαίο ειδικό περιοδικό που εξέδιδε ο νευρολόγος ψυχίατρος Σιμωνίδης Γ. Βλαβιανός από το 1902 έως το 1911. Ο Βλαβιανός εκπαιδευμένος στο Παρίσι υπό σημαντικούς ψυχιάτρους της εποχής, όπως ο Charcot²¹⁰, ήταν πολύ δραστήριος αφού εκτός από την έκδοση του περιοδικού και τη συγγραφή πολυάριθμων άρθρων και βιβλίων²¹¹, ίδρυσε την πρώτη ιδιωτική Νευρολογική-Ψυχιατρική Κλινική στην Αθήνα. Πρόκειται για το Νοσοκομείον Νευρικών Νοσημάτων, Maison de Santé, Βλαβιανού, στα Πατήσια²¹². Η ίδρυση του Νοσοκομείου, ο Οργανισμός και ο Κανονισμός λειτουργίας του ανακοινώνονται στη *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησης*, όπου και δημοσιεύεται εφεξής διαφήμιση του Νοσοκομείου και των υπηρεσιών που παρέχει (Βλαβιανός, 1904). Έργο της *Επιθεωρήσεως* σύμφωνα με τον ιδρυτή και διευθυντή της είναι η μεταφορά σύγχρονης και τεκμηριωμένης γνώσης της ψυχιατρικής και νευρολογίας στην Ελλάδα. Κάνοντας απολογισμό του έργου της *Επιθεωρήσεως* τέσσερα χρόνια μετά το πρώτο της τεύχος, ο Βλαβιανός σημειώνει: «εσμέν πλήρεις ελπίδων και πεποιθήσεως ακραδάντου ότι μετ' αυτής, ως οργάνου, εξυπηρετούντος τας ιδέας και τους πόθους ημών θα επιτελέσωμεν παν ό,τι ωνειροπολήσαμεν δια την Ελληνικήν Επιστήμην, τους Έλληνας Επιστήμονας, το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον, την Ελληνικήν Πολιτείαν και το Ελληνικόν Έθνος και Κράτος» (Βλαβιανός, 1905α, σ. 5). Το έργο της *Επιθεωρήσεως* είναι ακόμη σημαντικότερο, αν αναλογιστεί κανείς τα κείμενα της εποχής που κάνουν λόγο για υστέρηση της ιατρικής στην Ελλάδα, σε σχέση με την προηγμένη Ευρώπη (Κούζης, 1939, σ. 7). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ψυχιατρική, μία ειδικότητα η οποία αντιμετωπίζει τη γενικότερη έλλειψη εκτίμησης και αποδοχής στις αρχές του 20ου αιώνα, ήταν ακόμη σημαντικότερο να εκπροσωπηθεί με

ανώμαλο. Έτσι, ο Αποστολίδης αναφέρει ότι είναι αδύνατον να ορίσει κανείς με ακρίβεια την υγεία και την ασθένεια, για να καταλήξει, «Η ιδέα της νόσου και της υγείας είνε σχετική. Ούτε απόλυτος υγεία, ούτε απόλυτος νόσος υπάρχει. Πας υγιής ταυτοχρόνως νοσεί και πας νοσών υγιάίνει» (Αποστολίδης, 1889, σ. 31-32). Το συμπέρασμα αυτό επεκτείνει και στην ψυχική υγεία, δηλώνοντας λίγο αργότερα ότι «Πας εχέφρων είνε ταυτοχρόνως και παράφρων και πας παράφρων είνε ενταυτώ και εχέφρων» (Αποστολίδης, 1889, σ. 35).

²⁰⁹ Αναφέρει ο Αποστολίδης ότι η ψυχιατρική μελετά φαινόμενα: «ων την αληθή πηγήν και τον τρόπον της παραγωγής πειράται αύτη να κατανοήση, ως και τους όρους υφ' ους παράγονται και εκδηλούνται να ανεύρη, ίνα καταλήξη, ... εις πρακτικά συμπεράσματα αφορώντα την υγείαν και το συμφέρον του πάσχοντος τας φρένας·» (Αποστολίδης, 1889, σ. 30).

²¹⁰ Ο Jean-Martin Charcot (1825-1893) υπήρξε Γάλλος νευρολόγος, του οποίου η έρευνα εστιάστηκε στη νευροπαθολογία και στον εντοπισμό των αλλοιώσεων που επιφέρουν στην ανατομία του εγκεφάλου συγκεκριμένες παθήσεις, όπως η σκλήρυνση κατά πλάκας (Shorter, 1997, σ. 106). Είναι ιδιαίτερος γνωστός για το έργο του στην υστερία, το οποίο αποτέλεσε τομή στην ψυχιατρική του 19ου αιώνα (Πλουμπίδης, 1989, σ. 19).

²¹¹ Στην τελευταία σελίδα πολλών τευχών του περιοδικού βρίσκεται κατάλογος των δημοσιευμάτων του.

²¹² Το κτήριο της Κλινικής σώζεται και στεγάζει σήμερα το 21ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών «Λέλα Καραγιάννη».

έγκυρο επιστημονικό τύπο. Στις σελίδες της φιλοξενείται άρθρο του Paul Flechsig, γνωστού τότε νευροανατόμου στη Λειψία, που όχι μόνον υπερασπίζεται την επιστημονικότητα και αξία της ψυχιατρικής αλλά την αναδεικνύει ως την πιο δύσκολη από τις ιατρικές ειδικότητες γιατί έχει να κάνει με τον εγκέφαλο, το πιο περίπλοκο ανθρώπινο όργανο (Flechsig, 1903). Επομένως, μία ακόμη αποστολή του περιοδικού είναι να αναδείξει ακριβώς την επιστημονική αξία της ιατρικής αυτής ειδικότητας²¹³.

Οι πρώτες αναφορές στον ομόφυλο έρωτα από την πλευρά της ψυχιατρικής απαντώνται σε εγχειρίδια των τελών του 19ου αιώνα²¹⁴. Στα εγχειρίδια αυτά διαπιστώνεται η κατίσχυση της βιολογικής αντίληψης που ερμηνεύει την ψυχική ασθένεια ως βλάβη των φρενών, σημείο και αποτέλεσμα εκφυλισμού. Εκεί απαντάται και η περιγραφή της «αναστροφής του φύλου» (Αποστολίδης, 1889, σ. 287-88) ή «αναστροφή του γενετησίου εμφύτου» (Κατσαράς, 1898, σ. 555), ορολογία που αποδίδει στα ελληνικά τη γερμανική *conträre Sexualempfindung* και τη γαλλική *inversion du sens génital* ή *sens sexuel contraire*. Η κατάσταση αυτή ορίζεται ως ανωμαλία του γενετησίου αισθήματος «συνισταμένη εις τούτο, ότι άτομον ενός φύλου επιζητεί άτομον εις το αυτό φύλον ανήκον, ο ανήρ προς άνδρα αισθάνεται ισχυράν κλίσιν, η γυνή προς γυναίκα» (Αποστολίδης, 1889, σ. 288). Αντίστοιχος είναι και ο ορισμός που προσφέρει ο Κατσαράς: ο άνθρωπος που πάσχει από αυτήν «και εκλέγει και στύσιν έχει, αλλ' η εκλογή αυτού είνε ανεστραμμένη, του συνδετικού νωτιαίου προαιρουμένου ομοφύλους» (Κατσαράς, 1898, σ. 555). Η «αναστροφή φύλου» θεωρείται ως είδος φρενοβλάβειας και κατονομάζεται ως «διαστροφή της γεννητησίου ορμής» (Αποστολίδης, 1889, σ. 243) ή «διαστροφή και ανωμαλία γενετησίου» (Κατσαράς, 1898, σ. 555)²¹⁵. Η εισαγωγή της ορολογίας αυτής βρίσκεται σε συμφωνία με τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και έρχεται εν πολλοίς να αντικαταστήσει προοδευτικά τους όρους «παιδεραστία» και «σοδομισμός» που χρησιμοποιούνταν κατ' αποκλειστικότητα στην ιατροδικαστική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα²¹⁶.

Την αναστροφή φύλου περιγράφει ο διευθυντής του ψυχιατρικού τμήματος του Ελληνικού Νοσοκομείου Κωνσταντινούπολης, ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης, στο σύγγραμμά του *Αι Ψυχώσεις* (Αποστολίδης, 1889). Στο εν λόγω σύγγραμμα, ο Αποστολίδης εξετάζει ενδελεχώς τη φρενοβλάβεια τόσο ιστορικά όσο και ιατρικά. Αντλώντας από τη σύγχρονή του διεθνή ψυχιατρική βιβλιογραφία, τις μελέτες ειδικά των Esquirol, Pinel, Morel και άλλων, προχωρά

²¹³ Βλ. για παράδειγμα άρθρο του Βλαβιανού στο οποίο τονίζει τη σημασία της ψυχοθεραπείας ως αρωγού στην επιτυχή ιατρική αντιμετώπιση κάθε είδους νόσου και συνεπώς κάθε είδους ιατρικής ειδικότητας, της χειρουργικής και της παθολογίας συμπεριλαμβανομένων (Βλαβιανός, 1906β, σ. 162-163).

²¹⁴ Δύο είναι τα εγχειρίδια ψυχιατρικής του 19ου αιώνα που εντοπίσαμε. Πρόκειται για τη μελέτη *Αι Ψυχώσεις*, (Αποστολίδης, 1889) και την *Παθολογία των Νεύρων* (Κατσαράς, 1898). Εκτενέστερη είναι η αναφορά του Αποστολίδη στην ανδρική ομοφυλοφιλία. Ο Κατσαράς αφιερώνει μία μικρή μόνο παράγραφο στο ζήτημα.

²¹⁵ Σύμφωνα με τις ιατρικές αντιλήψεις της εποχής, οι «διαστροφαί της γενετησίου λειτουργίας» περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα σεξουαλικών συμπεριφορών: «αναφροδισία», «σαδισμός», «μαζοχισμός», «φетиχισμός», «κτηνοβασία», κτλ.

²¹⁶ Οι όροι αυτοί δεν εκλείπουν τελείως από την ψυχιατρική βιβλιογραφία, αλλά απαντώνται λιγότερο συχνά, και κυρίως δεν κυριαρχούν σε αυτήν. Ο ίδιος ο Κατσαράς χρησιμοποιεί τον όρο «παιδεραστία» για να διαχωρίσει την αναστροφή φύλου στον άνδρα από τον «λέσβιο έρωτα» (Κατσαράς, 1898, σ. 555).

στον ορισμό, και στη συνέχεια, στην περιγραφή των διαφορετικών μορφών φρενοβλάβειας. Δύο είναι οι μεγάλες κατηγορίες στις οποίες ταξινομεί ο Αποστολίδης τις φρενοβλάβεις: αυτή των κυρίως ή κλασικών φρενοβλαβών και αυτή των εκπεφυλισμένων ή κληρονομικών (*dégénéérés, fous héréditaires*) φρενοβλαβών. Στη δεύτερη κατηγορία φρενοβλαβών, αυτή των κληρονομικών ή εκπεφυλισμένων ή εκφύλων και στην υποκατηγορία των «γεννητικών» (*sexuels*)²¹⁷ τοποθετεί ο Αποστολίδης και την «αναστροφή φύλου» που μας ενδιαφέρει στην παρούσα μελέτη²¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, ο Αποστολίδης ορίζει ως γεννητικούς «εκείνους εκ της σειράς ταύτης των εκπεφυλισμένων κληρονομικών, όσοι παρουσιάζουσι συμπτώματα απλής ανωμαλίας ή διαστροφής των γεννητικών ορέξεων» (Αποστολίδης, 1889, σ. 280-281)²¹⁹.

Οι άνδρες που πάσχουν από «αναστροφή φύλου» περιγράφονται στα εγχειρίδια του 19ου αιώνα να συμπεριφέρονται με γυναικείο τρόπο. Το γνώρισμα αυτό τους καθιστά ορατούς όχι μόνο στον ειδικό ψυχίατρο, αλλά και στην κοινωνία. Ο Αποστολίδης συγκεκριμένα αναφέρει: «Οι πάσχοντες άνδρες κομψεύονται ως γυναίκες και ενδύονται δε ενίοτε ως αυτά, επιτηδευόμενοι τους τρόπους και τα ακκίσματα των γυναικών και επιζητούσι τα ευνοϊκά βλέμματα του εις το αυτό φύλον ανήκοντος αντικειμένου της εκλογής των. Ενίοτε δε και άνευ της μεταμορφώσεως ταύτης και χωρίς ουδέν σημείον εις το εξωτερικόν αυτών να δεικνύη την τοιαύτην παρά φύσιν κλίσιν επιδιώκουσι τας σχέσεις του άρρενος γένους δαπανώμενοι εις φιλοφρονήσεις απαραλλάκτως ωσεί επρόκειτο περί κατακτήσεως γυναικός. Άλλοτε δε φοβούμενοι μη εκθέσωσι την τιμήν των περιορίζονται απλώς εις ερωτικούς ρεμβασμούς αντικείμενον έχοντας εικόνα άρρενος και επιθυμούσι να βλέπωσιν αγάλματα γυμνών ανδρών ή άνδρας γυμνούς... Ενίοτε η αδιαφορία προς το αντίθετον φύλον φθάνει μέχρις αποστροφής» (Αποστολίδης, 1889, σ. 288-289).

Όπως και στη σχετική ιατροδικαστική βιβλιογραφία, ο Αποστολίδης διαχωρίζει την παθολογική διαστροφή από εκείνην που προκαλούν «κακίαι κτηθείσαι εξ εκδεδιτημένου βίου» (Αποστολίδης, 1889, σ. 284)²²⁰. Ως «εκδεδιτημένος βίος» θεωρείται κατά κύριο λόγο η επίδοση σε καταχρήσεις κάθε είδους που εξαντλούν τον οργανισμό: κατάχρηση των αφροδισίων απολαύσεων, αλκοολισμός, κατάχρηση τοξικών ουσιών. Αυτό που διακρίνει τους επιδιόμενους σε καταχρήσεις από τους παθολογικά διεστραμμένους είναι η απουσία άλλων συμπτωμάτων που να δηλώνουν την ύπαρξη νόσου των φρενών. Είναι χρέος επομένως του ψυχιάτρου να διακρίνει την παθολογική διαστροφή, αυτήν δηλαδή που εδράζεται σε βιολογικά παθογόνα αίτια, από τη διαστροφή που προκαλεί ο έκλυτος βίος, καθώς η απουσία παθολογικής αιτιολογίας φέρει το άτομο ως πλήρως υπεύθυνο για τις

²¹⁷ Ο Αποστολίδης αναφέρει την ελληνική ορολογία και την αντίστοιχη γαλλική σε παρένθεση (Αποστολίδης, 1889, σ. 281).

²¹⁸ Ως εκδήλωση εκφυλισμού αντιλαμβάνεται και κατηγοριοποιεί την ομοφυλοφιλία και ο Κατσαράς, ταξινομώντας την στην κατηγορία «ενσυνείδηται ορμαί», δηλαδή στις ψυχαναγκαστικές ορμές (Κατσαράς, 1898, σ. 545-55). Ωστόσο, όπως ήδη σχολιάσαμε είναι εξαιρετικά σύντομη η αναφορά του στη συγκεκριμένη «διαστροφή».

²¹⁹ Ο Αποστολίδης ορίζει ως υπόλοιπες υποκατηγορίες των κληρονομικών φρενοβλαβών τις εξής: «οι παρορμητικοί», «οι τυραννούμενοι υπό εμμόνων ιδεών και συγκινούμενοι» και οι «εγκληματíαι» (Αποστολίδης, 1889, σ. 224).

²²⁰ Ο Αποστολίδης άλλωστε τονίζει τη σημασία που έχει η ορθή διάγνωση της νόσου των φρενών για την επιβολή του νόμου, καθώς είναι σύνθηρες οι «φρενοβλαβείς» να παραβαίνουν τον νόμο και να καλούνται να λογοδοτήσουν και να τιμωρηθούν γι' αυτό.

πράξεις του απέναντι στην κοινωνία και τη δικαιοσύνη. Η παθολογική διαστροφή αντιθέτως, έχει ως συνέπεια την απώλεια, εν μέρει ή εντελώς, της ηθικής ελευθερίας του ανθρώπου και επομένως του αυτεξούσιου των πράξεών του (Αποστολίδης, 1889, σ. 223; Moll, 1906).

Περνώντας στην εξέταση των αιτίων της παθολογικής διαστροφής της γενετήσιας λειτουργίας, αναφέρεται ότι σπανίως αυτή προκύπτει από ανωμαλία στη διάπλαση των γεννητικών οργάνων. Κατά κανόνα, η αναστροφή της γενετήσιας λειτουργίας είναι μία κληρονομικά μεταβιβαζόμενη πάθηση, μία κληρονομηθείσα, με άλλα λόγια, εκφύλιση. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Αποστολίδη κάθε φρενοβλάβεια είναι κληρονομική (Αποστολίδης, 1889, σ. 232). Ως κληρονομικά έκφυλοι, οι πάσχοντες από διαστροφή της γενετήσιας λειτουργίας εμφανίζουν ορισμένα χαρακτηριστικά της κατηγορίας στην οποία υπάγονται. Έτσι, στους «γεννητικούς», μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό από τους υπόλοιπους «κληρονομικούς εκφύλους», η φρενοβλάβειά τους δεν επηρεάζει το σύνολο των ψυχικών τους λειτουργιών, αλλά εντοπίζεται στην περιοχή των ορέξεων και των επιθυμιών που σχετίζονται με τη σεξουαλική λειτουργία. Μάλιστα, συνιστάται στους ειδικούς να είναι φειδωλοί ως προς την υπαγωγή ασθενών σε αυτή την κατηγορία, καθώς διαπιστώνεται ότι άνδρες που έχουν διαπρέψει σε διάφορους τομείς και έχουν ωφελήσει την ανθρωπότητα θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στην κατηγορία αυτή²²¹. Ωστόσο, υποστηρίζει ο Αποστολίδης, η βλάβη των φρενών δεν μπορεί να είναι αληθώς μερική: όταν νοσεί ένα τμήμα του εγκεφάλου, όταν δυσλειτουργεί ένα τμήμα των ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου, νοσεί το όλον Εγώ (Αποστολίδης, 1889, σ. 221). Καθώς η βλάβη των φρενών, μάλιστα, είναι μία δυναμική κατηγορία, συχνά παρατηρείται επιδείνωσή της έως του σημείου της τέλει απώλειας των φρενών.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό των «γεννητικών» είναι ότι, όπως στις περιπτώσεις της μερικής φρενοβλάβειας, διατηρούν συνείδηση, μερική ή πλήρη, της διατάραξης των ψυχικών λειτουργιών τους, ενώ ταυτοχρόνως παρουσιάζουν απώλεια ή μείωση του αυτεξούσιου τους (Αποστολίδης, 1889, σ. 225). Η συνείδηση της «διαστροφής» τους οδηγεί πολλούς «γεννητικούς» στους γιατρούς αναζητώντας θεραπεία. Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις ασθενών που όντως ιάθηκαν, αποδεικνύοντας ότι η «αναστροφή φύλου» επιδέχεται θεραπείας, είναι σε κάποιες περιπτώσεις ιατή (Αποστολίδης, 1889, σ. 248). Επιπλέον, ως κληρονομικά έκφυλοι οι «γεννητικοί» εμφανίζουν αδυναμία της ηθικής τους συγκρότησης (Αποστολίδης, 1889, σ. 241). Κυριευμένοι από τα πάθη τους που αδυνατούν να τιθασεύσουν, συχνά προβαίνουν σε ενέργειες που προσβάλλουν τη δημόσια ηθική και που καταδικάζονται από την κοινωνία και τους νόμους²²². Μάλιστα, και σε αντίθεση με τους εχέφρονες ανθρώπους, αρκετοί από αυτούς αντλούν ηδονή από την παραβίαση των κοινωνικών και ηθικών κανόνων.

²²¹ Ο Βάφας σημειώνει ότι αν θεωρήσουμε κάθε άνδρα που επιδίδεται στην παιδεραστία εκφυλισμένο, δηλαδή ασθενή, «θα κατατάξωμεν δε μεταξύ των φρενοβλαβών άνδρας διαπρέψαντας επί πνευματική υπεροχή, διανοίξαντας τους οφθαλμούς της ανθρωπότητος, ή πολυειδώς ευεργετήσαντας αυτήν» (Βάφας 1903, σ. 332). Επίσης, ο Βλαβιανός αναφέρεται απορώντας στον Oscar Wild, ως περίπτωση ανθρώπου στον οποίο συνυπάρχει ένα έξοχο πνεύμα με ηθική διαστροφή (Βλαβιανός, 1910α, σ. 210).

²²² Ο Αποστολίδης παραθέτει σχετικά παραδείγματα ανθρώπων που αν και έχουν συνείδηση των ανήθικων τάσεών τους, δεν κατορθώνουν να επιβληθούν σε αυτές (Αποστολίδης, 1889, σ. 283-284).

Ένα τελευταίο σημείο που τονίζεται είναι η ύπαρξη «συννοσηρότητας» στους «γεννητικούς», πράγμα που προξενεί βεβαίως ακόμη μεγαλύτερη ανησυχία στους επιστήμονες και την κοινωνία. Έτσι, οι ειδικοί διαπιστώνουν ότι συχνά οι «γεννητικοί» εμφανίζουν επιπλέον διαταραχές έως και εγκληματική συμπεριφορά. Ο Forel, για παράδειγμα, διαπιστώνει στενή σχέση μεταξύ της ομοφυλοφιλίας και των ψυχώσεων (Forel, 1907, σ. 17-18). Λίγο πιο γενικόλογα ο Αποστολίδης αναφέρει για τους «γεννητικούς» ότι «είνε δυνατόν να έχωσι ταυτοχρόνως και διαφόρους άλλας ψυχικάς ανωμαλίας και παθολογικάς τάσεις εξ εκείνων, ας εν τοις προηγουμένοις ανεφέραμεν», με προεξάρχουσα όμως τη σεξουαλική «διαταραχή» (Αποστολίδης, 1889, σ. 281). Στο ίδιο πνεύμα και ο Κατσαράς, σημειώνει την «πολύχρωμον κλινικήν εικόνα, ης τα πολλά και ποικίλα χρώματα οτέ μεν φύρδην μίγδην συγχρόνως απεικονίζονται, οτέ δε διαδέχονται άλληλα» (Κατσαράς, 1898, σ. 575). Η αντίληψη αυτή φέρνει αρκετά κοντά την ψυχιατρική του 19ου αιώνα με την ιατροδικαστική. Συγκρίνοντας τις μελέτες του Αποστολίδη και του Κατσαρά, συγκεκριμένα, και την ιατροδικαστική βιβλιογραφία την περίοδο αυτή, μπορούμε να παρατηρήσουμε μία ομολογία ανάμεσα στην ταξινόμηση/κατηγοριοποίηση που χρησιμοποιείται και στις δύο ειδικότητες. Όπως άλλωστε ομολογεί και ο ίδιος ο Αποστολίδης, «η βάσις, εφ' ης εστηρίχθημεν προς διαίρεσιν των φρενοβλαβών και σπουδήν αυτών είνε πλειότερον ιατροδικαστική ή νοσολογική» (Αποστολίδης, 1889, σ. 222). Οι ψυχίατροι της εποχής έχουν επίγνωση ότι η διάγνωση φρενοβλάβειας, και άρα μειωμένου καταλογισμού του ανθρώπου για τις ενέργειές του, έχει σημαντικές επιπτώσεις στην απόδοση δικαιοσύνης (βλ. Moll, 1906). Ο Κατσαράς μάλιστα, θεωρεί ότι μόνο με τη σύμπραξη νομικών-ποιινολόγων και γιατρών θα μπορεί να διασφαλιστεί ή τουλάχιστον να ωφεληθεί η δημόσια ασφάλεια και η δικαιοσύνη (Κατσαράς, 1898, σ. 586).

Το ζήτημα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας εντάσσεται σε ένα θεωρητικό σχήμα, όπου η παρεκκλίνουσα σεξουαλική δραστηριότητα εμφανίζεται ως προϊόν και σημείο εκφύλισης, το οποίο με τη σειρά του συνδέεται βαθύτατα με την εγκληματικότητα. Σε συμφωνία με τις ευρωπαϊκές απόψεις της εποχής, στον ελληνικό ιατρικό λόγο του 19ου αιώνα σεξουαλικότητα, εκφύλιση και εγκληματικότητα, αποτελούν ένα φαύλο σύστημα, η κάθε πλευρά του οποίου τροφοδοτεί τις υπόλοιπες. Εκτενής είναι η αναφορά του Κατσαρά στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ εκφυλισμού και εγκληματικότητας. Καθώς συνέπεια του εκφυλισμού -κάθε τύπου- είναι η μείωση ή και παντελής απώλεια της ηθικής συγκρότησης του υποκειμένου, η εγκληματική συμπεριφορά είναι συχνή στους εκφύλους. Παρατηρεί ο Κατσαράς, «Ο έκφυλος εστερημένος της εννοίας της ηθικής και του δικαίου αδυνατεί να προσαρμοσθή προς τους διέποντας τον κοινωνικόν βίον ηθικούς νόμους, εχθαίρει την κοινωνίαν, μισεί την παραδεδομένην ηθικήν, περιφρονεί τους δημοσίους νόμους. Υπό το κράτος δε της τοιαύτης εγκεφαλικής διαπλάσεως παρασύρεται υπό των παντοδαπών του εγκλήματος περιστάσεων και εκτελεί πράξεις αγούσας αυτόν εις τας χείρας της δικαιοσύνης, ήτοι διαπράττει έγκλημα» (Κατσαράς, 1898, σ. 580). Ως εκφυλιστική κατάσταση επομένως, και η ανδρική ομοφυλοφιλία μπορεί να οδηγήσει τον «ασθενή» στο έγκλημα.

Σε αντίθεση με τον ενιαίο ιατρικό λόγο για την ανδρική ομοφυλοφιλία, που παρατηρείται κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα, καθώς εισερχόμεθα στον 20ο αιώνα διαπιστώνεται μία πολυφωνία λόγων, αντιλήψεων και προσεγγίσεων για την ομοφυλοφιλία στην ψυχιατρική βιβλιογραφία. Ταυτοχρόνως, η εστίαση της σχετικής ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας

μετατοπίζεται προς την έκδοση εκλαϊκευμένων βιβλίων για τη γενετήσια λειτουργία, τα οποία απευθύνονται σε ένα ευρύτερο του ιατρικού κοινό. Η βιολογική αντίληψη για την ομοφυλοφιλία ως εκφύλιση δεν εγκαταλείπεται στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. Το ευγονικό πρόταγμα, ενταγμένο στο ευρύτερο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο ρεύμα για την ευγονία και τον έλεγχο της ποιότητας της ανθρώπινης αναπαραγωγής, συνεχίζει να έχει τους εκφραστές του και στην Ελλάδα των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. Όπως σημειώνει ο Μωυσής Μωυσειδής, μέλος της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας και της Γαλλικής Εταιρείας της Ευγονικής, «Το μέλλον ανήκει ασφαλώς εις τους λαούς εκείνους οι οποίοι ρυθμίζουν την γενετήσιον ζωήν των επί σκοπώ δημιουργίας εκγόνων σωματικώς και ψυχικώς υγιών, ωραίων και ευρώστων» (Μωυσειδής, 1930, σ. 5). Για τον Μωυσειδή, η μελέτη της γενετήσιας ζωής έχει διττό στόχο, αφενός, την υποστήριξη του ευγονικού προγράμματος στο κοινωνικό επίπεδο, αφετέρου, την πρόληψη κακών έξεων και αισχρών διαστροφών στο ατομικό επίπεδο (Μωυσειδής, 1930, σ. 5). Αν και γνώστης της σεξολογικής και ψυχαναλυτικής βιβλιογραφίας, ο Μωυσειδής ακολουθεί την παράδοση του 19ου αιώνα, συνδέοντας απολύτως τη γενετήσια δραστηριότητα με τον στόχο της αναπαραγωγής του είδους, η οποία έχει θέση μόνο στο πλαίσιο της έγγαμης σχέσης και έχει επιπτώσεις στο σύνολο της κοινωνίας, στο σύνολο της ελληνικής φυλής. Όπως το τοποθετεί ο ίδιος, «Η εκλαϊκευσις της γενετησίου υγιεινής είναι μία επιστημονική και λογική παρασκευή δια τον γάμον επί σκοπώ προφυλάξεως της φυλής» (Μωυσειδής, 1930, σ. 4). Η ρητορική του Μωυσειδή εντάσσεται απολύτως στη συζήτηση και την ανησυχία για την ευρωστία και το μέλλον της ελληνικής φυλής που είναι εξαιρετικά διάχυτη στην Ελλάδα των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα (Αβδελά, 2017α).

Ταυτοχρόνως, από τις αρχές του 20ου αιώνα η ψυχιατρική ορολογία εμπλουτίζεται με την εισαγωγή νέων όρων, ανεπτυγμένων στη Γερμανία και τη Γαλλία κυρίως: αναστροφή γενετησίου ενστίκτου, ομοφυλοφιλία, φιλομοφυλία²²³. Παράλληλα γίνεται εκτεταμένη χρήση περιφράσεων: «παρά φύσιν απολαύσεις» (Ανωνύμου, 1928, σ. 29), «τάσις προς το αυτό φύλον» (Μωραΐτης, 1928, σ. 117)²²⁴, «διαστροφή του γενετησίου ενστίκτου» (Μωυσειδής, 1927, σ. 14). Επιπλέον, η αναφορά στο «γενετήσιο» ένστικτο αντικαθίσταται από την αναφορά στο «σεξουαλικό» ένστικτο. Η νέα ορολογία αποτυπώνει τις πολλαπλές επιρροές που δέχεται η ελληνική ψυχιατρική από την Ευρώπη, με κυριότερες αυτές της σεξολογίας και της ψυχανάλυσης.

Όπως συζητήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην Αυστρία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και αλλού έχει εμφανισθεί, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, η ιατρική ειδικότητα της σεξολογίας και έχουν κυκλοφορήσει συγγράμματα και μελέτες για την ανθρώπινη σεξουαλική λειτουργία και την παθολογία της (Krafft-Ebing, 1886; Moll 1897; κ.α.)²²⁵. Η μελέτη της σεξουαλικής ζωής αποκτά αυξανόμενο ενδιαφέρον. Η σεξολογία (Κατσίγρα,

²²³ Σε ένα μόνο άρθρο αναφέρεται και ο όρος ουρανισμός (Ανωνύμου, 1902). Επίσης, ο όρος κίναϊδος αναφέρεται από τον Βασιλειάδη (1926, σ. 112) και τον Βλαβιανό (1906γ, σ. 6).

²²⁴ Ο Δημήτριος Μωραΐτης υπήρξε εκπαιδευτικός στις αρχές του 20ου αιώνα. Το έργο του ωστόσο, δεν περιορίστηκε στην παιδαγωγική διάσταση της ψυχανάλυσης, αλλά εισήγαγε και συζήτησε εκτενώς τη φροϋδική θεωρία. Για τον λόγο αυτό, αν και δεν ήταν ψυχίατρος, το έργο του χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη ως πηγή για την εισαγωγή της ψυχανάλυσης στον ελληνικό ιατρικό λόγο περί της σεξουαλικής ορμής.

²²⁵ Αναφέρουμε εδώ την ημερομηνία πρώτης έκδοσης του *Psychopathia sexualis* του Krafft-Ebing.

1935, σ. 64), ή σεξουολογία (Πέτρου, χ.χ.; Débay, 1922, σ. 56) ή γενολογία (Μωυσειδης, 1930, σ. 4) ή γενεσιολογική επιστήμη (Ζουράρις, 1930, σ. 5) εισάγεται στην Ελλάδα με αυξανόμενη παρουσία καθώς προχωράμε προς τη δεκαετία του 1930, όπως αποτυπώνεται στη χρήση της ειδικής ορολογίας και στις παραπομπές των Ελλήνων γιατρών στα συγγράμματα των Ευρωπαίων σεξολόγων. Ο Έλληνας ψυχίατρος, Γεώργιος Ζουράρις (1899-2001), υπήρξε μαθητής του Hirschfeld και θερμός υποστηρικτής των πλέον προωθημένων για την εποχή απόψεων στο ζήτημα της σεξουαλικής ζωής και της ομοφυλοφιλίας.

Η μελέτη της σεξουαλικής λειτουργίας, όπως παρατηρεί ο Ζουράρις, αποτελεί σύνθετο πεδίο που απαιτεί τη συνεργασία και σύμπραξη πλειάδας επιστημόνων σύμφωνα με το παράδειγμα του Ινστιτούτου Σεξουαλικής Έρευνας του Hirschfeld (Ζουράρις, 1930, σ. 5). Τονίζοντας τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει το σεξουαλικό ένστικτο στο σύνολο της ζωής του ανθρώπου, ο Ζουράρις εντοπίζει τη σεξουαλική ιδιοσυγκρασία στην κατασκευή του εγκεφάλου και συγκεκριμένα στην κατασκευή των γαγγλιακών κυττάρων του (Ζουράρις, 1930, σ. 40). Ο σεξουαλικός προσανατολισμός, για τον Ζουράρι, είναι έμφυτος στον άνθρωπο, εντοπίζεται δε «εντός ημών ένα κέντρον με καθωρισμένην από πριν την ερωτικήν μας διάθεσιν, και το οποίον κέντρον είναι ικανόν να δεχθή μόνον τους αντιστοίχους προς την ιδικήν του σύστασιν ερωτικούς ερεθισμούς» (Ζουράρις, 1930, σ. 54). Στη μελέτη του για τον έρωτα, χωρίς να κατονομάζει την ομοφυλοφιλία, ο Ζουράρις παρατηρεί, «όταν η ερωτική αίσθησις δεν είναι από την κατασκευήν της προσδεκτική εις εντυπώσεις και ερεθισμούς εκ γυναικών προερχομένας, τότε ουδέ η ωραιότερα γυναίκα δεν θα ημπορούσε να δονήση την αίσθησιν αυτήν» (Ζουράρις, 1930, σ. 48). Παρουσιάζει μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον η άποψή του ότι «όπως εις την φύσιν δεν υπάρχουν δύο εντελώς όμοια άτομα, έτσι δεν υπάρχουν και δύο άνθρωποι με το ίδιον ακριβώς ερωτικόν ένστικτον» (Ζουράρις, 1930, σ. 41). Διακρίνουμε εδώ μία αρκετά προωθημένη, για την εποχή, άποψη, η οποία διαφοροποιείται από την αντίληψη του ανθρώπου με όρους δίπολου άντρα - γυναίκας. Στην άποψη αυτή επανέρχεται αργότερα ο Ζουράρις, σε μελέτη του για τη σεξουαλική ορμή, όπου ρητά αναφέρεται στην ανυπαρξία καθαρού τύπου άνδρα ή γυναίκας (Ζουράρις, χ.χ., σ. 174-175). Παρά τις απόψεις του αυτές, ο Ζουράρις χαρακτηρίζει την ομοφυλοφιλία ως διαστροφή και τους ομοφυλόφιλους ως δυστυχείς και αξιολύπητους ανθρώπους (Ζουράρις, χ.χ., σ. 182). Η αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας ως παθολογίας από τους ψυχιάτρους της εποχής είναι καθολική.

Όπως σημειώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μία σημαντική καμπή για την ψυχιατρική θεώρηση της σεξουαλικής ζωής -και της ομοφυλοφιλίας- σημειώθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα με την εισαγωγή της ψυχαναλυτικής θεώρησης της σεξουαλικότητας. Στην Ελλάδα, ωστόσο, η ψυχανάλυση εισήχθη, όχι μέσω της ψυχιατρικής, αλλά της παιδαγωγικής²²⁶. Η ανάγκη κατανόησης της ψυχονοητικής εξέλιξης του παιδιού προκειμένου να καταστεί πιο αποτελεσματική η εκπαίδευσή του έστρεψε τους παιδαγωγούς των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα στην ψυχανάλυση. Έτσι το 1915 εμφανίζεται μελέτη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη για την προέλευση της γλώσσας, όπως εξηγείται από την ψυχολογία του Freud. Ενώ το άρθρο έχει γλωσσολογικό στόχο, ο Τριανταφυλλίδης εισάγει στο ελληνικό κοινό τις βασικές αρχές της ψυχανάλυσης και προτείνει τις πρώτες μεταφράσεις στα

²²⁶ Η παρούσα συζήτηση για την εισαγωγή της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα στηρίζεται στη σχετική μελέτη της Ατζινά (2004).

ελληνικά των βασικών ψυχαναλυτικών όρων. Στο άρθρο αυτό αναδεικνύεται η γενετήσια ορμή και η προσπάθεια ελέγχου της από τον άνθρωπο ως η κινητήρια δύναμη για τον πολιτισμό (Τριανταφυλλίδης, 1915). Στη δεκαετία του 1920, εν συνεχεία, εμφανίζονται μελέτες οι οποίες εξετάζουν τη σημασία της ψυχανάλυσης για την αγωγή των παιδιών και των νέων, καθώς και οι πρώτες μεταφράσεις έργων του Freud²²⁷.

Η ψυχαναλυτική προβληματική εισάγεται στον ελληνικό ψυχιατρικό λόγο ουσιαστικά κατά τη δεκαετία του 1930, ενώ η πρώτη ψυχαναλυτική ομάδα δεν συστάθηκε στην Ελλάδα παρά το 1946 (Ατζινά, 2004, σ. 37). Οι Έλληνες ψυχίατροι αποδέχτηκαν προοδευτικά την ψυχαναλυτική αντίληψη ότι στόχος της γενετήσιας λειτουργίας δεν είναι η αναπαραγωγή, αλλά η ηδονή. Στα ελληνικά ψυχαναλυτικά κείμενα γίνεται αναφορά όχι μόνο στη γενετήσια ορμή, αλλά και στις σεξουαλικές επιθυμίες, ενώ χρησιμοποιείται και ο φροϋδικός όρος libido αμετάφραστος (Μωραϊτίης, 1928, σ. 41)²²⁸. Η libido αποτελεί σημαντικό δομικό συστατικό του ανθρώπου, μέρος της φύσης του, η καταπίεση του οποίου οδηγεί στην εμφάνιση νευρώσεων (Μωραϊτίης, 1928, σ. 41). Σύμφωνα με τη θεωρία του Freud η γενετήσια ορμή, το σεξουαλικό ένστικτο, η libido, είναι μαζί με την αυτοσυντήρηση οι δύο βασικές ορμές που υπάρχουν έμφυτες στον άνθρωπο και τον συνοδεύουν από τη στιγμή της γέννησής του. Η γενετήσια ορμή, ειδικότερα, είναι σύμφυτη, ταυτόσημη με τη ζωή (Δρακουλίδης, 1930, σ. 33). Η εύρυθμη λειτουργία των ορμών αυτών συνεπάγεται την υγιή ανάπτυξη του ανθρώπου, ενώ αντίθετα η δυσλειτουργία τους οδηγεί στην ασθένεια (Μωραϊτίης, 1928, σ. 124). Ένα σημείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον στην ψυχαναλυτική θεωρία, όπως αυτή παρουσιάζεται στα κείμενα των Ελλήνων ψυχιάτρων, είναι ότι τοποθετεί τη γενετήσια ορμή στη σφαίρα της φύσης του ανθρώπου, είτε η ορμή αυτή στρέφεται στο ίδιο είτε στο έτερο φύλο (Μωραϊτίης, 1928, σ. 53-54). Όπως είδαμε όμως και στην περίπτωση του Ζουράρι, τέτοιου είδους διατυπώσεις δεν οδηγούν σε αμφισβήτηση της ομοφυλοφιλίας ως παθολογίας.

Σύμφωνα με τη φροϋδική θεωρία, η ανθρώπινη σεξουαλικότητα αναπτύσσεται σε στάδια και διαφοροποιείται κατά φύλο. Ο Μωραϊτίης ενστερνίζεται την ψυχαναλυτική αντίληψη ότι κατά τη φυσιολογική εξέλιξη του ανθρώπου, εντοπίζεται ένα στάδιο αυτοερωτισμού, πρωκτοερωτισμού και ομοφυλοφιλίας μεταξύ των 6 και 10 ετών (Μωραϊτίης, 1928, σ. 134). Στη δεδομένη αναπτυξιακή φάση, την πρωκτοερωτική, ο πρωκτός αποτελεί περιοχή ηδονής, και η στροφή του σεξουαλικού ενδιαφέροντος προς το ίδιο φύλο, δεν συνιστά παρέκβαση ή διαστροφή (Μωραϊτίης, 1928, σ. 56; Δρακουλίδης, 1930, σ. 14). Κατά την περίοδο της εφηβείας, αν η ανάπτυξη του παιδιού είναι φυσιολογική, η σεξουαλική ορμή μεταφέρεται στα γεννητικά όργανα και το σεξουαλικό ενδιαφέρον στρέφεται στο άλλο φύλο (Μωραϊτίης, 1928, σ. 137). Η προσήλωση, ωστόσο, στο πρωκτοερωτικό στάδιο και η αδυναμία του ανθρώπου να μεταφέρει την περιοχή άντλησης ηδονής από τον πρωκτό στα

²²⁷ Η Ατζινά αναφέρεται στις πρώτες σχετικές μελέτες που εκδόθηκαν με διαφορά ενός έτους από δύο εκπαιδευτικούς: αυτή του εκπαιδευτικού Δημητρίου Μωραϊτίη, που εκδόθηκε το 1921, και τη μελέτη για την ψυχανάλυση του Freud από τον Γεώργιο Ιμβριώτη, που εκδόθηκε το 1922. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε το έργο του Μωραϊτίη, *Η ψυχανάλυση και οι εφαρμογές αυτής εις την ψυχοθεραπείαν και την αγωγήν* (1928).

²²⁸ Ωστόσο, περίπου μία δεκαετία νωρίτερα, ο Τριανταφυλλίδης είχε μεταφράσει τον όρο ως «όρεξη της ζωής» (Τριανταφυλλίδης, 1915, σ. 224). Η μετάφραση των όρων της ψυχανάλυσης, όπως και των επιστημονικών όρων γενικότερα που εισάγονται από την Ευρώπη αποτελεί μία μακρά και σύνθετη διαδικασία.

γεννητικά όργανα, στρέφοντας το σεξουαλικό του ενδιαφέρον στο άλλο φύλο, συνιστούν παθολογική εκδήλωση (Μωραΐτης, 1928, σ. 56). Η ομοφυλοφιλία, επομένως, αντιμετωπίζεται ως παθολογική καθήλωση όταν εκδηλωθεί εκτός του συγκεκριμένου σταδίου ανάπτυξης. Επιπλέον, πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος επιστροφής σε προηγούμενη φάση ανάπτυξης του ανθρώπου, και άρα προσήλωσής του σε προηγούμενο στάδιο, όπως το αυτοερωτικό ή ομοφυλοφιλικό. Η επιστροφή αυτή μπορεί, για παράδειγμα, να οφείλεται στους περιορισμούς που τίθενται στην ικανοποίηση της γενετήσιας ορμής από το κοινωνικό περιβάλλον (Μωραΐτης, 1928, σ. 138). Αποτυπώνεται επομένως, η γενετήσια ορμή ως μία φυσική δύναμη, η ισχύς της οποίας υπερβαίνει τις δυνατότητες του ανθρώπου να την τιθασει, και η οποία προκειμένου να ικανοποιηθεί θα «παρεκτραπεί» ακόμη και σε «διεστραμμένες» μορφές. Ο βαθμός, βεβαίως, στον οποίο η γενετήσια ορμή αποτελεί ακαταμάχητη δύναμη αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης στους κόλπους της ψυχιατρικής, καθώς τίθεται το ζήτημα του ακαταλόγιστου στις περιπτώσεις που κανείς προβαίνει σε εγκληματικές ενέργειες προκειμένου να την ικανοποιήσει (Moll, 1906, σ. 211).

Η αντίληψη για την ανάπτυξη του σεξουαλικού ενστίκτου σε ηλικιακά στάδια διατυπώνεται από τους ψυχιάτρους, ειδικούς της γενετήσιας ζωής, σε αρκετές μελέτες. Έτσι, ο Νικόλαος Δρακουλίδης²²⁹, για παράδειγμα, εντοπίζει τέσσερα στάδια ανάπτυξης του σεξουαλικού ενστίκτου έως την ωρίμανσή του στην ηλικία των είκοσι ετών. Το σεξουαλικό ένστικτο βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση μέχρι την ηλικία των πέντε ετών, ενώ από τα πέντε έως τα δέκα έτη το παιδί αναπτύσσει σεξουαλική περιέργεια κυρίως μέσω της παρατήρησης της φύσης και των ζώων. Κατά το διάστημα από τα δέκα έως τα δεκαπέντε έτη στον έφηβο ή την έφηβη αποκαλύπτεται η σεξουαλική ορμή, ενώ η φάση της σεξουαλικής ολοκλήρωσης επιτυγχάνεται έως τα είκοσι έτη του ανθρώπου (Δρακουλίδης, 1930). Είναι κοινή επίσης η αντίληψη ότι η ανάπτυξη της σεξουαλικότητας διαφέρει κατά φύλο. Οι άνδρες θεωρείται ότι αναπτύσσονται πριν από τις γυναίκες και σε μεγαλύτερη ένταση τη «γενετήσια αισθητικότητα» (Μωυσειδής, 1927, σ. 9). Οι άνδρες διακρίνονται για την ορμητικότητά τους, ενώ οι γυναίκες αντίθετα για την παθητικότητά τους (Δρακουλίδης, 1930, σ. 13), ο άνδρας έχει ανάγκη να αγαπά, η γυναίκα να αγαπιέται (Ζουράρις, 1930, σ. 13), κτλ. Ο Ζουράρις μάλιστα συγκεντρώνει σε πίνακα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε φύλου (Ζουράρις, 1930, σ. 49). Ειδικά για τους νέους άνδρες, η ομοφυλοφιλία αποτελεί μία διέξοδο στην ορμητικότητα που έχουν εκ φύσεως τα αρσενικά: «η ορμητικότης του άρρενος εκδηλούται δι' αυνανισμού και ομοφυλοφιλίας» (Δρακουλίδης, 1930, σ. 13).

Οι ιδέες που έχουν εισαχθεί στην Ελλάδα από τη θεωρία του εκφυλισμού, το ευγονικό ρεύμα, τη σεξολογία και την ψυχανάλυση εκφράζονται ταυτόχρονα στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα, που εξετάζουμε εδώ. Συχνά διαπιστώνει κανείς την επιλεκτική χρήση εννοιών από διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Χαρακτηριστική είναι

²²⁹ Ο Νικόλαος Δρακουλίδης (1897 ή 1900 - 1985) υπήρξε γιατρός και λογοτέχνης με το ψευδώνυμο Άγγελος Δόξας. Σπούδασε νομική και ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και συνέχισε την ιατρική του εκπαίδευση στη Βιέννη και το Παρίσι. Στο Παρίσι ειδικεύθηκε στην ψυχιατρική και ασχολήθηκε με την ψυχανάλυση. Υπήρξε Πρόεδρος της Ελληνικής Αντιαφροδισιακής Εταιρείας και ιδρυτής της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχοβιολογίας. Το συγγραφικό του έργο στην ιατρική υπήρξε εξαιρετικά πλούσιο.

η περίπτωση της γιατρού Άνας Κατσιόγρα²³⁰. Η Κατσιόγρα εντοπίζει την ανάπτυξη του σεξουαλικού ενδιαφέροντος για το άλλο φύλο στη φάση της ήβης. Είναι η φάση κατά την οποία εκδηλώνεται εντονότερα η κατά φύλα διαφοροποίηση των ψυχικών και σωματικών χαρακτηριστικών αγοριών και κοριτσιών, και για τον λόγο αυτό η πιο ευάλωτη σε αρνητικές επιδράσεις: «Η ήβη είναι η ηλικία του κάθε ευγενικού (sic), αλλά και της κάθε διαφθοράς. Είναι το σταυροδρόμι της Αρετής και της Κακίας, αν με τα ονόματα αυτά πρόκειται να χαρακτηρίσουμε τους δρόμους που φέρουν ο μεν στον εξευγενισμό, ο δε στον εκφυλισμό» (Κατσιόγρα, 1935, σ. 32). Κατά την Κατσιόγρα, η έλλειψη σεξουαλικής αγωγής, και επομένως υπεύθυνης ενημέρωσης και γνώσης για τα ζητήματα της γενετήσιας ζωής, είναι υπεύθυνη για τη σεξουαλική εκτροπή των νέων η οποία αναπόφευκτα θα οδηγήσει στον εκφυλισμό τους. Αν και υπέρμαχος της σεξουαλικής αγωγής, έχοντας εκδώσει ειδικό βιβλίο ξεχωριστά για αγόρια και για κορίτσια, η Κατσιόγρα δεν γράφει για την ομοφυλοφιλία ούτε δίνει οδηγίες πρόληψής της προς τους γονείς²³¹.

Όπως σημειώσαμε παραπάνω, κατά τον 20ο αιώνα η ομοφυλοφιλία αναφέρεται στο πλαίσιο της έκδοσης έργων που στόχο έχουν να διαφωτίσουν ένα ευρύτερο κοινό για τη σεξουαλική λειτουργία και να προωθήσουν το αίτημα της σεξουαλικής αγωγής, ως μέσου πρόληψης κακών έξεων και σεξουαλικών «διαστροφών». Οι συγγραφείς που εξετάστηκαν παραπάνω, ασχέτως της διανοητικής παράδοσης στην οποία εντάσσονται, υπερασπίζονται σθεναρά την ανάγκη εισαγωγής της σεξουαλικής αγωγής στην ελληνική κοινωνία. Ως φορείς της αγωγής αυτής παρουσιάζονται εκτός από τους γιατρούς, οι γονείς και οι δάσκαλοι, την επιμόρφωση των οποίων θα αναλάβουν οι ειδικοί γιατροί. Η έκδοση των εκλαϊκευμένων μελετών για τη σεξουαλική λειτουργία αποτελεί ακριβώς ένα βήμα στην κατεύθυνση της αξιόπιστης ενημέρωσης γονέων και δασκάλων. Οι ειδικοί εφιστούν την προσοχή και καταφέρνουν με ιδιαίτερα βαρείς χαρακτηρισμούς κατά της απουσίας σεξουαλικής αγωγής. Εγκληματική χαρακτηρίζει την έλλειψη σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, ο Δρακουλίδης. Επιπλέον, «Είναι στίγμα βαρβαρότητας και παχυλής αμαθείας. Η σεξουαλική διαπαιδαγώγησης είναι το απαραίτητον θεμέλιον δια την εδραίωσιν του ατόμου και της κοινωνίας και του έθνους» (Δρακουλίδης, 1930, σ. 21). Στην ίδια λογική η Κατσιόγρα τονίζει ότι είναι σημαντικό τα παιδιά να γνωρίζουν τη λειτουργία του σώματός τους και ειδικά τη γενετήσια λειτουργία, προκειμένου να αναπτυχθούν φυσιολογικά (Κατσιόγρα, 1935, σ. 40)²³². Λόγω απουσίας έγκριτης και αξιόπιστης σεξουαλικής αγωγής οι νέοι αφήνονται βορά στη στρεβλή ενημέρωση που δέχονται από ακατάλληλα πρόσωπα: τους συμμαθητές τους, το υπηρετικό προσωπικό, ακόμη και διεφθαρμένους δασκάλους (Μωυσειδής, 1927, σ. 17; Δρακουλίδης, 1930, σ. 20). Στα σχολεία οι νέοι μούνται στην κακή έξη του αυνανισμού και επιδίδονται σε αμοιβαίο αυνανισμό με συμμαθητές τους. Η

²³⁰ Η Άννα Κατσιόγρα (1877-1962), υπήρξε γιατρός, η πρώτη ελληνίδα υφηγήτρια στην ιατρική. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι. Εξέδωσε εκλαϊκευμένα συγγράμματα για τη σεξουαλική αγωγή.

²³¹ Υπάρχει μόνο μία αναφορά στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας, όταν η Κατσιόγρα συζητά τη σημασία των ενδοκρινών αδένων για τη διαμόρφωση των φύλων. Στο σημείο αυτό αναφέρει τη «μετεμφύτευση» του αντίστοιχου αδένου ως θεραπεία της ομοφυλοφιλίας (Κατσιόγρα, 1935, σ. 29). Η Κατσιόγρα δεν επιμένει στο ζήτημα, ούτε το συνδέει με το θέμα της, που είναι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση του αγοριού.

²³² Ο Ζουράρις είναι ο μόνος γιατρός της περιόδου που εξετάζουμε που καταφέρεται εναντίον της υποκριτικής χριστιανικής ηθικής ως υπαιτίου για την έλλειψη σεξουαλικής αγωγής με όλα τα αρνητικά επακόλουθα που μια τέτοια έλλειψη έχει (Ζουράρις, 1930, σ. 8).

εισαγωγή του νέου σε «παρά φύσιν έξεις», όπως ο αυνανισμός, τον καθιστά ευάλωτο σε διαστροφές κάθε είδους, οι οποίες οδηγούν αναπόφευκτα στην εκφύλιση. Η ομοφυλοφιλία εμφανίζεται στα κείμενα αυτά ως μία εκ των διαστροφών που μπορεί να αναπτύξει ο νέος ως αποτέλεσμα ελλιπούς ενημέρωσης, πλημμελούς αγωγής και αρνητικών συναναστροφών (Δρακουλίδης, 1930, σ. 16; 1936, σ. 76).

Έχοντας εστιάσει το ενδιαφέρον τους κυρίως στην ενημέρωση για τη φυσιολογική σεξουαλική λειτουργία, οι γιατροί που εξετάσαμε παραπάνω αναφέρονται ακροθιγώς τόσο στα αίτια της ομοφυλοφιλίας όσο και σε πιθανές θεραπευτικές παρεμβάσεις. Εκτενέστερη είναι η αναφορά του Μωυσειδή στο πλαίσιο της συζήτησης της ανδρικής ανικανότητας. Ο συγγραφέας κατατάσσει τη «φιλομοφυλία» στις «διαστροφές της γενετησίου λειτουργίας», οι οποίες «συνεπάγονται ανικανότητα με πρόγνωση βαρεία» (Μωυσειδής, 1930, σ. 50). Έτσι, η επίδοση σε «παρά φύσιν έξεις», η ανικανότητα και η ομοφυλοφιλία φαίνεται να αποτελούν, κατά τον Μωυσειδή, έναν φαύλο κύκλο που αφαιρεί από τον άνδρα τη δυνατότητα εκτέλεσης της σεξουαλικής πράξης. Επίσης, οι εξελίξεις στην ενδοκρινολογία και συγκεκριμένα οι μελέτες σε ευνοησιμένα ζώα, οδήγησαν στην διατύπωση της υπόθεσης ότι το αίτιο για την ανάπτυξη της ομοφυλοφιλίας βρίσκεται στη δυσλειτουργία των ειδικών αδένων. Μεγάλο ενδιαφέρον από αυτή την άποψη συγκεντρώνει η μελέτη των ευνούχων, προκειμένου να διαπιστωθεί η συμβολή των γεννητικών αδένων στη διαμόρφωση του σεξουαλικού προσανατολισμού (βλ. Ζουράρις, 1930). Έτσι, η Κατσιγρά αναφέρει ως μέθοδο θεραπείας της ομοφυλοφιλίας τη μεταφύτευση του αντίστοιχου αδένου, ο οποίος θα οδηγήσει στην αρρενοποίηση του ομοφυλόφιλου άνδρα (Κατσιγρά, 1935, σ. 29).

Εξίσου φειδωλή, τέλος, είναι η αναφορά στα χαρακτηριστικά των ομοφυλόφιλων ανδρών. Πέραν της αποφυγής των γυναικών και της σύναψης σχέσεων με άνδρες (Μωραϊτης, 1928), η ελληνική ψυχιατρική βιβλιογραφία του 20ου αιώνα δεν περιγράφει τους ομοφυλόφιλους²³³. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η μετάφραση κειμένου του August Forel, το οποίο εμφανίστηκε με τον τίτλο «Περί έρωτος ομοφύλου» στην *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησι* (Forel, 1907). Το άρθρο αυτό αποτελεί το μοναδικό ειδικό άρθρο για το θέμα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας που εντοπίσαμε στην περίοδο που εξετάζουμε. Είναι άξιο προσοχής, ωστόσο, ότι σε σημείωσή του ο εκδότης δεν δίνει κανένα στοιχείο, ούτε κάνει καμία αναφορά για τη σημασία του ζητήματος για την Ελλάδα. Αντιθέτως παραθέτει ως αφορμή για την έκδοσή του την αποκάλυψη ερωτικών σχέσεων μεταξύ υψηλά ιστάμενων προσώπων στη Γερμανία (Forel, 1907, σ. 13)²³⁴. Στο κείμενο αυτό ο Forel παρουσιάζει τους ομοφυλόφιλους άνδρες ως ανθρώπους οι οποίοι έχουν ανδρικά βιολογικά χαρακτηριστικά -γεννητικούς αδένες και όργανα- αλλά γυναικείο εγκέφαλο και συμπεριφορά (Forel, 1907, σ. 18). Αν και αποστρέφονται και την ιδέα ακόμη της γενετήσιας σχέσης με γυναίκες, επιδιώκουν τη φιλική επαφή με αυτές, αφού μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα και κλίσεις. Αγαπούν τις γυναικείες δραστηριότητες, τα μυθιστορήματα, την ένδυση, τον καλλωπισμό εν γένει. Ακόμη και στην προσωπικότητα εμφανίζουν «θηλυκά» χαρακτηριστικά: έχουν την τάση να υποτάσσονται, είναι φιλάρεσκοι, είναι ενθουσιώδεις

²³³ Σε αναφορά του στους ευνούχους, ο Ζουράρις περιγράφει όλους τους «παρεκκλίνοντες του φυσιολογικού» ως ντροπαλούς και δύσπιστους (Ζουράρις, 1930, σ. 52).

²³⁴ Η παρατήρηση αυτή εμφανίζεται ως «Σημείωση του συντάκτη» στο κείμενο του Forel (1907).

(Forel, 1907, σ. 15). Ταυτοχρόνως, ο συγγραφέας διαπιστώνει στους περισσότερους ομοφυλόφιλους έναν κυνισμό και μία χυδαιότητα: εντυπωσιάζονται από ευτελή αλλά λαμπερά αντικείμενα, ενώ έχουν την τάση να συνάπτουν σχέσεις εφήμερες και πολλές. Αντίθετα, οι πιο ευαίσθητοι από αυτούς συχνά οδηγούνται στη μελαγχολία, ακόμη και στην αυτοκτονία λόγω της θέσης παρία που κατέχουν στην κοινωνία (Forel, 1907, σ. 15-16). Ένα χαρακτηριστικό, τέλος, που παραθέτει ο Forel και φαίνεται να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αναστροφή του φύλου είναι η πρώιμη και υπερδιεγερμένη γενετήσια όρεξη, η οποία μάλιστα στρέφεται κατά κύριο λόγο σε μη ομοφυλόφιλους άνδρες -κανονικούς ανθρώπους τους ονομάζει ο συγγραφέας (Forel, 1907, σ. 16). Το κείμενο του Forel, και επομένως και ο εκδότης της *Επιθεωρήσεως*, Βλαβιανός, μεταφέρουν μία αντίληψη της ομοφυλοφιλίας πιο κοντά στις θεωρήσεις του 19ου αιώνα.

Τελειώνοντας είναι απαραίτητη μία αναφορά στην αντιαφροδισιακή βιβλιογραφία. Αν και είναι ιατρικά τεκμηριωμένη η μετάδοση αφροδίσιων νοσημάτων με κάθε είδους σεξουαλική επαφή, ετερόφυλη και ομοφυλόφιλη, οι σχετικές δημοσιεύσεις του τέλους του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα δεν κάνουν καμία ρητή αναφορά στην ομοφυλόφιλη σεξουαλική επαφή. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι σε άρθρο που εμφανίστηκε στο ιατρικό περιοδικό *Ιπποκράτης*, «Περί αφροδισίων ή συφιλιδικών παθήσεων και της θεραπείας αυτών» δεν γίνεται καμία ρητή αναφορά σε ομοφυλόφιλη σεξουαλική επαφή, αν και ο συντάκτης του παραπάνω άρθρου αναφέρει ως τρόπο μετάδοσης της βλεννόρροιας την κατάσταση εκείνη «καθ' ην βλεννορροούσης τυχόν της ουρήθρας του δρώντος προσώπου, η απ' αυτής εκκρινόμενη βλεννορροϊκή ύλη αποτίθεται αμέσως επί του βλενογόνου υμένος του απευθυσμένου» (Καλλιβούρσος, 1864, σ. 208). Στη συνέχεια του άρθρου επισημαίνεται ο κίνδυνος μόλυνσης και «εκ παρά φύσιν ασελγείας» χωρίς πάλι να προσδιορίζεται ρητά αν ο συγγραφέας αναφέρεται σε ετερόφυλη ή ομοφυλόφιλη επαφή. Στα συγγράμματα ιατροδικαστικής η εμφάνιση αφροδίσιου νοσήματος στην έδρα θεωρούνταν ένδειξη ότι ο κατηγορούμενος ανήκει στην κατηγορία των παιδεραστών. Ωστόσο, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, η ένδειξη αυτή δεν είναι ασφαλής καθώς είναι δυνατή η μεταφορά του αφροδισίου από τα γεννητικά όργανα στην έδρα.

Η παρατήρηση αυτή απηχεί τη γενικότερη τοποθέτηση του ελληνικού ιατρικού κόσμου απέναντι στα ζητήματα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας. Ως επιστήμονες, οι Έλληνες γιατροί αισθάνονται υποχρεωμένοι να αναφερθούν και να εκπαιδεύσουν για το σύνολο των παθήσεων που εμφανίζουν οι ασθενείς. Η ανδρική ομοφυλοφιλία συνιστά για αυτούς πάθηση και ως τέτοια είναι ανεπίτρεπτο να αποσιωπηθεί από τα ιατρικά συγγράμματα και τον ιατρικό τύπο. Η πραγμάτευση όμως του ζητήματος είναι περιορισμένη. Δεν συναντάμε στην ελληνική βιβλιογραφία σύγγραμμα αφιερωμένο ειδικά στην παθολογία της γενετήσιας δραστηριότητας, ενώ παρά τις συχνές αναφορές στο έργο του Krafft-Ebing, του Moll, του Hirschfeld και άλλων, υπενθυμίζουμε ότι το έργο τους παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό αμετάφραστο στα ελληνικά. Απουσιάζουν τελείως από τα ελληνικά συγγράμματα και τα επιστημονικά άρθρα στατιστικά στοιχεία για την εξάπλωση της ομοφυλοφιλίας στον ανδρικό πληθυσμό. Όπου αναφέρονται στατιστικά στοιχεία, αυτά προέρχονται από Ευρωπαίους μελετητές και αφορούν στις χώρες τους, ενώ για την Ελλάδα διατυπώνονται μόνον γενικές αναφορές ότι το φαινόμενο είναι περισσότερο εκτεταμένο από όσο πιστεύεται ή ότι πρόκειται για διαστροφή που ανθεί στις ανθυγιεινές συνθήκες ζωής στις πόλεις. Ένα ακόμη σημείο που προκαλεί ενδιαφέρον είναι η ένδεια περιπτώσεων από την

άσκηση του κλινικού έργου των Ελλήνων γιατρών. Τα περιστατικά που οι ίδιοι/ίδιες έχουν χειριστεί στα ιατρεία τους είναι ολίγιστα (βλ. Μωραΐτης, 1928). Τα περιστατικά που αναφέρονται ως παραδείγματα είτε αντλούνται από τις ξενόγλωσσες μελέτες, είτε, σε μία περίπτωση, από δημοσιεύματα του τύπου (Βάφας, 1903). Ακολουθώντας τον Ζουράρι, που μόνος καταφέρθηκε εναντίον της εκκλησίας ως υπεύθυνης για την άσκηση πιέσεων κατά της σεξουαλικής αγωγής (Ζουράρις, 1930, σ. 8)²³⁵, θα λέγαμε ότι η ελληνική κοινωνία της περιόδου έως και την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα αντιμετωπίζει τη σεξουαλική ζωή ως θέμα ευαίσθητο και ακατάλληλο για ενδελεχή ανάπτυξη²³⁶. Η πραγμάτευση του θέματος και άλλες πρακτικές αυτολογοκρισίας σε βιβλία τα οποία απευθύνονται σε ένα ευρύτερο κοινό καθιστά τη δυνατότητα ανάπτυξής του ακόμη λιγότερο επιτρεπτή, σύμφωνα με την ηθική της εποχής (Leck, 2016, σ. 12). Η εξέταση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα των μέσων του 19ου έως τα μέσα περίπου του 20ου αιώνα είναι πλημμελής.

²³⁵ Για τη θέση και τον ρόλο της εκκλησίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, βλ. Σκοπετέα, 1988.

²³⁶ Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, και σε βιβλία όπως η *Psychopathia sexualis* περιγραφές «διαστροφών» που θεωρούνται ιδιαιτέρως σκανδαλιστικές αποδίδονταν στα λατινικά, προκειμένου να αποφευχθεί η ανάγνωση και κατανόησή τους από μη ειδικούς, σύμφωνα με σημείωση του ίδιου του Krafft-Ebing (Bullough, 1994, σ. 42; Weeks, 1985, σ. 77).

Συμπεράσματα

I fell a-weeping, and I cried, 'Sweet youth,
Tell me why, sad and sighing, thou dost rove
These pleasant realms? I pray thee speak me sooth
What is thy name?' He said, 'My name is Love.'
Then straight the first did turn himself to me
And cried, 'He lieth, for his name is Shame,
But I am Love, and I was wont to be
Alone in this fair garden, till he came
Unasked by night; I am true Love, I fill
The hearts of boy and girl with mutual flame.'
Then sighing, said the other, 'Have thy will,
I am the Love that dare not speak its name.'

Lord Alfred Douglass, 1894. Two Loves

(απόσπασμα)

Ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἔκνομῆς των ἡδονῆς
ἔγενεν. Ἄπ' τὸ στῶμα σηκωθῆκαν,
καί βιαστικά ντύνονται χωρὶς νά μιλοῦν.
Βγαίνουνε χωριστά, κρυφά ἀπ' τὸ σπίτι· καί καθὼς
βαδίζουνε κάπως ἀνήσυχα στὸν δρόμο, μοιάζει
σάν νά ὑποψιάζονται πού κάτι ἐπάνω των προδίδει
σέ τί εἴδους κλίνην ἔπесαν πρό ὀλίγου.

Κωνσταντῖνος Π. Καβάφης, 1921. Ἡ Ἀρχή των

(απόσπασμα)

Το ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία εκκινεί από το ερώτημα που έθεσε πολύ εύστοχα ο George Rousseau στον πρόλογο του τόμου *Queer Masculinities, 1500-1800*: «Η αγάπη για το ίδιο φύλο ήταν πάντα ανθρώπινη. Πώς λοιπόν κατέληξε τόσο αποκρουστική στην ανθρώπινη ιστορία;» (Rousseau, 2006, σ. xviii). Τοποθετημένη στο γενικότερο πλαίσιο που θέτει το παραπάνω ερώτημα, η παρούσα εργασία αποτελεί συνεισφορά στην ιστορική μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας κατά την περίοδο από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο. Η επιλογή της ιστορικής περιόδου υπαγορεύθηκε από δύο λόγους. Αφενός, στο διάστημα αυτό συντελέσθηκε μία σημαντική μετατόπιση στη θεώρηση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας με την αντιμετώπισή της ως ασθένειας. Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα συγκροτήθηκε στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη ειδικός επιστημονικός κλάδος, υποειδίκευση της ψυχιατρικής, για τη μελέτη, διάγνωση και θεραπεία των «σεξουαλικών

διαστροφών», επομένως και της ομοφυλοφιλίας: η σεξολογία. Αφετέρου, η ανδρική ομοφυλοφιλία κατά την παραπάνω περίοδο αποτελεί ζήτημα παραμελημένο από τη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία, σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή, αλλά και από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία ή η κοινωνιολογία.

Η σεξουαλική σχέση μεταξύ ανδρών αποτελεί συμπεριφορά η οποία έχει δεχθεί ποικίλες κοινωνικές αντιδράσεις σε διαφορετικές πολιτισμικές και ιστορικές συνθήκες: από τη θεσμοποιημένη «ομοφυλοφιλία» του *berdache* στους αυτόχθονες πληθυσμούς της Αμερικής (Bullough και Bullough, 1994, σ. 57-60), έως το κάψιμο στην πυρά στη μεσαιωνική Ευρώπη (Hergemöller, 2008, σ. 74). Στην Ευρώπη, παρατηρούμε δύο σημαντικές μετατοπίσεις στην αντίληψη και την αντιμετώπιση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας. Θεωρούμενη ως αμαρτία μετά την κατάρρευση της χριστιανικής θρησκείας κατά τον 4ο αιώνα μ.Χ., η ανδρική ομοφυλοφιλία αντιμετωπίστηκε ως αμάρτημα και προσβολή προς το πρόσωπο του Θεού. Προοδευτικά ωστόσο, και σε συμφωνία με τη θρησκευτική αντίληψη, οι ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές περιλαμβάνονται στους ποινικούς κώδικες των κρατών, αντιμετωπίζονται ως έγκλημα κατά του κράτους και τιμωρούνται. Στην παρούσα μελέτη εστίασαμε στη σημαντική μετατόπιση που συντελέστηκε τον 19ο αιώνα, αυτόν της παθολογικοποίησης της ομοφυλοφιλίας και της υπαγωγής της στη δικαιοδοσία της ιατρικής επιστήμης (Foucault, 2011[1976]), με ειδικό ενδιαφέρον την αποτύπωση της παραπάνω εξέλιξης στην Ελλάδα του 19ου και αρχών του 20ου αιώνα.

Τοποθετήσαμε την ανάδυση των ιατρικών λόγων για την ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της διαμόρφωσης της επιστημονικής σεξολογίας στην Ευρώπη. Οι σχέσεις και οι συνδέσεις μεταξύ των Ελλήνων γιατρών και ακαδημαϊκών και των αντίστοιχων Ευρωπαίων ήταν τέτοιας ποιότητας και έντασης που καθιστούν απαραίτητη αυτή την επιλογή. Για τον λόγο αυτό μελετήθηκε στην παρούσα εργασία η ανάδυση της επιστήμης της σεξολογίας στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και η διαμόρφωση του ιατρικού λόγου και των αντίστοιχων ιατρικών πρακτικών για την ανδρική ομοφυλοφιλία εκεί. Υπάρχουν δύο σημεία που θα τονίσουμε εδώ. Αφενός, όταν αναφερόμαστε στη «σεξολογία» δεν υπονοούμε την ύπαρξη ενός ομοιογενούς επιστημονικού πεδίου. Στην περίοδο που εξετάσαμε υπάρχουν πολλές εθνικές σεξολογικές παραδόσεις - έτσι η γαλλική σεξολογική παράδοση, διαφοροποιείται από την αντίστοιχη αγγλική ή γερμανική. Επιπλέον, σημειώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κάθε εθνικής παράδοσης, αλλά και στο έργο του κάθε γιατρού-σεξολόγου καθώς αυτό διαφοροποιείται στον χρόνο. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργούνται δίκτυα σχέσεων και πνευματικών ανταλλαγών που διατέμνουν τις εθνικές παραδόσεις, αναδεικνύοντας τη σεξολογία ως ένα σύνθετο πεδίο γνώσης και μελέτης.

Ένα δεύτερο σημείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η παράλληλη πορεία ανάπτυξης ενός επιστημονικού λόγου για την ομοφυλοφιλία στα τέλη του 19ου αιώνα, με την ανάπτυξη ενός πρώτου κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Και εδώ θα παρατηρήσουμε κατά τόπους διαφοροποιήσεις: η εμφάνιση ενός κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων καταγράφεται αρχικά στον γερμανόφωνο χώρο, όπου η ποινική αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας ήταν ιδιαίτερα σκληρή. Στη Γαλλία, αντίθετα, ένα ιατρικοποιημένο κίνημα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων εμφανίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Nye, 1991, σ. 392). Στον γερμανόφωνο χώρο αναπτύσσονται, σε

συσχετισμό με την πολιτική τους τοποθέτηση, δύο σεξολογικές τάσεις: η εκσυγχρονιστική, που αντιμετώπιζε την ομοφυλοφιλία ως έκφανση της φυσικής ποικιλότητας της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, τασσόμενη υπέρ της αποποινικοποίησής της, και η κατεστημένη τάση που αντιμετώπιζε την ομοφυλοφιλία ως «διαστροφή» και ασθένεια. Προς επίρρωση της παρατήρησής μας για τη σεξολογία ως ένα σύνθετο πεδίο, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι υπέρ της αποποινικοποίησης της ομοφυλοφιλίας τάχθηκαν και κάποιοι εκπρόσωποι της κατεστημένης τάσης, όπως ο Krafft-Ebing.

Στο υπό μελέτη διάστημα, διακρίναμε στην Ευρώπη μία εκδοτική έκρηξη ιατρικών συγγραμμάτων γενικότερα για τις αποκαλούμενες «σεξουαλικές διαστροφές», με κεντρική αυτή της ομοφυλοφιλίας, την έκδοση περιοδικών, τη σύγκληση συνεδρίων, την ανταλλαγή και συνεργασία μεταξύ των Ευρωπαίων σεξολόγων, αλλά και την εφαρμογή ποικίλων θεραπειών της ομοφυλοφιλίας. Τα τέλη του 19ου και οι αρχές του 20ου αιώνα αποτελούν πράγματι μία εξαιρετικά παραγωγική περίοδο για την επιστημονική μελέτη του σεξ, η οποία ανακόπηκε από την άνοδο στην εξουσία του Ναζιστικού κόμματος στη Γερμανία.

Αντίστοιχη εκδοτική έκρηξη παρατηρήσαμε και στη σύγχρονη ξενόγλωσση βιβλιογραφία που μελετήσαμε -αγγλόφωνη κυρίως, και γαλλόφωνη- για την επιστήμη της σεξολογίας και τη μελέτη της σεξουαλικότητας. Από τη δεκαετία του 1990 και εξής, είναι τεράστιος ο όγκος μονογραφιών και άρθρων που έχουν γραφεί τόσο σε σχέση με το έργο συγκεκριμένων σεξολόγων-συγγραφέων (π.χ. Leck, 2016; Mancini, 2010; Oosterhuis, 2000; κ.α.) όσο και σε σχέση με την επιστήμη της σεξολογίας γενικότερα (π.χ. Fuechtner, Haynes και Jones, 2018a; Bland και Doan, 1998; Bullough, 1994; κ.α.). Το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας, και της ανδρικής ομοφυλοφιλίας ειδικότερα, φαίνεται και στη σύγχρονη εποχή να παρακολουθεί και να συνδέεται με τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα του φεμινισμού, των ΛΟΑΤΚΙ+ ομάδων, του queer, κτλ.

Σε αντίθεση με την παραπάνω εικόνα η ελληνική βιβλιογραφία υστερεί σημαντικά και στην ανάπτυξη ενός ιατρικού διαλόγου για την ομοφυλοφιλία -και ευρύτερα για τις σεξουαλικές «διαστροφές»- κατά το υπό μελέτη διάστημα, και στη σύγχρονη μελέτη του θέματος. Κατά τον 19ο αιώνα, το ζήτημα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας εισέρχεται στον ελληνικό ιατρικό λόγο μέσω των συγγραμμάτων ιατροδικαστικής και ψυχιατρικής, με λιγότερο ή περισσότερο εκτενείς αναφορές και σε συνάρτηση κυρίως με τις νομικές/ποινικές προεκτάσεις της ομοφυλόφιλης συμπεριφοράς. Έτσι, ο Κατσαράς αφιερώνει μόλις μία παράγραφο στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας (Κατσαράς, 1898, σ. 555), ενώ οι αναφορές των Αποστολίδη και Βάφα, για παράδειγμα, είναι πολύ εκτενέστερες (Αποστολίδης, 1889; Βάφας, 1903). Εξίσου φειδωλή είναι η αναφορά στην ανδρική ομοφυλοφιλία και από τους Έλληνες ψυχιάτρους των τριών πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. Παρά την ενασχόλησή τους με τη σεξουαλική λειτουργία, και την έκδοση εκλαϊκευμένων και μη συγγραμμάτων για τη «γενετήσιο ζωή», το ζήτημα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας είτε απουσιάζει πλήρως από τα κείμενά τους, είτε έχει περιφερειακή θέση σε αυτά. Έτσι, ενώ στα φροϋδικής, κυρίως, κατεύθυνσης κείμενα ο αυτοερωτισμός και κάποιας μορφής ομόφυλη ερωτικότητα αναφέρεται ως «φυσιολογικό» στάδιο της ανάπτυξης του ανθρώπου, δεν εστιάζουν τη συζήτησή τους στην ομοφυλοφιλία. Στο υπό μελέτη διάστημα στην Ελλάδα, επιπλέον, δεν υπάρχει ούτε μία μελέτη, πρωτότυπη είτε μεταφρασμένη, ειδικά για την ομοφυλοφιλία ή τις σεξουαλικές «διαστροφές» γενικότερα. Τέλος, αν και υπάρχει μεγάλη συγγραφική

παραγωγή για το ζήτημα των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων -και κυρίως της σύφιλης-, οι μελέτες του λεγόμενου «αντιαφροδισιακού αγώνος» αποδίδουν τα νοσήματα αυτά στην πορνεία και δεν ανοίγουν τη συζήτηση στις ομόφυλες σεξουαλικές συμπεριφορές.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις προκαλούν εντύπωση, ιδιαιτέρως υπό το φως της ισχυρής επιρροής της ευρωπαϊκής επιστήμης στην Ελλάδα. Παρά τον ρητά εκφρασμένο σεβασμό των Ελλήνων γιατρών για τους «εξ Εσπερίας» δασκάλους τους, παρά τη δεδηλωμένη πρόθεση των Ελλήνων γιατρών να μεταφέρουν στη χώρα τους τα τελευταία δεδομένα της ιατρικής επιστήμης, παρά την εκπαίδευση και μετεκπαίδευσή τους στις χώρες ακριβώς που ιδρύθηκε και άνθισε η σεξολογία -Αυστρία, Γερμανία, αλλά και Γαλλία-, δεν παρατηρείται στην ελληνική ιατρική βιβλιογραφία της εποχής το αντίστοιχο ενδιαφέρον για τα ζητήματα των «σεξουαλικών διαστροφών». Επιπλέον, οι περιορισμένης έκτασης αναφορές που σημειώσαμε στα έργα που μελετήσαμε, μεταφέρουν στο ελληνικό κοινό, ιατρικό και ευρύτερο, την κατεστημένη τάση της σεξολογίας.

Δεν συναντούμε εξάλλου στην ελληνική βιβλιογραφία κάποια συζήτηση για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Είναι ενδεικτικό εδώ το παράδειγμα του Γεωργίου Ζουράρι, μαθητή του κατά δήλωσή του «περιπύστου Μάγκνους Χίρσφελντ». Ο Ζουράρις υπόσχεται ότι η μελέτη του «στηρίζεται εξ ολοκλήρου εις τα βασικώτερα διδάγματα του εν Βερολίνω Ινστιτούτου της Σεξουαλικής Επιστήμης, το οποίον, λειτουργούν υπό την διεύθυνσίν του [ενν. του Hirschfeld], συστηματοποιεί ήδη την νέαν επιστήμην, και συγκεντρώνει εις τους κόλπους του πλειάδα ρηξικέλευθων βιολόγων, γενεσιολόγων και ψυχοπαθολόγων, οι οποίοι με ένα ανώτερον ανθρωπιστικόν ιδεώδες αφώσισαν ολόκληρον την ζωήν των εις την έρευναν των προβλημάτων της ερωτικής ζωής» (Ζουράρις, 1930, σ. 5). Στην πράξη αποφεύγει στα προπολεμικά του κείμενα να αναφερθεί εκτενώς στο ζήτημα, ενώ και στα μεταπολεμικά του κείμενα δεν εισάγει τις πλέον προωθημένες σεξολογικές απόψεις για την ομοφυλοφιλία. Έτσι, σε κείμενό του, με πιθανή ημερομηνία έκδοσης το 1950, χαρακτηρίζει τους άνδρες ομοφυλόφιλους ως «ανθρώπους εις τους οποίους μία έμφυτος, ως επί το πολύ, διαστροφή κατέστρεψε την ζωήν και την ευτυχίαν» (Ζουράρις, χ.χ., σ. 182).

Είναι εύλογο, πιστεύουμε, το ερώτημα: τι διαφοροποιεί την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα από τις σύγχρονές της γερμανική, γαλλική και αγγλική; Γιατί η ευρωπαϊκή σεξολογία, και ιδιαιτέρως η εκσυγχρονιστική τάση της, δεν βρίσκουν το κατάλληλο έδαφος στην ελληνική κοινωνία των τελών του 19ου και αρχών του 20ου αιώνα; Ο Ζουράρις κατευθύνει την κριτική του στις παρωχημένες κοινωνικές αντιλήψεις οι οποίες συνεχίζουν να επικρατούν στην Ελλάδα, με την πίεση της Εκκλησίας και την ανοχή του κράτους. Γράφει αναφερόμενος στο ζήτημα της σεξουαλικής αγωγής, «Το Κράτος, η κυρίαρχος τάξις, υπό την επιρροήν προλήψεων παλαιοντολογικών και της κακώς εννοουμένης σεμνοτυφίας, υπό την ανόητον πίεσιν των εκπροσώπων της θρησκείας, μη θελόντων ή μη δυναμένων να ατενίσουν σοβαρότερον τα βαθύτερα σημεία της ζωής, επέδρασαν βαθμιαίως επί της ψυχής της κοινωνίας, την διεμόρφωσαν κατά τρόπον απολύτως σφαλερόν, ώστε να αισχύνεται σχεδόν να ερευνηθή και να συζητηθή ελεύθερα ζητήματα βασικά, ζητήματα από τα οποία εξαρτάται όχι μόνον η τύχη του ανθρώπου αλλά και η τύχη της ανθρωπότητας» (Ζουράρις, 1930, σ. 8). Η παρατήρηση του Ζουράρι φαίνεται εύστοχη, καθώς η βαθιά επίδραση των φορέων της εκκλησίας στη διαμόρφωση μιας συντηρητικής επιστημονικής

ατζέντας κατά την υπό μελέτη περίοδο έχει σημειωθεί σε σχετικές ιστορικές μελέτες (π.χ. Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάκουρα, 2014; Σκοπετέα, 1988, σ. 132). Το θέμα της επίδρασης του θεσμού της εκκλησίας στην αντιμετώπιση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας κατά το μελετώμενο διάστημα μένει να διερευνηθεί.

Στο υπό μελέτη διάστημα, επίσης, δεν καταγράφεται στην Ελλάδα κάποια κίνηση για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων, η οποία θα δρούσε ίσως καταλυτικά στην εισαγωγή πιο προωθημένων επιστημονικών απόψεων. Όπως παρατηρεί η Αποστολίδου, η ελληνική είναι μία κουλτούρα «όπου η επιμελημένη σιωπή γύρω από ζητήματα σεξουαλικότητας αποτελεί θεσμοθετημένη συμφωνία μεταξύ πολιτών, φορέων και στοχαστών» (Αποστολίδου, 2010, σ. 8. Επίσης, Avdela, κ.α., 2020, σ. 4). Πρόκειται για μία «σιωπή» η οποία, όπως δείχνουν ο Γιαννακόπουλος και ο Dendrinos στις μελέτες τους, περιβάλλει τις ομοφυλόφιλες σχέσεις και στη μεταπολιτευτική Ελλάδα (Γιαννακόπουλος, 2020; Dendrinos 2008). Ενδεχομένως αυτή η «επιμελημένη σιωπή» για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας να εξηγεί εν μέρει την απουσία ενός πρώτου κινήματος ομοφυλόφιλων. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό ζήτημα χρήζει επίσης περαιτέρω διερεύνησης.

Τέλος, για να κατανοήσουμε τη σχετική σιωπή της ιατρικής βιβλιογραφίας για τα ζητήματα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, θα πρέπει να την τοποθετήσουμε στο ιστορικό, πολιτικό της πλαίσιο. Η Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα αποτελεί ένα νεοσύστατο κράτος, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία εθνικών διεκδικήσεων και εδαφικής επέκτασης μέχρι και τον Μεσοπόλεμο. Στο πλαίσιο αυτό η έννοια της φυλής αποκτά κεντρική σημασία για τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Στην Ελλάδα της εποχής μεταφέρονται και έχουν εξαιρετική απήχηση οι αντιλήψεις για τη σημασία της καθαρότητας της φυλής στην ευρωστία του έθνους. Σε μία εποχή που η καθαρότητα της ελληνικής φυλής αμφισβητείται από θεωρίες όπως αυτή του γνωστού αυστριακού Fallmerayer, που εκλαμβάνονται ως ανθελληνική επίθεση, οι Έλληνες επιστήμονες αναλαμβάνουν να αποκρούσουν τέτοιες αιτιάσεις προβάλλοντας την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνικού έθνους από την αρχαία Ελλάδα έως το παρόν (Γαβρόβλου, Καραμανωλάκης και Μπάκουρα, 2014; Ζαρίφη, 2014; Σκοπετέα, 1988). Στο παραπάνω πλαίσιο η παρουσία ομοφυλόφιλων ανδρών, όχι μόνο θεωρείται ότι απειλεί με εκφύλιση το έθνος, αλλά μέσω της χρήσης του όρου της «παιδεραστίας» αμαυρώνει το αρχαίο ελληνικό κλέος στο οποίο το νεότευκτο έθνος-κράτος προσβλέπει για την οικοδόμηση της σύγχρονης εθνικής ταυτότητας και τη νομιμοποίηση των εθνικών του προταγμάτων. Θα ήταν πολύ χρήσιμο, για μια διεξοδικότερη μελέτη αυτής της σχέσης, να επεκταθεί κανείς σε μια ευρύτερη, πέραν της ιατρικής, βιβλιογραφία της εποχής. Οι ιατρικοί λόγοι άλλωστε, επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν με τους νομικούς, θρησκευτικούς, φιλοσοφικούς λόγους, αλλά και με τις ιδέες που επικρατούν κάθε φορά στην περιρρέουσα κοινωνία.

Όπως παρατηρεί ο Cocks, «Γνωρίζουμε ότι το σεξ και το σώμα διαθέτουν μία πολιτική και κοινωνική σημασία που υπερβαίνει το ζήτημα της προσωπικής ταυτότητας» (Cocks, 2013, σ. 39). Η παρούσα εργασία, επομένως, φιλοδοξεί να είναι μία συμβολή στη μελέτη της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, όχι μόνο για να καλύψει ένα βιβλιογραφικό κενό, αλλά γιατί προσφέρει μία προνομιακή οπτική σε ευρύτερα ζητήματα, όπως οι τεχνολογίες της εξουσίας (Foucault, 2011[1976]), η συγκρότηση των εθνικών ταυτοτήτων, η διαχείριση της διαφορετικότητας και σωρεία άλλων. Επίσης, γιατί το ζήτημα της άνισης αντιμετώπισης των

ανδρών ομοφυλόφιλων και της καταπάτησης των στοιχειωδών τους δικαιωμάτων παραμένει επίκαιρο. Η προσδοκία των πρωτοπόρων του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων τον 19ο αιώνα, όπως ήταν ο Ulrichs και ο Hirschfeld λίγο αργότερα, ότι η αποδοχή της ομοφυλοφιλίας ως ασθένειας θα επέφερε και την κοινωνική αποδοχή των ομοφυλόφιλων, δεν επιβεβαιώθηκε. Όπως παρατηρούν οι Gooren και Gijs, «το σύνθημα του Hirschfeld 'δικαιοσύνη δια της επιστήμης' δεν έχει ακόμη υλοποιηθεί» (Gooren και Gijs 2015, σ. 2).

Βιβλιογραφία Περιόδου (μέσα 19ου αιώνα - 1940)

Ελληνόγλωσση

Αωννύμου, 1902. Αναλύσεις: Η κοινωνική θέσις του ουρανιστού. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Δ'), σ. 126.

Αωννύμου, 1903. Ειδήσεις. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Ε'), σ. ε.

Αωννύμου, 1915. Η Προφύλαξις από των αφροδισίων παθών εν Ελλάδι. *Αρχεία Ιατρικής και Βιολογίας: Δεκαπενθήμερος Επιστημονική Επιθεώρησις, όργανον της εν Αθήναις Ιατρικής Εταιρείας*, Γ'(4-6), σ.58-63.

Αωννύμου, 1923. Υγιεινή της γενετησίου ορμής. *Μετάφρασις εκ του Γαλλικού*. Μετάφραση από Α. Καλλιβωκάς. Αθήναι: Χ. Δ. Φέξης.

Αωννύμου, 1928. *Τα αφροδίσια πάθη. Πρακτικά οδηγία και συμβουλαί: Προφυλάξεις και θεραπείαι. Κατά μετάφρασιν εκ διαφόρων σχετικών ξένων συγγραμμάτων*. Αθήναι: Αφοι Παπαδημητρίου.

Ανδρεόπουλος, Γ. Α., 1846. *Επιτομή ιατροδικαστικής*. Ερμούπολις: Τυπογρ. Γ. Μελισταγούς Μακεδόνας.

Αποστολίδης, Σ., 1889. *Αι ψυχώσεις: Μελέται ιατρικαί, κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί περί φρενοπαθειών*. Αθήναι: Ιγγλέσης.

Βασιλειάδης, Δ.Π., 1926(;). *Δυσγόνησις και ανικανότης: Η θεραπεία αυτών*. Αθήναι: Τυπογραφείον Γ. Η. Καλέργη.

Βάφας, Γ., 1903. *Μαθήματα ιατροδικαστικής: Διδαχθέντα εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω. Τόμος δεύτερος. Ζητήματα αναφερόμενα εις την λειτουργίαν της γενέσεως*. Αθήναι: Τυπογραφείον Π.Δ. Σακελλαρίου.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1902. Ιατρική Εταιρία Αθηνών. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Γ'), σ. 91-95.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1903. Έργα και δημοσιεύματα Σ. Γ. Βλαβιανού. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Η'), σ. ια'-ιβ'.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1904. Οργανισμός του Νοσοκομείου Νευρικών Νοσημάτων Maison de Santé. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Γ' (Α'), σ. 29-32.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1905α. Τέταρτον έτος «Ψυχιατρικής». *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Δ' (Α'), σ. 3-6.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1905β. Οι μεγάλοι διδάσκαλοι. Αύγουστος Forel. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Δ'(Γ'), σ. 70-72.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1906α. Η παραφροσύνη εν τη κοινωνία και η θεραπεία αυτής. Μελέτη επί της συγχρόνου κοινωνικής καταστάσεως. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Ε' (Α'), σ. 53-60.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1906β. Η ψυχοθεραπεία εν Ελλάδι. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Δ' (ΣΤ', Ζ', Η'), σ. 161-164.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1906γ. Η ψυχολογία των υστερικών υπό κοινωνικήν και εγκληματολογικήν έποψιν. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Ε' (Α'), σ. 1-9.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1909. Οι μεγάλοι διδάσκαλοι. Ο Καίσαρ Λομπρόζο και τό μέγα επιστημονικόν αυτού έργον. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Η' (Α'-Β'), σ. 3-19.

Βλαβιανός Σ. Γ., 1910α. Μεγαλοφυΐα και παραφροσύνη. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Η' (Ζ'-Η'), σ. 198-212.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1910β. Τα θαύματα του υπνωτισμού. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Η' (ΙΑ'-ΙΒ'), σ. 321-326.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1911α. Η δημόσια υγιεινή εν Ελλάδι και το νομοσχέδιον του κ. Σάββα. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Θ' (Ε'-ΣΤ'), σ. 65-67.

Βλαβιανός, Σ. Γ., 1911β. Κρίσεις της Τριμελούς Επιτροπής. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Θ' (Θ'-ΙΒ'), σ. 129-132.

Γαλανός, Μ. Ι., 1888. *Κοινωνικά μελέται περί έρωτος, γάμου και οικογενειακού βίου: Μελέτη πρώτη: Περί έρωτος*. Αθήναι: Τυπογραφείον Κολλαράκη και Τριανταφύλλου.

Γεωργαντάς, Αχ. Δ., 1889. *Στοιχεία ιατροδικαστικής: Τόμος δεύτερος*. Αθήναι: Τυπογραφείον των Αδελφών Πέρρη.

Γιαννήρης, Μ., 1903. Η παραφροσύνη εν Ελλάδι. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Ε'), σ. 149-157.

Débay, Au., 1922. *Υγιεινή των ηδονών και τέρψεων: Κατά την ιδιοσυγκρασίαν, τας εποχάς, την ηλικίαν του ανθρώπου κλπ*. Μετάφραση από τα γαλλικά από Γ. Ευαγγελίδης. Αθήναι: Φέξης & Κομπούγιας.

Débay, Au., 1898. *Υγιεινή και φυσιολογία του γάμου: Ήτοι φυσική και ιατρική ιστορία των συζύγων*. Μετάφραση από τα γαλλικά από Τ. Καρδαράς. Κωνσταντινούπολις: Βιβλιοπωλεία Δεπάστα, Σφύρα, Γεράρδου.

Δρακουλίδης, Ν. Ν., 1930. *Η σεξουαλική διαπαιδαγώγησις*. Αθήναι: Α.Μ. Κοντομάρης.

Δρακουλίδης, Ν. Ν., 1935. Ο αντιαφροδισιακός αγών. Τι στοιχίζει στην Ελλάδα κάθε χρόνο σε θύματα και χρήματα η φοβερά κοινωνική πληγή της Συφυλίδος. *Υγεία*, Φεβρουάριος, σ. 27-28.

Δρακουλίδης, Ν. Ν., 1936. *Η σεξουαλική λειτουργία*. Αθήναι: Τυπογραφείον «Χρονικά».

Ευαγγέλου, Χρ. Σ., 1924. *Ο κίνδυνος των αφροδίσιων νόσων: Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν*. Αθήναι: χ.ε.

Flechsigg, P., 1903. Τα μεταξύ διανοητικής υγείας και νόσου μεθόρια. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Α' (Θ' και Ι'), σ. 288-307.

Forel, Αύ., 1905. Αλκοολισμός: Η αλκοολική κληρονομικότης ή βλαστοφθορία. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Δ'(Γ'), σ. 72-78.

Forel, Αύ., 1907. Ψυχοπαθολογία: Περί έρωτος ομοφύλου. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, ΣΤ' (Α'), σ. 13-23.

Freud, S., 2014[1905]. *Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία*. Μετάφραση από τα γερμανικά από Τ. Χατζηγιάννη-Στεφανάτου. Αθήνα: Πλέθρον.

Ζαβιτζιάνος, Κ., 1850. *Πραγματεία της κατά θεωρίαν και πράξιν ιατροδικαστικής εφηρμοσμένης εις την Ιονικήν και Ελληνικήν νομοθεσίαν*. Κέρκυρα: Τυπογραφία της Κυβερνήσεως.

Zuccarelli, A., 1904. Περί της ανάγκης και των μέσων της παρεμποδίσεως της αναπαραγωγής των μάλλον εκπεφυλισμένων ανθρώπων. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Γ'(Δ'), σ. 110-115.

Ζουράρις, Γ. Κ., 1930. *Έρωσ: Ο έρωσ εις το φως της επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Τυπογραφείο Λημνίδου.

Ζουράρις, Γ. Κ., χ.χ. *Σεξουαλική ορμή: Ανικανότης και σεξουαλικά διαστροφαι*. Θεσσαλονίκη: Μιχαλόπουλου - Παπαδόπουλου.

Καλλιβούρσος, Π., 1864. Περί αφροδισίων ή συφιλιδικών παθήσεων και της θεραπείας αυτών. *Ιπποκράτης: Περιοδικόν Σύγγραμμα των Ιατρικών Επιστημών*, Β'(Θ'), σ. 208-211.

Καλλιβωκάς, Α. και Ποταμιάνος Δ., 1899. *Ιατροδικαστική: Μεθ' ερμηνείας των σχετικών νόμων, διατάξεων κ.τ.λ. Προς χρήσιν των ιατρών και νομικών*. Αθήναι: Αναστασίου Δ. Φέξη.

Καλλιβωκάς, Α., 1923. *Υγιεινή της γενετησίου ορμής: Μετάφρασις εκ του γαλλικού*. Αθήναι: Χ.Δ. Φέξης.

Καλλικούνης, Ν., 1909-1910. Γενική άποψις της θεραπευτικής. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Η'(Γ'-Δ'), σ. 104-109.

Κατσαράς, Κ. Μ., χ.χ. *Ρόδα κι αγκάθια της σεξουαλικής ζωής*. Αθήναι: Ιωάννης Ν. Ζαχαρόπουλος.

Κατσαράς, Μ. Κ., 1898. *Παθολογία των νεύρων και ψυχιατρική. Τόμος δεύτερος. Νόσοι του εγκεφάλου - Νόσοι της παρεγκεφαλίδος - Φρενίτιδες νόσοι*. Αθήναι: Α. Παπαγεωργίου.

Κατσιόγρα, Ά., 1935. *Γενετήσια αγωγή: Β' Για το αγόρι*. Αθήναι: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Κομνηνός, Μ., 1903. *Υγιεινή της γενετησίου ορμής*. Αθήναι: Αναστασίου Δ. Φέξη.

Κούζης, Α. Π., 1939. *Εκατονταετηρίς 1837-1937: Γ' Ιστορία της ιατρικής σχολής*. Αθήναι: Τύποις Πυρσού Α.Ε.

Κυριακίδης, Γ. Ν., 1900. *Τα μυστήρια του συζυγικού έρωτος*. Αθήναι: Ι. Νικολαΐδης.

Lombroso, C., 1925. *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*. Μετάφραση από Μπ. Άννινος. Αθήναι: Χ. Δ. Φέξης.

Moll, A., 1906. Ιατροδικαστική: Ο ιατρός ως πραγματογνώμων εις τα κατά της αιδούς εγκλήματα. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Δ' (τ. Στ', Ζ', Η'), σ. 207-214.

Μωραΐτης, Δ., 1928. *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*. Αθήναι: Μπλαζουδάκης.

Μωυσειδης, Μ., 1925. *Η γυνή: Υγιεινή του γάμου και της εγγάμου γυναικός*. Αθήνα: Α. Κασσιγόνης.

Μωυσειδης, Μ., 1927. *Αυνανισμός: Κίνδυνοι - προφύλαξις - θεραπεία. Ονειρώξεις - σπερματορροια (Μελέτη κοινωνική δια γονείς, διδασκάλους και νέους)*. Αθήναι: Αφοι Γεραρδών.

Μωυσειδης, Μ., 1930. *Υγιεινή των φύλων: Γενετήσιος ζωή*. Αθήναι: Α. Κασσιγόνης.

Nordau, M., 1911. *Εκφυλισμός*. Μετάφραση από Ά. Βλάχος. Αθήναι: Γεώργιος Δ. Φέξης.

Πανάς, Α. Β., 1898. *Ο αυνανισμός και τα θύματά του*. Αθήναι: Τυπογραφείον των Καταστημάτων «Παλιγγενεσίας».

Πέτρου, Η., χ.χ. *Σεξουαλισμός*. χ.ε.

de Plauzolles, S., 1908. Υγιεινή: Εγκράτεια και μονογαμία. *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις*, Ζ'(Δ'), σ. 116-126.

Τριανταφυλλίδης, Μ., 1915. Η Αρχή της γλώσσας και η φροϊδιανή ψυχολογία. *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 5(3-4), σ. 219-231.

Ξενόγλωσση

von Krafft-Ebing, R., 1939[1903]. *Psychopathia sexualis: A medico-forensic study*. Μετάφραση και προσαρμογή από τα γερμανικά από V. Robinson. London: Willem Heinemann.

Moll, A. 1966[1897]., *Libido sexualis: Studies in the psycho-sexual laws of love verified by clinical sexual case histories*. Μετάφραση από τα γερμανικά από B. Kirby. North Hollywood: Brandon House.

Morel, B.-Au., 1857. *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maladives*. Paris: J.-B. Baillière.

Tardieu, A., 1859. *Étude médico-légale sur les Attentats aux Moeurs*. Paris: J. B. Baillière et Fils.

Westphal, C. F. O., 1870. Die conträre Sexualempfindung. Symptom eines neuropathischen (psychopathischen) Zustandes. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 2, σ. 73-108.

Σύγχρονη Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έ., 2013. «*Νέοι εν κινδύνω*»: Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Αθήνα: Πόλις.

Αβδελά, Έ., 2017α. Εισαγωγή: Η ανεξίτηλη διαφορά: Λόγοι για τη φυλή στην Ελλάδα. Στο: Έ. Αβδελά κ.α., επιμ. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης. σ. 11-40.

Αβδελά, Έ., 2017β. Φυλετισμός και ευγονική στη συγκρότηση της ελληνικής εγκληματολογίας: Η περίπτωση του Κωνσταντίνου Γαρδίκου. Στο: Έ. Αβδελά κ.α., επιμ. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης. σ. 145-171.

Αβδελά, Έ. 2020. Το κόστος της μύησης: Ομοερωτικές πρακτικές ανηλίκων στα δικαστικά αρχεία και όχι μόνο, 1940-1970. Στο: Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση, επιμ. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο. σ. 141-163.

Αβδελά, Έ., κ.α. επ. 2017. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

Aldrich, R., 2008. Ομοφυλοφιλική και λεσβιακή ιστορία. Στο: R. Aldrich, επιμ. *Ομοφυλοφιλία: Μια παγκόσμια ιστορία*. Αθήνα: Πάπυρος. σ. 1-27.

Αμπατζόγλου, Φρ., 2017. Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Στο: Έ. Αβδελά κ.α., επιμ. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης. σ. 335-364.

Αποστολίδου, Ά., 2010. Η μελέτη της σεξουαλικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα. *Δοκίμες*, 15-16, σ. 7-27.

Ασημακοπούλου, Φ., 2017. Η «καθαρή» κοινωνία: Από τον Γκομπινώ στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Στο: Έ. Αβδελά κ.α., επιμ. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ο αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης. σ. 175-214.

Ατζινά, Λ., 2004. *Η μακρά εισαγωγή της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Τρίαψις Λόγος/Εξάντας.

Balthazart, J., 2016. *Η βιολογία της ομοφυλοφιλίας*. Μετάφραση από τα αγγλικά από Λ. Καλοβυρνάς. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Βασιλειάδου, Δ., 2020. Τα πάντα γύρω από το σεξ; Στο: Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση, επιμ. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο. σ. 13-23.

Βασιλειάδου, Δ. κ.α. 2019. Ανδρισμοί και ιστορία: Η ιστοριογραφία μιας σχέσης. Στο: Δ. Βασιλειάδου κ.α., επιμ. *Ανδρισμοί: Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*. Αθήνα: Gutenberg. σ. 11-101.

Βασιλειάδου, Δ. και Γκότση, Γλ. επιμ. 2020α. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Βασιλειάδου, Δ. και Γκότση, Γλ., 2020β. Κοιτάζοντας πιο κοντά: Η σεξουαλικότητα στην εγχώρια έρευνα και βιβλιογραφία. Στο: Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση, επιμ. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο. σ. 24-34.

Βλαδίμηρος, Λ. και Φραγκίδης, Χ., 2002. Το «Πανελλήνιον Ιατρικόν Συνέδριον» του 1901. Ιατρικά δρώμενα, υγειονομικά προβλήματα και κορυφαίοι ιατροί πριν από έναν αιώνα. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 19(6), σ. 700-709.

Bourdieu, D., 2005. *Η ψυχανάλυση από τον Φρόυντ ως τις μέρες μας: Ιστορία, έννοιες, πρακτικές*. Μετάφραση από τα γαλλικά από Αν. Καραστάθη. Αθήνα: Κριτική.

Γαβρόγλου, Κ., Καραμανωλάκης, Β. και Μπάγκουλα, Χ., 2014. *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του (1837-1937)*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Γιαννακόπουλος, Κ., 1998. Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS. *Σύγχρονα Θέματα*, 66, σ. 76-86.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2006. Ιστορίες σεξουαλικότητας. Στο: Κ. Γιαννακόπουλος, επιμ. *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ. 17-102.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2011. Ζωές χωρίς μαρτυρία: AIDS, μνήμη και συγγένεια. Στο: Κ. Κανάκης, επιμ. *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. σ. 161-179.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2019. Φαντάσματα από το παρελθόν στο παρόν: Ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και πολιτικές στη μεταπολεμική και σύγχρονη Ελλάδα. Στο: Δ. Βασιλειάδου κ.α., επιμ. *Ανδρισμοί: Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*. Αθήνα: Gutenberg. σ. 152-169.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2020. Γνώση και εξουσία: Μυστικότητα, εννοιολογήσεις των ανδρικών ομοερωτικών σχέσεων και ένα (ομο)σεξουαλικό έγκλημα στη μεταπολεμική Αθήνα. Στο: Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση, επιμ. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο. σ. 167-187.

Γιαννιτσιώτης, Γ. 2015. Η ιστορία της σεξουαλικότητας και η αναλυτική κατηγορία του χώρου. Στο: Γλ. Γκότση, Α. Διαλέτη και Ε. Φουρναράκη, επιμ. *Το φύλο στην ιστορία: Αποτιμήσεις και παραδείγματα*. Αθήνα: Ασίνη. σ. 235-272.

Γκελτής, Θ., 2019. Το κίνημα για την απελευθέρωση της ομοφυλόφιλης επιθυμίας: Από το 1976 μέχρι το 1990. Στο: Δ. Αγγελίδης, Ν. Παπαθανασίου και Έ. Ό. Χρηστίδη, επιμ. *Αόρατη ιστορία: Διαδρομές, βιώματα και πολιτικές των ΛΟΑΤΚΙ+ στην Ελλάδα*. Αθήνα: Η Εφημερίδα των Συντακτών. σ. 16-18.

Γκότση, Γλ., Διαλέτη, Α. και Ε. Φουρναράκη. 2015. Εισαγωγή. Στο: Γλ. Γκότση, Α. Διαλέτη και Ε. Φουρναράκη, επιμ. *Το φύλο στην ιστορία: Αποτιμήσεις και παραδείγματα*. Αθήνα: Ασίνη. σ. 7-52.

Γκοτσίνας, Κ., 2020. «Μήπως γιατρέ είμαι ανώμαλος τύπος;»: Οι μεταβαλλόμενοι επιστημονικοί λόγοι για τον αυνανισμό και οι προσλήψεις τους στην Ελλάδα (1900-1970). Στο: Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση, επιμ. *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο. σ. 59-80.

Foucault, M., 2011[1976]. *Ιστορία της σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση*. Μετάφραση από τα γαλλικά από Τ. Μπέτζελο. Αθήνα: Πλέθρον.

Goffman, E., 2001[1963]. *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Μετάφραση από τα αγγλικά από Δ. Μακρυγιάννη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ζαρίφη, Μ., 2014. Φυλετισμός, εθνικισμός και εκπολιτισμός: Οι αντιδράσεις των ελλήνων ιατρών στη θεωρία του Φάλμεραγκερ και η πορεία προς τη «Μεγάλη Ιδέα». Διοργάνωση: Περιοδικό *Τα Ιστορικά*, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Μουσείο Μπενάκη, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Συμπόσιο *Προσλήψεις και χρήσεις των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα 19ος-20ος αιώνας*. Αθήνα, 17 Ιανουαρίου 2014. Διαθέσιμο στο <<https://www.blod.gr/lectures/fyiletismos-ethnikismos-kai-ekpolitismos-oi-antidraseis-ton-ellinon-iatron-sti-theoria-tou-falmerager-kai-i-poreia-pros-ti-megali-idea/>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].

Hergemöller, B.-U., 2008. Ο Μεσαίωνας. Στο: R. Aldrich, επιμ. *Ομοφυλοφιλία: Μία παγκόσμια ιστορία*. Αθήνα: Πάπυρος. σ. 57-77.

Καντσά, Β., 2010. *Δυνάμει φίλες, δυνάμει ερωμένες: Συναντήσεις γυναικών στην Ερεσό Λέσβου 1994/1995*. Αθήνα: Πολύχρωμος Πλανήτης.

Καντσά, Β., 2011. Λεσβία: Η αβάσταχτη βαρύτητα μιας λέξης. Στο: Κ. Κανάκης, επιμ. *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. σ. 111-134.

Κόκκινος, Γ. και Καρασαρίνης, Μ., 2017. Μεταμορφώσεις του ευγονικού λόγου στην Ελλάδα: Από τον Ιωάννη Κούμαρη και τον Δημοσθένη Ελευθεριάδη στον Νικόλαο Λούρο. Στο: Έ. Αβδελά κ.α., επιμ. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις*

επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σ. 129-144.

Κορασίδου, Μ., 2002. Όταν η αρρώστια απειλεί: Επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Κριτσωτάκη, Δ., 2013. Ιατρική και ερμαφροδιτισμός στην Ελλάδα, 1870-1970. Στο: Δ. Βασιλειάδου κ.α., επιμ. (Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες: Φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες. Αθήνα: ΟΜΙΚ. σ. 199-222.

Laqueur, Th., 2003. Κατασκευάζοντας το φύλο: Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ. Μετάφραση από τα αγγλικά από Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Πολύτροπον.

Laqueur, Th., 2006. Οι κατά μόνας ηδονές: Πολιτισμική ιστορία του αυνανισμού. Μετάφραση από τα αγγλικά από Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Νεφέλη.

Λέκκα, Β., 2012. Ιστορία και θεωρία της ψυχιατρικής: Από τον Ιπποκράτη μέχρι το κίνημα της αντιψυχιατρικής και τον Michel Foucault. Αθήνα: Futura.

Μάης, Χρ., 2015. Το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ): Έμφυλες αντιστάσεις στην μεταπολιτευτική Ελλάδα. *Εντροπία*, 5, σ. 18-23.

Παπανικολάου, Δ., 2014. «Σαν κ' εμένα καμωμένοι»: Ο ομοφυλόφιλος Καβάφης και η ποιητική της σεξουαλικότητας. Αθήνα: Πατάκης.

Παρλαπάνης, Β., 2014. Η ιατροδικαστική στην Ελλάδα μέσα από δημοσιεύματα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο <<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/34869#page/1/mode/2up>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].

Πετρόπουλος, Η., 1971. Καλιαρντά. Αθήνα: Νεφέλη.

Πλουμπίδης, Δ. Ν., 1989. Ιστορία της ψυχιατρικής στην Ελλάδα: Θεσμοί, ιδρύματα και κοινωνικό πλαίσιο 1850-1920. Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα/Τρίαψις Λόγος.

Πολυκάρπου, Β., 2019. Το λοατκι+ κίνημα στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης υπό το πρίσμα της διαθεματικότητας. Διπλωματική Εργασία. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διαθέσιμο στο <<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2888072#contents>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].

Puff, H., 2008. Πρώιμοι νεότεροι χρόνοι στην Ευρώπη, 1400-1700. Στο: R. Aldrich, επιμ. *Ομοφυλοφιλία: Μία παγκόσμια ιστορία*. Αθήνα: Πάπυρος. σ. 79-101.

Rizzo, D., 2008. Δημόσιες σφαίρες και πολιτικές της ομοφυλοφιλίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο: R. Aldrich, επιμ. *Ομοφυλοφιλία: Μία παγκόσμια ιστορία*. Αθήνα: Πάπυρος. σ. 197-221.

Sibalis, M., 2008. Η ανδρική ομοφυλοφιλία την εποχή του Διαφωτισμού και της Επανάστασης, 1680-1850. Στο: R. Aldrich, επιμ. *Ομοφυλοφιλία: Μία παγκόσμια ιστορία*. Αθήνα: Πάπυρος. σ. 103-123.

Σκοπετέα, Έ., 1988. *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο.

Τζανάκη, Δ., 2016. *Ιστορία της [μη]κανονικότητας: Εισαγωγή στην ιστορία του εκθηλυσμού, της υστερίας, του αυνανισμού, της ομοφυλοφιλίας και της πορνείας στον Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Ασίνη.

Τζανάκης, Μ., 2008. *Πέραν του ασύλου: Η κοινοτική ψυχιατρική και το ζήτημα του υποκειμένου*. Αθήνα: Συνάψεις.

Τζιτζίκος, Αν., 2014. *Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα*. Διπλωματική Εργασία. Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο <<https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/1/5/c/metadata-dlib-1424424128-717811-19337.tkl>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].

Τόγια, Α., 2010. *Βιβλιογράφηση ελληνικών παλαιτύπων παθολογίας: Η εξέλιξη της ελληνικής ιατρικής σκέψης από τον 18ο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο <<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/25878>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].

Ξενόγλωσση

Avdela, E. κ.α., 2020. From virginity to orgasm: Marriage and sexuality in twentieth-century Greece. *Journal of Family History*, XX(X), σ. 1-19.

Bachmann-Medick, D., 2009. Introduction: The translational turn. *Translation Studies*, 2(1), σ. 2-16.

Bauer, H., 2003. «Not a translation but a mutilation»: The limits of translation and the discipline of sexology. *The Yale Journal of Criticism*, 16(2), σ. 381-405.

Bauer, H., 2015. Introduction: Translation and the global histories of sexuality. Στο: H. Bauer, επιμ. *Sexology and translation: Cultural and scientific encounters across the modern world*. Philadelphia: Temple University Press. σ. 1-14.

Bauer, H., 2017. *The Hirschfeld archives: Violence, death, and modern queer culture*. Philadelphia: Temple University Press.

Beachy, R., 2014. *Gay Berlin: Birthplace of a modern identity*. New York: Knopf.

Bell, S. E. και Figert, A. E., 2012. Medicalization and pharmaceuticalization at the intersections: Looking backward, sideways and forward. *Social Science και Medicine*, 75, σ. 775-783.

Ben, P., 2018. Global modernity and sexual science: The case of male homosexuality and female prostitution, 1880-1950. Στο: V. Fuechtner, D. E. Haynes και R. M. Jones, επιμ. *A global history of sexual science, 1880-1960*. Oakland, California: University of California Press. σ. 29-50.

Brady, S., 2012. *John Addington Symonds (1840-1893) and homosexuality: A critical edition of sources*. London: Palgrave MacMillan.

Bristow, E. J., 1978. The Pioneers: The Societies for the Reformation of Manners. Στο: E. J. Bristow. *Vice and vigilance: Purity movements in Britain since 1700*. Dublin: Gill and MacMillan. σ. 11-31.

Bristow, J., 1998. Symond's history, Ellis's heredity: Sexual Inversion. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 79-99.

Bullough, V. L. 1994. *Science in the bedroom: A history of sex research*. New York: Basic Books.

Bullough, V. L. και Bullough, B., επιμ. 1994. *Human sexuality: An encyclopedia*. New York και London: Routledge.

Burdett, C., 1998. The Hidden romance of sexual science: Eugenics, the nation and the making of modern feminism. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 44-59.

Carter, D., 2004. *Stonewall: The riots that sparked the gay revolution*. New York: St. Martin's Griffin.

Chadwick, O., 1975. *The secularization of the European mind in the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chaperon, S., 2010. The foundations of 19th-century psychiatric approaches to sexual deviance. Les fondements du savoir psychiatrique sur la sexualité déviante au XIXe siècle. *Recherches en Psychanalyse – Research in Psychoanalysis*, 10, σ. 97-106.

Chauncey, G., 1982. From sexual inversion to homosexuality: Medicine and the changing conceptualization of female deviance. *Salmagundi*, 58/59, σ. 114-146.

Clark, J. C. D., 2012. Secularization and modernization: The failure of a 'grand narrative'. *The Historical Journal*, 55(1), σ. 161-194.

Cocks, H. G. 2013. Approaches to the history of sexuality since 1750. Στο: S. Toulalan, K. Fisher, επιμ. *The Routledge history of sex and the body: 1500 to the present*. London και New York: Routledge. σ.38-54.

Cocks, H. G. και Houlbrook, M., 2006. Introduction. Στο: H. G. Cocks και M. Houlbrook, επιμ. *Palgrave advances in the modern history of sexuality*. Houndmills: Palgrave MacMillan. σ. 1-18.

Conrad, P., 1975. The discovery of hyperkinesis: Notes on the medicalization of deviant behavior. *Social Problems*, 23(1), σ. 12-21.

Conrad, P. 2007. *The medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Conrad, P. και Schneider, J. W., 1992. *Deviance and medicalization: From badness to sickness*. Philadelphia: Temple University Press.
- Crompton, L., 2003. *Homosexuality and civilization*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Crozier, I., 2008. Introduction: Havelock Ellis, John Addington Symonds and the construction of *sexual inversion*. Στο: I. Crozier, επιμ. *Sexual inversion: A critical edition: Havelock Ellis and John Addington Symonds (1897)*. Houndmills: Palgrave MacMillan. σ. 1-86.
- Crozier, I., 2015. Homosexuality and sexology. Στο: P. Whelehan και A. Bolin, επιμ. *The international encyclopedia of human sexuality*. Wiley Online Library, σ. 1-5. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs216>
- Davidson, A. I., 1990. Closing up the corpses: Diseases of sexuality and the emergence of the psychiatric style of reasoning. Στο: Boolos, G., επιμ. *Meaning and method: Essays in honor of Hilary Putnam*. Cambridge: Cambridge University Press. σ. 295-325.
- Dendrinou, P., 2008. *Contemporary Greek male homosexualities: Greek gay men's experiences of the family, the military and the LGBT movement*. Διδακτορική Διατριβή. University of Glasgow. Διαθέσιμη στο <<http://theses.gla.ac.uk/2653/>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].
- Faubion, J. D., 1993. *Modern Greek lessons: A primer in historical constructivism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Felski, R., 1998. Introduction. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ.1-8.
- Fisher, K. και Funke, J., 2019. The age of attraction: Age, gender and the history of modern male homosexuality. *Gender & History*, 31(2), σ. 1-18.
- Foucault, M., 2003. *Abnormal: Lectures at the Collège de France 1974-1975*. Μετάφραση από τα γαλλικά από Gr. Burchell. London και New York: Verso.
- Fuechtner, V., Haynes, D. E. και Jones, R. M., επιμ. 2018α. *A global history of sexual science, 1880-1960*. Oakland, California: University of California Press.
- Fuechtner, V., Haynes, D. E. και Jones, R. M., 2018β. Introduction: Toward a global history of sexual science: Movements, networks, and deployments. Στο: V. Fuechtner, D. E. Haynes, R. M. Jones, επιμ. *A global history of sexual science, 1880-1960*. Oakland, California: University of California Press. σ. 1-25.
- Gibson, M. και Rafter, N. H., 2006. Editor's introduction. Στο: C. Lombroso. *Criminal man*. Durham και London: Duke University Press. σ. 1-36.
- Goodich, M., 1976. Sodomy in ecclesiastical law and theory. *Journal of Homosexuality*, 1(4), σ. 427-434.

- Gooren, L. και Gijs., L., 2015. Medicalization of homosexuality. Στο P. Whelehan και A. Bolin, επιμ. *The international encyclopedia of human sexuality*. London: Wiley Online Library, σ. 1-3. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs296>.
- Greenberg, D. F., 1988. *The construction of homosexuality*. Chicago και London: The University of Chicago Press.
- Greenway, J., 1998. It's what you do with it that counts: Interpretations of Otto Weininger. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 27-43.
- Harris, V., 2010. Sex on the margins: New directions in the historiography of sexuality and gender. *The Historical Journal*, 53(4), σ. 1085-1104.
- Hekma, G., 1989. A history of sexology: Social and historical aspects of sexuality. Στο: J. Bremmer, επιμ. *From Sappho to de Sade: Moments in the history of sexuality*. London και New York: Routledge. σ. 173-193.
- Herzfeld, M., 1985. *The poetics of manhood: Contest and identity in a Cretan mountain village*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Herzog, D., 2009. Syncopated sex: Transforming European sexual cultures. *The American Historical Review*, 114(5), σ. 1287-1308.
- Herzog, D., 2011. *Sexuality in Europe: A twentieth-century history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Houlbrook, M., 2005. *Queer London: Perils and pleasures in the sexual metropolis, 1918-1957*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hunt, A., 1998. The great masturbation panic and the discourses of moral regulation in nineteenth- and early twentieth-century Britain. *Journal of the History of Sexuality*, 8(4), σ. 575-615.
- Hurteau, P., 1993. Catholic moral discourse on male sodomy and masturbation in the seventeenth and eighteenth centuries. *Journal of the History of Sexuality*, 4(1), σ. 1-26.
- Hurteau, P., 2013. Christianity. Στο: P. Hurteau. *Male homosexualities and world religions*. New York: Palgrave MacMillan. σ. 85-124.
- Kahan, B., 2020. The unexpected American origins of sexology and sexual science: Elizabeth Osgood Goodrich Willard, Orson Squire Fowler, and the scientification of sex. *History of the Human Sciences*, XX(X), σ. 1-18.
- Kaye, R. A., 2007. Sexual identity at the fin de siècle. Στο: G. Marshall, επιμ. *The Cambridge companion to the fin de siècle*. Cambridge: Cambridge University Press. σ. 53-72.
- Kennedy, H. C., 1981. The 'third sex' theory of Karl Heinrich Ulrichs. *Journal of Homosexuality*, 6(1-2), σ. 103-111.
- Kirtsoglou, E., 2004. *For the love of women: Gender, identity and same-sex relations in a Greek provincial town*. London και New York: Routledge.

Lang, B. και Sutton, K., 2016. The queer cases of psychoanalysis: Rethinking the scientific study of homosexuality, 1890s-1920s. *German History*, 34(3), σ. 419-444.

Leck, R. M., 2016. *Vita sexualis: Karl Ulrichs and the origins of sexual science*. Urbana: University of Illinois Press.

Loizos, P., 1994. A broken mirror: Masculine sexuality in Greek ethnography. Στο: A. Cornwall και N. Lindisfarne, επιμ. *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies*. London και New York: Routledge. σ. 66-81.

Loizos, P. και Papataxiarchis, E., 1991. Gender, sexuality, and the person in Greek culture. Στο: P. Loizos και E. Papataxiarchis, επιμ. *Contested identities: Gender and kinship in modern Greece*. Princeton, N.J.: Princeton University Press. σ.221-234.

Mancini, E., 2010. *Magnus Hirschfeld and the quest for sexual freedom: A history of the first international sexual freedom movement*. New York: Palgrave MacMillan.

Meiu, G. P., 2015. Colonialism and sexuality. Στο: P. Whelehan και A. Bolin, επιμ. *The international encyclopedia of human sexuality*. Wiley Online Library, σ. 1-3. <https://doi.org/10.1002/9781118896877.wbiehs093>

Merrick, J., 1997. Sodomitical inclinations in early eighteenth-century Paris. *Eighteenth-Century Studies*, 30(3), σ. 289-295.

Merrick, J., 2002. «Brutal passion» and «depraved taste». *Journal of Homosexuality*, 41(3-4), σ. 85-103.

Merrick, J., 2018. New sources and questions for research on sexual relations between men in eighteenth-century France. *Gender & History*, 30(1), σ. 9-29.

Mesch, R., 2009. Housewife or harlot? Sex and the married woman in nineteenth-century France. *Journal of the History of Sexuality*, 18(1), σ. 65-83.

Mosse, G. L., 1985. *Nationalism and sexuality: Middle-class morality and sexual norms in modern Europe*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Nye, R. A., 1989. Sex difference and male homosexuality in French medical discourse, 1830-1930. *Bulletin of the History of Medicine*, 63(1), σ. 32-51.

Nye, R. A., 1991. The history of sexuality in context: National sexological traditions. *Science in Context*, 4(2), σ. 387-406.

Oksala, J., 2013. From biopower to governmentality. Στο: Ch. Falzon, T. O'Leary και J. Sawicki, επιμ. *A companion to Foucault*. Malden, Mass. και Oxford: Wiley και Blackwell. σ. 320-336.

Oosterhuis, H., 2000. *Stepchildren of nature: Krafft-Ebing, psychiatry, and the making of sexual identity*. Chicago: The University of Chicago Press.

Oosterhuis, H., 2019. Albert Moll's ambivalence about homosexuality and his marginalization as a sexual pioneer. *Journal of the History of Sexuality*, 28(1), σ. 1-43.

- Papadogiannis, N., 2011. Confronting «imperialism» and «loneliness»: Sexual and gender relations among young communists in Greece, 1974-1981. *Journal of Modern Greek Studies*, 29(2), σ. 219-250.
- Papataxiarchis, E., 1988. *Kinship, friendship and gender relations in two east Aegean village communities (Lesbos, Greece)*. Διδακτορική Διατριβή. London School of Economics and Political Science. Διαθέσιμη στο < <http://etheses.lse.ac.uk/669/>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021].
- Puff, H., 2012. After the history of (male) homosexuality. Στο: Sc. Spector, H. Puff και D. Herzog, επιμ. *After the History of sexuality: German genealogies with and beyond Foucault*. New York και Oxford: Berghahn Books. σ.17-30.
- Raitt, S., 1998. Sex, love and the homosexual body in early sexology. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 150-164.
- Rey, M., 1982. Police et sodomie à Paris au XVIIIe siècle: Du péché au désordre. *Revue d' Histoire Moderne et Contemporaine*, 29(1), σ. 113-124.
- Rey, M., 1987. Parisian homosexuals create a lifestyle, 1700-1750: The police archives. Μετάφραση από τα γαλλικά από R.A. Day και R. Welch. Στο: R. Purks Maccubbin, επιμ. *'Tis Nature's Fault: Unauthorized Sexuality during the Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press. σ. 179-191.
- Riedel, Br. Sc., 2005. *Elsewheres: Greek LGBT activists and the imagination of a movement*. Διδακτορική διατριβή. Rice University. Διαθέσιμο στο <<https://scholarship.rice.edu/handle/1911/18810>> [τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2021]
- Rosario, V. A., 1996. Inversion's histories / history's inversions: Novelizing fin-de-siècle homosexuality. Στο: V. A. Rosario, επιμ. *Science and homosexualities*. New York: Routledge. σ. 89-107.
- Rousseau, G., 2006. Preface. Στο: K. O'Donnell και M. O'Rourke, επιμ. *Queer masculinities, 1550-1800: Siting same-sex desire in the early modern world*. Houndmills και New York: Palgrave MacMillan. σ. xiii-xviii.
- Schaffner, A. K., 2012. *Modernism and perversion: Sexual deviance in sexology and literature, 1850-1930*. Houndmills και New York: Palgrave MacMillan.
- Shorter, E., 1997. *A history of psychiatry: From the era of the asylum to the age of Prozac*. New York: Wiley.
- Sibalis, M., 2002. The Palais-Royal and the homosexual subculture of nineteenth-century Paris. *Journal of Homosexuality*, 41(3-4), σ. 117-129.
- Somerville, S. B., 1998. Scientific racism and the invention of the homosexual body. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 60-76.

- Spector, Sc., 2012. Introduction. After *The History of Sexuality?* Periodicities, subjectivities, ethics. Στο: Sc. Spector, H. Puff και D. Herzog, επιμ. *After the History of Sexuality: German genealogies with and beyond Foucault*. New York και Oxford: Berghahn Books. σ. 1-14.
- Storr, M., 1998. Transformations: Subjects, categories and cures in Krafft-Ebing's sexology. Στο: L. Bland και L. Doan, επιμ. *Sexology in culture: Labelling bodies and desires*. Chicago: The University of Chicago Press. σ. 11-26.
- Swatos, W. H. Jr. και Christiano, K. J., 1999. Secularization theory: The course of a concept. *Sociology of Religion*, 60(3), σ. 209-228.
- Teter, M., 2011. *Sinners on trial: Jews and sacrilege after the Reformation*. Cambridge, Mass. και London: Harvard University Press.
- Tobin, R., 2000. *Warm brothers: Queer theory and the age of Goethe*. Philadelphia: PENN.
- Tobin, R. D., 2018 Sexology in the southwest: Law, medicine, and sexuality in Germany and its colonies. Στο: V. Fuechtner, D. E. Haynes και Ryan M. Jones, επιμ. *A global history of sexual science, 1880-1960*. Oakland, California: University of California Press. σ. 141-162.
- Toulalan, S. και Fisher, K., επιμ. 2013. *The Routledge history of sex and the body: 1500 to the present*. London και New York: Routledge.
- Trubeta, S., 2013. *Physical anthropology, race and eugenics in Greece (1880s - 1970s)*. Leiden και Boston: Brill.
- Trumbach, R., 1977. London's sodomites: Homosexual behavior and western culture in the 18th century. *Journal of Social History*, 11(1), σ. 1-33.
- Trumbach, R., 1987. Sodomitical subcultures, sodomitical roles, and the gender revolution of the eighteenth century: The recent historiography. Στο: R. Purks Maccubbin, επιμ. *'Tis nature's fault: Unauthorized sexuality during the Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press. σ. 109-121.
- Trumbach, R., 1990. Sodomy transformed: Aristocratic libertinage, public reputation and the gender revolution of the 18th century. *Journal of Homosexuality*, 19(2), σ. 105-124.
- Turda, M. και Weindling, P. J., επιμ. 2007. «*Blood and homeland*»: *Eugenics and racial nationalism in central and southeast Europe, 1900-1940*. Budapest και New York: Central European University Press.
- Turner, B. S., 2011. *Religion and modern society: Citizenship, secularisation and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vyras, P., 1997. Magnus Hirschfeld in Greece. *Journal of Homosexuality*, 34(1), σ. 17-29.
- Waters, Ch., 2006. Sexology. Στο: H.G. Cocks και M. Houlbrook, επιμ. *Palgrave advances in the modern history of sexuality*. Houndmills και New York: Palgrave MacMillan. σ. 41-63.
- Weeks, J., 1985. *Sexuality and its discontents: Meanings, myths & modern sexualities*. London και New York: Routledge.

Weeks, J., 1990. *Coming out: Homosexual politics in Britain from the nineteenth century to the present*. London και New York: Quartet Books.

Weeks, J., 2016. *What is sexual history?* Cambridge και Malden, Mass.: Polity.

Wiesner-Hanks, M., 2012. Sexual identity and other aspects of «modern» sexuality: New chronologies, same old problem? Στο: Sc. Spector, H. Puff και D. Herzog, επιμ. *After the History of sexuality: German genealogies with and beyond Foucault*. New York και Oxford: Berghahn Books. σ.31-42.